

Storr, Gottlob Christian,

Doctrinae Christianae pars theoretica e sacris literis repetita

Stuttgardiae 1807

Dogm. 983 h

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10399635-4

Dogni

983 h

24011

Systematische Behandlung aller in der Dogmatik vor kommenden
Begriffe von Carl Gottlieb Luthfiander, Ober consistorial
Rath zu Gotha. IIte Auflage. Leipzig 1819.

Offenbarung ist nicht als die geistlich abgegriffene in der
Erkenntnis getretene Vernunft. De Wette.

Wissenschaft besteht (vero sensu) in der Auffassung
der Ideen durch das Gefühl, worin sie am lebendigsten in der
mittelbaren Gegenwart, in der geistigen Hinsicht besteht
in der Stimmung, sich durch jedes Naturerlebnis aus dem Gefühl
jedoch mit Beispielen des Geistes bestimmen zu lassen.
De Wette.

<36606903480012

<36606903480012

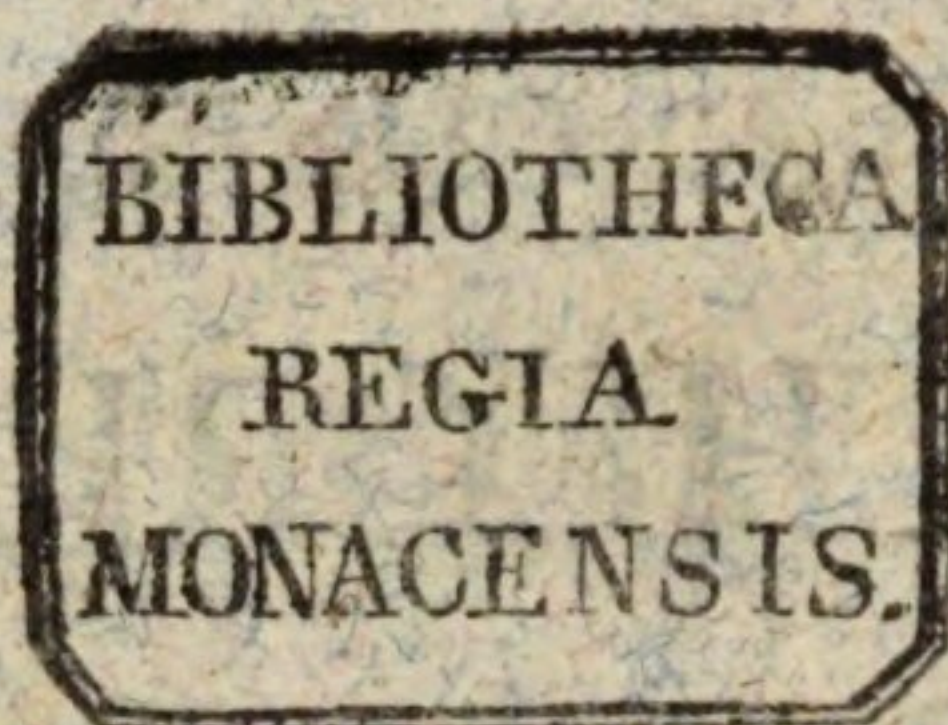
Bayer. Staatsbibliothek

DOCTRINÆ CHRISTIANÆ
PARS THEORETICA
E SACRIS LITERIS
REPETITA.

AUDITORIBUS SUIS
SCRIPTISIT
D. GOTTLOB CHRISTIANUS STORR.

Editio altera e manuscripto b. Dni. Auctoris
emendata.

STUTTGARDIÆ,
SUMTU JOH. BENED. METZLERI,
A. MDCCCVII,

BIBLIOTHECA

REGIA

MONACENSIS.

Ex quo meæ in hac Academia partes esse
coeperunt, ut *dogmaticam* theologiam publi-
cis lectionibus enarrarem; *nostri coetus ratio-*
ni ac disciplinæ *consentaneam formam* doctri-
næ, &, *seorsum a vocibus sententiarumque defi-*
initionibus ecclesiasticis, ab ipsis unice sacris lite-
ris petitam, christianæ *Disputas* summam *alternis*
lectionum seriebus exponere consuevi. Cum
enim coetus nostri doctoribus futuris, si pu-
blicam doctrinam in populari institutione bo-
na fide & scienter velint tenere, indubitata
necessitas imposita sit, constitutam doctrinæ
formulam ejusque ita constituendæ occasio-
nes & causas diligenter cognoscendi, de
qua necessitate b. *Morus*, theologorum stu-
diorum peritus sane & humanus iudex, in
Præfatione Epitomes Theologiæ christianæ
(p. XIV. fs. ed. 2) plura persecutus est; tum
vero, christianæ doctrinæ capita seorsum ab
introducenda consuetudine ecclesiastica tractare
ex unisque sacris literis haurire, ad suam
cujusque persuasionem de veritate christiana
firmandam, ad rerum ipsarum momenta æsti-

manda, ad argumentorum delectum & copiam adjuvandam, omninoque ad religionem christianam vel populariter tradendam, vel ad nostrum tempus apte defendendam, vehementer expedit. Quando enim arx protestantium & publicæ doctrinæ fundamentum est (§. 107. b), ut nulla nisi literarum sacrarum auctoritate ducamur; nemo coetus nostri doctor certam sequetur persuasionem in tenenda coetus sui doctrina, nemo ejus capita primaria, quæ in ipsis sacris literis perspicue traduntur, a ceteris, quæ postmodum temporis causa accesserunt, nec promiscue omnibus tradenda, vel etiam inculcanda sunt, accurate discernet, nemo doctrinam publicam contra adversarios intelligenter defendet, præter, qui sacræ scripturæ doctrinam ex ipso fonte imbibit. Jam arbitraria quidem, ut ajunt, & libera methodus est, sed difficilior tamen illa, quæ sacrarum literarum notiones, sententias ac voces dogmaticas *per ecclesiasticarum occasionem* exponere solet, tametsi non voces tantum, sed ipsæ etiam notiones & sententiarum definitiones ecclesiasticæ *partim* novæ & a ratione sacrorum librorum remotiores sunt, nec, systemati cum sacra scriptura communibus, *quibusque* verbis ac modis loquendi ea-

dem exacte notio utrinque respondet. Quæ discipulantia identidem observata facile eas etiam systematis recepti partes, ad quas nihil omnino pertinet, aut quarum certe summam non attingit, incautis in suspensionem adducit, & publicæ doctrinæ contemtricibus vocibus, quibus hodie omnia resonant, aures tanto magis patefacit, quanto frequentius indocti aut illiberales adversarii permiscent omnia, quumque contra doctrinæ cujusdam christianæ accessionem aliquam aut contra certam doctrinæ exprimendæ rationem, sæpe nec propositam quidem publice aut ipsi cœtui nostro probatam, declamarunt, illico ex ipsa doctrina triumphant, quæ, omnibus istis resecatis aut in medio relictis, salva tamen manet atque integra. Expeditiior est altera via, qua vel singulis christianæ doctrinæ capitibus, ex ipsa scriptura traditis, *seorsum* forma docendi ecclesiastica *subjicitur*, quam rationem b. Morus nuperrime secutus est, vel ad utramque rem suam cuique proprium tempus seponitur, *aliisque* studiorum cursu, qualem fere, ut hujus etiam generis exemplum adjungam, S. V. Griesbachius designavit, christiana doctrina e solis libris sacris repetitur, *alio* nostri cœtus formula separatim tractatur

& cum sacræ scripturæ enunciatis comparatur. Hac ratione facilius cavetur doctrinæ publicæ præcipuis partibus, quas, ubi semel *separatim* tractavimus, a ceteris, quæ in altero duntaxat cursu accesserunt, etiam tum, cum posterioris generis sententia aut modus aliquis loquendi in controversiam & dubium vocatur, non difficile fuerit sejungere, ut dubitatio ad primarias doctrinas & scripturæ ipsius auctoritatem non continuo redundet. Hac eadem ratione cum sacrorum scriptorum modo sentiendi ac loquendi familiaritas ea contrahitur, quæ caveat, ne ad receptam rationem nimis adhærescamus, certamque methodum veluti ratam sequamur, sed ut publicæ doctrinæ potiora capita, quæ ex sacris literis ipsi cognovimus & nostro more cogitare didicimus, aliis, quam qui vulgo recepti & in ipsos etiam populares libros inveci sunt, modis exprimere eaque, ut varius hominum captus est, & auditores universe tædium capit rerum earumdem sine varietate repetitarum, multipliciter exponere, aliisque temporibus ex alia parte tractare, cum aliis doctrinis nectere, aliis argumentis confirmare, in alios usus convertere possimus.

Quoties igitur *meram* sacræ scripturæ doctrinam tradere institui, secutus sum dictata quædam, sed ad levandam Auditoribus scribendi molestiam contracta admodum & brevior. Nunc, ad scriptionem dogmaticam foras dandam impulsus, retractavi totam, multisque locis mutavi, pluribus auxi, ut libellus, qui nullo Auditorum incommodo dictatus, unde natus est, haud paullo longior esse poterat, academicis lectionibus meis accommodatior fieret summamque dicendorum enucleatius exprimeret. Rerum, quas scriptio tractat, & argumentorum, quibus utitur, illustrationem atque defensionem *præsenti* sermoni reservassem omnino, si *literarum* sermo, unde initium dicendi posthac sumendum erit, intra auditorii parietes cohiberi posset. Nunc lectoribus ceteris, ad quorum forte manus perveniet libellus, subinde rationem reddendam esse duxi, cur hoc potius modo, quam alio, & secus nonnunquam, ac dudum vel recens introducta, & tyrannice apud multos regnans consuetudo decernit, statuere & interpretari audeam. Sed, principalis consilii memor, quod vetat scriptum, academicis uibus destinatum, immoderatus excurrere, libros alios, unde peti possent, quæ dicenda

videbantur, quoties succurrebant, indicare satis habui, eos autem sacræ scripturæ locos, quos cum universo, unde sumti essent, libro jam priore aliqua scriptione explanassem, licet sensum, quem teneo, non omnibus probari scirem, plerumque tamen absque nova aliqua annotatione usurpavi. Ea denique loca, quorum divina auctoritas vel iis lectoribus, qui ceterum divinæ auctoritatis non sint in universum impatientes, sed ex animo eam sacris literis magna saltem ex parte tribuant, variis de causis in dubium venire possit (§. 15. a). e), ab reliquis argumentis, in quæ nulla talis dubitatio cadit, idcirco separavi, ut priorum argumentorum admistio alteris & ipsi, quæ confirmatur, doctrinæ tanto minus obesset, sed dubitantes admonerentur, quantum quæque dubitatio possit. Veluti §. 91. primo statim adspectu patet, mortis Christi palmarium consilium ex libris *ομολογη-
μενων* finiri, non ex expistolæ ad Hebræos *αυθεντικη* & auctoritate divina pendere, quæ, etsi indubia mihi videtur, tamen a multis in controversiam vocatur. Cum doctrinæ christianæ, nisi firmo assensu comprobetur, in emendando & tranquillando animo nulla efficacitas esse possit, magnumque inprimis de-

trimentum importet doctorum religionis fluctuatio, quæ, nedum jactantibus dubitationem, sed etiam invitis iis atque inscientibus, se prodit, ac bonis sensibus exitiosum frigus in auditores transfundit: quantum in me esset, videndum putavi, ne futuri doctores consuecant dubia sua promiscue omnia accumulare, tanquam si valeant singula universe contra doctrinam christianam, neve non perpendant, quorsum quæque dubitatio pertineat, quid ab ea, quamvis nondum expulsa, tamen integrum atque intactum maneat.

Neque vero in materiæ dogmaticæ partibus segregandis huc sum prolapsus, ut eos sermones, qui ad Jesum & apostolos sine controversia debent referri, expurgandos, in iisque doctrinam ipsam a *vanis*, cum quibus permista esse dicitur, vulgi opinionibus, siue notiones ac propositiones veras a falsis distinguendas mihi sumerem. Hæc certe audacia, cujus temeritatem alias ostendere sum conatus (§. 13. b), non cohibet fluctuationem certisve terminis circumscribit, sed immensæ illius & immoderatæ libidinis dubitandi, quæ plures opinione, qua doctorum, qua auditorum animos, uti tabes, oc-

cupavit, atque, dum optime sibi valere videntur, exest languidosque ad pietatem christianam & inertes reddit, fecundissima mater est, Cum enim res ipsa loquatur, Jesum & apostolos commenta opinionum, quæ admiscuisse perhibentur, a doctrinis certioribus nullo claro indicio distinxisse; horum profecto magistrorum auctoritas apud omnes, qui divinis illorum præceptis æqualium vanas opiniones inclusas atque intermixtas statuunt, sibi que ipsi consentiunt, *nihil* universe valebit, sed, quoties hac auctoritate non ad differendum, sed ad commovendos, erigendos atque confirmandos suos ipsorum, qui disputent secum aut trepident, animos uti debebunt aut volent, languescent & frangentur dubitatione, an hæ nominatim doctrinæ, quibus uti ac confidere oporteat, earum numero habendæ sint, quas Jesus & apostoli vel contra animi sententiam vel sine certa veritatis conscientia tradiderint. Judicium de *momento* doctrinarum, ut universe ambiguum & pro sua cujusque sentiendi ratione varium est (cf. b. *Doederlein* Theol. Journal T. I. p. 300. f. ill. *Eichhornii* Allg. Bibl. der bibl. Litterat. Tit III. p. 926. 931), ita tum maxime, cum doctrinis utendum est, nullam ad eas internoscendas, veræ sint anne

falsæ, vim affert, sed ipsum potius, quod in refrenanda cupiditate vel in consolando habent, pondus etiam auget dubitationem efficitque, ut, nisi victus manifesta veritate, tam gravibus doctrinis assentiri vel non cupias vel non audeas,

Si *philosophiæ* munus esse videtur (cf. l. c. T. IV, p. 330. fs.), præcepta Christi & apostolorum vera ab admistis æqualium vanis opinionibus dijudicare & distinguere; legatorum divinorum auctoritas hoc ipso imminuitur omninoque *tollitur*, quando ne tum quidem, cum probantur eorum pronunciata, idcirco approbantur, quod auctoritas iis & fides adjungatur, sed quod philosophia nescio quæ decreverit, hoc quidem loco vere illos pronunciasse. Et, quod maximum est, in hac causa ne habet quidem philosophia justam auctoritatem. *Criticus* certe philosophus, qui dubitat extra fines, humanæ imbecillitati constitutos, egredi, de iis nominatim doctrinis, in quibus quæritur, verusne an falsus & æqualium vanæ opinioni accommodatus sit grammaticus enunciatorum Christi & apostolorum sensus, nullum sibi iudicium arrogat, sed, cum nulla nostra vel experientia vel perspicua necessitas

practica (*necessitas*, inquam, non: *utilitas*) in alterutram sententiam aut functionem decernat, in univcrsum nihil, neque confirmando, neque *negando*, constituere se posse, ultro fatetur (cf. Annott. quasdam theol. ad philos. *Kanti* de relig. doctrinam §. I — V.). Quæ autem philosophia vera nec limitum suorum nescia *improbare* simpliciter & rejicere non potest, quia certum nescit & opinari non vult, ea *etiam approbare* tum licebit, quum confirmantur ab iis, quos nova ceterisque hominibus non patente via didicisse & extra cancellos, quibus humana imbecillitas circumscripta est, non opinione sua & inani arrogantia, sed *re vera* egressos fuisse constat. Plurimum sane interest, utrum dogmaticæ cujusdam philosophiæ auctoritatem sequamur, & dicta philosophi dogmatici hac solum de causa amplexemur, quia *αὐτός εἶπεν*, an vero Christi auctoritate ducamur ejusque dicta assensu propterea comprobemus, quia idem præivit, qui *αὐτός εἶπεν*, & mortui revixerunt, morborum omnia genera evanuerunt, procellis agitatum mare & natura rerum dicto audiens fuit. Si Deus est isque verus est, si ab hoc verace Deo doctrinæ Jesu & apostolorum origo divina & consensio cum veritate miraculis confirmata est, quæ

omnia ita esse confido (§. 17. f. 26. 36. c). §. 6 — 11); hoc igitur probato, dicta Jesu & apostolorum *per se ipsa* auctoritatem atque fidem habent. Atque hoc iis, quæ sumta sunt, consequens esse, nuper etiam cl. *Fichte* (Versuch einer Kritik aller Offenbarung p. 107. ed. 1. p. 170. ed. 2.) consensit (cf. Annot. cit. §. VII. fs.). Omnis controversia inter hominum doctorum sententias de propriis christianæ doctrinæ capitibus hodie in illo præsertim est, utrum Jesu & apostolorum doctrina auctoritatem divinam *re ipsa* habeat, an ei *nomen tantum* auctoritatis divinæ κατ' οἰκονομίαν possit concedi. Quapropter etiam caput de sacrarum literarum auctoritate uberius & fusius, quam tales libelli solent, tractavi.

Forma docendi *ecclesiastica* consulto abstinui, quod ejus comparatio cum doctrinis sacræ scripturæ, quam Auditores mei in aliud spatium reservare solent, aliena esset ab eo studiorum cursu, cui libellum hunc adhibere constitui. Si quis vero lector materiam libri ad notiones & voces ecclesiasticas referre voluerit, adjuvare in eo poterit, huic ipsi consilio accommodatus, *index prior*.

De reliquo liceat eos, quibus hæc scriptio proprie destinata est, non meis, sed omni doctrina politissimi *Melanchthonis* verbis hortari, ut cogitent, qua in statione a Deo collocati sint & sciant, se ecclesiæ Dei seminaria (cf. §. 102. f.) esse. Nam ex hoc numero Filius Dei, regnans ad dextram æterni Patris, sumit evangelii ministros, quos præparari vult (Eph. IV. 12) in scholis. Hos esse custodes librorum prophetarum & apostolicorum & verorum dogmatum ecclesiæ voluit (cf. §. 107. b). Quare diligentiam & fidem in re omnium maxima Deo, ecclesiæ & posteritati præstemus, veritatem inquiramus, amemus, tueamur, & ad posteros incorruptam transmittamus.

Dedi Tubingæ nonis Martiis A. 1793.

ORDO RERUM TRACTANDARUM.

LIBER PRIMUS.

de sacrarum literarum auctoritate §. 1 — 16.

LIBER SECUNDUS

de Deo.

Caput I. de notione Dei ejusque veritate §. 17 — 30.

II. de creatione & providentia § 31 — 41.

III. de Deo Patre, Filio & Spiritu Sancto
§. 42 — 46.

LIBER TERTIUS

De mentibus creatis.

Caput I. de angelis §. 47 — 52.

II. de hominibus.

Señ. I. de humani generis initiis ac depravatione, & nexa inde miseria §. 53 — 58.

II. de consilio Dei miseris hominibus salutari §. 59 — 74.

LIBER QUARTUS

de Jesu Christo servatore generis humani.

Pars I. de Servatoris persona & varia conditione
§. 75 — 83.

II. de Servatoris munere.

Caput I. de negotio, quod Servator his in
terrīs peregrit §. 84 — 93.

Caput II. de negotio, quo Servator, jam Do-
minus, fungitur.

Seç. I. de negotio Servatoris, jam
Domini, universo §. 94 — 98.

II. de cura, quam Servator, jam
Dominus, nominatim confert
in ecclesiam §. 99 — 116.

LIBER QUINTUS.

de animi vitæque immutatione per doctrinam divi-
nam, ejusque ad salutis adeptionem ratione

§. 117 — 123.

LIBER

LIBER PRIMUS

DE

SACRARUM LITERARUM AUCTORITATE.

§. I.

Christianos Neronis & proximo tempore non modo per Judæam, originem ejus religionis, sed latius diffusos *a*), certisque libris sacris *b*), iisque partim propriis christianorum & diversis ab antiquioribus Judæorum literis *c*), usos fuisse, ipso externorum auctorum testimonio *d*) constat.

a) v. *Tacitum* L. XV. Annal. c. 44. & *Suetonium* in Nerone c. 16. cf. *Plinii* L. X. Ep. 97. & *Haversaati* Vertheidigung der Plinischen Briefe über die Christen gegen die Einwendungen des Herrn D. Semlers,

b) v. *Lucianum* de morte Peregrini c. 11. & *Michaelis* Einl. in die göttl. Schriften des N. B. p. 40, ed. 3.

c) *Celsus* in scriptis contra christianos editis non Mosen tantum & prophetas exagitavit, quos ceterum haud ignoravit a Gnostica christianorum parte rejici (v. *Origenem* L. VII. c. Cels. § 2. T. II. Opp. ed. Wirceb. p. 274.), sed Judæum quoque induxit

A

contra

contra christianos ex propriis eorum libris pugnantem (l. c. L. II. §. 74. T. I. p. 298). Scripta, quæ significat, de *vita Jesu* exposuisse, narrationes, ab *Origene* L. I. §. 28. p. 70. & deinceps e *Celso* excerptæ, ostendunt, & ea proprie ipsa quatuor evangelia, quibus nos utimur, etiam in veterum, quos *Celsus* impugnavit, christianorum libris sacris habita fuisse, ex argumentis intelligitur, modo ad *Matthæum*, qui sæpe respicitur (vide e. c. L. I. §. 40. p. 94), modo ad *Marcum* (cf. L. VI. §. 34. 36. 37. T. II p. 182. 188. cum *Marc.* VI. 3. & add. *Diff.* L. in LL. N. T. historicorum aliquot loca not. 96), tum ad *Lucam* (cf. L. II. *Origenis* §. 32. T. I. p. p. 226. cum *Luc.* III. 23. 38) aut *Joannem* (cf. *Origenem* l. c. §. 31. p. 226. L. IV. §. 5. p. 452. cum *Joh.* I. 1. 14), interdum ad uniuscujusque & universorum narrationes, inter se comparatas (cf. *Origenem* L. V. §. 52. T. II. p. 98. cum *Matth.* XXVIII. 5. *Marc.* XVI. 5. & *Luc.* XXIV. 4. *Jo.* XX. 12), pertinentibus. Neque tamen sola evangelia, sed alia quoque christianorum συγγράμματα *Celso* cognita fuerunt. Quod enim l. c. L. II. §. 49. 51. 53. T. I. p. 252. 256. 262. *Jesu* tribuit dictum de *Satana*, id ex *Apocalypsi* (XIII, 2. 13. ss.) sumfisse, eoque nomine (cf. l. i. XXII. 16) *Jesu* adscripsisse videri poterat, nisi potius, ut alias, quæ in discipulorum scriptionibus (cf. *Origenem* l. c. §. 13. p. 192) reperit, continuo *Jesu* ipsi assignavit (l. c. L. I. §. 41. 48. p. 96. 112), ita hic quoque *Paulinum* locum (2 *Thess.* II. 9), ubi (v. 4. 10 — 13. 15) ea etiam inveniuntur, quæ alibi (L. VI. §. 42. T. II. p. 196) superioribus addi videmus a *Celso*, spectasse putandus

dus est. Similiter *Porphyrus*, christianos aggressus, præter sacros Judæorum libros (v. *Eusebium* L. VI. H. E. c. 19), nominatim *Danielem* (v. *Procem.* *Hieronimi* in Dan. & in L. XI. Comm. in Es. Opp. ed. Francof. & Lips. T. V. p. 481. f. 121), quorum versione græca, inter christianos recepta (cf. über den Zweck der evl. Gesch. und der Briefe Joh. p. 103. f.), usus fuit (v. *Hieronimum* l. c. p. 482), propria maxime christianorum συγγραμματα impugnanda sumsit. Quantum intelligi potest e pauculis librorum ejus locis, in quorum mentionem *Hieronymus* casu incidit, evangeliorum certe (cf. Quæst. in Genes. T. III. p. 132. cum Matth. XIV. 25. f. vel Marc. VI. 48. f. vel Joh. VI. 19), nominatim *Matthæi* (v. L. I. Comm. in Matth. ad IX. 9. T. IX. p. 23 cf. quoque Comm. in Ps. LXXVII. 1. 2. qui est inter opera *Hieronimi* editus, T. VIII. p. 88), *Marci* (cf. *Hieronimi* L. I. Comm. in Matth. ad c. III. 3. T. IX. p. 14. cum Marc. I. 2. f.) & *Joannis* (cf. L. II. adv. Pelag. T. II. p. 194. cum Jo. VII. 8. 10), *Actuum* quoque apostolicorum (cf. Comm. in Joël. II. 28. fs. T. VI. p. 52. 53. cum Act. II. 16. fs.) & *epistolæ ad Galatas* (cf. L. XIV. Comm. in Es. ad LIII. 12. *Procem.* in ep. ad Gal. T. V. p. 166. T. IX. p. 123. cum Gal. II. 11. fs.) notitiam habuit. *Celso* & *Porphyrio*, de quibus conferri etiam velimus *Chrysostomum* apud b. *Michaelis* (l. c.), extremo addimus *Amelium*, cui *Johannis evangelium* cognitum fuisse, ex *Eusebio* (L. XI. Præp. evl. c. 18, 19.) discimus.

d) Neque id mirum debet videri, cum *Tertullianus* in *Apologetic.* adv. gentes c. 31, dicere audeat:

„inspice Dei voces, litteras nostras, (e quibus mox dictum Christi, & c. 32. Paullinum profert,) quas neque ipsi supprimimus, & plerique casus ad extraneos transferunt.“

§. 2.

Si christianos audimus *a)*, quatuor evangelia, apostolorum Acta, Paulli tredecim epistolas, Petri denique & Joannis primam, non *Eusebii* tantum & antiquior *Origenis* ætas, sed & superiorum temporum traditio *b)* summo omnium, qui literatissimis viris innotuerunt, consensu *c)* pro discipulorum Jesu, quibus tribui solent, genuinis *d)* scriptis habuit. Nec dubitandi causa est, cum vel paucis veterum, quos *Origenes* volvit, librorum reliquiis *e)* ipsius & *Eusebii* testimonium de fide, quam scripta nominata apud priscos auctores habuerint, confirmari videamus, neque in his scriptis insint, quæ vel in ætatem, qua perhibentur edita fuisse, vel in auctorum, quibus assignantur, personam minus convenient *f)*, & ii denique ipsi, quibus librorum sacrorum auctoritas negotium exhibuit, primum quidem ab authentia impugnanda omnino abhorruerint, contraque vel interpretando *g)* molestiam declinare, vel capita librorum, quæ displicerent,

rent, mutare aut remove, libros igitur ipsos non suppositos, verum corruptos perhibere *h*), vel scriptoris, a quo librum molestum concederent esse profectum, *auctoritate* repudianda *i*) causæ suæ mederi consueverint, deinde vero, cum *ανθεντιαν* negare inciperent, non veterum testimonia vel desiderare vel historicis argumentis convellere ausi fuerint, sed dogmaticas & ex ipso, quem fastidirent, libro arreptas, easdemque frivolas, causas attulisse satis habuerint. *k*)

a) Vide *Eusebium* (L. III. H. E. c. 25. p. 97. ed. Mogunt.) & *Origenem* in Matthæum & Joannem (apud *Eusebium* L. VI. c. 25. p. 226. f.) *Numerus* quidem *ομολογουμενων* Pauli scriptorum neque ab *Eusebio* (l. c. p. 97. cf. Neue Apol. der Off. Joh. §. 4. not. 15), neque ab *Origene* (apud *Eusebium* p. 226) definitur. Sed alio *Eusebii* testimonio (L. III. c. 3. cf. L. VI. c. 20) discimus, *solum excipit ad Hebraeos epistolam*, quam & alibi (L. VI. c. 13) inter *τας αντιλεγόμενας γραφας* retulit, & *Origenes* quoque (apud *Eusebium* L. VI. c. 25. p. 227.) ab apostolicis *ομολογουμεναις* scriptis sejunxit. Ceteræ vero epistolæ, cum discesseris a brevissima (ad Philemonem), quæ, licet hac ipsa de causâ rarius usurpari potuerit, diferte tamen Homil. 19. in Jerem. §. 2. (T. IX. p. 682. fs.) *Paullo* tribuitur, infinitis locis ab *Origene* qui *αντιλεγόμενα* scripta dubitanter appellare amat (v. Apol. der Offenb. §. 6. not. 2. & über den
Zwek

6 *De sacrarum literarum auctoritate.*

Zwek der evl. Gesch. Joh. p. 106. fs.), simpliciter & sine omni dubitationis significatione *Paullo* apostolo asseruntur. Quod ne temere dici videatur, duntaxat e libris contra *Celsum* de singulis duodecim prioribus epistolis uno saltem testimonio probabimus, *Paullo* quamque totidem verbis assignari. Vide igitur de *epistola ad Romanos* & *priore ad Corinthios* L. III. §. 46 — 48. T. I. p. 386. fs. de *altera ad Corinthios* & *ad Galatas* epistola L. I. §. 48. 47. L. II. §. 1. p. 110. 112. 106. 164. de epistolis *ad Ephesios*, *Philippenses* & *Colossenses* L. VI. §. 54. L. IV. §. 49. 18. Præf. §. 5. T. II. p. 224. T. I. p. 540. 474. 18. de *utraque ad Thessalonicenses* epistola L. V. §. 17. L. VI. §. 45. f. T. II. p. 34. 208. de *epistolis ad Timotheum* & *Titum* L. I. §. 63. L. IV. §. 70. L. III. §. 48. T. I. p. 144. 576 390. Similiter & *Acta* apostolorum, quorum *Origenes* certe in locis commentariorum in Matth. & Joannem, ab *Eusebio* (L. VI. c. 25.) allatis, nullam mentionem fecit, cum alibi de evangeliiis tantum (l. c. p. 226), non (cf. L. II. contra Cels. §. 63. p. 278) de *Actis*, alibi (v. *Eusebium* l. c. p. 226. f.) de scriptis *Paulli*, *Petri* & *Joannis* nominatim agere instituisset, L. VI. contra Cels. §. 11. T. II. p. 142. *Lucae* disertim attribuuntur. cf. quoque locum ipso, quod laudavimus, capite 25. L. VI. sed ex Homiliis in ep. ad Hebr. ab *Eusebio* excerptum (p. 227. extr.)

b) Eam tum *Eusebius* (L. III. c. 25. p. 97) tum *Origenes* apud eundem L. VI. c. 25. p. 226. discrete testatur. Et L. III. c. 24. p. 96. *Eusebius* proficitur, evangelium & primam epistolam Joannis, quæ
c. 25.

c. 25. in *ομολογουμενων* numero referuntur, *παρα τοις νυν και* ΤΟΙΣ ΕΤ' ΑΡΧΑΙΟΙΣ sine omni dubitatione agnita fuisse. cf. *Apol. der Offenb.* §. 4. not. 7.

c) Prima Joannis epistola cum aliis libris in numerum *ομολογουμενων* ab *Eusebio* (L. III. c. 25.) adscripta fuit, quod & ipsius ætate & jam a veteribus *ΑΝΑΜΦΙΛΕΚΤΟΣ* *ομολογνηται* (c. 24. p. 96.) Ibidem (p. 94.) scripta Joannis *ομολογουμενα* (c. 25. p. 97.) vocantur *ταδε τε αποστολαι* *ΑΝΑΝΤΙΡΡΗΤΟΙ* *γραφαι*. Vide etiam über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 113. fs.

d) Huc manifesto spectat *Origenes*, qui apud *Eusebium* L. VI. c. 25. primo de *auctoribus* evangeliorum nominatim agit, deinde exponit, quibus vel quid *apostolorum* quisque scripserit, quæ scripta omnium consensu *Petrus* v. c. reliquerit (*ομολογουμενα καταλειπει*), de quibus contra dubitetur, an sint v. c. a *Petro* prodita, quæve non ab omnibus *προγητισιοις* Joannis epistolis habeantur. *Eusebio* item L. III. c. 25. p. 97. *ομολογουμενα* scripta sunt, quæ omnium consensu (not. c) pro *genuinis* habebantur (v. *Apol. der Off.* §. 4. not. 9). Quapropter distinguuntur *notha*, five (l. c. not. 16) *αντιλεγομενα*, h. e. (v. über den Zweck Joh. p. 113) non ab omnibus in *genuinis* (*γενητιοις*) numerata, itaque *nonnullorum* *judicio* *notha*. *Notha* vero apud *Eusebium* l. c. non ea scripta esse, quæ omnium consensu haberentur quæve essent absque dubio *notha*, sed (v. *Obs. gr.* p. 14. n. 2) quæ pro *nothis* putarentur, nimirum a parte, cui vero contradicerent alii, tum ex eo intelligitur, quod *Eusebius* hæreticorum figmenta, *της αληθους ορθοδοξιας απαδοντα*, five quod

c. 31. p. 103. legimus, της αποστολικης ορθοδοξιας αλλοτρια, quamvis utique (παντελως) notha fuerint (l. c. p. 103), recusat tamen c. 25. p. 98. in nothorum numerum referre, quia nimirum ab omnibus ecclesiasticis scriptoribus contemnebantur (p. 97. f.), ut eorum νοθεια ne versaretur quidem in quaestione, tum hoc quoque argumento patet, quod ista duo: αντιλεγόμενον & νοθεν, permutantur. Velut Jacobi epistola, quæ c. 5. inter αντιλεγόμενα refertur, L. II. c. 23. p. 66. νοθενεσθαι dicitur, h. e. notha non esse, sed haberi sc. a nonnullis; modo enim scripserat *Eusebius*, primam catholicarum epistolarum (ab aliis) *Jacobi esse* dici. Vicissim Actus Pauli, Hermæ Pastor & Barnabæ epistola, quæ scripta L. III. c. 25. inter notha numerantur, alibi non αναμφιλεκτα, five, quod idem dicit (not. c), non υμολογόμενα, h. e. scripta, α προς τιναν αντιλελεκται (c. 3. p. 73.), five αντιλεγόμενα (L. VI. c. 13. p. 214) appellantur. Neque obstat evangelii Hebræorum in νοθοις seu αντιλεγόμενοις enumeratio (L. III. c. 25. p. 97), cum ab Ebionitis, vel, ut *Eusebii* formula utamur, τοις εβραιοις τρις τ.ν Χριστον παραδεξαμένοις, pro genuino apostolico scripto, ab aliis (cf. über den Zweck Joh. p. 359. f.) vero in nothis habitum fuerit. Quin ipsis etiam υμολογόμενοις, ad quam vocem, proximam certe, τριτοις illud apud *Eusebium* referre nulli dubitamus (cf. *Michaelis* l. c. p. 893), etiamsi *Maschio* (l. c. p. 894) concedamus, evangelium Hebræorum in nothorum & αντιλεγόμενων loco numerari, idem scriptum hætenus certe a quibusdam accenseri potuit, quoad υμολογόμενα, five evangelii *Matthæi* textum authenticum habuit (v. über den Zweck Joh. §. 61).
Qaam-

Quamquam verisimillimum est, *Eusebium* hoc certe loco nihil ejusmodi observaturum fuisse, nisi laudem Apocalypseos, quam *ομολογεμένοις* annumerari modo dixerat, iniqua (cf. *Apol. der Offenb.* p. 34 — 36) comparatione cum evangelio Hebræorum, quod pariter a nonnullis *ομολογεμένων* numero habeatur, imminuere voluisset. Cetera tenendum est, loco *Eusebii* creberrime allato *non ομολογεμένα universe*, in quorum numero v. c. etiam prima *Clementis* epistola haberi potuisset (v. *Proleg. in ep. ad Hebr.* p. XXXIX), sed ea proprie *ομολογεμένα* recenferi, quæ simul essent *δηλωθῆσαι ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ γραφαί* (v. *Apol. der Off.* §. 4. not. II. 14). Nos autem hoc loco non quærimus, quid veteres de certorum librorum auctoritate divina (v. l. c. not. 10) statuerint, sed hoc unum agimus, ut planum fiat, libros supra appellatos utique genuinos fuisse. Et fane *ομολογεμένα novi testamenti* sunt *ΟΜΟΛΟΓΟΥΜΕΝΑ*, five auctorum, quibus tribuuntur, haud dubie genuina scripta, eamque ipsam ob causam, quod communi consensu pro genuinis horum auctorum (seu discipulorum *Jesu*, quibus adscribuntur,) libris haberentur, etiam publice recepta fuerunt, atque ut fontes historię & doctrinæ christianæ usurpari consueverunt. cf. *Relat. Tubing.* 1790. p. 797.

e) Eæ partim sunt integri libri, ante *Origenem* scripti, partim loci veterum librorum, conservati ab aliis auctoribus, præsertim *Eusebio*, qui tamen in legendis antiquioribus scriptis, quod ipse profitetur (*L. III. c. 3. p. 72*), historicas quidem narrationes de singulis partibus scripturæ sacræ non neglexit, sed

libro-

librorum sacrorum loca, quæ a veteribus prolata vidit, tum demum studiosius notavit, quum ex *antilegomenis* sumpta fuissent. Paucorum vero, quæ integra supersunt, priscæ vetustatis monumentorum pars cum ethnicis vel Judæis disputant, qui scriptis N. T. haud assueverant, quædam non complent nisi paucas paginas. Unde nemo mirabitur, si *ομολογημένων αὐθεντῶν* veterrimorum scriptorum oppido paucorum testimoniis confirmari videat, maxime cum e libris vetustis, quos ipsi adire possumus, non consulamus nisi eos, quorum *αὐθεντία* explorata nobis est, horumque ipsorum eos tantum locos testemur, qui non modo scriptorum *ομολογημένων* aliquo utantur, quamvis sacri libri *antiquitatem* hac via satis probaturi essemus, sed de ipso etiam *auctore* mentionem expressam habeant. Qui veterum virorum cetera quoque loca desiderat, ei *Lessius* (über die Religion P. I. p. 503. ss.) adeundus est. *Polycarpus* igitur (ep ad Phil. §. III. XI.) epistolam *ad Philipenses* & priorem *ad Corinthios* Paulo tribuit, *Papias* (apud *Eusebium* in extremo libro III) *Marcum*, qui Petrum secutus fuerit, ac *Matthæum* commentarios dictorum & factorum Domini confecisse scribit (cf. *Flattii* Magazin für christliche Dogmatik und Moral P. VII. p. 242. ss). An Joannis & Petri primæ epistolæ, cujus vtriusque locis dicitur usus fuisse, hos nominatim apostolos inscripserit, dubitari potest, cum apud eundem *Eusebium* (L. IV. c. 14) *Polycarpus* etiam legatur e priore Petri epistola aliquot locos protulisse, quos ex ipsis *Polycarpi* literis (§. I. II. VIII), *nulla auctoris mentione facta*, usurpatos fuisse discimus. *Marci* evangelium ad *Petrum*, cujus audi-

auditor Marcus fuit, referendum, *Lucae* vero evangelium ab apostoli, quem *Paulum* esse aliunde novimus, *assessatore* profectum esse, etiam *Justinus* M. significat (v. über den Zweck Job. p. 366. f. 369 — 371). Ceterum *Justinus* απομνημονευματα των αποστολων, ad quæ Vir priscus domi adfueverat (l. c. p. 371. f.), præter *Lucae*, etiam *Matthæi* evangelium ejusque priscam vetustatem pro certa sumunt (l. c. p. 375. 364), quemadmodum universe *apocrypha* evangelia de nostrorum antiquitate non detrahunt, sed ejusdem potius testimonium dant, cum in omnibus, quorum ratio aliquantulum cognita est, notitiæ & usurpationis nostrorum evangeliorum expressa vestigia deprehendamus (l. c. p. 378. f.) Cur vero *Justinum* libris sacris, in patria (l. c. p. 365) affueris, fere solis uti videamus, tametsi haud dubie per itinerum occasionem de apostolicis quoque compluribus epistolis cognoverit, mirari desinemus, si cogitemus, e veteris Viri scriptis ea tantum reliqua nobis esse, quæ cum *exterae religionis* hominibus disputent, contra quos etiam ceteri Apologetæ, in his idem *Tertullianus*, qui alias N. T. homologumenis creberrime utitur, N. T. scripta, exceptis fere historicis libris, unde rerum christianarum historia petenda erat, admodum raro usurpant. Si liber *Justinus* de monarchia Dei, in quo non ethnicorum modo, sed *christianorum* quoque libros (τας παρ' ημων γεγραφας, ut *Eusebius* L. IV. c. 18. p. 140. ait,) adhibitos fuisse scimus, integer nobis superesset, vel scriptum contra *Marcionem* (v. *Eusebium* l. c. p. 141), qui ne poterat quidem sine *Pauli* mentione impugnari (v. über den Zweck Job. §. 75), ad nos pervenisset;

venisset; plures sine dubio libros N. T. a *Iustino* M. usurpatos fuisse constaret. *Irenaeus* certe in libris, contra gnosticas christianorum sectas editis, *ομαλογεμενων omnium*, praeterquam epistolae ad Philemonem, cujus sententia & brevitates non facile dedit locum allegandi, complurima capita protulit, auctorumque nomina frequenter appellavit. Ne videamur nimii in praedicando consensu auctoris, necessitudine cum ecclesiis, quarum sacris nuper Joannes praefuerat & aequales temporum apostoli etiam nunc intererant, commendati (cf. über den Zweck Joh. p. 247 — 249. 89 — 94. Neue Apol. der Offenb. p. 136 — 164. *Flattii* Magaz. für Dogm. und Moral P. VI. p. 124 fs.), pronunciato superiori quaedam certe exempla subjiciemus. Vide igitur e. c. de *Matthaeo* L. III. c. 9. §. 1. 2. de *Marco* c. 10. §. 6. de *Lucae evangelio* c. 10. §. 1. c. 14. §. 3. de *Joannis evangelio* c. 11. §. 1. (cf. Repert. für bibl. u. morgenl. Litterat. P. XIV. p. 136. fs.), de cunctis evangelis L. III. c. 1. §. 1. c. 11. §. 8. (cf. über den Zweck Joh. p. 265. 247 — 249), de *Lucae Actis* L. III. c. 14. §. 1. c. 15. §. 1. de *Paulli epistola ad Romanos & utraque ad Corinthios* c. 13. §. 1. c. 16. §. 3. 9. c. 18. §. 2. 3. L. IV. c. 26. §. 4. de epistolis ad *Galatas, Ephesios, Philippenses & Colossenses* L. III. c. 7. §. 2. c. 13. §. 3. c. 16. §. 3. c. 18. §. 3. L. V. c. 13. §. 2 — 4. L. III. c. 14. §. 1. de *utraque ad Thessalonicenses* L. V. c. 6. §. 1. L. III. c. 6. §. 5. c. 7. §. 2. de *epistolis ad Timotheum & Titum* Praef. in L. I. §. 1. & L. III. c. 3. §. 3. c. 14. §. 1. c. 3. §. 4. de *prima Petri & Joannis* L. IV. c. 9. §. 2. L. V. c. 7. §. 2. L. III. c. 16. §. 5. 8. *Theo-*

Theophilus Antiochenus L. II. ad Autolyc. (pone Opp. *Justini* ex ed. Colon. p. 100.) *Joannem evangelii auctorem* prædicavit, idemque *quatuor evangelistarum* in unum opus dicta compegit, si fides *Hieronymo* (ep. ad Algas. quæst. 6. T. III. p. 107. c) habenda est. Præterito *Athenagora*, qui (de resurrect. mortuor. p. 61.) *utramque ad Corinthios apostolo* certe tribuit, *nominatim appellato* ab *Hermia* in principio διασχευς των εξω φιλοσοφων, prætermisso (cf. Apol. der Offenb. p. 40.) etiam *Clemente Alexandrino*, qui tamen omnibus, præter epistolam ad Philemonem, homologumenis scriptis frequentissime utitur, *Tertullianum* & *Cajum* superioribus testibus addere liceat. Ille igitur *historicos* N. T. libros (v. c. L. IV. adv. Marcion. c. 2, 3, 5. L. V. c. 1. de jejun. c. 10), *epistolas Pauli* easdem, ut *Irenæus*, (v. c. de pudicit. c. 13—19. Scorpiac. c. 13. de præscr. adv. hæer. c. 6. L. V. contra Marcionem), ipsamque in super *ad Philemonem* epistolam (l. c. c. 21), *Petri* denique & *Joannis* primam (Scorpiac. c. 12, 14. de pudicit. c. 19) iisdem, quibus tribui solent, auctoribus asserit. Hic autem sancto apostolo, h. e. Paulo (cf. *Eusebium* L. III. c. 3), *tredecim* epistolas adscripsit apud *Eusebium* L. VI. c. 20.

f) v. *Michaelis* l. c. §. 4. p. 29. §. 10. 11. 12. *Matthæi* & *Marci* evangeliiis etiam signa impressa sunt, quæ agenti testimonio esse possint, alterum a *Matthæo apostolo*, alterum a *Petri discipulo* profectum fuisse. v. über den Zweck Joh. p. 355. & Diss. I. in LL. N. T. historicorum aliquot loca p. 60. f. inprimis not. 98. adde not. 107. *Epistolarum Pauli tredecim αυθεντικα* & *Actorum apostolicorum* fides e con-

consensu epistolarum & Actuum mutuo, eoque perspicue non meditato, sed fortuito, nuper (A. 1790.) a *Guil. Paley* in libro Anglico: *horae Paulinae*, (germanice cum notis edito ab *Henckio* 1797. 8.), confirmata est. Interna *αυσερτίας* librorum N. T. argumenta universe tractavit *Kleukerus* (Ausführliche Untersuchung der Gründe für die Aechtheit und Glaubwürdigkeit der schriftl. Urkunden des Christenthums T. I. Lips. 1793.)

g) Velut Gnosticorum certæ familiæ *scripturas* quidem *confitebantur*, interpretationes vero convertebant, & ea, quæ ab apostolis dicta fuerant, allegorizanda existimabant, auctore *Irenæo* L. III. c. 12. 11. Sed & *αἰκονομίας* calumnia, qua, si libros ipsos ut falsos & adulterinos rejecissent, nihil opus habuissent, leguntur (l. c. c. 5. c. 12. §. 6.) usæ fuisse, cum dicta scripturarum urgeri viderent. *Valentiniani* præsertim *Joannis evangelio* niti consueverant (l. c. c. 11. §. 7. cf. über den Zweck Joh. p. 32). Sed *reliqua etiam evangelia nostra*, nominatim *Lucæ* historiam, si non integram, certe collatam ad compendium (v. *Irenæum* l. c. c. 14. §. 3. 4.), forte interpolatam quoque (cf. *Origenis* L. II. c. Cels. §. 27. T. II. p. 220.), videntur usurpasse, at nova conscriptione, quam *veritatis evangelium* appellabant, auxisse. Neque enim alias *plura*, quam quæ catholici esse statuebant, evangelia se habere gloriari potuissent (v. *Irenæum* l. c. c. 12. §. 9). Imo *Paulina* quoque scripta, unde argumenta Gnostici collegisse dicuntur (l. c. c. 2. §. 1. c. 7. §. 1.), *Valentinus* pariter ac *Marcion* admisisse videtur. *Uterque* enim (l. c. c. 14. §. 3. 4.) discernitur (c. 15. §. 1.)
ab

ab iis (cf. not. i), qui *Paullum non cognoscant*. cf. quoque *Tertullianum*, qui *Valentinum* ait (de præscr. c. 38) *integro instrumento uti videri, & pepercisse scripturis*, quarum cædem *Marcion* confecerit. Ceterum *Tertullianus* *verborum proprietates a Valentino* queritur *auferri*.

h) Exemplo est *Marcion*, qui veterrimus auctor *decem* (cf. not. i) *Pauli epistolas* pro certis *Pauli* scriptis habuit, sed interpolatis ac depravatis a protectoribus Judaismi. Unde ea in antiquum statum restituenda sibi sumfit suoque judicio emendatiora edidit (v. *Semleri* H. E. sel. capp. T. I. p. 17. 43. add. über den Zweck Joh. p. 256 — 260. Proleg. in ep. ad Hebr. p. Ll. Relat. Tubing. 1795. p. 475 fs). *Lucæ evangelio* non quidem ut *Lucæ*, sed ut *Pauli* evangelio (v. über den Zweck Joh. p. 258. f.), eo-que pariter sua ipsius opera correcto, usus fuit (l. c. p. 255. fs. cf. infra §. 4. a). Verum ipsa illa opinio testimonium est antiquioris memoriæ de *Luca* evangelii auctore, quæ ipsa, cum *Paullino* loco Col. IV. 14. & similibus narrationibus collata, deduxit (über den Zweck Joh. p. 265.) ad cogitationem, evangelii, quod *Paullus* Gal. II. 2. 5. 7. 14. & alibi *suum* vindicare putabatur (l. c. p. 254. f.), in *Lucæ* evangelio quærendi.

i) *Ebionitæ* *Pauli* epistolas rejecerunt, non quod *Pauli* eas negarent esse, sed quod *Paullum* ipsum tanquam apostatam legis recusarent (v. *Irenæum* L. I. c. 26. §. 2). Eamdem ob causam & *Lucæ* evangelium, quod, quia *Lucam auctorem* habuit, a comite *Pauli* profectum fuerat, imo ipsi *Paullo* tribui consueverat (cf. not. h), repudiarunt haud dubie.

Neque

Neque enim *Irenaeus* L. III. c. 15. §. 1. in hanc sententiam intelligendus est, ut *Paullum apostolum non cognoscentes* reliqua evangelii, quæ per solum Lucam in nostram venerint notitiam (cf. c. 14. §. 3), dicantur *recepisse*, jamque cogatur (cf. l. c. §. 4), Lucæ ejusdem de Paulo testimonium, in Actis perhibitum, a Paulli adversariis repudiari non debere; sed hoc potius intelligi vult *Irenaeus*, Ebionitas, qui *Lucæ renunciant*, plurimis iisque necessariis (cf. l. c. §. 3.) historiæ Jesu partibus destitui & non uti eis, itaque *perfecto* (cf. l. c. §. 4.) evangelio carere, quumque, repudiatis Lucæ Actis, confirmare non possint, Paullum esse apostolum, electionem Domini contemnere, nitentem Lucæ testificatione, quem mendacem esse nequeant ostendere, cum, veritatem nobis ab hoc ipso auctore diligenter annunciatam fuisse, e plurimis & necessariis historiæ Jesu partibus, quas a Luca solo discamus, omnino intelligatur, quumque insequentis testimonii, de actibus & doctrina apostolorum dicti, fidem Deus eo fecerit, quod de ipsis Jesu rebus magnam & necessariam partem per evangelium scriptoris Actorum memoriæ prodere voluerit. Quamquam vero apud *Ebionitas* *Lucæ* evangelium ob auctoris personam nihil omnino auctoritatis habuit: fieri tamen potuit, ut *Marci* & *Joannis* evangelia, quibus, cum solo Matthæi evangelio uterentur (v. *Irenaeum* L. I. c. 26. §. 2. L. III. c. 11. §. 7), pariter abstinere consueverunt, non ea proprie de causa negligenter, quod scriptoribus auctoritatem vel, quia Petrus & Joannes apud Judæo-christianos liquido in auctoritate fuerant, Petri discipulo & Joanni

ni adscriptis evangeliiis αὐθεντικῶν negarent. v. über den Zweck Joh. p. 284. f. *Marcion* contra, apud quem solus *Paullus* auctoritatem obtinuit, *Matthaei*, *Marci* vel *Petri*, *Joannis* denique libros rejecit, non quod libris αὐθεντικῶν, sed quod scriptoribus, tanquam apostolis τῆς περὶ τοὺς, a *Paullo* reprehensis, auctoritatem abjudicaret (l. c. p. 255 — 258. 262, f. 265.) Similiter *Acta apostolorum* non quin *Lucæ* esse vellet, sed propterea, quod *Paullo* non æque, ut *Lucæ* evangelium (cf. supra not. h), solerent adscribi, & præterea non obscure faverent repudiatis a *Marcione* apostolis τῆς περὶ τοὺς, abjecisse (v. über den Zweck Joh. p. 258. f.) putandus est. Nec denique caussa, cur ipsas etiam *Paulli* ad *Timotheum* & *Titum* epistolas extra numerum esse voluerit, necessario in αὐθεντικῶν infirmatione sita est (l. c. p. 257).

k) Talis erat *Alogorum* de *Joannis* evangelio (l. c. §. 24 — 27.), obscurorum quorundam hominum apud *Origenem* (Opp. Wirceb. T. XII. p. 249) de secunda ad *Timotheum* epistola, & *Fausti* de evangeliiis & *Paullinis* scriptis disceptatio (v. *Michaelis* l. c. §. 2. cf. über den Zweck Joh. p. 222).

§. 3.

Sed & *Apocalypseos* αὐθεντικῶν priscorum scriptorum summo consensu agnitam fuisse, tum *Origenes*, quamvis acerrimus chiliastarum adversarius a), tum iniquus in hac caussa testis, *Eusebius* b), veterum auctorum reliquiis concinentibus c), latentur d), & oppugna-

tores libri antiquiores negare non audent *e*). Quapropter hunc Joannis librum ad *ομολογεμενων* numerum (§. 2.) adscribere licuisset. Paullinam vero ad Hebræos epistolam contra Latinorum a primitiva rectiore sententia aberrationem, cujus etiam ratio probabilis afferri potest *f*), Græcorum scriptorum consensus apostolo Paulo asserit *g*). Imo etiam Joannis utramque *αντιλογουμενην* epistolam, Petri alteram & apostolorum *h*), Jacobi & Judæ, epistolia *i*) ab auctoribus, quos nominavimus, vere conscripta fuisse, probabiles rationes persuadent *k*).

a) v. Apol. der Offenb. §. 6. über den Zweck Joh. §. 33.

b) l. c. §. 33.

c) l. c. §. 30. 31. 36. p. 142. f. Apol. der Offenb. §. 7. p. 75 — 85. §. 19. not. 11. 12. De opinatis libri adversariis cf. §. 11. 12. über den Zweck Joh. §. 24. 25. 36. 34. p. 126. fs.

d) Ab Origene & Eusebio (not. a. b.) nec Dionysius Alexandrinus, in Apocalypsin æque alienus cum Eusebio, dissentit, v. über den Zweck Joh. p. 73. 79. f. 137. fs.

e) l. c. §. 28. 35. 36. p. 143. fs. §. 37. p. 147. fs. cf. §. 31. p. 93.

f) v. Proleg. in ep. ad Hebr. §. 5 — 7. Progr. 1791. de consensu epp. Paulli ad Hebr. & Galatas p. 5. fs.

g) Prol. cit. §. 1 — 4. 8. 13. Progr. cit. p. 3 — 5. 16 — 18. Quæ ex ipso epistolæ argumento & ingenio in utramque partem disputantur, ea perpenſa vide Prol. cit. §. 9. 11. Progr. cit. pag. 7. fs. 18. fs. cf. quoque Relat. Tub. 1791. N. 57. 58. p. 451. fs. A. 1792. N. 22. p. 169. fs.

h) v. Diff. in ep. Jac. p. 3 — 5. & de *Juda* proprie *Tertullianum* de habitu muliebr. c. 3. *Origenem* L. III. περί αρχων c. 2. §. 1. (T. III. p. 252).

i) *Prioris* antiquitatem ex eo intelligimus, quod a vetere Syro cum *ομολογούμενοις* libris (§. 2.) translatum, nec in priſco (v. *Eusebium* L. III. c. 3. L.V. c. 8. p. 173.) tantum libro, qui *Hermæ pastor* inscribitur, usurpatum fuit (v. *Semleri* Prol. in ep. Jac. §. 14), sed ab ipso etiam Petro (§. 2.) in priorē epistola respicitur. v. Diff. de cathol. epp. occasione & consilio not. 42. *Judæ* epistolium, quo libri Enochī, qui vetustus ipse est (Diss. cit. not. 96), fabricator usus fuit l. c. p. 39. fs.), tum secundæ Petrinæ antiquitatem (l. c. p. 47), tum epistolæ Jacobi *αυθεντικαν* (l. c. p. 48) confirmat.

k) v. Prol. in ep. ad Hebr. §. 10. *Weberi* Beiträge zur Gesch. des neutestamentlichen Kanons p. 166. fs. De stili dissimilitudine in utraque Petri epistola conferri etiam merentur b. *Mori* Prælectiones in Jac. & Petri epp. p. 214. f. & *Pottius* in Epp. cathol. Vol. II, p. 163. fs.

§. 4.

Ea autem ipsa, quæ suis auctoribus modo (§. 2. 3) asseruimus, scripta sine ulla, quæ

eorum *integritati* obesset, mutatione ad nos pervenisse, ex nostri textus cum exemplis, quotquot protrahi potuerunt, omnibus, patria & ætate diversissimis, itemque patrum *a)* tam allegatis, iisdemque multis & amplis, quam commentariis, versionum denique multiplici genere summa, quam lectionis varietas non tollit, sed ad probandum firmiorem reddit *b)*, consensione intelligitur. Neque etiam illa nos sollicitudo tenere debet, ne forte librorum quorundam versionem tantum græcam habeamus, quæ a textu authenticò multifariam recedere potuerit. Nam de *Marcii latino* evangelio recens omnino fabula *c)*, & de *epistola ad Hebræos hebraice* exarata vetustior quidem, sed vana conjectura *d)* est. *Matthæum* vero *hebraice* scripsisse, negari quidem non potest *e)*, sed græcæ etiam versionis nostræ fidem & priscam auctoritatem tum interna argumenta *f)* persuadent, tum maximus & codicum omnium & Patrum versionumque in nostrum unice textum consensus firmat *g)*.

a) *Marcionem* (§. 2. h) effecisse, non invenisse, alium textum & formam evangelii, quo usus est, declarat (v. über den Zweck Joh. p. 260. fs.), & ipsa hominis professione patet, dum evangelium, quod

invenit, interpolatum queritur a protectoribus Judaismi ad concorporationem legis & prophetarum (v. *Tertullianum* L. IV. c. Marc. c. 4.), criminique illato non alius, quod ipse detexerit, evangelii discrepantiam prætendit, sed loco epistolæ ad Galatas nititur (l. c. c. 3. cf. über den Zweck Joh. p. 255. fs.), quem manifesto perversè intellexit (l. c. p. 254. f. 263), ac in eam proprie sententiam non veritatis studio, sed ex sua re (v. Prol. in ep. ad Hebr. p. XLVIII. fs.) interpretatus est. cf. *Diff. de cathol. epp. occas. & consilio not.* 124.

b) Docet enim, librorum sacrorum exemplaria, vel a nobis vel a veteribus scriptoribus & interpretibus usurpata, alia ab aliis fontibus manasse, summam igitur textus, de qua omnes conveniunt (cf. *Griesbachii* Proleg. in N. T. gr. ed. 2. p. XXXVIII. f. Vol. I.), plurimis *diversorum* testium auctoritatibus confirmari.

c) v. über den Zweck Joh. p. 253. 280. f. *Michaelis* or. Biblioth. P. XIII. p. 109. fs.

d) v. cit. Prol. in ep. ad Hebr. §. 12. *Heinrichs* Proleg. in ep. Pauli ad Hebr. p. 17.

e) v. über den Zweck Joh. §. 61.

f) Ejusmodi rationibus aliorum quoque librorum, ut evangeliorum Marci & Joannis, integritatem confirmari, l. c. p. 283. 221. monuimus.

g) l. c. §. 67. 68.

§. 5.

Cum igitur ea, quæ de Jesu & legatis ejus in evangeliiis & Actibus apostolicis relata legi-

mus, auctores habeant (§. 2. 4) vel apostolos ac familiares Jesu, ut Matthæum & Joannem, vel Marcum, apostolis, nominatim Petro, usum *a*), vel Lucam, rerum Paulli partim spectatorem, partim vero auditorem talem, cui liceret apostolum ipsum consulere, eundemque commorationis apostoli in Palæstina comitem, cui per hanc opportunitatem ad ipsas quoque reliquorum apostolorum, & Jesu res diligenter cognoscendas aditus daretur *b*): copia certe sciendi ac dicendi verum historiæ Jesu testibus, quos proferimus, haudquaquam defuit *c*). Eos vero nihil dedita opera commentos fuisse, sed optima fide scripsisse, tum universus narrationum color atque character significat *d*), tum rei narratæ natura ostendit, quæ omnino ejusmodi fuit, ut examinandi tam necessitatem *e*) quam facilitatem *f*) pareret, falsitasque igitur, si qua detegi potuisset, ad reprehendendum apertissima fuisset *g*).

a) v. über den Zweck Joh. §. 56. 59. p. 279. & supra §. 2. f).

b) v. über den Zweck Joh. §. 57.

c) Evangelistas rerum traditarum notitiam habuisse, rationibus, ex ipso librorum argumento ductis, confirmavit b. Toellnerus in libro: Versuch

eines Beweises der christl. Relig. für jedermann
§. 75—79.

d) Indubitata in narrationibus simplicitas est (v. *Mori* Defensionem narrationum N. T. §. XXIV. *Lessium* über die Religion P. II. p. 754. *Staendlin* Ideen zur Kritik des Systems der christl. Rel. p. 309. 317. f.), auctoresque procul sunt ab omni cupiditate. Si fingere libuisset aut licuisset, mendacio texissent, quæ in deterius trahi posse viderent (cf. e. c. Matth. IX. 34. XII. 24. 38. f. XVI. 1—4. XI. 19. fs. XXVI. 37. fs. 69. fs. Marc. VI. 49—52. VIII. 11—21. Joh. VI. 30. fs. VII. 3—12. 48. f. X. 20), cetera auxissent atque amplificassent (v. *Origenem* contra Cels. L. II. §. 24. 48. T. I. p. 216. 248. *Toellnerum* l. c. §. 78—88. *Werenfelsii* Opusc. T. I. p. 90. f. & *Lessium* über die Religion P. I. p. 684. f. P. II. p. 294. f. cf. *Bengelii* Gnom. ad Matth. XVII. 1). Cujus argumenti vim multo rectius percipiet, qui falsa evangelia & Acta apostolorum (in *Fabricii* cod. apocr. N. T.) cum veris comparare voluerit. Ut de *Joannis evangelio* nominatim dicamus, ex ipso narrandi modo intelligitur, auctorem habitasse in rebus narratis & hominem antiqua fide fuisse, qui non nunc demum, ubi cum adversariis, narrationem quamque captaturis, res ipsi esset (v. über den Zweck Joh. P. I. c. 1), elaborare inciperet, ut observatio & auctoritas in ipsius testimonio esset, sed qui conscius omnino sibi fuisset, se fidem lectoribus dudum approbasse (l. c. §. 9. 83).

e) Inter historiam, a laudatis scriptoribus proditam, & plerasque alias hoc interest, quod, cum

alia eventa & gesta in medio relinqui aut secure in utramque partem disputari possint, hæc contra, de quibus sermo est, &, quæ ex iis nexa est, Jesu & apostolorum auctoritas teneri ac defendi non potuerunt, quin opinionibus, dudum assuetis & sanctitatis opinionem habentibus, renunciaretur, flagitiorum & cupiditatum licentia, ipso etiam *Plinio* (§. 1. a) fatente, circumscriberetur, & cum his omnibus familiæ, popularium, generis humani odium subiretur. Evenisse autem, quod Jesus (v. c. Matth. V. 10—12. X. 21. f. 34—36. Luc. XII. 1—12. 51—53. XIV. 25. fs.) prædixerat, non Lucas tantum Theophilo suo (Act. IV. fs. XXVIII. 22) narravit, sed Paulus quoque integris (cf. 1 Theff. V. 27) cœtibus (II. 2. 14. f. 2 Theff. I. 4—7. Phil. I. 29. 30), etiam (2 Cor. XI. 23. fs. 1 Cor. XVI. 9. Gal. III. 4. IV. 29. V. 11. VI. 12. 17. cf. Ebr. X. 32—34) iis, quorum voluntatem a se alienatam esse sciret, ut experientiæ ipsorum propriæ subiectam & vulgo notam rem perscripfit, & exterorum quoque contumeliæ ac relationes (§. 1. a) confirmant. v. *Paley* Uebersicht und Prüfung der Beweise und Zeugnisse für das Christenthum T. I.

f) Res, de quibus quærimus, maxime in Palæstina & vicinia, nominatim Hierosolymis, cum quibus ceu metropoli sua (v. *Philonem* de legat. ad Cajum p. 1031. in Flaccum p. 971) exteris etiam Judæis multæ & sanctæ necessitudines erant (cf. *Philonem* de legat. ad Caj. p. 1035. f. 1023), in vulgus notæ fuisse perhibentur (v. c. Matth. IV. 23. fs. IX. 26. XIV. 1. 2. 35. f. XV. 30. fs. XX. 29—XXI. 11. XXVIII. 13. Marc. III. 7. fs. V. 24.

fs. VI. 14. Luc. VI. 17 — 19. VII. 17. XXIV. 18 — 20. Jo. II. 23. IV. 1. 45. XI. 42, 45. fs. XII. 10 — 19. XVIII. 20. f. Act. II — V. X. 36 — 38). Ergo primis lectoribus facillimum erat, Matthæum, Marcum, Lucam mendacii manifestos tenere, si, quod nuper evenisse scribebant, omnino non fuisset factum. Neque dubio locus est, an narratio de Jesu illico, dum recens esset, in notitiam & (not. e) cognitionem venerit. Etenim, *historiae, quam evangelia tradunt, summam*, quod nimirum Jesus fuerit doctor, miraculis clarus vitæque post mortem redditus, non libris modo, sed *publico etiam præconio divulgatam fuisse*, præter Lucam, (v. c. Act. II. 22. fs. XIII. 24 — 31. XVII. 18. 31. XXV. 19. XXVI. 22. f. 26) & Matthæum (XXVI. 13. coll. Joh. XI. 1. f. XII. 1 — 3), Paullus quoque in literis, quas captivorum & alienorum in se hominum oculis & auribus usurpatum iri præviderat, confirmare audet (1 Cor. XV. 3 — 11. Col. I. 23. cf. Ebr. II. 3. 4). Eadem historiæ Jesu capita tam necessario conjuncta erant cum rei christianæ natura & ortu (1 Tim. III. 15. f. cf. Progr. in h. l. p. 15. fs.), ut priscos inter christianos ii quoque ipsi, qui de multis partibus doctrinæ dissentirent, christianum nomen tueri non posse sibi viderentur, nisi confessos illos doctrinæ christianæ locos tenerent ceterisque opinionibus suis utpunque conferre studerent (v. über den Zweck Joh. p. 175 — 179. Kleukeri Neue Prüfung und Erklärung der vorzüglichsten Beweise für die Wahrheit und den göttlichen Ursprung des Christenthums P. III. p. 343 fs). Sed ex ipsis etiam libris, quibus rerum Jesu memoriam apostoli eo-

rumque discipuli complexi sunt, *Matthaei* certe *evangelium* in ipso patriae *Jesu* solo Palæstinensium *consuetudo* mox ita trivit, ut multitudo exemplarium, in quæ utentium alii alia addidissent, multas & varias libri editiones pareret (über den Zweck Joh. §. 67). *Marci* vero *commentarium*, qui primus omnium (v. Diff. I. in LL. N. T. historic. aliquot loca p. 62. fs.), & in Palæstina quidem (l. c. not. 85), confectus esse videtur, inter christianos externos cum Antiochieneses (v. über den Zweck Joh. §. 59. 60), tum longinquiores ante *Paulli* captivitatem Romanam consecutum fuisse magnam celebritatem, ex I Cor. VII. 10. 2 Cor. VIII. 18. colligimus (v. Notit. historicas epp. ad Cor. interpr. fervientes not. 166). Qua denique via *Lucæ scripta*, inter *Paulli* captivitatem edita, non Theophilo solum (Luc. I. 3. Act. I. 1) ejusque civibus, quos Palæstinos fuisse (cf. *Michaelis* Einl. in die Schriften des N. B. p. 927, 930. fs. Züsätze p. 244. fs.), propterea dubitamus, quod homini, in ipso rerum *Jesu* theatro habitanti, extraneus Lucas vix scripturus fuisse videtur, quæ Luc. I. 4. legimus, sed aliarum quoque regionum incolis mox innotescere potuerint, ostendimus in libro über den Zweck Joh. p. 377.

g) Atqui epistola *Petri* indubitata & *Paullinæ* (§. 2), quæ maximam partem certis *christianorum coetibus*, partim antistitibus *ecclesiarum* (cf. I Tim. I. 3. III. 15. IV. 11. fs. Tit. I. 5. fs.), inscriptæ sunt, & in ipso quoque contextu passim de coetibus, evangelio fidem habentibus, tanquam de re confessa mentionem faciunt (v. c. I Cor. I. 2. VII. 17. XI.

16. XIV. 33. XVI. 1. 8. f. 19. 2 Cor. VIII. 1. XI. 28. Gal. I. 22. II. 7 — 10. cf. Rom. XV. 19 — 27), imo etiam *Taciti annales* (§. 1. 2) consentiunt Lucæ (Act. II. fs.), per Judæam (XXI. 20) & extra, imo per urbem etiam ante Neronem & sub eo *multitudinem christianorum ingentem fuisse*. Unde illico sequitur, res, in facto positas, quas profiteri conjunctum erat christiano nomini (not. f), eo tempore, quo faciles erant examinatu (not. f.), ad profitendum difficillimæ (not. e), a permultis creditas, neque igitur manifesto falsas & confictas, sed, *quoad sensibus & observationi patebant*, veras fuisse deprehensas. Qui, tametsi christianæ religionis solum ac fundamentum, in factis positum, omnino cognitum haberent, suam tamen a rebus christianis assensionem cohibuerunt, eorum non modo studium occultandi sensus rei christianæ amicos (Joh. XII. 42. f. III. 2. XIX. 38. VII. 13. IX. 21 — 23), vel certe (Act. V. 13) verecundia profitendi nomen in christianis (cf. *Zuschrift an eine Freundin, die in ihrer Ueberzeugung von der Göttlichkeit der Religion des Christenthums wankend geworden* p. 74. fs.), sed ipsa etiam luctatio cum christianis, *salva factorum veritate ac evidentia*, explicari potest. Nam opiniones ante captæ & cupiditates (Matth. XIII. 54. fs. XV. 12. Luc. XX. 19. Joh. VII. 47 — 52. 15. IX. 16. XI. 48. fs. Act. IV. 2. V. 28. VI. 13. f. XVII. 32), quas ceteri non poterant (not. e) frangere, nisi veritatis evidentia adducti (Joh. III. 1. 2. IV. 44. f.), apud morosos verique parum amantes homines eo facile potuissent (v. *Ernesti Opusc. philol. & crit.* p. 93. f. ed. Lugd. Bat.) valere, ut

vel manifestissima eventa in dubium vocarentur, nedum ut agnoscerentur quidem (Matth. XXVII. 42. Joh VII. 3. 5. 21 — 26. IX. 16 — 18. X. 21. XI. 47. f. XII. 10. f. Luc. XIII. 14. Act. II. 22. IV. 7. 14 — 16. 21. 22), sed agnoscentibus staret sententia (cf. Matth. XI. 16 — 19), repugnare contra veritatem factis consequentem, itaque vis afferretur conscientiae (v. 20 — 24. Joh. XV. 22 — 25) vel importunius (Luc. VI. 11. Joh. IX. 24. 28. 34. XI. 49. f. Act. IV. 17. f. 21. V. 17. 28. 40. VII. 54. 57. fs. XII. 3. 11. I Theff. II. 15) vel praetextu violentiae quaesito in difficultate qualicunque, quae certe cum factis evidentibus eorumque confectario pugnare videretur (Joh. VII. 27. 41. f. IX. 16), aut in excogitatione alius causae, cui facta indubitata assignari possent, quae vero esset ab re discipulorum Jesu (Matth. IX. 34. XII. 24. Act. II. 13). Sed de causa eventorum deinceps (§. 8. h) videbimus, satis hoc loco habentes, *eventa ipsa, prout narrentur, auribus, oculis, sensu percepta fuisse, & talia, qualia describantur, idoneis testibus apparuisse, non scriptorum ingenio conficta fuisse.*

§. 6.

Re igitur ipsa christiani nominis auctor, qui, ut *Taciti* verbis (§. 1. a) utamur, *Tiberio* imperitante, per procuratorem *Pontium Pilatum* supplicio affectus est, *divinum* se legatum perhibuit (Joh. VIII. 42. VI. 29. 27. XVII. 3. 18. 23. V. 37. f. 43. VIII. 16. 18.

coll. v. 54. VII. 16. coll. v. 17. v. 28. f. coll. VIII. 54. f.), qui doctrinam suam nec ab aliis hominibus didicerit (cf. VII. 15), nec suo pte humano ingenio excogitaverit (v. 16. *) XIV. 24), sed ab ipso Deo **) acceperit (VIII. 26. 28. 40. XII. 49 f. XV. 15. XXVII. 8. Matth. XI. 27), unde tanta religione (Joh. V. 30. VII. 18. VIII. 29. 55) & per necessitatis vincula tam arcta (v. 16. 29. XIV. 10. X. 38. XVI. 15) pendere se professus est, ut non posset seorsum a Deo loqui (V. 30. VIII. 28. XIV. 10. XII. 49), ipsiusque igitur doctrina & dicta omnia (v. 48 — 50. a) propter perpetuam (VIII. 29. XIV. 10) illam cum Deo necessitudinem non pro mera hominis Jesu doctrina, sed pro Dei ipsius oraculis (VII. 16. XIV. 24. VIII. 28. XII. 49. f. XIV. 10. XVII. 8. 14. VIII. 38. 47. coll. v. 43. b), hacque nominatim de causa (VIII. 16. 26. 40. V. 30. XVII. 8. ***) c) pro verissimis (VII. 45. f.) haberi, & in ipsis quoque, communi hominum experientiae non obviis, rebus, propter solam testis, Deo pridem conjunctissimi (III. 13. VI. 46. 62. XVI. 28. d) rerumque divinarum ac coelestium peritissimi (Matth. XI. 27. Joh. VIII. 55), auctoritatem, apud homines fidem invenire debeant (III. 11 — 18. e),

neque repudiari possint, nisi per damnabilem sua natura (v. 18) impietatem *erga Deum* (XII. 48. fs. V. 38. 42. fs. VIII. 42 — 47. Luc. X. 16), cui fidem contra tribuat (Jo. XII. 44. V. 24. XIII. 20. *f*), qui *Jesu* credat. Et tanto quidem minus est dubio locus, quin hanc partem doctrinæ Jesu apostoli eorumque familiares (§. 5) recte perceperint, quanto notior in vulgus illa fuerat, & quanto frequentius in controversiam venerat (Matth. XXVI. 63—68. XXVII. 54. Joh. XIX. 7. V. 18. VI. 41. f. X. 33. 36.)

*) *Flattii Magazin für Dogm. und Moral* P. IV. p. 219. fs.

**) cf. *Säskindii* Dissertt. duas de sensu, quo suam Jesus doctrinam divinam perhibuerit.

a) cf. *adv* Joh. V. 30. VIII. 28. & *παρα* Joh. XVII. 7. (cf. *Flattii* Magaz. P. I. p. 117. not. 4.) Matth. XI. 27. Si quid ignorari ab homine Jesu voluit Deus (§. 80), nihil ex proprio ingenio substituit, sed ignorationem professus est (cf. Marc. XIII. 32), ergo ne tum quidem *ἐξ εαυτοῦ* (Joh. V. 30. VIII. 28. XII. 49), absque mandato patrio aut fecus, ac ille vellet, docuit (v. 49. f. VIII. 28). Et præterea ignoratio illa non (cf. III. 34. & Diff. III. in LL. N. T. hist. aliquot locos p. 46) a terminis, quibus circumscripta fuisset conjunctio Jesu cum Deo, sed a voluntaria modestia §. 81. a) Jesu profecta est, quæ nihil ultra affectavit (§. 82), quam

conjunctissima ei (§. 76. f.) divina omniscientia (§. 44) nunc quidem (§. 80) suppeditare voluisset.

b) cf. *probatum a Jesu* (Jo. V. 32. f.) testimonium Joannis baptistæ III. 34. Add. Luc. XI. 49. coll. Matth. XXIII. 34.

***) v. *Flattii* Magaz. P. I. p. 117.

c) cf. Jo. III. 33. cum v. 34. & infra §. 26.

d) cf. Jo. III. 31.

e) cf. Jo. III. 32.

f) cf. Jo. III. 33. f.

§. 7.

Quamquam hoc Jesu testimonium de se (§. 6) conjunctionis cum Deo interna, eademque certa a), conscientia ac sensu (Joh. V. 30. 19. f. VIII. 26. 28. 40. XII. 50) niti, ideoque (Jo. VIII. 14) verum esse potuit per se: ejus tamen veritatem aliis intelligere non licet (V. 31. b) nisi ex factis, præconii (XV. 21. f.) fidem facientibus (v. 24. V. 36). Et ipsi quidem mores Jesu fuerunt ejusmodi, ut nulla in eum commercii cum Deo vel mentiti vel imaginarii suspicio cadat, eique igitur, suam cum Deo necessitudinem prædicanti, liceat ipsi credere (XIV. 11. X. 38), seu fides haberi queat propterea, quod ipse, qui talibus moribus fuerit, hoc confirmaverit. Procul enim eum a mendacio (*adimica*) fuisse, ex eo intelligitur

(VII. 18), quod cum omni illa magnificentia testimonii de se ipso nihil *fecit* ambitiosius, sed, repudiato, quo potiri integrum erat, honore (VI. 15. Matth. XVI. 20. XVII. 9. Luc. XII. 13. f.), eam potius dignitatem, quam *sine maximo ipsius incommodo* defendi non posse vidit (Jo. V. 18. 41. VI. 41. f. 60. 66. VIII. 13. 37. 40. 43. f. 52. fs. X. 31 — 33. Matth. XXVI. 63 — 66), sola Dei, a quo magnificum illud testimonium mandatum ipsi fuisse confisus est, observantia (v. 63. cf. Jo. VIII. 49. f.) & veritatis creditæ diligentia (v. 55) compulsus, vel eo tempore non destitit confirmare (Matth. XXVI. 64. Luc. XXI. 69. f. XXIII. 34. 46. 43. coll. v. 42. Jo. XVII. 2. 5. 7. f. 10. 14. 18. 21. fs.), quo præter Dei fiduciam nihil porro spem ipsi facere poterat (Matth. XXVI. 65. f. Jo. XIX. 7. Matth. XXVII. 40. 42. f.). Et *persuasissimum* omnino ipsi fuisse divinum, in quo gloriatus est, causæ suæ adjumentum, e firmissima prosperi successus, ejusque post mortem ignominiosam, quæ maximo potius impedimento esse videri poterat (Luc. XXIV. 19 — 21), extituri demum c), spe atque expectatione arguimus, quam, inter tenuia initia & gravissima impe-

dimen-

dimenta (Jo. III. 32. XV. 20. fs. Matth. XI. 16 — 24. X. 25), ipsorumque, quibus post mortem suam uti volebat, sed a quibus sine Dei fiducia (Luc. XXII. 32. Jo. XIV. 16. 26. XV. 8. 26. XVI. 5 — 15. XVII. 9 — 17) nihil magni sperare poterat, discipulorum lentissimos progressus summamque imbecillitatem (Matth. XVI. 23. XVII. 17. XXVI. 31 — 35. 41. Marc. VI. 52. VII. 18. VIII. 17 — 21. Luc. XVIII. 34. XXIV. 11. Jo. XVI. 12. XX. 9. 19. 25), non verbis modo professus est (Matth. XIII. 31 — 33. 30. 37 — 43. X. 18. XXIV. 14. cf. not. c), sed factis quoque, ex illa fiducia nexis, declaravit, quum, spretis (Jo. VI. 15) ornamentis, quæ a consilio & studio humano in ipsum proficisci poterant, nec multitudinis plausus quærere aut tueri, nec a proceribus gratiam inire consuevit (v. 26 — 66. VIII. 30. fs. Luc. XIV. 25. fs. XI. 53. f. XX. 19. Matth. XV. 12 — 14. XXI. 16), imo ipsum, quod ceperat, consilium suum, quamvis latissime pateret (Jo. IV. 21 — 23. X. 16. cc), ita sine omni cupiditate persecutus est, ut cum maturo sensu dignitatis suæ (Luc. II. 46 — 49) nequaquam tamen festinaret docere in publico (III. 23), maximamque propo-

fiti partem, dum viveret, cogitate (Matth. X. 5. f. XV. 24) non perageret, sed in aliud tempus differret, quo ipse ne victurus quidem esset superstes in terris (Jo. X. 11 — 15). Atque hæc *moderatio* in ipsa illa causa, quam divinitus sibi mandatam esse Jesus non mentitus, sed plane confisus & ex animi sententia professus est, omnino abhorret a fanatico & *imaginoso* ingenio, quod insuper ad suscipiendum opus tam mire amplum (Matth. XIII. 37. f.), sed per ipsam amplitudinem tam longum quoque (v. 30. 39 — 43. 47 — 50) & dum ab ipso superstite urgeri poterat, tam parum spectabile (v. 31 — 33) ne incidisset quidem *d*), quum præsertim notio Messiae, fanatico sensui cum primis opportuna *e*), inter cives Jesu ita dominari & ali consuevisset *f*), ut hanc potius arripere & amplificare in proclivi fuisset, quæ ipsis etiam discipulis Jesu, quamvis crebro & valde repugnaret magister *g*), ægerri-me (Matth. XVI. 22. f. XX. 21, Luc. IX. 45. XVIII. 34. XXIV. 21), nec nisi per ipsum tandem ejus, quem pro Messia habuerant, discessum e vita terrena (v. 25 — 46) potuit eripi.

a) Divinæ in animo efficientiæ *certam* aliquam conscientiam *non fuisse impossibilem*, ostendunt Koep-

pen (die Bibel, ein Werk der göttl. Weisheit P. II. p. 389. fs.), *Kleuker* (Neue Prüfung und Erkl. der vorzüglichsten Beweise für die Wahrheit und den göttl. Ursprung des Christenthums P. II. p. 179. fs.), *Fiatt* (Obff. ad comparandam *Kantianam* disciplinam cum christiana doctrina pertinentes not. 47). Et de *possibilitate*, de qua sola hic quæritur, etiam *Plankius* (Einleit. in die theol. Wissensch. P. I. p. 391) & *Schmidius* (Versuch einer Moralphilosophie p. 102. ed. 2) consentiunt.

b) v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 200.

c) Matth. XVI. 18 — 23. XXI. 37 — 43. XXVI. 11 — 13. Joh. III. 14 — 16. VI. 51. X. 11 — 16. XII. 24 — 32. XV. 13 — XVI. 8. XVII. 18 — 20. Etiam VIII. 28. sperat Jesus, tum, *cum in crucem* (cf. XII. 33) ab adversariis *sublatus*, itaque hostium, non sua (VIII. 22) manu interemtus fuerit, res ipsius eo deducendas esse, ut ex loco, quo tunc futuræ sint, multo evidentius intelligatur, nihil ipsum suo arbitratu, qui *post mortem* certe *valiturus non erat*, aut per se solum (*αφ' εαυτης*) gessisse, sed *Dei* causam egisse, cujus consiliis interfectores Jesu obstare nequierint, qui Jesum vitæ reddere suisque, per Jesum editis, dictis de reditu Christi ad Patrem (v. 14. 21) ejusque consequentibus (XVI. 7. Matth. XXIV. 14. fs. coll. Jo. VIII. 24. 50), ita satisfacere potuerit, ut veritatem testimonii Jesu (v. 16) in dubium porro (v. 13) vocare non liceat.

cc) cf. Diff. III. in LL. N. T. hist. aliquot locos p. 16.

d) v. *Reinhardi* Versuch über den Plan, den der

Stifter der christl. Relig. zum Besten der Menschen
entwarf. ed. 3.

e) v. Act. V. 36. & *Lessium* l. 1. P. II. p. 539. fs.

f) v. Diff. de notione regni cœlestis. §. II.

g) Jo. VI. 15. 26. fs. Matth. V. 3 — 12. (Diff. III. in LL. N. T. histor. aliquot loca p. 42. fs. Diff. I. p. 13. f.) Marc. IX. 9 — 13. Luc. IX. 43. 44. XIV. 25. fs. Matth. XX. 22 — 28. Luc. XIX. 11. fs. 29 — 40. coll. v. 41 — 44. & *Hessii* Biblioth. der h. Gesch. P. II. p. 320. fs. Add. Diff. de notione regni cœlestis §. III. de parabolis Christi p. 18.

§. 8.

Sed præcipuo argumento sunt (Matth. XI. 3 — 5. Jo. XIV. 11. X. 37. f. 25. a) XI. 42. 15. 4. IX. 3 — 5. b) opera (*εργα* V. 36. XV. 24. c) Jesu ea d), quæ nominamus *miracula*. Cum enim hæc mira e), in facto posita (§. 5), nec humana arte effici f) nec casu aut forte fortuna ad voluntatem (Matth. VIII. 3. 8. f. 13. Marc. VII. 34. f. Luc. VII. 14. f. XVIII. 42. f. Jo. IV. 50 — 53. XI. 41 — 44 &c. ff) & prædictum (v. 11 — 15. Matth. XXVII. 63. Luc. XXIV. 6. 7. IX. 1. 2. 6. 10. X. 9. 17. Jo. XIV. 12) Jesu consentire g) potuerint: luculento fane testimonio (*σημεία* VI. 26) sunt, hominem Jesum, ut ipse dixit (§. 6), sibi, qui res istas efficere non potuisset (not. f),

haudquaquam relictum, sed adjutum fuisse ab altiore natura, & nominatim quidem *h*) ea, cui & dicta sua (§. 6) & humanis manifesto superiora facta (Luc. VIII. 39. Marc. VII. 34. Jo. IX. 3. XI. 41. f. 4. 40. XIV. 10. V. 17. 19. f. 36. X. 25. 32. 37. f. coll. VI. 27. V. 18. *i*) ipse tribuit *k*).

a) Cum fides, *operum* ergo Jesu tribuenda, in locis Joanneis disjungatur a fide, *ipsi* per se propter personam & *mores* ejus adjungenda (§. 7); opera Jesu locis laudatis non sunt mores ejus, sed (not. *d*) *miracula* (cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 52. fs.), unde veritas præconii Jesu multo proclivius (cf. Jo. X. 38. XIV. 11) intelligi poterat.

b) cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 44. fs. Ceterum *apostoli* quoque declarationem Jesu de consilio miraculorum, ad confirmandam his indiciis (Jo. VI. 26. f. 30) divinam ipsius missionem (v. 29) & universam (§. 6.) magnitudinem (*δοξαν* XI. 4.) spectante, in eandem sententiam interpretati sunt Act. II. 22. Joh. II. 11. cf. Ebr. II. 3. f. Adde Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca p. 83. f. ubi monstratur, fidem, *miraculis* nixam, Jo. IV. 48. Marc. VIII. 11. f. nequaquam contemni, neque etiam solis miraculorum spectatoribus, sed ipsis quoque narrationum de miraculis. quæ ipsi non viderint, lectoribus commendari (Joh. XX. 29 — 31). cf. Annot. quasdam theol. ad philos. *Kantii* de relig. doctrinam not. 339.

c) Etiam (cf. not. a) his locis *miracula* Jesu potissimum spectari videntur. *Prioris* enim sermonis ansa fuit (V. 5 — 16) ejusmodi *εργον* (v. 17. VII. 21. coll. 23), quod miraculum appellamus, eo-que majora, quæ V. 20. promittuntur, opera rursus fuere (v. 21) magnitudinis (v. 18. 23) Jesu documenta, qualia tempore judicii (v. 22. 27 — 29), sed ante mortem quoque (v. 25) daturus erat. *Altero* loco *manifestissima* (XV. 22. 25) dignitatis Jesu argumenta intelliguntur. Atqui miracula cum primis incurrerant in sensus & præ aliis testimoniis popularem evidentiam habebant (IX. 30 — 33. X. 21. III. 2).

d) Hunc significatum vox *εργον* perspicue habet Matth. XI. 2. coll. Luc. VII. 17. f. cf. Joh. IX. 3. f. cum v. 6. f.

e) Talia eventa, *παράδοξα* Luc. V. 26. IX. 43), non *allegorias*, tradi a a scriptoribus sacris, præter modum narrandi (v. *Lessium* l. c. p. 281. f.), hoc maxime docet, quod res narratæ *tanquam vere gestæ* in aliis locis dictisve usurpantur (v. c. Matth. XI. 20 — 23. XXVII. 42. Marc. VI. 14. 52. VIII. 19. f. IX. 28. Joh. IV. 45. 54. VI. 26. VII. 23. X. 21. XI. 47. f. XII. 1. 9 — 11. Act. II. 22). Sed & ipsi illi, qui miracula Jesu vertunt in allegorias, complures tamen effectiones, quamvis per humanam artem (v. *Dammum* vom historischen Glauben P. II. p. 48. 52), de qua calumnia mox (not. f) videbimus, at *re vera* evenisse fatentur. Neque profecto malorum *animi* fanatio, in quam partem curationes Jesu accipi posse dicuntur (l. c. p. 59. f.), *violati sabbati* suspensionem Judæis movere (Matth.

XII. 10. fs. Luc. XIII. 14 — 17. XIV. 1 — 3. Joh. V. 9 — 18. VII. 21 — 23) potuit. Verum ejusmodi narrationes, quæ, licet passim inter allegorias numerentur (l. c. p. 68), alibi tamen *historicae* esse perhibentur (l. c. p. 13. f.), a ceteris, quæ fidentius pro allegoriis sumuntur (l. c. p. 52. fs.), nulla, quæ *in ipso narrandi modo* ineffet, nota, sed unice secundum philosophica, si placet, decreta discernuntur (l. c. p. 49. fs.). Unde conceditur tandem (l. c. p. 9. 47 — 49. 52. 58), evangelistas *hoc voluisse & ita narraſſe*, ut Jesus miracula edidisse videretur, quemadmodum Moses, hacque via Judæis tanto facilius persuaderetur, Jesum esse Messiam. Nobis vero fatis est hoc loco, si discipuli Jesu miracula voluerint intelligi. Nam si nihil ejusmodi evenisset, itaque cognoscentes de veritate narrationum pro mirabilibus rebus vel remedia, quorum usum in curatis a Jesu morbis discipuli callido silentio præterissent, quamquam ne omnibus quidem morbis, a Jesu depulsis (v. c. Joh. IV. 50 — 53. Luc. VII. 6 — 9. Marc. VII. 30), apta est temeraria sumtio (cf. *Seileri* Progr. Pentecost. 1795. „Christus an in operibus suis mirabilibus efficiendis arcanis usus sit remediis?“), vel commenta deprehendissent, quæ pro miraculis venditata tandemque pro allegoriis interpretanda fuissent, confidimus omnino, discipulos Jesu causam ejus non persuasuros Judæis, sed in ipsis initiis eversuros, neminemque illis temporibus christianum fuisse evasurum, quod secus fuisse vidimus (§. 5. g).

f) Arti & fraudi nullum locum relinquit tum varietas summa miraculorum, nec certo effectuum

genere (Matth. IV. 23. f. VIII. 17. XI. 4. f. Marc. V. 35. fs. Joh. XI. 14. f. 21. fs. Matth. XIV. 14 — 36. XV. 30. fs. Joh. VI. 15 — 25. Marc. IV. 36. fs. Luc. V. 4 — 7. Matth. XVII. 27. Joh. I. 49. f. IV. 17 — 19. 29. II. 1 — 16) nec certi loci opportunitate (Joh. II. 23. III. 2. IV. 45. Matth. XXI. 14. IV. 23. IX. 35. Marc. VI. 56. Joh. IV. 50. fs. Matth. VIII. 8 — 13) adstrictorum, tum acies hostilium oculorum & animorum (cf. *Michaelis* ad Ex. IX. 15. f.), qui facta Jesu observabant (Matth. IX. 3 — 8. 34. XII. 24. XXI. 14. f. Luc. VI. 7 — 11. XIII. 14 — 17. XIV. 1 — 6. Joh. XI. 46. XVIII. 6. VI. 22 — 26. coll. v. 41 — 66) & examinabant (V. 10. fs. IX. 13. fs. XI. 47. fs. Matth. VIII. 4), neque profecto, si humanam artem & fraudem detegere licuisset, ad effugium, IX. 34. XII. 24. memoratum, delapsi fuissent, imo præsentia speculatoris assidui (Jo. VI. 70. f. XIII. 18), qui artem, quamvis tectissimam, ignorare non potuisset (Matth. X. 1. 4. 8. Marc. VI. 13. 30), ejusque vel cogitatione sensum (Matth. XXVII. 3 — 5) injuriæ, magistro illatæ, mitigaturus vel proditione Judæorum proceribus gratum (cf. Jo. XI. 47. f. XII. 19. Matth. XXVI. 59. f.), sibi quæstum (v. 15) facturum fuisset (v. *Lessium* l. c. p. 304 — 309). Sed & alii plures (Matth. VII. 22), qui confiderent Jesu hætenus, ut eum pro insigni legato divino haberent, ejusdem fiducia & auctoritate (v. 22. Marc. IX. 38. f.) miracula patrarunt, licet auctoritatem Jesu non eo valere finerent, ut animum vitamque emendarent (Matth. VII. 22. cf. I Cor. XIII. 2), imo partim ne sectarentur quidem Jesum (Marc. IX. 38), sed Phariseos (Matth. XII.

27). Neque miramur, cur divina virtus adfuerit ejusmodi hominibus. Etenim causa Jesu plurimum adjuvabatur (Marc. IX. 40) & criminationes adversariorum ejus evidentissime repellebantur & damnabantur (Matth. XII. 27), si vel socii atque discipuli adversariorum ejus propter suam ipsorum experientiam recusarent consentire (Marc. IX. 39). Et quibus tandem artibus vere (Joh. XIX. 33. f. Marc. XV. 44. f. cf. *Seileri* Vernunft. Glauben der Christen an die Wahrheit des Christenthums p. 250. fs.) interfectus (cf. *Tacitum* supra §. 6) Jesus reddi poterat vitæ? Re autem vera fuisse redditum, compluribus (1 Cor. XV. 5—7) testibus, cum quibus redox in vitam crebro & varie versatus fuisse legitur (Act. I. 3. X. 40. f. XIII. 31.), propterea credimus, quod ipsius etiam *nuntii* de reditu Jesu in vitam, qui tamen re vera personuit (1 Cor. XV. 11. f. Act. II. 32. III. 15. IV. 2. 33. §. 5. f), & universe præconiorum Jesu, ab apostolis peractorum, origo (cf. Joh. XIV. 19. f. XVI. 20—23) intelligi ac reperiri non posset (v. *Seilerum* l. l. p. 265. fs.), nisi testes (Act. I. 22), supplicio Jesu conturbati atque depressi (Luc. XXIV. 20. f. Joh. XX. 19. 26), & universe ad miraculorum expectationem (VI. 6—9. Marc. VI. 51. f. VIII. 17—21), maxime vero ad sperandum magistri reditum in vitam haud propensi (Marc. IX. 10. Luc. XXIV. 11. 37—45. Jo. XX. 9. 25), per evidentia (Act. IV. 20) lætabilis rerum Jesu conversionis documenta in causæ Jesu novam fiduciam erecti fuissent. cf. *Neue allgem. deutsche Biblioth.* T. XV. p. 21. 22. Deinde plurima illa, publica (Act. II. 43. V. 12. 15. f.)

ipsisque adversariis irrefutabilia (v. 17. f. IV. 14. 16. 21) miracula, quæ redivivi similium rerum nuper effectoris (II. 22. X. 38) auctoritate & virtute (III. 6. 16. IV. 7 — 10. 30) apostoli ediderunt, nemo dixerit penes sibi relictos homines fuisse, quamvis imaginosos vel artifices, sed unice credibilis (not. h) causa est, quam apostoli ipsi afferunt, quod nimirum hæc potestas ipsis tributa sit divinitus, ut novum, ipsisque auditorum oculis subiectum, testimonium esset (V. 32) reditus Jesu in vitam (v. 30), quem ipsi tanquam oculati testes (v. 32) confirmant, obsequentes (v. 32. coll. 29. IV. 19) voluntati Dei, qui Jesum, in vitam reversum, ipsis exhibuerit, eo nominatim, cui obstare velint adversarii (V. 28. IV. 17. f.), consilio, ut rerum, suis oculis usurpatarum (v. 20), *nuntii* essent (X. 40 — 42). cf. Commentat. loci 1 Tim. III. 16. p. 14. f. Ipsi denique hostes christianorum, quibus certe voluntas non defuit (Act. IV. 1 — 3. 18. V. 17 — 40. VIII. 1 — 3. XXII. 4. f. Gal. 1. 23. 1 Theff. II. 14. f.) invisissimæ (Matth. XXVII. 64. Act. V. 28. IV. 1. f.) veritatis deprimendæ, de reditu Jesu in vitam conscii fuerunt (Matth. XXVIII. 11. f.), suoque mendacio (v. 13) ita diffusi sunt (Act. V. 38. f.), ut discipulos Jesu ne studerent quidem convincere fraudis, sed in quæstione apostolorum (IV. 5. fs. V. 26. fs.) alia omnia citius tractarent atque tentarent (IV. 17. f. 21. V. 27. f. 33. 40), quæstionem vero inter custodes sepulcri vacuefacti exercendam omnino refugerent (Matth. XXVIII. 14), licet fraude, quam discipulis Jesu crimini dabant, in lucem proferenda universæ rei christianæ, quam profecto,

ut primum fraudis manifesta fuisset, nemo cum incommodo suo (§, 5. e) defensurus fuisset, certissimum finem facere potuissent. Quod cum secus evenit (§. 5. g), nihil fraudis detegi potuisse apparet. cf. *Zuschrift an eine Freundin*, die in ihrer ehemaligen festen Ueberzeugung von der Göttlichkeit der Religion des Christenthums wankend geworden p. 65 — 71. & : *La religion chretienne démontrée par la resurrection de notre Seigneur Jesus Christ*, par Mr. *Ditton*, P. III, C. IV — IX. & *Paley* Uebersicht und Prüfung der Beweise und Zeugnisse für das Christenthum p. 424. fs.

ff(Ea quoque miracula, quæ non diserte referuntur ad *voluntatem* Jesu (Luc. VIII. 43. fs. VI. 19, cf. Act. V. 15. XIX. 12.), hactenus tamen consensere ad voluntatem Jesu, quoad divinitus efficiebantur sub ea conditione, ut Jesus ab iis, in quibus miracula extare debebant, agnosceretur legatus ille divinus, quem *ipse se perhibuit* & miraculis cæteris *declarare voluit*. Ipsa illa nimirum expectatio, quæ *nominatim a Jesu* opem sperabat, provocata fuerat a miraculis superioribus, quæ perspicue evenerant ad voluntatem Jesu expressam, & , quod Jesus profiteri alias ac deliberato firmare consueverat, clarissime sumebat, *Jesu nominatim* adesse vim divinam, eumque, non alium, a Deo declarari velle singularem legatum. Quumque eventus respondit expectationi huic ægrorum, divina virtus miraculi effectrix expectationem & sumtionem, quæ inerat, firmavit. Atqui hæc expectatio & sumtio ægrorum conspirabat exquisite cum ea, quam Jesus alias profiteri solebat, expectatione, fore nimirum, ut eve-

niat, quidquid ad firmandam Jesu auctoritatem opus sit. Deinde Jesus discrete nonnunquam significavit (Marc. VI. 56), eos quoque, qui modo contrectent ipsum, *velle se* incolumes. Sed consensus Dei cum consilio Jesu, probandi missionem suam divinam, hoc luculentius (cf. Act. XIX. 11) apparebat, quod interdum etiam, Jesu id non cogitante, divina virtus eventu comprobarat expectationem, quam Jesus alias doctrina & miraculis commovere vellet, cf. *Michaelis* ad v. 12.

g) Consensus *unius vel alterius* mirabilis eventus casui forte poterat tribui, sed tollit dubitationem (cf. *Flattii* Beyträge zur christl. Dogm. und Moral p. 33. fs.) insignis multitudo (Matth. XV. 30. f. Marc. I. 34. III. 8—11. VI. 13. 53. fs. Luc. VI. 17—19. VII. 21. Jo. XX. 30) & varietas (not. f) miraculorum, exquisitus denique omnium consensus cum ipso etiam doctrinae Jesu, qui hac testificatione utebatur (V. 36. f. X. 25. 37. f. XIV. 11. XV. 24. Matth. XI. 3—5. Joh. II. 18—22. coll. Matth. XXVI. 61. XXVII. 40), *argumento & sententia*. Ut enim digna erant (Joh. XI. 4. 23—25. V. 20—25. I. 14. 51. f. II. 11. Matth. VIII. 27. Act. III. 6. 12. f. cf. 2 Petr. I. 16—18) magnitudine Jesu, quam praedicat evangelium: ita conveniebant quoque (Joh. X. 32. Act. X. 38. IV. 9. f.) liberatori (v. 12) ex incommodis, peccato annexis. v. Matth. IX. 5. f. VIII. 17. (cf. Comment. in ep. ad Hebr. p. 481. f.) Joh. V. 24. f. XI. 23—26. 1 Cor. XV. 20—26. Matth. XII. 28. (§. 51 d). v. *Hessium* über die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn p. 368. fs. Geschichte der drey

letzten Lebensjahre Jesu T. II. Proleg. p. XXVII. die Bibel ein Werk der göttl. Weisheit von Koepen P. II. p. 234. fs.

h) Si virtus, *humanitate superior*, Jesu vere adfuit: testimonii Jesu (§. 6. 8. extr.) ea pars, quæ proprie incredibilis videri poterat, explorata est. Neque jam dubitare licet nisi temere, quæ sit ea natura, cujus auxilio, vel dudum parato in creatione ipsa per naturæ rerum conformationem eam, quæ suo tempore fidem Jesu posset facere, vel, quod longe probabilius est (§. 36. a), tum, cum res miræ evenirent, allato, Jesus fuerit adjutus. Nihil enim rationis afferri potest, cur aliam potius, quam quæ ab ipso Jesu appellata fuit, adjutricem naturam sumamus, & nemo sane rectius eam cognoscere potest eodem Jesu, quem dignata est singulari auxilio, quive cum ea commercium &, quia ipsi se exhibuit, cognoscendæ ejus ante omnes copiam habuit. Quamquam, si *diversam a Deo* causam miraculorum & doctrinæ Jesu aliquis fingere velit, talem certe, quæ impia erga Deum & infensa hominibus esset, nec miraculorum natura (Matth. XII. 24 — 29. Act. X. 38. cf. *Hefs* über die Lehren &c. unsers Herrn p. 365. f.) fingi patitur, nec doctrinæ argumentum, quod, etiam si de veritate non præjudicemus, pietatem certe erga Deum undique spirat, ipsisque etiam adversariis fatentibus (cf. *Lessium* l. c. p. 630), maximam christianis, si ejus observantiores forent, utilitatem esset allaturum. Improba natura impietati serviisset (2 Thess. II. 9. 11. coll. v. 4. cf. Ap. XIII. 2. 13. fs. cum v. 4, 6), &, si vel maxime splendidam atque bene-

volam personam (2 Cor. XI. 4) tulisset (v. 3. coll. Gen. III. 5), consilia tamen se digna fuisset secutura, sicque impietatem prodidisset (v. 4. f. coll. v. 3. II. 16. f.). Pia vero Deique reverens natura *in-jussu Dei* auxilium Jesu non fuisset latura aut certe Jesum, ipsius, non Dei, virtute & auctoritate agentem atque loquentem, non docuisset mentiri adversus Deum (cf. 1 Cor. XV. 15), Deove, unde Jesus, quod supra (§. 8. extr.) vidimus, & miraculorum & dictorum suorum originem repetiit, constanter tribuere, quæ non a Dei vel virtute vel auctoritate, sed ab alius naturæ vi & consilio profecta fuissent. Fac denique, miracula Jesu fuisse testimonium auxilii, quo hunc doctorem juvare *divinitus* iussa fuerit natura invisibilis excellens. Ergo Jesus, quod satis est nobis, *ex ejusdem Dei voluntate* locutus est, cujus jussu & voluntate ipsi docenti (§. 6), quoque facilius adventitium auxilium agnosci posset (§. 7. 8), facta etiam, humanis viribus majora, edenti, natura invisibilis adfuit, a Deo, homines erudituro, haud profecto lecta inepte ad consilium veritatis patefaciendæ. Num universe *possibilia* sint miracula, hoc loco nihil attinet quærere, cum necesse sit *possibilia* haberi, quæ vidimus posita fuisse in re. Vide tamen infra §. 35. Annot. theol. ad philos. *Kantii* de relig. doct. p. 70. Is. & *Jungium* in *Urania* für Kopf und Herz, herausgegeben von *Ewald* 1793. p. 258 — 289. P. IV. n. 1. *Fichtii* Kritik aller Offenbar. §. 7. *Staudtini* Ideen zur Kritik des Systems der christl. Relig. §. 48. Is. item Censur des protest. Lehrbegriffs nach den Principien der Religions-Kritik, Erste Fortsetzung p. 12.

Quæ anonymus auctor attulit ad probandum, certiores nos fieri non posse de miraculorum Jesu veritate, ea diluit *Fiattius* l. l. p. 60. fs.

i) In hanc partem apostoli quoque declarationem Jesu de causa miraculorum, ab ipso editorum, acceperunt (Act. II. 22. X. 38. 1 Joh. V. 9. f. cf. über den Zweck Joh. p. 228. f. & add. Ebr. II. 4. y).

k) Quam iniqua sit horum miraculorum comparatio cum aliis, quæ passim jactata fuerunt, prodigiis, ostendit *Lessius* l. l. p. 214. fs. 767. fs. cf. *Jacobi* Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Religion. n. II. XVII. XX. P. I. 25. fs. P. III. p. 185. fs. P. IV. 287. fs. ed. 2. *Paley* Uebersicht und Prüfung der Beweise und Zeugnisse für das Christenthum p. 247. fs. *Lüderwaldi* Anti-Hierocles, oder Jesus Christus und Apollonius von Thyana in ihrer grossen Ungleichheit vorgestellt. Halæ 1793. *Herderi* Briefe das theol. Stud. betreffend, Ep. 34.

§. 9.

Idem Jesus, qui nunquam non (§. 6) locutus est (§. 7. 8) divinitus, *apostolos, a se lectos* (Marc. III. 13—19.), præter a) Judam proditorem *omnes* (Act. I. 2. 13) doctrinam ab ipso inchoatam (cf. Ebr. II. 3) continuare ac propagare jussit (Joh. XVII. 12. 18. 20. XX. 21. Matth. XXVIII. 16—20. Luc. XXIV. 47. f. Act. I. 8. X. 42. cf. Marc. XVI. 14. 15. b), atque de illorum opere non modo

propterea (Joh. XV. 27. cf. Act. I. 21. f.) bene speravit (Jo. XV. 16. XVII. 15. 20), quod ipsius doctrinam (Joh. XV. 22) & miracula (v. 24) tanquam comites ejus (v. 27. Marc. III. 14) cognoverant (Joh. XVII. 6 — 8. 14. Luc. XXIV. 45 — 48. Act. I. 2. f. X. 39. 41), sed divina maxime efficientia fretus fuit (Joh. XVII. 11 — 15), quæ ipsius curam atque moderationem (v. 12) novo auxilio compensatura (v. 11. 15), & pro ipso discessuro apostolis alium adiutorem esset adjunctura, qui nunquam ab iis declinaturus (XIV. 16. f.), & doctorum muneri administrando idoneos eos redditurus esset (Act. I. 8. Luc. XXIV. 48. f.), non quo sua sponte c) nihil essent prompturi in medium (Matth. XIII. 52. X. 27), sed quod institutio (*μαρτυρία*), ab ipsis profectura (Joh. XV. 27), cum institutione, ab assiduo ipsorum adiutore profectura (v. 26), ita esset conjungenda (v. 26. f. cf. Act. XV. 28), ut verax (Joh. XIV. 17. XVI. 13) Christoque & ipsius patri prorsus consentiens (v. 13 — 15. cf. 1 Cor. II. 10. f.) Spiritus iis posthac dicta Jesu, quæ forte ipsi non meminissent, *omnia*, quibuscunque opus esset, in memoriam redigeret (Joh. XIV. 26), quæque vel minus recte
tene-

tenerent vel (XVI. 12) omnino ignorarent, ea, quotiescunque opus haberent, *omnia* (XIV. 26. διδάξει ΠΑΝΤΑ, XVI. 13. ΠΑΣΑΝ ἀληθειαν), ne abditis quidem & futuris rebus, quarum scientia a communi providentia Dei *cc*) sperari non poterat, exceptis (v. 13), explanaret ac aperiret (XIV. 26. διδάξει, XVI. 13. ἐδηγησέτω eis ἀληθειαν, v. 14. ἢ ἀναγγελεῖ), eaque igitur omnia, in quibus negotium, pro suis cujusque notitiis, ex superiore vel Jesu vel Spiritus divini institutione haustis, & pro suo usu docendi, apostolis ipsis permetteret, hoc ipso nomine, quod monitor (παρακλητος XIV. 26. *d*) *assiduus* (v. 16. ἢ) nihil haberet monendum, simpliciter probaret. Unde sequitur illico, apostolorum universam doctrinam veracis, qui ipsis adjunctus fuerat (XVI. 7) eosque docentes moderabatur, Spiritus (v. 8. Matth. X. 20. *e*) doctrinam, eaque de causa divinam in ea auctoritatem esse (XVI. 19. Joh. XIII. 20. *f*), quæ impune rejici *g*) nequeat (cf. Marc. XVI. 15. ἢ add. VI. 11). Nec verendum est, ne apostoli dicta Jesu, quæ ad ipsos nominatim pertinebant, & quorum usurpandorum atque cum usu suo & experientia comparandorum mox tam crebra occasio existeret, cum

docendi munere fungi inciperent, minus diligenter audierint & memoria tenuerint. *h*).

a) cf. über den Zweck Joh. p. 210. fs.

b) *Αὐθεντία* loci tuetur Diff. I. in LL. N. T. historicorum aliquot loca.

c) Fuit omnino, ubi verba facerent sine omni præmeditatione (Luc. XXI. 14), quam vacuitatis a metu & præsentiae animi sola promissio, qualem v. 15. suspicari possis, haud profecto supervacaneam reddidisset; ubi dicerent, non quæ vel ante (v. 14) vel nunc *ipsi* excogitassent, sed (Marc. XIII. 11) quæ *hoc ipso temporis puncto* (v. 11. Matth. X. 19. Luc. XII. 12) *a Christo* (XXI. 15), five (Joh. XVI. 13—15) *a divino Spiritu* (Luc. XII. 12) suppeditata fuissent. Sed hæc promissio pertinet (Matth. X. 17. f. Marc. XIII. 9. Luc. XII. 11. XXI. 12) ad causæ dictionem ante iudices, ubi tale auxilium flagitare poterant rationes, non continuo valentes in alium quemque locum docendi. (v. Die göttliche Eingebung der heiligen Schrift untersucht von *Toellner* p. 253. f.). Verum hoc certe intelligitur, divinum Spiritum, *si res locusque flagitaverit*, apostolis etiam suppeditasse dicenda. Jam & extra forum apostolis usu venire poterat, ut ad partes muneris implendas necessarium iis esset *eiusmodi* auxilium, eosdemque in tali tempore similiter, ac in foro, singularem Spiritus opem expectare iustos esse, aliis locis (Joh. XIV. 26. XVI. 12—15) patet. Quod si vero divinitus moniti sunt apostoli, *quotiescunque usus esset*; usum non venisse, quoties sua sponte siti sunt docere, ipsorumve propria co-

gitata & dicta *monitoris divini consilio respondisse*, per ipsamque divini admonitus prætermisionem divinitus pro veris atque per se certis declarata fuisse, apparet. De loco Act. XXIII. 5. v. *Michaelis* ad v. 2. fs. p. 419 — 422. Einl. in die göttl. Schriften des N. B. p. 52. f.

cc) Ejus cogitationem universe alienam esse consilio promissionis Christi, ostendit *Planckius* in *Flattii Magazin* P. II. Diff. I.

d) Παρακλητον esse eum, qui διδάσκει & υπομνησκει, uno verbo, *monitorem*, l. c. adjuncta docent. Sed & usus loquendi consentit. v. *Loesnerum* ad v. 16. *Volborth* Progr. Goetting. 1786 p. 13. fs. & *Ernesti* Opusc. Phil. crit. p. 215. f. ed. Lugd. Bat. Quamquam non repugnamus, si quis malit cum *Knappio* (Progr. 1790. de Spiritu S. & Christo paracletis, itemque de varia potestate vocabulorum παρακαλεῖν, παρακλησις, παρακλητος) latiore significationem tenere, & *patronum, curatorem*, aut, qua ipsa voce supra aliquoties usi sumus, *adjutorem* intelligere. Etenim res ipsa loquitur, adjutorem in munere administrando (Joh. XV. 26. f. XVI. 8. fs. Act. I. 8. Luc. XXIV. 48. f.) apostolis, quorum erat, *Christi doctrinam* (Matth. XXVIII. 20) ipsius instituto & menti convenienter (Joh. XVII. 18. 20. XVI. 13 — 15) tradere ac propagare, ut *veritatis doctorem* (πνεῦμα τῆς ἀληθείας XIV. 17. XV. 26. XVI. 13) adesse, eosque docendo monendoque (v. 13. f. XIV. 26) hoc ipsum efficere debuisse, ut eorum institutio consilio Christi responderet, itaque non minus (XVII. 18. XIII. 20) quam ipsius doctrina (§. 6), certa errorisque expers esset (Matth. XVI.

19. v. ipsum *Knappium* l. l. p. 20). Sed hæc firmitas doctrinæ apostolicæ obtineri non poterat, nisi tum, cum vel minus recte intellexissent aut meminissent dicta Christi (cf. *Planckii* Einleit. in die theol. Wissensch. P. I. p. 367), vel de rebus, ab ipso Domino præteritis, nunc vero proponendis (Joh. XVI. 12), in ignorantia aut errore versarentur, divinus adjutor eorum causam egisse eorumque *monitor ac doctor* fuisse (XV. 26. XVI. 13 — 15. cf. I Cor. II. 8 — 13. §. 10) censeatur (§. 11. e), Doctrina apostolica ad Spiritum divinum (Joh. XVI. 8. Matth. X. 20. §. 9. e. Joh. XV. 26. f. cf. Act. XV. 28) eoque ipso (Joh. XVI. 13 — 15) ad Christum hac demum lege tuto referri poterat, si divinus adjutor, qui fidem doctrinæ habendam *miraculis* adjuvit (Joh. XIV. 12. cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 54. & Rom. XV. 19. I Cor. XII. 11. §. 10. m). n), *singulari* auxilio suo etiam effecit (§. 9. d. 11. e), ut doctrina apostolica fidem, quam το πνευμα της αληθειας (Joh. XV. 26) eidem vellet (I Joh. V. 6. §. 10. m) haberi, *re* etiam *vera* mereretur. v. Relat. Tubing. 1794. N. 17. p. 131 — 134. Hunc porro adiutorem non esse *ipsam Christi doctrinam* ejusque uberiores perspicientiam, qua apostoli post reditum Christi in vitam & in cælum gavisi fuerint (cf. *Eichhornii* Allg. Bibl. der bibl. Litterat. T. IV. p. 290. fs.), vel ex eo intelligitur, quod ο παρακλητος cum a Christo, qui illam doctrinam tradidit (Jo. XVI. 13 — 15), tum ab apostolis (Matth. X. 20. Joh. XV. 26. f.), qui ejus uberiore cognitione post abitum Christi fuerunt instructi, ita discernitur, quemadmodum *Christi do-*

doctrina non poterat discerni. Nam si concedamus etiam, Christi doctrinam *eandem*, sed uberius explicatam atque firmatam, dici posse ΑΛΛΟΝ παρακλητον (XIV. 16), absurda tamen res foret, *copiose* (XVI. 13 — 15) *demonstrari* (cf. l. c. p. 296. f.), *ipsam Christi doctrinam*, quamvis explicatiorem, non esse aliam a se atque diversam doctrinam (v. 13), eam Christo esse honori, quia *ipsius* doctrina sit (v. 14. f.). Quod si vero apostoli pro Jesu Christo, qui docuerat oretenus, novo, eoque non adspectabili, magistro posthac uti debebant, erat profecto, quod moneret Dominus, novum illum adiutorem ipsi conjunctissimum, neque igitur diversam ab institutione superioris magistri, sed consentientem cum ea doctrinam impertiturum esse. Deinde Matth. X. 20. apostoli, qui verba faciebant (οι λαλουντες), & doctrinam Christi defendebant (v. 19. Luc. XII. 11. XXI. 14), fecernuntur a Spiritu Patris ipsorum, qui per eos verba faciebat. Quod fieri profecto non poterat, si defensio omnis pendebat unice ex *ipsis*, doctrinae Christi uberiore cognitione praeditis. Et, nisi hoc ipso demum temporis puncto divinitus apostolis suppeditabantur (not. c), quae causam dicturis essent opus, non apparet, cur supersedere jubentur (Matth. X. 19. Marc. XIII. 11. Luc. XXI. 14) *praemeditationis* labore. Nam doctrinae Christi nova & loco temporique accommodata meditatio non potuisset non paratiores reddere apostolos ad defendendam Christi doctrinam, quamvis optime cognitam. Qui tandem ο παρακλητος, a Patre mittendus, testimonium de Christo reddere poterat (Jo. XV. 26) *distinctum* ab eo, quod apostoli pro sua

doctrinae Christi notitia perhibebant ipsi (v. 27), si παρακλητος nihil aliud erat, quam ipsa doctrina Christi, quoad apostolis, de Christo testimonium dicentibus (v. 27), cognita erat post abitum Christi in coelum (v. 26. coll. XVI. 7)? Illud (cf. l. c. p. 300) certe metuendum non esse, ne divinitus adjuti apostoli nihil ipsi egisse putandi sint, sed apostolos ea, quæ apud Christum cum ipsis versatum didicerant, non obstante auxilio Spiritus divini (XV. 26), sponte sua promississe in medium (v. 27), supra (§. 9) ostendimus. cf. §. II. e).

e) Verba: ε γαρ υμεις εσε (non: εσεσθε, cf. quoque Marc. XIII. 11.) οι λαλουντες, αλλα το πνευμα το πατρος υμων (451) το λαλουν εν υμιν, ad solum defensionis tempus, quo apostoli haud sua sponte, sed supeditanda ipsis locuturi esse jam ante (v. 11. Matth. X. 19) dicebantur, revocare non audemus, sed videntur ea spectare ad *doctrinam universam*, atque superius promissum hac ratione subjecta confirmare, quod apostoli *universe* non tam (cf. Col. III. 23. not. 58) ipsi per se, quam per Spiritum sanctum doceant, & proinde, cum doctrina ipsorum (Marc. XIII. 9. s.) defendenda sit, non ipsi solliciti esse (v. 11. Matth. X. 19. Luc. XII. 11) debeant, sed divino Spiritui negotium, defendendi *suum ipsius doctrinam* per apostolos, hisve defensionem præeundi (Matth. X. 19. Marc. XIII. 11. Luc. XII. 12. XXI. 15), tuto permittere possint. Ceterum Petrus quoque (1 ep. I. 12) mentionem facit doctorum N. T. (εραγγελισαμενων), qui non tam ipsi, quam per Spiritum sanctum, coelitus missum (cf. Jo. XIV. 26. XV. 26. XVI. 5 — 7. Luc. XXIV. 49) h. e. eo ad-

jutore, ut doctrina posset ad ipsum auctorem referri (Jo. XVI. 8), docuerint.

f) De *prior*e loco v. Diff. de notione regni coelestis p. 32. f. *Altero* loco *Christi legatos* (apostolos Jo. XIII. 16) *admittere* (λαμβάνειν) idem dicit, quod *fidem apostolis habere* (V. 43. coll. 44. 46. f. 38), eos non rejicere, eorum dicta accipere (XII. 48), iis dicto audientem esse (Matth. X. 40. coll. Luc. X. 16). Utrique loco addi potest (§. 10. m), cf. Relat. Tubing. 1794. N. 17. p. 134) Joanneus 1 ep. IV. 6. (cf. über den Zweck Joh. p. 394) & Petrinus 1 ep. I. 23. qui apostolicæ (v. 25 coll. v. 12) doctrinæ salutarem vim ac *firmitatem* ab ejusdem origine *divina*, quod sit λογος ΘΕΟΥ (v. 23), ρημα ΚΥΡΙΟΥ, ευαγγελισθεν (v. 25) EN ΠΝΕΥΜΑΤΙ ΑΓΙΩ ΑΠΟΦΑΛΕΥΤΙ ΑΠ' ΕΡΑΝΘ (v. 12), repetit.

g) Paullus Gal. II. 11. fs. non Petri *doctrinam*, sed *factum* aliquod (v. 14) reprehendit, quo Hierosolymitani quidam (v. 12), ab ipso Jacobo improbati (Act. XV. 24. cf. Diff. de cathol. epp. occas. & consilio not. 46), contra Petri & Paulli communem doctrinam, ne nunc quidem (Gal. II. 12. f.) a Petro mutatam, abuti poterant (Comm. in ep. ad Ebr. p. 458 — 461, Michaelis Anm. zu seiner Uebers. des N. T. P. III. p. 410. fs. P. II. p. 353.

h) v. über den Zweck Joh. p. 433. Annot. theol. ad philos. Kantii de religione doctrinam not. 318.

§. 10.

Paullus auctoritate se parem esse dicit cum

ceteris apostolis (1 Cor. IX. 1. 5. 2 Cor. XI. 5. XII. 11), utpote a Christo ipso (Gal. I. 1. Rom. I. 1. 5. 1 Cor. I. 17. 1 Tim. I. 11. f. Act. XXVI. 15 — 18. XXII. 10 — 15) præfectum officio legati (2 Cor. V. 20. coll. Jo. XVII. 18), huicque muneri obeundo idoneum redditum divina virtute (2 Cor. III. 5. f. Gal. II. 8. Eph. III. 7), cujus omnipotente (2 Cor. IV. 6. *a*) coll. Gen. I. 2. 3) efficientia doctrinæ, quas nec Pauli, nec universe humanum ingenium excogitare potuerit (1 Cor. II. 7. 9. 11. Eph. III. 9. 10), nullius, nec apostoli antiquioris *b*), interventu (Gal. I. 11. f. 17), patefactæ ipsi fuerint (v. 12. 16. 1 Cor. II. 10. 12. Eph. III. 2. 3. 5) & usque adeo inspiratæ (2 Cor. V. 19. *c*), ut ipsam quoque veritatis patefactæ enunciationem divinus Spiritus sua institutione moderaretur (1 Cor. II. 13. *d*). Idem vero Spiritus, qui incognita patefecit, si apostolum audimus, ipsi non minus quam ceteris (§. 9) apostolis (VII. 40. *καγω*. cf. IX. 1 — 3. 2 Cor. XII. 11), sic adjunctus fuit 1 Cor. II. 12. *ελαβομεν*), ut adesset ipsi ad omne munus docendi (cf. *τα προς των θεων* Rom. XV. 17), itaque apostolus non in iis modo, quæ proprie revelata erant *e*), divinitus doceret (2 Cor. V. 20. II. 17. *εκ θεου*. *f*) 1 Theff. IV. 15. *εν λογω κυριου*),

sed ea quoque, quæ aliunde cognita esse poterant, quæque pro illa notitia sua narrabat (e. c. 2 Cor. XI. 22 — XII. 18), statuebat (v. c. 1 Theff. IV. 3 — 7) & suadebat (1 Cor. VII. 12. 25. 40. 2 Cor. VII. 8. 10. g), menti Christi, quam per (cf. Joh. XVI. 13 — 15) Spiritum (1 Cor. I. 12) acceperat, consentanea essent (v. 16), atque ad Dominum ejusve Spiritum referri possent (2 Cor. XII. 19. *h*) 1 Theff. IV. 2. 1 Cor. VII. 40) ab eoque, qui apostolum tanquam assiduus monitor ab istis rebus vel tractandis vel hoc certe modo exponendis revocaturus fuisset, nisi dicta probasset, auctoritatem (1 Theff. IV. 8. 2 Cor. II. 9. X. 6) & fidem (1 Cor. VII. 25. *i*) haberent. Quo etiam universe scripsit apostolus, Christum docere per ipsum (2 Cor. XIII. 3. *k*), suamque doctrinam non pro humana, sed pro divina habendam esse (1 Theff. II. 13) atque tenendam (2 Theff. II. 15. 2 Tim. III. 14). Esse vero Paullum in his rebus, quas ipse experiri ac sensu percipere potuit (§. 7. a), locupletem testem, cum ex ejus historiæ, unde apostolica Paulli dignitas & ad munus gerendum necessariæ (§. 9) dotes nexæ sunt, manifesta fide *l*) tum (cf. §. 8) e miraculis (Act. XIII. 9 — 12. XIV. 8 — 11. XIX. 11. f. XXVIII.

3 — 10. XV. 12. cf. Rom. XV. 18. f.) intelligitur, quibus Paullus testimonium de apostolica auctoritate sua (2 Cor. XII. 12) & doctrinam suam (Act. XIV. 3. m) 1 Cor. I. 6. f. cf. Ebr. II. 3. f.) tam luculente confirmavit, ut, audientibus adversariis, provocare ad ea posset (2 Cor. XII. 12. n) Gal. III. 5. cf. Ebr. II. 3. f.). Unde nec reliqui apostoli Paullum collegam suum numerare dubitarunt (Gal. II. 6—9. cf. 2 Petr. III. 15).

a) v. Notitias histor. epp. ad Cor. interpretationi servientes not. 190. & über den Zweck Joh. p. 494.

b) Cum Paullus non deberet a ceteris apostolis discere, sed, instar ceterorum (Act. I. 21. f. §. 9), testari, quæ ipse vidisset ac audivisset (XXII. 14. f. XXVI. 16. 1 Cor. IX. 1); multa huic legato suo *coelitus* patefecit Dominus, (cf. *οφθινόμεαι* Act. XXVI. 16), quæ reliquis, *cum in terris versaretur*, patefecerat. Exemplum vide 1 Cor. XI. 23. Ceterum e futuro, Act. XXVI. 16, expresse, intelligitur, præterita XXII. 15. non superius modo, sed *futurum* quoque tempus spectare. cf. Joh. IV. 38. & Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca not. 50.

c) „Deus (*θεμελιος εν ημιν* sc. *ην*, cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 409. f) *inspiravit* nobis (v. Kypke ad Act. XIX. 21) doctrinam de recuperata per Christum gratia Dei.“

d) v. citatas Notit. histor. not. 45.

e) Velut ea, quæ Paullus de salutis nostræ au-

ctore Christo (ἐν Χριστῷ 2 Cor. II. 17. cf. v. 12. 14. f. III. 6—IV. 6. & Diff. cit. not. 190) praecepit, revelata ipsi erant (IV. 6. 1 Cor. II. 7. fs. coll. v. 1. f.). Eodem loco habenda sunt (cf. Joh. XVI. 13) abdita rerum futurarum v. c. 1 Theff. IV. 15. fs. coll. 1 Cor. XV. 51.

f) Vocula *ἐκ* significat *auctorem*. cf. Joh. X. 32. cum XIV. 10. & V. 19. f. Adde l. c. not. 189.

g) v. *Kypke* ad 1 Cor. VII. 25.

h) v. *citatas* Not. histor. not. 152 ubi etiam locus XI. 17. explicatur, & in hanc partem accipitur: „sin minus impetrare ab animo vestro possitis, ut statuatis, me non desipere gloriando, saltem desipere finite (v. 16). Quæ dico, *videar* (Obff. gr. p. 14.) n. 2.), quantum ad hanc gloriationem attinet, insipienter, non auctore Domino, dicere.“ Quamquam, si quis malit, contra quam versiculi 16. initium & locus XII. 19. volunt, veram insipientiam ideoque dictionem, *a Domino alienam*, intelligere, hic tamen ipse locus ostendet, Paullum *alias*, auctore & adiutore Domino, consuevisse dicere, quia necesse habuerit hæc dicta *tanquam extraordinaria* de reliquis eximere. & hanc ipsam exceptionem tam finite de ταύτη τῇ υποστάσει τῆς καυχῆσεως intelligi voluerit.

i) „Etsi non *jubeo* auctoritate Domini, suadeo certe *tanquam impertitus a Domino ea misericordia*, ut certus sim, h. e. *tanquam is*, cui, quamvis indigno, hæc misericordia adhibita est (1 Tim. I, 13), ut haberer pro certo homine, cui munus apostoli posset credi (v. 12. cf. Act. IX. 15), & ut pro illa expectatione Domini, ejusdem virtute adjutus (1

Tim. I. 12) etiam *sim certus*, doctor certus atque verax (II. 7. *εν πιστει και αληθεια*, cf. Col. I. 8. not. 12. Diff. in epp. Paulli min. aliquot loca not. 156), qui ergo nec consilium dabit, improbatum Domino.“

k) Etiam Ebr. I. 2. XII. 25. Paullus *suam* (II. 3. u.) doctrinam declarat esse doctrinam *fili*i Dei, cujus violatores propter *auctoris* (Filii Dei) magnitudinem (v. 1. n) gravissima poena teneantur (v. 3. XII. 25). cf. Neues Repert. für bibl. u. morgenl. Litterat. P. III. p. 337. not. 62.

l) Creatio hujus apostoli (I Cor. XV. 8. f. IX. 1. Aët. XXII. 10. 14. f. XXVI. 15 — 20) conjuncta erat (IX. 1 — 3. 21. XXII. 5. f. XXVI. 12. f.) cum rerum publice gestarum (XXII. 3 — 5. 19. 20. XXVI. 4. 5. 10. f. IX. 13.) ea conversione, quæ non posset non ciere ipsius synedrii Hierosolymitani (XXII. 5) & aliorum attentionem ad tantæ mutationis causam (IX. 21. Gal. I. 23). Sed Paullus in ipsa urbe, unde cum sociis itineris publica auctoritate Damascum profectus fuerat, coram infesta multitudine de viso coelitus oblato exponere (Aët. XXII) & ad ipsum synedrium, cujus jussu Damascum missus fuerit (v. 5), quodque ex comitibus apostoli cognovisse potuerit (v. 9. 11. cf. XXVI. 14), an idem, quem bene oculis videntem (XXII. 12. f.) conspiciant & sæpius interea conspexerint, per visum oblatum luminibus vere captus fuerit, provocare nullus dubitat. cf. XXVI. 26. cum v. 9. fs. Adde *Michaelis* Annot. ad Aët. IX. 7. p. 314 & supra (§. 8. f) laudatum librum: *Zuschrift an eine Freundin &c.* p. 256. fs.

m) cf. similem dicendi formulam, de reliquis (Marc. XVI. 14) apostolis v. 20. usurpatam. Facta, quæ perspicue non erant in potestate hominum, argumento erant (§. 36. c), apostolos, quemadmodum dixerint, non esse relictos sibi ipsis, eumque nominatim (§. 8. h) auctorem, ad quem, præeunte Christo (Jo. XIV. 12 — 14), miracula sua referebant (Act. III. 12. f. 16. IV. 7 — 10. 24. 30. IX. 34. 40. XIII. 11. XIV. 10 — 15. cf. Ebr. II. 4. Rom. XV. 18. f. & Marc. XVI. 20. Act. XIV. 3. XIX. 11), vere ipsos, quemadmodum dixerint (§. 9. e). f). §. 10), adjuvisse (1 Joh. V. 6. cf. über den Zweck Joh. p. 227).

n) Addi possunt dona extraordinaria (1 Cor. XII. 8 — 10. cf. Neues Repert. für bibl. u. morgenl. Literatur. P. III. p. 295. fs.), quæ inter Corinthios, ipsius procuratione (l. c. p. 346.), viguisse, Corinthiis ipsis, nullam adversæ partis contradictionem metuens, apostolus scribere non dubitat (c. XIV).

§. 11.

Quod si in doctrina apostolorum auctoritas divina est (§. 9. 10), eandem *scripta* quoque *apostolorum* (§. 2. 3) habebunt. Nam & consuetudo loquendi fert, ut verba λαλειν (Matth. X. 20. 1 Cor. II. 13. 2 Cor. II. 17. XIII. 3), παρακαλειν (V. 20) & similia (§. 9. 10) ad doctrinam literis consignatam non minus pertineant (XI. 17. XII. 19. Act. XXVI. 22. 2 Petr. I. 20. f. Ebr. XIII. 22. 2 Cor. X. 11. Act. XV. 15),

quam ad prolatam ore (cf. §. 13. a), & res ipsa loquitur, nihil inter utramque differre a), nisi quod illa perennaret diutius, nullamque prorsus causam fuisse, quamobrem apostolos, cum scriberent, vel sapientia deficeret b), quam ex pristina consuetudine cum Domino aut e Spiritus, ab ipso coelitus missi, patefactione hausissent, vel assiduus monitor destitueret c), qui docentibus alias præesse soleret. Sed scriptiones nominatim quoque legimus confectas esse si non expresso jussu d), certe singulari virtute e) Domini. Veluti Paullus ea, quæ per scripturam complectebatur, ad auctorem Dominum ita referri volebat f), ut diserte moneret lectores (2 Cor. XI. 17. §. 10. h), si quando tantisper vellet permittere, ut *epistola*, ab ipso profecta, *quoad certam glorificationem* (c. XI. f.) *contineret* (ἐν ταύτῃ τῇ υποστάσει τῆς καυχῆσεως), non videretur divinitus præcipere.

a) Vide 2 Theff. II. 15.

b) Secus fuisse, intelligimus ex 1 Joh. I. 1 — 3. (cf. über den Zweck Joh. p. 384 — 387) & Eph. III. 3. f. cf. 2 Petr. III. 15.

c) Contrarium vide 1 Cor. VII. 40. ubi sententia, *scripto* (v. 25. fs.) declarata, ab eo ferri dicitur, qui Spiritum Dei, quemadmodum ceteri apostoli, *monitorem habeat*,

d) Velut Joannem visa & audita in literas referre jussit Dominus (Ap. I. 11. cf. Jerem. XXXVI.) totumque librum declaravit esse suum (Ap. XXI. 18 — 20). cf. Neue Apol. der Offenb. Joh. p. 361. fs. Sed ea etiam scripta, quæ a Domino proprie mandata non fuerant, apostoli haudquaquam injussu Domini, sed muneris, universe mandati, auctoritate (Rom. I. 5. f. cf. XV. 15. f.) condiderunt.

e) Qualem opem intelligamus, supra (§. 9. 10) indicavimus. Apostoli, seu ore seu per literas docuerunt, ipsi omnino cogitarunt & cogitata sua elocuti sunt. Sed expositio non tam apostolorum, quam Dei ipsius expositio habenda est (§. 9. e). §. 10. h). k), quod doctrinæ ipsæ magnam partem, si non eodem tempore, quo voce aut scripto exponebantur, certe antea vel a Christo, cum in terris versaretur, vel a Spiritu divino patefactæ fuerant, & singulis quoque apostolorum orationibus atque scriptionibus monitor assiduus ita præfuit, ut, memoria defectos admonendo (Joh. XIV. 26, errantes vel ignorantes docendo (v. 26 XVI. 13), cave-ret, ne vel omitterent, quæ Spiritus divinus dici vellet, vel doctrinas, a Domino acceptas, minus recte eloquerentur (§. 10. d) vel earum expositioni admiscerent falsum, quod universi sermonis fidem imminuere & auctoritatem divinam in dubium vocare posset. Exemplum notionis, quam ipse orator nondum affecutus fuerat (Act. X. 20 28. f. 34. f. cf. I Petr. I. 10 — 12.), sed divinus Spiritus *interloquendum* suscitavit, Act. II. 39. legimus, de quo loco *Bengelii* Gnomonem consuli velim. Apostolis vero tanquam certis (§. 10. i) doctoribus, quorum

effatis ceu divinis niti oporteret auditores atque lectores (1 Theff. II. 13. IV. 8. 2 Theff. II. 15), ad eas quoque doctrinas, quæ jam alio tempore patefactæ vel aliunde cognitæ fuissent, recte efferendas moderamen Spiritus potuisse saltem haud raro necessarium esse, exemplo prophetarum Tyrriorum patet, quibus passim quidem (1 Cor. XIV. 30) divinitus aliquid patefiebat, sed divinus Spiritus non perpetuo tanquam assiduus monitor adjunctus fuerat (v. 29. XII. 10. cf. Nov. Repert. P. III. p. 331. fs. & *Michaelis* ad Thren. II. 8. 9.). Ii enim rem, per se veram (Act. XX. 23, XXI. 11), admixto voto (v. 12) & consilio suo, quod cum re divinitus patefacta cohærebat, minus accurate elocuti sunt (v. 4. coll. *Kypkio* ad XX. 22). Quod idem ne apostolis usu veniret, assiduus monitor eos ab usurpanda formula, ex incerti cogitati accessione nata, dubio contra hanc cogitationem movendo, prohibere sicque impellere potuit ad quærendam aliam dicendi formam, ipsorum consuetudini non minus consentaneam, sed veritati ac consilio Spiritus divini convenientiorem. Ex quo intelligitur, in ipsis etiam divinitus patefactis rebus suo cujusque apostoli proprio cogitandi & loquendi modo locum relinquere potuisse (cf. *Diff. de cathol. epp. occas. & consilio* p. 11), etiamsi divinus Spiritus falsas notiones ex iisque pendentes formulas dicendi rejicere docuerit (v. supra §. 10. d). Ceterum facile patet, nihil ad fidem differre, utrum divinus Spiritus apostolis docentibus atque scribentibus præfuisse, an verò dicenda etiam dictasse putetur. Sed hoc posterius non potest aptari ad genus dicendi & universam
fer-

formam librorum apostolicorum. v. *Toellnerum* l. c. §. 59 — 65. *Planckii* Einl. in die theol. Wissensch. P. I. p. 404 — 409. *Crusii* Theol. proph. P. I. §. 42. n 17 — 20. *Koeppen* in libro: die Bibel ein Werk der göttl. Weisheit P. II. p. 397. & *Roosii* Beweis daß die ganze Bibel von Gott eingegeben sey p. 139. 100. f.

f) cf. etiam κατὰ θεον 2 Cor. VII. 9 — 11. cum v. 8. & Notit. histor. epp. ad Cor. interpr. servientes p. 93.

§. 12.

Marci & Lucae scriptis (§. 2), in quæ superior argumentatio (§. 9 — 11) non valet, causæ, §. 5. allatæ, fidem historicam conciliant, sed divinam quoque auctoritatem propterea a) videntur habere, quod *Marci* evangelium a *Petro apostolo*, quo auctore & adiutore scriptum fuit (§. 5. a), *Lucæ* vero bipartitum (Act. I. 1) opus a *Paullo* b) apostolo, ad quem pars altera scripti cum maxime pertinuit, haud dubie lectum & probatum fuit, tandemque etiam *Joannes apostolus* & *Marci & Lucæ* evangelium conjuncte pariterque cum suo & *Matthæi* apostolico c) evangelio in manibus christianorum esse voluit d).

a) v. Matth. XVI. 19. & *Toellnerum* l. l. §. 10.

b) v. über den Zweck Joh. p. 273.

c) Qui dubitant (cf. *Michaelis Dogmatik* p. 104. 125. Ueberf. des N. T. P. I. Præf. p. 33), an ipsorum quoque *apostolorum* evangelia, quatenus *facta* referunt, fidem & auctoritatem *divinam* habeant; ii certe non debent urgere locum Jo. XIV. 26. *Dicta* enim Christi non eo memorantur diserte, quo *facta* excludere Dominus voluerit, sed quod novi nec discessuri (v. 16) magistri *doctrinam* cum *sua* conjungere & significare voluit, hanc illius basin & summum utriusque consensum fore (XVI. 13 — 15). Ceterum qui *omnia* (XIV. 26) docere apostolos debebat, quibus ad munus recte administrandum opus esset, is *docebat* quoque *historiam* Jesu, quoad minus recte cognita & pro muneris ab assiduo monitore secundandi (§. 9) ratione tradenda erat. Doctrinæ vero apostolicæ nobilem partem numerari debere (1 Cor. XV. 3 — 7. cf. §. 5. f). & *Hessii* Biblioth. der h. Geschichte P. I. p. 213. f. 98. III. fs. 236. f. 246. fs.) *historiam* Jesu, insigni testimonio est *Joannis* evangelium, quod historica factorum expositione confirmat & defendit apostolicam *doctrinam* (v. über den Zweck Joh. §. 1. 7. 72 — 74), & simul historicum (l. c. Sect. I. c. II), simul dogmatico-polemicum (l. c. c. I.) est. Accedit, quod *universae* scripturæ V. F. quæ magnam partem *historica* est, & qua profecto apostolici libri non sunt inferiores (Matth. XI. 9 — 11. 2 Tim. III. 14. f. cf. *Michaelis* Dogm. p. 126), *divina* fides tribuitur (§. 13).

d) v. über den Zweck Joh. §. 70. 71. Joannem vero, cum suum evangelium scriberet, reliqua tria ob oculos habuisse, eaque cum suo conjungi vo-

luisse (l. c. §. 52. 53. 70), etiam nunc defendimus. Dubitatio certe, quæ in XIV. Parte operis: *Beiträge zur Beförd. des vern. Denkens in der Relig.* p. 10. & in libro: *Versuch einer Beleuchtung der Gesch. des jüdischen und christlichen Bibelkanons* T. II. p. 192. assertur, sublata esse videtur in *Diff. de cathol. epp. occasione & consilio* not. 125. ut taceamus, esse etiam, ubi diffensionem, quæ inter reliquos evangelistas videatur esse, omnino composuerit Joannes (v. über den Zweck Joh. p. 240. & *Michaelis Annot.* vernaculas ad Joh. XVIII. 25).

§. 13.

Eandem ob causam, hoc est (§. 12. a), propter approbationem, a doctoribus profectam, in quorum testimonio divinam auctoritatem esse constat, etiam *veteris foederis scripta* a) *divinam auctoritatem habere* confidimus. Quod si enim Jesu & apostolorum ea, quam §. 6 — 11. defendimus, auctoritas admittitur, his magistris, ut in aliis quibusque (§. 6. 9. 10) dictis, ita etiam in pronunciatis de V. F. libris b) simpliciter fides habenda est. Atqui Jesus & apostoli non modo legem Mosaicam ad Deum auctorem referunt (Matth. XV. 4. Marc. VII. 9. f. 13. 1 Cor. IX. 8. f. c), sed & alias librorum Mosaicorum partes habent fide dignas (Matth. XXII. 31. f. Joh. III. 14.

1 Cor. X. 1 — 11), etiam in rebus ante Mo-
 sen gestis (Matth. XIX. 4 — 6. Act. II. 25.
 Rom. IV. 2 — 24. add. 1 Tim. II. 13. f. 1 Cor.
 XI. 8. f. 1 Petr. III. 20. cf. 2 ep. II. 5 — 7.
 Ebr. VI. 13. f. XI. 3 — 22), easque sumunt
 scriptas esse singulari procuratione (Gal. III. 8.
d) Rom. IV. 23. f. 1 Cor. X. 11) & guberna-
 tione (Gal. III. 16. IV. 21. *e*) Dei adjuvante.
 Deinde, tum in libris Mosaïcis (Jo. V. 39. *f*)
 46. XIX. 36. cf. Ebr. X. 7. *a*), tum universe
 (§. 14. *a*) in scriptis Judæorum sacris (Matth.
 XI. 13. Act. XIII. 29. 32 — 35. XXVI. 22 f.),
 inesse statuunt, quæ non (1 Petr. I. 11. cf. 2 ep.
 I. 21) proprio hominum ausu & ingenio *ff*),
 sed divinitus (Act. III. 18. 21. 1 Petr. I. 10 —
 12. Rom. I. 2. Matth. XXII. 43. Act. XXVIII.
 25. cf. 2 Petr. I. 21. Ebr. X. 15. Matth. I. 22)
 prædicta, eaque de causa (Act. II. 30. f. cf.
 2 Petr. I. 20 21. *g*) certissima sint (Luc. XXIV.
 25 — 27. 44 — 46. XXII. 37. Matth. XXVI.
 54. Act. II. 24 — 31). Sed, præter vaticinia
 (Luc. XVI. 17), quæ his libris insunt (v. 16.
 coll. Matth. XI. 13), moralis v. c. eorum doctri-
 na universa (Matth. V. 17 — 19. *h*), itemque
 loci, in narratione versantes (Matth. XII. 3. f.
 42. Luc. IV. 25 — 27. Rom. XI. 2 — 4. Act.
 XIII. 20 — 22. cf. Ebr. XI. 30 — 34), uno

verbo, sacræ Judæorum literæ in universum, siue prænuncient, siue doceant, siue narrent, pro veris utique *i*) & tanta fide dignis, ut ipso etiam modo enunciandi tanquam certissimo niti liceat (Jo. X. 34 — 36. Matth. VIII. 17. *k*), sumuntur (Luc. XVI. 29 — 31. Act. XXIV. 14. 2 Tim. III. 14. *f*.) propterea, quod referre eas liceat ad Deum (v. 16. *l*).

a) Cum hoc exemplo pateat, divinam auctoritatem a Jesu & apostolis etiam *cum scriptis* communicari consuevisse; tanto magis incredibile videri debet, Jesu promissa (§. 9) & apostolorum testimonia (§. 9. *e*). *f*). §. 10, *exclusis libris literisque*, in reliquos apostolorum sermones *solos* valuisse (cf. §. 11). Et ipsa adeo ætate apostolorum scripta N. T. eodem, ac scriptura V. F. loco habebantur. Veluti Jacobus II. 8. (cf. Diff. in Ep. Jac. not. 62) *evangelicum* & IV. 5. (cf. Diff. de epp. cathol. occas. & consilio §. III. & not. 48) *Paullinum* scriptum *τὴν γραφὴν*, Polycarpus vero, æqualis Joanni apostolo (v. Neue Apol. der Off. Joh. p. 179), *epistolam* Paulli *ad Ephesios* (IV. 26) juxta cum libro Psalmorum (IV. 5) *sacris literis* adnumeravit (Ep. ad Philipp. §. XII).

b) Qui Jesum & apostolos in hac parte, ut in aliis, orationem accommodasse putant auribus auditorum, de sacris Judæorum libris magnifice, *sed falso* existimantium; hi non modo temere statuunt, sed contra leges interpretandi communes (v. Allgem. deutsche Biblioth. T. LXXXIV. p. 196) eam-

que, quam Jesu & apostolis concedere cogimur (§. 6 — 11), auctoritatem ac fidem repugnant. (v. Diss. de sensu historico §. IX — XXI. Comment. in ep. ad Hebr. P. II. §. 10. Vertraute Briefe die Religion betreffend Ep. V. p. 159. fs. ed. 3. (Hauffii) Bemerkungen über die Lehrart Jesu 1788. Heringa über die Lehrart Jesu u. seiner Apostel. Offenbach 1792. Schrift und Vernunft für denkende Christen von D. Baumgarten - Crusius T. I. p. 204. fs. cf. etiam Planckii Einl. in die theol. Wissensch. P. I. p. 401. f.). Deinde Jesus, separatim cum apostolis (Matth. XXVI. 24. 31. Luc. XXII. 37. XXIV. 44 — 47), imo cum Patre (Jo. XVII. 12) agens, & Paullus, *ισχυχω* (Phil. II. 20 — 22. 2 Tim. III. 10. f.) Timotheo suo ipsisque vehementioribus *Judaismi adversariis* (v. Notit. hist. epp. ad Cor. interpr. serv. §. IX) scribens (2 Tim. III. 15. fs. 1 Cor. IX. 8 — 10. 1 — 11. X V. 21. 34. XV. 3. f. 25 — 27), non secus sentiebant, atque alias.

c) „Lex Mosaica non humanitus (*κατα ανθρωπον* v. 8. cf. Gal I. 11. cum v. 12. & Kypke ad 1 Cor. XI. 8), sed divinitus (IX. 9) edixit“ cf. quoque Ebr. II. 2. q). IX. 8. t). p. 158.

d) „Auctor scripturae (Obff. gr. p. 15) prospiciens, *οτι εκ πιςεως δικαιοι τα εθνη ο θεος* (ipse, cf. 1 Cor. I. 21. Obff. gr. §. XXIII. & Arrianum apud Raphaelium ad 2 Tim. I. 18), praedixit Abrahæ: *οτι ευελογηθησονται εν σοι παντα τα εθνη*.“ Ergo auctor scripturae idem est, qui ista (Gen. XVIII. 18. XII. 3) praesignificavit Abrahæ, i. e. (v. I. XVIII. 17) Deus.

e) v. Commentat. de protevangelio p. 19. not. f).

& Prol. in ep. ad Hebr. p. LXIX. cf. Ebr. VH. 3. not. o).

f) cf. *Sextro* Exposit. sermonis Jesu Joh. V. 39. coll. 46. 47. Helmst. 1792. p. 29. f.

ff) Suas conjecturas sui que ingenii commenta ad Deum referre, *falsi* prophetæ proprium vitium veroque propheta & legato Dei indignum existimabatur etiam ab antiquis (Num. XVI. 21. Jerem. XXIII. 16. 21. 25. fs.).

g) Prædictiones scripturæ *ideo* non potest quisquam *irritas reddere* (v. 20. cf. Diff. de cathol. epp. occasione & consilio p. 27. f.), quia (v. 21) non humano studio, sed *per divinum Spiritum* editæ fuerunt.

h) v. Diff. I. in LL. N. T. historic. aliquot loca p. 19. f.

i) *Veritatis* contrarium est (v. *Kypke* ad Joh. X. 35) τοὺς δὲ λεγόντας λυθῆναι, quod l. c. de *scriptura* *universe*, quemadmodum 2 Petr. I. 20. (not. g) de *vaticiniis* proprie, negatur.

k) v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 468. f. *Roosium* l. c. p. 74. & de altero loco Comm. in ep. ad Hebr. p. 481. f. Adde supra not. e). & 1. Cor. XV. 27. cf. Ebr. II. 7 — 9. IV. 3. h). 6. 1). V. 6. 1). VII. 17. y). VIII. 13. & Matth. I. 22. apud *Loewthium* atque *Koppium* in Esaiam T. II. p. 136 — 138.

l) Sive *θεοπνευστος* pars *praedicati* habeatur, *tota scriptura* (γραφη, cf. 2 Petr. I. 20), aut, si malis, *scriptio quaeque*, ad *ιερα γραμματα*, ante (2 Tim. III. 15) memorata, pertinens, *unaquaeque των ιερων γραμμάτων* pars, quæ, cum scriptura (η γραφη Joh. X. 3.

XVII. 12) etiam plurium numero vocetur αἱ γραφαί (V. 39. Matth. XXI. 42. XXVI. 54. Rom. XV. 4. 1 Cor. XV. 3. f.), ipsa quoque singulatim γραφῆς nomine appellari poterat (Jo. XIX. 37), diserte Θεοπνευστος esse dicitur; sive Θεοπνευστος ad subiectum trahatur, Θεοπνευστον quodque scriptum etiam ad docendum &c. utile esse hoc ipso consilio dicitur, ut confirmetur, *sacras literas, quas Timotheus a puero noverat*, i. e. (Act. XVI. 1. coll. 2 Tim. I. 5) sacros *Judaeorum* libros, qui hoc nomine τῶν ἱερῶν γραμμάτων appellari consueverant (cf. *Krebsium & Loesnerum* in III. 15), usus illos (v. 16. f.) habere, seu (v. 15) reddere aliquem posse sapientem, respectu (cf. Col. IV. 11. not. 89) salutis, quæ obtingat per (δια pro τὴν δια, cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca not. 42) fiduciam, in Christo Jesu collocatam. Ergo sumitur certe, τὰ ἱερά γραμματα (2 Tim. III. 15) esse Θεοπνεύστα, ideoque (v. 16) etiam posse σοφισαί εἰς σωτηρίαν (v. *Toellnerum* l. I p. 220. fs. & *Jac. Cappellum* in 2 Tim. III. 16. Seu porro vox Θεοπνευστος nata sit ab usitata formula πνεύμα Θεοῦ, dicatque libros, ἐν ΠΝΕΥΜΑΤΙ Θεοῦ, h. e. per divinum *Spiritum* scriptos (cf. *Mori* Epit. Theol. christ. p. 31. ed. 2), quemadmodum Θεοχρηστὰ λόγια apud *Philonem* de legat. p. 1022. ed. Francof. sunt oracula, ἐν χρησμῷ Θεοῦ edita; sive, ut ἀπνευστος est qui non spirat, ita vocabulum Θεοπνευστος idem valere censeamus, quod spirans Deum, plenus Deo (cf. *Kypke* ad Act. IX. 1): scripta Θεοπνεύστα sacrive Judaeorum libri (τὰ ἱερά γραμματα) certo quodam modo referuntur ad Deum. Modum vero ipsum, quo ad Deum pertineant, contextus (2 Tim. III. 14. f.) ex-

plicat, qui Timotheum jubet, quantumvis alii deflectant a veritate (v. 13), tenacem esse (cf. *ἐμμενέειν* apud *Josephum* L. I. contra Apion. §. 8. T. II. Opp. p. 442. & Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca not. 144) eorum, quæ didicerit & quorum ipsi fides facta fuerit (cf. *Scultetum* & *Loesnerum* ad v. 14). Doctrinæ christianæ, quam a Paulo didicerat, fidem ipsi factam fuisse, duabus rationibus confirmatur, quas discernit verbum *εὐδεναι*, primum in participio (v. 14), tum (v. 15), structura mutata (cf. Joh. II. 24. s. Act. XIV. 22. Ebr. II. 17. t), per *καὶ* subjunctum. Prior causa fidei, quam doctrina, Timotheo tradita, habere debeat, sita est in *Pauli*, quo magistro Timotheus usus fuerat (2 Tim. I. 13), auctoritate divina (§. 10), de qua Timotheo, si cui alii, constare debebat, cum & miraculorum Pauli interior spectator fuisset, & mores ejus, ab auctoritate divina vel ementienda vel somnianda pariter abhorrentes, summo usu cognovisset (III. 10. s.). Altera causa, quæ doctrinæ Pauli de salute per fiduciam Jesu Christi adipiscenda fidem conciliare debebat, illa erat, quod *sacri Judaeorum libri* (*τὰ ἱερά γραμματα*) ipsam hanc salutarem notitiam (*σοφίαν*) Timotheo & per ipsum aliis persuadere (doctorem *σοφισαί* III. 15) poterant. Sed literæ sacræ, quæ a teneris annis Timotheo innotuerant, doctrinæ Paullinæ firmamentum (*πίστις* v. 14) ejusque tenendæ (*τὸ μένειν ἐν οἷς ἐμαρτε*) causa, ab ea, quam serius (non *ἀπο βρεφους*) agnoverat, doctoris apostoli auctoritate diversa, apud Timotheum non potuerunt esse, nisi Paullinæ similem, h. e. divinam (§. 10), qua confidere liceret, auctoritatem de

apostoli sententia habuerunt. Quod si enim doctrina Pauli, si non publica, certe interior sacris Judæorum libris divinam auctoritatem vel omnino negasset vel concessisset tantum ex aliqua parte, quam Paulus nova & Judæis inusitata consuetudine designasset ut firmiorem ceteris; quî tandem apostolus ad commendandam perseverantiam in sua doctrina, literarum Judæis sacrarum consensione ut antiquiore & ab ipsius auctoritate sejuncto firmamento uti potuisset adversus Timotheum, qui, ut Pauli doctrinam & rationem omnem (v. 10. f. §. 13. b) accurate cognoverat, ita etiam scire debuisset, librorum Judæis sacrorum auctoritatem Pauli sententia consuevisse sic imminui, ut nulla prorsus esset, nisi quoad ipso demum Pauli judicio allata & veluti recens data fuerit? Ergo Paulus V. F. libros ad Deum referri (θεοπνευστος censerî) voluit hætenus, ut a Deo haberent auctoritatem & fidem, five scriptoribus ipsis, nunc patefaciendo incognita. nunc gubernando & moderando scriptionem, Deus adfuerit (cf. §. 11. e), five certorum auctorum scripta saltem (cf. §. 12) per legatum aliquem veterem probaverit. Atque hæc θεοπνευστίας notio eadem est, qua Timothei ætate omnes disciplinæ judaicæ alumni a pueris imbui solebant. Nam, Josepho auctore (l. c.), πᾶσι ΣΥΜΦΥΤΟΝ ἦν τοῖς Ἰουδαῖς ἐκ τῆς πρῶτης ΓΕΝΕΣΕΩΣ ἰσθαι το νομιζειν τὰ ἰδια γραμματα (XXII. libros, l. c. p. 441) ΘΕΟΥ ΔΟΓΜΑΤΑ. Idem scriptor. (l. c. p. 441) negat moris fuisse Judæorum, ut libris aliis similem (ομοίαν), atque istis, fidem tribuerent. Singularem vero, quæ sacris literis haberi posset, fidem a divina auctoritate pendere visam

esse, ostendit causa, propter quam reliquis libris similem fidem negat *Jos. phus*, quod nempe defuerit ἡ τῶν ΠΡΟΦΗΤΩΝ ἀκριβὴς δ.αδοχή, qua vero opus fuisset, si constare deberet, libros istos a prophetis, ergo (cf. *Morum* p. 21 f.) divinitus scriptos aut probatos, eoque nomine *divina auctoritate* (Θεοδύγματα) esse. *Usam* denique varium, quem Paullus 2 Tim. III. 16. f. prædicat, scripta V. F. Θεοπνευστα præstare omnino posse, facilius intelliget, qui perpensum habet, non a quovis christiano, sed a *doctore* (τὸ θεοανθρώπων, cf. *Loesnerum* in v. 17. *Fleischmann* ad 1 ep. VI. 11. not. 44. & *Zachariae* bibl. Theol. P. I. p. 22. f), qui ad omnes res suas præclare obeundas paratus esse velit (2 Tim. III. 17), postulari, ut librorum V. F. universorum (v. 16) ampliore scientia & facultate utendi illis ad firmandam atque commendandam (v. 16) doctrinam apostolicam (v. 14) de salute per fiduciam Jesu Christi obtinenda (v. 15), instructus sit. Et sane doctore christiano scriptura V. F. ut quisque in ejus intelligentia plurimum profecerit, ita maxime prodesse potest tum ad persuadendam melioribus Judæis doctrinam christianam (cf. Act. XVII. 11), tum ad defendendam eam contra morosos Judæos (XVIII. 28. Tit. I. 10. fs.), in quo utroque (cf. etiam v. 9) negotio (διδασκαλία & ἐλεγχο *Judaeorum*) *Timothei* aetate christiani doctores imprimis versari debebant, tum vero universe ad doctrinam Jesu & apostolorum perfectius intelligendam & confirmandam. Etenim hodie quoque, tametsi V. F. libris auctoritatem apud nos potissimum conciliet ipsius Jesu & apostolorum auctoritas, tamen ad hanc ipsam no-

va ratione commendandam & Christi Jesu fiduciam (2 Tim. III. 15) alendam atque provehendam illud quoque potest valere, quod libris istis, qui certe Jesu & apostolorum ætate multo antiquiores sunt & communi Judæorum, quamvis hostium christi-
 næ doctrinæ, usu pro sacris & divinis recepti fue-
 rant, ejusmodi historiam, dicta & instituta tradi
 videmus, quæ rebus Jesu in antecessum apta erant
 hucque velut eminus spectabant atque tendebant.
 Neque vero ea tantum, quæ *de Christo Jesu* pro-
 prie docemus, sed alia quoque multa doctrinæ chri-
 stianæ capita e scriptura V. F. egregie possunt illu-
 strari, partim etiam in N. T. quod ex antiquiori-
 bus literis sacris ea jam cognita esse sumit, attin-
 guntur potius quam pertractantur. Gravissimæ no-
 minatim doctrinæ de providentia Dei luculentissi-
 mum exemplum proponit Judaicæ gentis historia,
 in libris ejus sacris inde a capite repetita & per
 longam annorum seriem ita continuata, ut divinam
 rerum humanarum conscientiam in iisque vel per-
 mittendis consilium vel gubernandis curam & effi-
 cientiam Dei prophetarum expressa significatione &
 virtutis divinæ conspicuis documentis declaret (cf.
Hessii Biblioth. der heiligen Gesch. P. II. p. 17. fs.).
 Sed præter sensus, fiduciæ Christi Jesu conjunctos
 (§. 121. a). b), quos διδασκαλία (v. 16) gignere &
 fovere debet, vitiorum quoque, cum salutari illa
 fiducia pugnantium, emendationem (ἐπανορθωσιν, cf.
Loesnerum in v. 16) & institutionem ad probitatem
 (παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσυνῇ), laudatæ (v. 15) fiduciæ
 consentaneam (§. 119 - 121), scriptura V. F. cum
 per præcepta & cohortationum varias formas, tum

per exempla, haud raro cum expressa divini iudicii significatione proposita (1 Cor. X. 5 — 11. cf. Ebr. III. 15 — IV. 11), juvare plurimum potest. De usu librorum V. F. *moralis Reinhardus* (in libro de vi, qua res parvæ afficiunt animum, in doctrina de moribus diligentius explicanda p. 60. fs.), de ceteris usibus *Wizenmannus* (in der Gesch. Jesu nach dem Matthäus als Selbstbeweis ihrer Zuverlässigkeit betrachtet n. I. p. 3. fs.) lectiora quædam observarunt. De *universa* librorum eorundem utilitate plura persecuti sunt *Hessius* tum in scripto: *von dem Reiche Gottes*, tum in latiori opere: *Geschichte der Israëlitischen vor den Zeiten Jesu*, tum denique in inscriptionibus: *Wichtigkeit und Annehmlichkeit des bibl. Geschichtsstudiums* (Biblioth. der h. Geschichte P. I. p. 78. fs.), *Koeppen* l. l. Sect. II. C. 2. 3. P. I. p. 133. fs. & *Jacobi* in libro: *Abhandlungen über wichtige Gegenstände der Religion* n. XVI. P. III. p. 109. fs.

§. 14.

Quæ vero nominatim scripta Jesu & apostolorum ætate τῶν ἱερῶν γραμμάτων (2 Tim. III. 15), τὰ νομὴ καὶ τῶν προφητῶν (Act. XXIV. 14. Luc. XVI. 29. 31. Matth. V. 17. a), brevius: τὰ νομὴ v. 18. Luc. XVI. 17. Jo. X. 34. b), & τῆς γραφῆς (v. 35) nomine appellari consueverint, eo-que nomine a Jesu & apostolis (§. 13) tanquam divinæ auctoritatis scripta probata fuerint, majore c) ex parte ipso librorum N. F.

testimonio patet. Nam præter *Mosaica* d) scripta (Act. XV. 21.), de quibus §. 13. nominatim vidimus, ipsaque formula: ο ΝΟΜΟΣ καὶ οἱ προφῆται (XIII. 15) testimonio esse potest, discrete in sacrarum Judæis & divinarum scripturarum numero referuntur *Josuae* & *Judicum* (Ebr. XI. 30 — 34. Act. XIII. 20. e), *Samuelis* (Matth. XII. 3. 4. Ebr. I. 5. f) & *Regum* libri (Rom. XI. 2. g), *Daniel* (Matth. XXIV. 15. Ebr. XI. 33. f.) & *Iobus* (1 Cor. III. 19. h), *Esaïas* (Luc. IV. 16. fs. Act. VIII. 30 — 35. Joh. VI. 45. XI. 41. 1 Cor. XIV. 21. Rom. II. 15 — 19. X. 11 — 21. 1 Petr. II. 6), *Jeremias* (Ebr. X. 15), *Hoseas* (Rom. IX. 25), *Joël* (Act. II. 16), *Amos* (Act. VII. 42. XV. 15), *Jonas* (Matth. XII. 39 — 41), *Michas* (Joh. VII. 42. cf. Matth. II. 5), *Habacuc* (Act. XIII. 40), *Zacharias* (Matth. XXI. 4. Jo. XIX. 37), *Malachias* (Marc. I. 2), *liber* (Luc. XX. 42. Act. I. 20.) *Psalmodum* (Matth. XXI. 42. Luc. XXIV. 44. f. Jo. XIII. 18. Rom. II. 10 — 14. 18. 19. cf. XV. 3. f.) & *Proverbia* (Jac. IV. 6. i), quibus tum *reliquos* IV. *prophetas minores* tum *Ezechielem* idcirco addere licet, quod jam ante Jesum ii) cum *Esaïa* & *Jeremia* *Ezechiel* quoque in librum prophetarum (Act. VII. 42. k) referri (Sirac. XLVIII. 22. XLIX. 6, 8) &

minores prophetæ *duodecim* numero cenferi solebant (v. 10. l). Cetera vero scripta, quæ nostri cum Judæis præterea sacris literis annumerant, Jesu etiam & apostolorum ætate inter sacras scripturas cenferi consuevisse, æqualis illorum temporum *Josephus* testatur, qui L. I, contra *Apionem* §. 8. (T. II. p. 441. f.) *viginti duos* libros, dispertitos in tria, quæ ipsa Lucas (XXIV. 44. m) similiter definit, genera, ab omnibus n) Judæis in numero sacrorum & divinorum habitos fuisse scribit. Quod si vero numerum, a *Josepho* delatum, usitato veteribus o) computandi more velimus efficere, totidem scripta requiruntur, quot super nominata Judæi hodie inter sacra numerare solent, quæ etiam ipsa maximam p) partem a *Josepho* alias pro sacris usurpata fuisse constat q). Quales denique a *Jesu* & apostolis inventi atque probati fuerint, tales etiam hodie libros V. F. esse, nullamque eorum ex approbationis tempore mutationem factam fuisse, quæ ad summam textus pertineret, præter locos in N. T. aut a *Philone* & *Josepho* usurpatos, eosque nostro textui in summis rerum (cf. §. 4. b) satis convenientes, eædem rationes persuadent, quas supra (§. 4) in simili causa attulimus.

a) Hanc formulam, pro qua etiam breviores *ο νομος* (not. b) & *οι προφηται* (Nov. Repert. P. II. p. 240. fs.) usurpantur, *τα ιερα γραμματα* (την γραφην) universim significare, l. c. p. 238. f. ostendimus.

b) l. c. p. 244. f.

c) Si certe libri, quorum auctoritate in tradendis & suffulciendis doctrinae christianae capitibus non facile poterimus carere, & multo etiam plures, quam quibus ad hoc consilium persequendum opus est, inter sacras literas nominatim referuntur in libris N. T. quorum pars *αντιλεγομενη* hoc quidem loco (cf. §. 15. a) pari cum scriptis *ομολογουμεναις* jure est, quia librorum *αντιλεγομενων* auctores, quicunque demum sunt, ipsa certe apostolica aut proxima ætate scripserunt, itaque non minus, quam auctores *ομολογουμενων* scriptorum, aut *Josephus* etiam ac *Philo*, potuerunt testimonium dicere, quinam libri illa ætate in sacrorum Judæis librorum numero fuerint.

d) *Quinque* (v. *Josephum* T. II. p. 441) *Mosis* libri singillatim *quisque* laudantur, ut Rom. IV. 3. 17. f. Gal. III. 8. IV. 21. fs. *primus*, Marc. XII. 26. Rom. IX. 15. 17. *secundus*, Matth. VIII. 4. Luc. II. 24. Rom. X. 5. *tertius*, Joh. III. 14. 1 Cor. X. 8 — 11. *quartus*, Matth. XIX. 7. f. XXII. 24. Act. III. 22. Rom. X. 19. *quintus*. cf. quoque *Philonem* apud *Eichhornium* Einl. ins A. T. P. I. p. 89. ed. 2.

e) Utriusque libri historiae loco prioris inter *membras sacrarum literarum* narrationes commemorantur (Ebr. XI. 3. b). 35. k). cf. quoque Sirac. XLVI. 1 — 11. & *Josephum* apud *Eichhornium* l. l. p. 115. f.

f) Uno

f) Uno loco prior Samuelis liber cum *Mosaicis scriptis* (Matth. XII. 5), altero posterior cum *Psal-morum libro* conjungitur. cf. Sirac XLVI. 13 — XLVII. 11. & *Philonem* atque *Josephum* apud *Eichhornium* p. 89. 116.

g) Priori libro Regum, quem Paullus l. c. *scripturae* accenset, posterior uno tenore jungitur Luc. IV. 25 — 27. cf. quoque *Josephus* apud *Eichhornium* p. 115.

h) Eodem loco habetur *Iobus*, atque v. 20. *Psal-morum* liber. *Danielis* autem non modo altera pars Matth. XXIV. respicitur, sed ipsa etiam prior Ebr. XI. 34. b). eo loco laudatur, quo Paullus non usurpat nisi libros, pertinentes ad *sacras literas* (v. 3. b). v. 35. k). Sed & *Josephus* *historicam* non minus quam *propheticam* partem invenit (L. X. Antt. jud. c. 10. 11) in suo exemplo *Danielis*, five in numero των ιερων γραμμάτων, quibus librum *Danielis* annumerat diserte (l. c. c. 10. §. 4. extr.). Imo ipsa illa *historica* pars libri *Danielis* ansam præbuit, ut universus liber a veterrimis Judæis adscriberetur *historicae* seu priori parti των προφητων (Nov. Rep. l. c. p. 234 f.). cf. quoque *Neue Beiträge zur Erl. der biblischen Propheten* von *Stäudlin*. n. III. IV.

i) v. *Diff. de cathol. epp. occasione & consilio* not. 48. & cf. *Philonem* apud *Eichhornium* p. 91. & *Josephum* in *Nov. Repert.* l. c. pag. 239. not. 28.

ii) De ipsius *seculi primi* consuetudine *Josephus* testimonium dat apud *Eichhornium* l. c. p. 113.

k) v. *Nov. Repert.* l. c. p. 232 — 235.

l) l. c. p. 233. Consentit *Josephus* apud *Eichhornium* p. 114.

m) v. Nov. Repert. l. c. p. 225. f. 246. f.

n) Si palam fuisset, plures quam XXII. libros ab Alexandrinis Judæis, pauciores a Sadducæis divinos haberi consuevisse; qui tandem *Josephus* T. II. p. 441. f. scribere potuisset: ὅτι ΠΡΟΣΘΕΙΝΑΙ τις ἔδει ὅτι ΑΦΕΛΕΙΝ αὐτῶν (τῶν ἰδίων γραμμάτων, quæ sint δύο μόνον πρὸς τὰς εἰκοσι βιβλία) τέτολκε, ΠΑΣΙ δὲ συμφυτοῦν εἶναι εὐθύς ἐκ τῆς πρώτης γενέσεως ἰσθαι το νομίζειν αὐτὰ θεοῦ δογματά. De *Ægyptiis* Judæis cf. *Eichhornium* l. c. §. 21—26. p. 73. fs. de *Sadducæis* v. eundem §. 35. p. 95. fs. & *Semlerum* (App. ad liberal. V. T. interpretat. p. 11). cf. *Eichhornii* Allg. Bibl. der bibl. Litterat. T. IV. p. 275. f.

o) v. supra not. l). & *Eichhornii* Einl. ins A. T. §. 33. n. 2. §. 42. f. 53. f. p. 93. 107. f. 123. fs.

p) Excipiuntur *Ecclesiastes* & *Canticum*, quibus vero opus est ad complendum numerum *quaternarium*, tertio sacrorum librorum generi (τὰς ψαλμοὺς Luc. XXIV. 44) a *Josepho* l. c. p. 441. diserte assignatum. v. *Eichhornium* l. l. §. 49. f. p. 119. Nov. Repert. l. c. p. 227. f. 232. Ceterum *Michaelis* (Dogmatik ed. 2. p. 112) in locum Cantici *Jobum* substituit, eoque consilio Iobum de libris tredecim secundi generis eximit, Ruthæ vero librum inter tredecim illos fecus, ac Judæi, auctore *Origene*, consueverant facere (cf. not. o), seorsum a libro Judicum numerat. cf. Einl. in die göttl. Schriften des A. B. p. 118. f. Paulo aliter rationem subduxit b. C. L. *Camerarius* (Theol. und krit. Versuche n. I.), qui, ut e quaternario numero, præter *Canticum*, eximere etiam posset *Ecclesiasten*, non *Jobum* duntaxat, sed etiam *Threnos*, quos a *Jeremia*

separavit, librorum tredecim numero exclusit, quumque secus, ac *Michaelis*, libros *Judicum* & *Ruthae*, pro uno libro habendos censuisset, *Esram* contra & *Nehemiam*, quos *Michaelis* conjungere non dubitat, sejunxit. At librum *Jobi*, quem veteres Judæi *historicum* numerabant, *tertio* citius, quam *secundo* generi, cui *historica* scripta subesse solebant (v. Nov. Repert. l. c. p. 231. f.), fuisse subjectum, non admodum credibile videtur.

q) Huc pertinent libri *Ruthae*, *Chronicorum*, *Esræ*, *Nehemiae*, *Estheræ* & *Threnorum* v. *Eichhornium* l. c. §. 47. coll. §. 44. n. 4. 5. §. 41. p. 115. fs. 110. f. 104. fs.

§. 15.

Hæc argumenta (§. 11 — 13) libris tum novi (§. 1 — 4) tum veteris (§. 14) fœderis a) auctoritatem divinam & (§. 26) fidem ad doctrinam, ad prædictiones, ad historiam conciliant, ut, quæ vel ipsi docent aut præscribunt, vel divinitus tradita aut præscripta fuisse narrant b), ea pro divinis c) præceptis habere, quæque narrant, ea universe pro certis d) sumere debeamus. Uno verbo, faciæ scripturæ judicio, dummodo vere illud factum esse constet e), ut *norma* judicii nostri utamur oportet f).

a) Ut vel difficilibus christianæ doctrinæ investigatoribus, quantum potest, satisfiat, argumenta,

84 *De sacrarum literarum auctoritate.* §. 15.

quæ vel ex libris N. T. ἀντιλεγόμενοις (§. 3) vel, quod in hac quidem scriptione raro nobis usu veniet (§. 14. c), ex veteris instrumenti iis libris (§. 14. p.) q.), quos N. T. non discrete refert in scripturas sacras, passim capimus, quæve Marci & Lucæ (§. 12) non historica tantum fide, sed propriis, quorum indubitata fidem persuasio de scriptorum horum non humana tantum, sed *divina* auctoritate, demum facere potest, judiciis (cf. not. b) nituntur, neque sola facile adhibemus & a reliquis argumentis discernimus.

b) five Deum *expresse* inducant loquentem, quod prophetæ V. F. solenne habent, five referant sermonem *legati divini*, ut angeli divinitus missi, aut hominis, quem certis mandatis a Deo instructum fuisse vel ipsi, quorum divina fides idoneis rationibus firmata est, scriptores sacri vel alii certe viri, quos divinam auctoritatem habuisse constat, testantur, ut *Joannis baptistæ* divinum missum (Joh. I. 33) præter Lucæ (III. 2. VII. 29. f. cf. §. 12), etiam Joannis apostoli (§. 11) & ipsius Jesu auctoritas (§. 6 — 8) confirmat (Joh. I. 6. Matth. III. 15. XI. 9 — 14. XXI. 25 — 32. Joh. V. 32 — 35).

c) Quæ præscripta sunt *finite*, ea valent, *quatenus* præcepta sunt, neque continuo ex præceptis *divinis* eximuntur, quum certos homines iisdem teneri negamus. Neque enim in hos homines propterea non valent, quod *jubentis* in eos nulla auctoritas esset, sed quod *legem* ad eos pertinere noluit. cf. *Koeppen* l. l. P. I. p. 457. fs.

d) i. e. *veris historice*, non illico pro veris utique,

nisi literarum sacrarum approbatio accedat. v. Diff. de sensu historico §. X.

e) h. e. loci, quo nitimur, & *lectio & interpretatio* vera sit. Quo magis apposite ad persuasionem dicamus, argumentis iis, quæ ex *varietate lectionis* pendent, aut omnino abstinemus aut, si ea, quæ sententiam nostram adjuvat, lectio per critica præcepta sit verior, conjuncte saltem cum aliis locis & seorsum ab iis utimur (cf. not. a).

f) Ergo, probata (§. 17 — 26) semel ea Dei notatione, qua opus est (§. 8. h). §. 6. c) 27) ad testimonii *divini* veritatem ac fidem agnoscendam, versamur in christianæ veritatis investigatione, quemadmodum universe circa res *historicas* versari solemus. Rerum, in sacris literis traditarum, fides pendet ab *auctoritate testimonii*, &, quamquam delectamur consensu aliarum rationum cum divino testimonio, minime tamen *necesse* est, doctrinam quamque nostra vel necessitatis vel interioris naturæ rerum perspicientia confirmari, sed, etiamsi hoc præstare nequeamus, scripturarum auctoritate ducti non minus ratione agimus, quam qui locupletibus testibus credunt, quod ita esse aliis rationibus comprobare non possunt. Et in ejusmodi causa ipsa *rationis* usus est nobis non modo ad firmanda, quibus nitimur, theologiæ naturalis præcepta (§. 17 — 26), sed porro etiam ad *γνησιότητα*, sententiam (not. e) & divinitatem (§. 1 — 14) testimonii, accomodate ad naturam historicæ quæstionis, indagandam (v. *Telleri* Religion der Vollkommenen p. 47. f.), & cognitas hac via doctrinas inter se & cum aliis comparandas atque conjungendas, cf. laudatum

Koeppen P. II. p. 553. fs. 608. fs. *Jacobi* Abh. über wichtige Gegenst. der Rel. n. VIII. P. II. p. 5. fs. & *Doederlein* Inst. Theol. christ. (Proleg. c. III. Sect. III. maxime §. 53. 56).

§. 16.

Qui pietatis nullo studio tenetur, is facile refugit doctrinam christianam, quia reformidat ab ea redargui (Joh. VII. 7. III. 19. f.). Quisquis vero integre studet componere vitam ad honorem & voluntatem Dei *a*), is divinæ voluntatis rectius cognoscendæ spem affulgentem certe non temere abjiciet *b*), sed promte explorabit, quia confidit, doctrinam christianam, si re vera fuerit divina, studium ipsius probaturam atque juvaturam esse (v. 21). Neque fallet eum spes ostensa. Quo enim studiosius doctrinam christianam discet atque observabit, hoc magis deprehendet, proficere se in cognoscendis notitiis *salutaribus*, h. e. iis, quæ adjuvent ad tranquillandum & emendandum animum. Atque ita experiundo discet & agnoscet doctrinæ christianæ divinitatem (VII. 17), h. e. testimonii, quod hujus doctrinæ primi interpretes dixerunt (v. 16), veritatem. Quamquam enim dubitamus ipsi ex *sola* argumenti utilitate singula-

rem, qua proposita fuerit christiana doctrina, procurationem Dei *bb)* colligere, quia veremur, ut hæc ratio fatis plana ac evidens fieri possit *c)*: illud tamen apparet, *testimonio d) Jesu & apostolorum*, quo christianæ doctrinæ (§. 6. 9. 10) & universe literarum sacrarum (§. 11 — 13) divina auctoritas *proprie* nititur, fidem conciliare duas has causas, quod christiana doctrina cum ad fructum talis est, qualem esse oportet doctrinam divinam, eave præstat, quæ expectamus a doctrina, præconio divinitatis ornanda *e)*, tum vero de interpretibus, a quibus primum est proposita, eam opinionem præbet ac sapientiæ & pietatis eorum talem admirationem efficit *f)*, ut, qui semel hos sensus diligente usu christianæ doctrinæ perceperit *g)*, vel ab indoctis majore ex parte (v. 15. Act. IV. 13) hominibus talem doctrinam omnino sperare non possit, ideoque divinum, quod prædicarunt, auxilium tanto probabilius censeat, vel certe hominibus, super acutissimos & optimos suæ ætatis doctores tantopere excellentibus, eam vel dementiam vel impietatem *h)* tribuere non audeat, quæ assignanda esset, si divinum adminiculum vel imaginati vel ementiti fuissent.

a) Qui colit (ποιων, cf. Diff. de sensu vocis δι-
 καιος not. 36) integritatem (της αληθειας, cf. 1 Cor.
 XIII. 6, Prov. XXVIII. 6), idem mox dicitur εργα-
 ζεσθαι τα εργα αυτε EN Θεω, agere *respectu habito ad*
 Deum (cf. Notit. histor. epp. ad Cor. not. 152. p.
 74), *propter* (cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot
 loca p. 34) Deum, *religiose* (cf. Notit. histor. l. c.
 p. 75). Quamquam et illud etiam haberi potest pro
 nota *dativi* (Diff. II. in LL. histor. p. 36), qui pa-
 riter valet *ratione habita* rei (Notit. histor. l. c. p.
 74), *propter* aliquid (v. Kypke ad 2 Cor. X. 12. p.
 266), *ad voluntatem* (v. eundem in Rom. XIV. 7)
 & *honorem* alicujus (cf. 2 Cor. V. 13). Quam ipsam
 vim etiam habet præpositio εις (v. Diff. in epp. Pauli
 min. aliquot loca not. 51.)

b) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 684. f.

bb) *Hanc ipsam* Jesus ab hominibus, divinorum
 præceptorum observantibus, agnitum iri sperat, dum
 eos intellecturos ait, doctrinam ipsius hoc sensu di-
 vinam esse, ut *non ex ipsius humano ingenio* (αφ'
 εαυτε v. 17) profecta, ut *non tam ipsius, quam Dei*
 sit (v. 16 §. 6.). Qui hoc tantum effici volunt,
 doctrinam Jesu, quoad rationi per se pateat, veram
 & , quemadmodum omne verum, a Deo profectam
 esse; ii non modo temere laudant consensum Jesu
 ipsius, quem longe alius generis divinitatem do-
 ctrinæ suæ v. 17. tribuisse vidimus; sed aberrant
 etiam ab eo, quod quæritur. Cum enim in theo-
 logia dogmatica quæritur de doctrinæ Christi ori-
 gine & auctoritate divina, non quæritur de veri-
 tate certorum præceptorum Christi, quæ ratio per
 se ipsa intelligit ac probat, sed de peculiari quadam

ope divina, quæ Jesu præ ceteris doctoribus contigerit, quaque effectum fuerit, ut ipsius doctrinæ non, ut cujusque doctoris dictis, tum demum assensus debeat, quum per nos ipsi intelligimus, hoc vel illud vere dici, sed ut ipsi fides etiam tum habenda sit, quum ab aliis doctoribus, nulla peculiari ope divina gavisis, assensum cohibemus, quia res non per se ipsa, seorsum ab auctoritate magistri, certo intelligitur. cf. Annott. theol. ad philos. *Kantii* de religione doctrinam not. 339. Frustra quaeritur de revelatione, si nulla alia intelligitur, quam quæ Jesu ab ipsis etiam *Naturalistis* conceditur, & Corano ac falsæ cuivis revelationi, immo doctori cuique tribui potest, ut, quæ vere tradita esse per nos ipsi intelligimus, ea vocentur divina, quia verum a Deo, rationis nostræ auctore, proficiscitur. Non de istiusmodi *mediata*, sed de *immediata* (præternaturali) revelatione quaeritur, quæ aut confirmanda aut *ingenue neganda* est. Re enim vera, sed tectius, negatur, si, revelationis nomine servato, mediata tantum & naturalis conceditur, quæ nec a *Naturalistis* in dubium vocatur. Non disceptatur, utrum religionis Christianæ *argumentum* tale sit, quod ratio per se invenire ac probare queat, sed an ejus *origo* talis sit, ut propter hanc originem pro divina, &, quoniam divina est, pro vera haberi queat, sive argumenti ejus veritatem ratio per se intelligat, sive non perspiciat. v. *Kantii* Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft p. 217. fs. Sententia doctrinæ Christianæ partim vera esse possit, & tamen *non divinitus patefacta* (v. Annott. cit. not. 95), partim *divinitus patefacta* esse potest,

etiamsi veritatem ejus humana ratio *per se ipsa* non perspiciat (l. c. §. 11.). v. etiam *Planckii* Einl. in die theol. Wissensch. P. I. p. 241. f. 287. 293. 468. fs. Relat. Tubing. 1794. N. 17. p. 130. f. 135. f.

c) cf. tamen laudatum *Koeppen* P. II. p. 285. f. 287. fs.

d) Quemadmodum ideo solemus miracula assumere (§. 8. 10. 36), ut *testimonii, a Jesu & apostolis de se ipsis perhibiti*, fidem confirmemus; sic ad idem illud testimonium suffulciendum, ubi de singularis hominis persuasionem agitur, suam quisque experientiam assumere potest. Effecta per usum doctrinae christianae, cum quo *Spiritus S. efficientiam* conjunctam esse credimus, persuasio de christianae religionis divinitate appellari solet *testimonium Spiritus sancti* internum (cf. *Mori* Epit. theol. christ. p. 40. f. ed. 2.). Verum hoc loco conjunctionem divini auxilii cum usu doctrinae christianae legitimo nondum sumere licet, quia probare demum volumus auctoritatem christianae doctrinae, unde porro fides praeepti de Spiritus S. efficientia (§. 115) pendet.

e) Haecenus ergo *nihil obstat*, quo minus fidem habeamus testimonio Jesu & apostolorum de ipsorum doctrina ad Deum auctorem referenda. (cf. *Planckium* l. l. p. 328 — 330). Jam superesse quidem potest varii generis difficultas. Sed qui diligenter ac integre versatus est in doctrina christiana, hoc quoque non potest non experiundo didicisse, quod multa capita, quamvis primo progressu non minorem difficultatem habere visa, expediverit tamen continuatum studium, neque igitur ea, quae

meditantis intelligentiam superent in præsentia, illico falsa sint & absurda per se. Atque hæc modestia, inter christianæ doctrinæ usum & obsequium pariter cum utilitatis sensu confirmata, facile cavebit, ne testimonium de divinitate doctrinæ, cujus insignem utilitatem, magistra experientia, cognoverimus, propter incomprehensa, quæ restant, continuo repudiemus. Adhæc *salubritas* doctrinæ christianæ intellecta eo potest valere, ut nostra tanto plus *interfit*, hanc doctrinam & veritatis ejus argumenta (§. 7. 8) sine partium studio expendere, nec igitur rem in medio relinquere, aut in argumentorum propositorum examine cupidius versari, aut iniqua postulare audeamus.

f) Ergo cohæret hæc ratio cum argumentatione, quam conclusimus (§. 7) ex *moribus* Jesu.

g) Natura hujus argumenti fert, ut *non valeat nisi apud eos*, qui doctrinæ christianæ vim *experiendo* agnoverint ejusque fructum ipsi perceperint. v. *Koeppen* l. l. p. 286. f.

h) cf. 1 Theff. II. 3. f. 1 Cor. XV. 15. (§. 8. h).

LIBER SECUNDUS

DE DEO.

CAPUT PRIMUM

DE NOTIONE DEI EIUSQUE VERITATE.

§. 17.

Homo, natura duce, sibi ipse præscribit & imperat certam agendi rationem tanta auctoritate *a*), ut, relegens *b*) acta & ad jussa illa interna tanquam ad normam examinans, se, quamvis solum & ab hominum aliorum iudicio remotum *c*), incuset ipse aut purget (Rom. II. 14. 15), tanquam si causa dicenda esset ante judicem (v. 16. *d*) I. 32). Ergo judicem invisibilem, malo incommoda, bono commoda nectentem, revereri natura nobis insitum est. *e*).

a) Cum apostolus Rom. II. 13. docuisset, Judæos, quamvis legem divinam scriptam habeant, idcirco tamen Deo non illico probari, sed, nisi observent legem, ejusdem ipsius sententia condemnari (v. 12), jam v. 14. etiam prius enunciatum (v. 12), quod absque scripta lege divina peccare & poena teneri aliquis possit, hac ratione confirmat (v. 14 cf. Phil. III. 20. n). Col. III. 25. not. 61), quod ethnici, quamvis legem divinam scriptam

non habeant, sibi *ipsi* lex divina sint legisve instar *ipsi* habeant, quandoquidem, lege scripta destituti, *natura* præstent ea, quæ sint legis, h. e. (Gal. III. 12. Rom. I. 32) jubeant, interdiciant, præmia & pœnas statuunt. Vere autem ab ethnicis ipsis scriptæ, qua careant, legis divinæ partes (τα τε νομς) *natura* impleri, *externæve* legis munus ac negotium (το εργον τε νομς), h. e. vim edicentem cum auctoritate, seu virtutem legis (cf. *Clessii* Lehre des h. Apostels Pauli vom Gesez, p. 35), ethnicorum animo *intus* impressam esse, intelligitur (II. 15) ex eo, quod συμμαρτυρει (sc. αὐτῶ, h. e. τῷ ἔργῳ τε νομς, cf. Diff. in epp. Pauli minorum aliquot locos not. 41), quod, inquam, cum externæ legis virtute consentit (cf. VIII. 16. Ebr. X. 15) ethnicorum conscientia, nempe (aut, si malis, *sive*, cf. tertium xxi Marc. XV. 1. & Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca not. 145) quod sensa eorum accusant ipsos (not. c) vel excusant. Ex consequente, quam vocant, conscientia arguit apostolus, hoc, quod extrinsecus agat lex, ut edicat &, si contra fiat, quam oporteat, minetur, etiam intus in animo peragi.

b) Cum naturæ humanæ tam conjunctum sit, acta nostra retractare & tanquam *relegere*, haud incredibile est, *religionem* dictam esse ex relegendo (cf. *Ciceronem* de nat. deor. II. 28. & *Gellium* IV. 9), & nominatim quidem ex relegenda *vita nostra*. Per hunc certe sensum conscientiæ natura dux est nobis inquirendæ potestatis, ex qua pendeamus, tandemque, ut deinceps videbimus, agnoscendi &

colendi Dei, h. e. in conscientia sunt *religionis* primordia.

c) Huc pertinere videtur illud *μεταξύ αλλήλων* (Rom. II. 15): sensus ethnicorum, *inter se soli*, h. e. (Matth. XVIII. 15) nemine extrinsecus in hunc sensum compellente, de ipsis etiam *occultis* (*τοις κρυπτοῖς τῶν ἀνθρώπων* Rom. II. 16) accusant eos (nempe ethnicos, cf. Diff. in epp. Paulli min. aliquot loca not. 41) vel defendunt quoque. In b. *Koppii* interpretatione (p. 54) desideramus usum loquendi, qui patitur quidem *εαυτῶν* pro *αλλήλων* dici (Eph. IV. 32), sed non vicissim *αλλήλων* pro vocis *εαυτῶν* significato proprio usurpari. Deinde vocabulum *μεταξύ*, eo sensu (v. *Kypke & Krebsium* in Act. XIII. 42), quem *Koppius* n. l. prætulit, acceptum, non cum genitivo *αλλήλων*, quæ structura præpositionem, non adverbium, indicat, sed cum verbis *ἐν ἡμέρᾳ*, de quibus mox (not. d) videbimus, conjungi debebat.

d) Qui didicit ex evangelio, Deum occulta hominum constituisse in judicium vocare, exercendum per Jesum Christum, is deprehendit causam mirabilis illius actionis intestinæ. Propter futurum tempus (*ἐν ἡμέρᾳ*, cf. §. 16. a) judicii divini, quia Deo rationem de nobis & de factis nostris reddere debemus, natura ita comparatum est, quomodo v. 15. legimus. Nisi pendere nobis videremur ex invisibili judice, ad tranquillandum animum sufficeret cogitare, nos ita decrevisse, nec comparere, qui animadvertere in nos posset. Et nos ipsos non esse eos, unde præmia expectare queamus recte factorum, & ex quorum arbitrio pendeant incommoda, quæ morali malo annecti persuasum nobis est, suæ imbe-

cillitatis sensus & in rebus externis ad arbitrium nostrum dirigendis impotentia docere quemvis potest.

e) v. *Kant* Kritik der Urtheilskraft §. 86. not. p. 411. fs. b. *Jacobi* leichter und überzeugender Beweis von Gott u. von der Wahrheit der christl. Relig. p. 15. fs. maxime vero ejusdem: Versuch eines Beweises eines in der menschl. Seele von Natur liegenden Eindrucks von Gott und einem Leben nach dem Tode (Sämtliche Schriften P. II, n. III. IV. p. 441. fs.).

§. 18.

Eum, quamvis non cernamus oculis, animo tamen cernere (τα αόρατα αὐτῆς νοσμεν καὶ θοσάν) licet. Ex quo enim mundus creatus est, invisibilis auctor ejus suis certe operibus conspicuus est (Rom. I. 20), in quibus, quo longius progreditur studium investigandi, hoc plura & luculentiora a) nexorum inter se finium certique ordinis vestigia apparent b). Et sane, qui nobis hac via se manifestavit (v. 19), morositatis nostræ excusationem nullam accipiet (v. 20. 2 Thess. I. 8), si dubitemus credere (Ebr. XI. 3), fines rerum & ordinem ab *intelligentis auctoris consilio* profectos, neque ex cœca machinatione primam eorum originem repetendam esse. Quamquam enim docere non possumus c), cœcam ejusmodi machinationem

possibilem utique non esse: hominibus certe, quorum excellentia super alias res in facultate intelligenter certoque consilio agendi sita est, incredibile suæque dignitatis sensu alienum videri debet (Act XVII. 28. f. Ps. XCIV. 8—10), mundi & ipsius intelligentiæ humanæ causam non similem nostri, sed brutam potius esse. Et tanto quidem conjunctius est naturæ nostræ, mundi, cujus pars sumus, intelligentem auctorem sumere, quod naturæ nostræ consentaneum est (§. 17), invisibilem de consiliis nostris viisque, ea persequendi, judicem revereri, judicem vero, quem sumere debemus, nisi contra sensum animi decernere velimus, vanum esse metum judicis, *intelligentem* esse consentaneum non minus est. Quumque semel adduci nos persentiscimus, ut ex natura intelligente nos pendere, existimemus, abhorrentis ab illo sensu & inexcusabilis morositatis foret, naturæ consensum & ordinem non superiori intelligentiæ assignare, quam conjicere ex illo consensu humanæ saltem intelligentiæ pronum ac necessarium est *d*), qualem præterea nobis, qui naturæ rerum pars sumus, præesse internus conscientiæ sensus credibile efficit (§. 17), sed cæcam machinationem, quam tali ordini & consensui procreando

creando sufficere non nostra, sed alia forte intelligentia *e*) perspicere valeat, suspicari, ut nec gratus sensus, quo *f*) bona naturæ animi perfundunt (Act. XIV. 17), habeat, quo (Rom. I. 21) referatur, & insitam animo spem ac metum (§. 17) consentanea persuasio (cf. Ebr. XI. 6) deficiat, fore, ut intelligentia, unde nos pendere sentiamus, injectæ spei ac formidini satisfaciat (Rom. II. 6 — 10). Nisi enim *moralis* nostræ naturæ judex ac dominus idem etiam esset dominus reliquæ naturæ, quæ, ut dignum est intelligente causa, ad certos fines disposita videtur, eosque tales, ut nequeamus ultimum intelligere, nisi qui spectet (Gen. I. 26. fs. Matth. VI. 26. 30. X. 30. f. I Cor. II. 21. f. Rom. VIII. 19. 21) ad *morales* naturas *g*); ceterarum rerum natura impedire posset judicem nostrum, quo minus tandem ad minas & promissa *h*, quæ dictavit in animo nostro, responderet eventus. mo obsequii in legem moralem, quod natura nostra postulat (§. 17), consensio cum re nostra, cujus desiderium naturæ nostræ pariter conjunctum, & cujus expectatio, ipsa natura duce (§. 17), ex illo obsequio nexa est, in gravibus officiis partibus (Matth. V. 10. f. I Petr. III. 14. 2

G

Theff. I. 4. 1 Cor. XV. 30. f.) ne intelligi quidem potest, nisi æque nos & reliquam naturam morali imperio (Matth. V. 12. 2. Theff. I, 5 — 7) subesse credamus *i*). Ergo, ne pugnemus ipsi nobiscum *k*), & contra legem moralem (cf. 1 Cor. XV. 33), cujus sanctitatem, nisi præcipites cupiditatum amentia feramur, diffiteri non possumus & qua agi oportere sentimus, pariter naturale *l*) desiderium felicitatis sæpe repugnet (v. 32), illa ipsa sumtione (cf. v. 34) opus est *m*), unde & metus judicis in animum impressus (§. 17) & rerum externarum ordo (§. 18. b) intelligi a nobis facillime potest. Et perversa profecto sapientia foret, si eo usque difficiles & morosi essemus, ut sumtione, quæ cum nostra rerumque circumjectarum natura unice consentit, probabilior nobis videretur cæca atque temeraria hæc suspicio, a nostra rerumque obviarum natura fortasse nos deludi *n*).

a) Hujus experientiæ adminiculo cognoscimus, ordinem & consensum in re positum esse ac perspicui tandem posse, *tametsi fuerit aliquando desideratus* a nobis, igitur modestiæ esse, ut, quæ pugnare videantur cum auctoris naturæ sapientia (cf. *Kant* l. I. §. 85. 87. p. 400. fs. 421), ea non illico numeremus dubitandi causam idoneam, sed, quoniam præclare facta atque disposita sunt, quæ intel-

leximus, cetera confidamus non dissimilia fore. cf. infra §. 22. a). & *Kantii Crit. der pract. Vernunft* p. 251.

b) v. *Kantii Crit. der Urtheilskraft* §. 63 — 67. p. 275. fs. *Reimari* Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürl. Relig. ed. 6, *Werenfelsii* Opusc. T. II. p. 255. fs.

c) v. *Kant* l. l. §. 73 — 78. p. 324. fs.

d) l. c. §. 75. 77. f. p. 329. fs. 349. fs. cf. locos, a *Flattio* laudatos (Briefe über den moral. Erkenntnißgrund der Relig. p. 106. f.).

e) v. *Kantii Crit. der Urtheilskraft* §. 75. f. p. 332. fs.

f) l. l. §. 86. 91. p. 411. f. 472.

g) Spem & formidinem, naturæ nostræ morali conjunctam, reclamante conscientia, pro vana aut incerta habere debemus, nisi reliquam naturam ad has minas & ad illa promissa dirigi credamus (cf. l. l. §. 87. f. p. 414. fs. 429. f. 433. f.). Vicissim naturæ consensus ad certos fines nullum ipse finem habere nobis certe videtur, nisi tandem serviat scopo morali (l. l. §. 86. p. 405. fs.). Ergo naturæ nostræ consentaneum est, nos pariter cum reliqua natura subjectos credere morali imperio, quique propterea, quod causam mundi intelligentem & moralem non licet oculis cernere aut cogente argumentatione assequi, sed (cf. Ebr. XI. 1) credere oportet (cf. v. b. & *Kantium* l. c. §. 88. 90. 91. p. 424. fs. 438. fs. maxime p. 452. fs.), eandem recusant admittere, ii certe repugnant contra moralem suam naturam (l. l. §. 88. 91. p. 428. fs. 465. fs. 472. f. cf. supra not. d), vereque sunt αναπολο-

γῆτοι (Rom. I. 20), quemadmodum culpa non vacat, qui malum, quod prospicere & accommodata periculo ratione agendi etiam avertere poterat, eo subiit, quod periculum, quamvis probabile, noluiſſet credere, ſed neceſſariam prius demonſtrationem poſtulaffet, fieri utique non poſſe, ut metus mali vanus ſit.

h) cf. *Kant* §. 91. p. 457.

i) v. *Jacob* über den moral. Beweis für das Daſeyn Gottes, ejusdemque liber: Beweis für die Unſterblichk. der Seele aus dem Begriffe der Pflicht, ed. 2. cf. *Boek* de limite officiorum humanorum, ſepoſita animorum immortalitate Sect. I. Tub. 1793. Dan. Fr. *Hauffii* Dialogum, an ſint officia, ad quæ hominem natura obligatum eſſe demonſtrari nequeat, niſi poſita animorum immortalitate.

k) v. *Flattii* Beyträge zur chriſtl. Dogm. u. Moral p. 99. ſs.

l) v. *Kantii* Crit. der pract. Vernunft p. 45.

m) v. Verſuch einer Kritik aller Offenb. §. 2. & Annot. theol. ad philoſ. *Kantii* de relig. doctrin. §. X.

n) cf. *Braſtbergeri* Unterſuchungen über *Kants* Kritik der reinen Vernunft, &: über *Kants* Krit. der pract. Vernunft, maxime p. 212 — 219.

§. 19.

Sed hæc via ejusmodi eſt a), ut proſecto non ſit mirandum, ſi, quam requirit (§. 18. a). g) æquitatem & moralium ſenſuum diligentiam, alia quoque ſui documenta dando,

adjuverit Deus. Atqui mira *b)*, quæ per Jesum & apostolos *c)* evenerunt (§. 5. 8. *e)*. §. 10. extr.), haud profecto ab hominibus, sibi relictis, effici potuerunt (§. 8. *f)*), sed causam invisibilem arguunt, eamque sine dubio intelligentem, quum certa effectuum *consilia* non ipsi modo videre nobis videamur *d)*, sed *e)* *historia* suppeditet ipsique ii, per quos talia evenerunt, *expressa significatione* declaraverint (§. 8. *g)*. *a)*. *b)*. §. 10. extr. & not. *m)*). Jam hæc causa intelligens, quam effectiones loquuntur virtute superiorem fuisse *f)* humana, si Jesum & apostolos audimus, Deus ipse fuit (§. 8. extr. & not. *i)*), seu *naturæ auctor & dominus*. Hac enim definitione Jesus & apostoli cum sacris, quos probarunt (§. 13. *f)*), Judæorum libris propriam nominis *Dei* vim declararunt (§. 20). Sed nihil est (§. 8. *h)*), quod miraculorum alia causa fingatur, diversa ab ea, quam Jesus & apostoli significarunt, quæque aliis de causis (§. 18) jam facta fuerat credibilis. Ergo Deus per miracula Jesu & apostolorum declaravit suam præsentiam (cf. Act. XIV. 9 — 11. cum v. 15), & reliqua sui documenta (v. 17) firmavit. Quamquam nova illa Dei documenta superioribus (§. 18) adjungere vel tum licebit, cum miracula Jesu

& apostolorum *alii* causæ temere assignantur. Nam effectrix eorum causa, quam, utcumque sit, intelligentem certe & hominibus præstantiorem esse vidimus, *ad auctorem & dominum naturæ* cum facta sua (§. 8) tum doctrinam (§. 6), per homines, quibus adfuit, proditam, referre non dubitavit. Ergo certe *humanae* imbecillitati proprium (cf. §. 18. d). e) non est, causam mundi intelligentem agnoscere, sed excellentiores quoque naturæ similiter existimant.

a) v. laudatum *Koeppen* P. I. p 39. fs.

b) cf. de hoc argumento *Michaelis* Dogmatik §. 24. p. 146. f. & *Flattium* in den Beyträgen zur christl. Dogm. u. Moral p. 7. fs.

c) Horum proprie miraculis ad probandum uti visum est, quia vetustiorum fidem ex ipsa demum Jesu & apostolorum auctoritate cognovimus (§. 13). Ceterum quibus ratio argumentationis ex naturalibus Dei documentis (§. 17. f.) accuratius perspecta est, iis profecto supervacaneum & incredibile videri non debet, quod in V. F. libris relatum legimus, nobiliores illos sensus, qui adducunt ad credendum (§. 18. g), esse Deum, eumque præmia studiorum atque factorum nostrorum dare (Ebr. XI. 6). mox a principio & deinceps multiformiter adjuvisse Deum ac velut *interpretatum esse & confirmasse* (cf. *Hessii* Biblioth. der heiligen Gesch. P. II. p. 119 — 149. *de Marées* Gottesvertheid. über die

Zulassung des Bösen P. I. p. 115. fs.). Itaque Deus homines singulos, qui porro alios docere poterant ac debebant (Gen. XVIII. 19), *diserte monuit*, esse auctorem universi (Genes. 1. cf. *Hessium* l. l. p. 120. fs.), cujus imperio parere debeant, si felicitate potiri velint (II. 17. III. 8. fs. IV. 6. fs. VI. 3. XV. 1. XVII. 1), & per ipsam experientiam, quæ promissa (XV. 4—6. XVII. 15. fs. coll. c. XXI. c. XV. 7. fs. coll. Exod. III. 6. fs. VI. 2—8) & minas (Gen. VI. VII) sensim exhibuit, *assuesecit* credere (Ebr. XI. 1. 2. 7—19). cf. *Mori* Programmata de notitia religionis, cum rebus experientiæ obviis copulata. Publica inprimis illa miracula, quæ Deus inter Israëlitas exterosque, apud quos habitarunt, extare voluit, spectatoribus & finitimis ante oculos posuerunt (Ex. VII. 5. 17. VIII. 6. 18. IX. 14. Deut. IV. 32. — 39. Dan. II—VI. Ex. IX. 16. Jos. II. 11. IV. 23. f.), quamvis non cernatur oculis, esse tamen, qui naturæ imperet (Ex. IX. 29. cf. *Koeppen* l. l. p. 180. fs.), sicque efficere etiam possit, ut conscientiae præsentioni tandem respondeat eventus. Ergo *facta* confirmarunt summionem illam (§. 18. g), ad quam natura nos hortatur. Etsi vero talia non cuivis homini evenerunt nec facile, si vim habere debebant, potuerunt evenire omnibus (v. *Koeppen* l. c. p. 47. fs.): eorum certe notitia per traditionem manare & in posteritatem (Ex. X. 2) atque per variam occasionem (cf. 2 Reg. V. 2 — 15) ad exteros quoque redundare potuit (cf. I Sam. IV. 8. VI. 6). Quin ii etiam ipsi, ad quos de variis illis, Dei documentis nihil præter incertos rumores, imo ne hi quidem perferebantur, vel sola notitie Dei,

quæ per multiplicem illam divinæ præsentiae declarationem, in factis positam, primo apud spectatores invec̃ta, tum inter obvias his hominibus familias aut gentes usu recepta fuerat, plurimum adjuvari poterant ad Deum agnoscendum. Nam ubi semel data est notio Dei, quamvis novo argumento haud confirmata, facilius certe intelligitur, *quid* sua cujusque conscientia & natura universa (§. 17. f.) dicant (cf. Ps. XIX. 2 — 4). Nec dubium est, quin providentia divina, temporibus finibusque habitationis hominum moderans (Act. XVII. 26), huc quoque soleat spectare, ut hominum, uberiore Dei notitia instructorum, conjunctio & commercium existat cum ceteris, hique igitur apud illos quærere possint (Ζητειν v. 27. pro ὡσε Ζητειν δυνασθαι, cf. Col. I. 10. not. 15) ac deprehendere Deum. Quamquam enim Deus sui, unde omnia habemus, documenta vel ethnicis dedit (Act. XVII. 27. f. XIV. 17), subobscuros tamen benefici auctoris & judicis justis sensus (§. 18. f. g) velut interpretatur expressa civium vicinorumque doctrina de Deo. Velut Athenienses ante Paulli adventum ex Judæis, qui per imperium Romanum libertate sacrorum faciendorum gaudebant, de rebus divinis sciscitari poterant partimque etiam cognoverant (Act. XVII. 17). Antiquiores migrationes Judæorum, sive per vim seu voluntate factas, juxta cum veterrimis priscorum Dei cultorum & recentioribus christianorum, qui cum ethnicis tam varii generis commercium habuerunt & habent, exemplis, hoc loco prætermittimus. v. *Koeppen* P. II. p. 309. fs. *Schrift und Vernunft für denkende Christen von D. Baumgarten-Crusius* T. I. p. 54. fs.

d) Consensum naturæ ad certos fines causæ efficienti profuturum fuisse ab eaque *intendi*, probabiliter nostroque cogitandi modo convenienter existimamus (§. 18. d.), non observamus (v. *Kant Kritik der Urtheilskraft. §. 75. p. 332*).

e) cf. Commentat. loci apostolici 1 Tim. III. 16. A. 1788. p. 16.

f) Causam hanc, intelligentia & vi excellentem, eandem & beneficam & moralis boni amantem esse, partim natura miraculorum (§. 8. h), partim doctrinæ, quam firmabant (§. 8. a) b) §. 10), morale argumentum persuadet. v. *Flattii Beyträge* p. 38. f. 43. fs.

§. 20.

Auctorem (§. 31. f.) *mundi* & (§. 33. fs.) *dominum*, quem esse vidimus (§. 17 — 19), *Deum* appellamus, notionem eam tenentes, quae verbo subjecta est in sacris literis Jer. X. 10 — 16. Ps. XCVI. 5. CXLVI. 6. Es. XLII. 5. XLIV. 24. XLV. 12. 18. LXVI. 2. Matth. XIX. 4. a) XI. 25. Act. XIV. 15. XVII. 24. Rom. I. 19. f. 25. XI. 36. 1 Cor. VIII. 5. f. cf. Ebr. II. 10. Apoc. IV. 11. X. 6. XIV. 7.

a) Deus (v. 6. Marc. X. 6) h. l. dicitur ο ποιητης, (*conditor mundi*, cf. *Loesnerum*).

§. 21.

Ex magnitudine operis, cujus parte nos circumdari videmus, pars ipsi sumus, per-

magnam *a)* invisibilis auctoris, Dei, *vim* esse, concludimus (Rom. I. 20. Jer. XXVII. 5. LI. 15. Ef. XL. 26. Ps. CXLVII. 4. f. Iob. XL. 9. f. XLI. cf. §. 22. *b)*), & in ipso quoque mundo condito tantum pollere Deum ut vel ea (cf. Luc. I. 34 — 37. Gen. XVIII. 11 — 14. Rom. IV. 18 — 21. Zach. VIII. 6.), quæ a consecutione rerum & efficientia naturali sperare non licet, præstare tamen valeat, insita nobis *b)* expectatio fortis, cum suo cuiusque morali pretio, cui rerum externarum præsens ratio non solet respondere, tandem certe exquisitius consensuræ, fumere quidem jubet *c)*, miracula vero, e quibus *d)* hoc etiam (cf. §. 19. *c)*) loco ea duntaxat testamur, quæ Jesu & proxima ætate evenerunt, argumentum præbent (§. 36.) in facto positum.

a) v. *Kant* l. I. §. 91. 85. p. 469. f. 398. f.

b) l. c. §. 88. not. p. 433. f. §. 86. not. p. 413. cf. supra §. 17. 18.

c) cf. §. 31. Hæc expectatio si non ad *omnipotentiae* § 30. *b)*), quod *Kantio* videtur (l. I. §. 86. p. 409), saltem ad *excellentis & incomprehensæ nobis* (Ps. CXLV. 3. Eph. III. 20) potentiae notionem ducit. v. laudatas *Flattii* epistolas p. 74. f.

d) Effectuum ejusmodi, quæ divinæ potentiae testimonium sunt (Jo. XI. 4. 40. Eph. I. 19. f. Act. X. 38. cf. Luc. IX. 43. V. 17), etiam reliquorum

documentorum (Ex. IX. 16. XV. 6. f. 11. 12. Deut. XI. 2. fs. Ps. LXXVII. 14. fs. CXXXV. 5. fs. cf. §. 19. c), quæ V. F. libri referunt, universam seriem laudatus *Koeppen* P. I. p. 180. fs. summam percensuit. Duo illa, quod Deus *mundi* & *miraculorum* in mundo auctor sit, etiam scriptura (v. c. Ps. CXXXVI. 4. fs. Jer. XXXII. 17. 19. 20) conjuncte argumentatur.

§. 22.

Intelligentiae divinæ magnitudinem incomprehensam *a*) rursus arguit (Ps. CIV. 24. CXLVII. 4. f. Es. XL. 28. Prov. III. 19. f. Jer. LI. 15.) mundi constitutio ad magnificos & admirabiles fines sapienter accommodata *b*). Neque etiam in condito mundo, cujus naturam Deus eo, quod ipsius opus est, non potest non perspectam habere (Es. XXXIX. 16. Ps. XXXIII. 15.), existere quidquam aut fieri, quod, quamvis minimum (Matth. X. 29. f. Ps. LVI. 9) vel occultissimum (Ps. CXXXIX. 7—16. Es. XXXIX. 15. f. Jer. XVI. 17. XXIII. 24. Matth. VI. 4. 6. 8. Ps. X. 14. 17. XXXVIII 10. Dan. II. 22), fugere Deum possit (1 Jo. III. 20. cf. Ebr. IV. 13), idcirco (Ps. VII. 9 f. Jer. XVII. 10. Prov. XXIV. 12. Matth. VI. 4. 6. 1 Cor. IV. 5) sumere debemus *c*), ut cum ratione possimus expectare judicium illud, quod animus noster præfagit nobis (Rom. II. 15. f.

§. 17. 21. b.), sed quod recte fieri non potest sine perfecta notitia universæ vitæ & animi ipsius (Ps. CXXXIX. 1 — 12. Luc. XVI. 15. Aët. I. 24. Rom. VIII. 27), imo externarum cujusque hominis rerum, quæ ad æstimandos ex veritate actus cujusque & animum haud leve profecto momentum habent. Eadem expectatio hoc quoque sumit (§. 24. c. 17. d), Deum ante prospicere posse, quæ multo post acturus est. Sed *providentiam* illam (Aët. XV. 18) latissime patere, & ad ea quoque consilia divina pertinere (1 Petr. I. 20. 1 Cor. II. 7. 2 Tim. I. 9. Eph. I. 4. f. d) cf. Ap. XVII. 8. XIII. 8), quæ rerum creatarum certam conditionem & rationem agendi respiciunt, ipsa igitur, quæ in mundo extitura sint, eventa et acta (Ps CXXXIX. 2. 16. Jer. I. 5. Gal. I. 15. coll. Aët. XXVI. 19) ante, quam fiant *e*), cognita esse Deo, præter vestigia, quæ in ipsa mundi constitutioneprehendimus *f*), rerum futurarum contingentium prædictiones ostendunt, quas v. c. Jesus *g*), haud dubie per Deum (§. 6), a quo fuit adjutus (§. 19.), non modo inter suos (Marc. XIII. 3. fs. Matth. XX. 17 — 19. XXVI 34. Marc. XI. 1 — 6. XIV. 13 — 16), sed etiam publice (Luc. XIX. 41. fs. Matth. XXI. 43.

XXII. 7. XXIII. 34. fs. XXI. 37. fs. Luc. XIII. 33. Joh. II. 19 — 22. X. 11 — 18), ipsis adversariis non ignorantibus (Act. VI. 14. Matth. XXVII. 63. f. 40. XXVI. 61), edidit, quibus etiam eventus respondit.

a) Vel in iis rebus, quas apte ad præclaros fines institutas esse intelligimus, divinæ sapientiæ omnes vias persequi ipsamque rerum, quas admiramur, naturam interiorum ejusque vim ad propositos fines obtinendos perspicere non licet nobis (Iob. XXXVIII. f.). Ergo judicare debemus (XL. 1—5. XLII. 1—6), intelligentiam Dei majorem esse, quam ut superare eam vel assequi possimus (Eccl. XL. 13. f. 28. LV. 8 9. Rom. XI. 33. f. Ps. CXXXIX. 6), stulteque arrogantes esse, qui eam Dei incomprehensi (Matth. XI. 27. 1 Cor. II. 11) notitiam sibi sumunt, ut nulla arcana Dei (v. 10. 7. Eph. III. 9) agnoscere velint, quumque ipsi bona consilia detegere non possunt, continuo nulla vel certe præclara nulla consilia subesse querantur. v. *Kant* in Berl. Monatschrift 1791. mens. Sept. p. 213. fs. Et tanto quidem majore ratione optima consilia, quamvis incomprehensa nobis (Rom. XI. 33) suspicari possumus, quod persuasionis nostræ veritatem subsequens experientia (§. 18. a) sæpe confirmat. v. b. *Jacobi* Betrachtungen über die weisen Absichten Gottes n. XII. §. 19. fs. P. II. p. 228. fs. ed. 3.

b) l. l. n. I. §. 2. P. I. p. 3. fs.

c) v. *Kant* Kritik der Urtheilskraft §. 86. p. 409.

d) cf. *Jacobi* l. c. n. VII. §. 22. p. 311.

e) Ergo Deus non modo se ipsum (Matth. XI. 27. I Cor. II. 10. 11) novit & ea, quæ in re posita sunt vel fuerunt, sed *possibilia* quoque intelligit, ea certe (cf. §. 30. c.), quæ *erunt* posita in re.

f) v. laudatum *Jacobi* n. XII. §. 13 — 18. P. II. p. 209. fs.

g) Divinæ proprietatis (Es. XLI. 22. fs. XLII. 8. 9. XLIII. 9. fs. XLIV. 6. fs. XLV. 19. fs. XLVI. 9. fs. XLVIII. 3. fs. cf. *Hessii* Biblioth. der h. Gesch. P. II. p. 223. f.), quam dicunt *præscientiam*, multo plura, maxime antiquiora, documenta collegit *Koepen* l. l. P. I. p. 210. fs. & *Michaelis* Dogm. §. 12.

§. 23.

Benignum esse Deum erga opera sua (Ps. CXLV. 9. CIV. 31. 10 — 14. 16 — 22. 25. 27. f. CXXXVI. 25. CXLVII. 8. f. Luc. XII. 24. 6.), præsertim (v. 7. 24. Matth. VI. 30) erga naturas morales, quorsum auctoris mundi ultimum consilium spectat (§. 18. g), patenti & curis vacuo animo sensus, quem mundi contemplatio (Ps. CXXXVI. 5 — 9. CIV. 1 — 24. Jer. V. 24. Act. XIV. 17. XVII. 25. 28. I Tim. IV. 3. f. VI. 17) movet (§. 18. f), tanto facilius persuadet, quanto conjunctius est naturæ nostræ, affectum erga suos (Matth. VII. 9 — 11. Ps. CIII. 13. Es. XLIX. 15. Luc. XV. 11. fs.) expectare ab affectus parentalis auctore. Neque ab ea persuasione revocare nos

debent molestiæ *a*), quibus conflictamur, cum, experientia magistra, præmuniant sæpe adi-
tum magnis beneficiis (Gen. XLV. 5 — 13. L. 20), in his nominatim maximo illi, ut per disciplinam severiorem, paterno affectu mini-
me profecto indignam (Prov. III. 12. cf. Ebr. XII. 5—9), proficiamus in bonis animi (Rom. V. 3. f, cf. Ebr. XII. 10. f.), aut moralis impe-
rii, cui nos subesse natura nostra loquitur (§. 17.), sed cujus sæpe negligentes sunt, qui rebus secundis utuntur (Luc. VIII. 14), re-
verentiores (Es. XXVI. 16) eoque ipso tranquil-
liores (Rom. II. 14. f.) & beatiore (v. 16. 6—10) fiamus. Jam iis quoque ipsis, qui universæ disciplinæ divinæ haudquaquam aspe-
ros (cf. Rom. II. 4. f. Amos. IV. 6. fs.) se præ-
bent, mala evenire solent, quorum utilitatem non continuo deprehendimus. Sed parentem nostrum ea vidimus (§. 22. a) intelligentia esse, ut facile possit commodum (ζωνν Ebr. XII. 9. συμφερον v. 10.) prospicere, quamvis non conspicuum filiis (2 Cor. IV. 17. f. Rom. VIII. 24. f.) & serum (v. 17—23. Col. III. 3. f. 2 Thess. I. 4—10. Matth. V. 12).

a) De mali *moralis* permissione v. §. 39. b).

§. 24.

Per ipsum amorem (§. 23.) Deus vindex est injuriarum, quibus alii alios, non minus ipsi caros, afficiunt (2 Theff. I. 6. f. 1 Petr. II. 23. Ps. X. Luc. XVIII. 7. f. Matth. XVIII. 32. fs. *a*), per amorem *b*) tuetur auctoritatem legum, quas amanter dedit, quia salutares (Ecl. XLVIII. 17. f. Ps. CXIX. 144. Rom. VII. 12. VIII. 6. f.) esse pro sua sapientia (§. 22) vidit. Et conscientiae sensus (Rom. II. 14. f. I. 32. §. 17), quamque moralis nostra indoles facit, expectatio (§. 18. i) *m*), nos docet, magni interesse (Mal. III. 13 — 18. cf. Gen. XVIII. 25) nostra, quales simus, Deumque, unde pendeamus, sine ullo partium studio (Rom. II. 11. 1 Petr. I. 17. Col. III. 25. IV. 1. Eph. VI. 8. f.) efficere *c*), ut bonis quidem bene (Rom. II. 13. X. 5. Gal. III. 12. Eph. VI. 8. Matth. XIX. 17. cf. Ebr. XI. 6), sed malis male *d*) (Mal. II. 17. Rom. I. 18. II. 2 f. 12. Gal. III. 10. Col. III. 25. cf. Ebr. X. 29 — 31. XII. 29) eveniat (Rom. II. 6 — 10. 2 Cor. V. 10. cf. Ebr. X. 38), & ea quidem in partem utramque mensura (Luc. XIX. 16 — 19. 24 — 26. 2 Cor. IX. 6. Matth. XI. 22. 24. Luc. XII. 47. f.), quæ ad fidei vel perfidiæ mensuram accommodata sit. Utriusque judicii (2 Tim. IV.

IV. 8. *e*) & Ps. VII. 12. cf. Ap. XVI. 5 — 7. XIX. 2) respectu *justitiam* Deo tribuimus (Ps. VII. 10. 18. 2 Theff. I. 5 — 7. Rom. II. 5. f. Act. XVII. 31), ex eaque concludimus (Ps. V. 5 — 7. cf. Ap. XV. 3. f.), Deum, qui tam serio bonos nos esse velit, *sanctimoniae* exemplum (1 Petr. I. 15. f. Eph. IV. 24. Matth. V. 45. 48. cf. 2 Petr. I. 4) & boni, quod promissis adjuvat & præmiis, amantem ipsum malique, quod comminatione & pœnis coercet, osorem ipsum esse (1 Jo. I. 5 Deut. XXXII. 4. cf. Jac. I. 13).

a) v. *Michaelis* Gedanken über die Lehre der h. Schrift von Sünde und Genugthuung ed. 2. §. 6. 8.

b) l. c. §. 8. p. 40. fs.

c) Cum *secus* evenire videtur (Ps. XXXVII. LXXIII. 3. fs.), non continuo sequitur, ut animo impressa (§. 21. b.) expectatio fortis, suo cujusque morali pretio respondentis, omnino fallat. Fortunas enim vertere sæpius vidimus (cf. XXXVII. 35. f.), & frequens illa conditionis hominum discrepantia cum animo & moribus, insitum, a quo tantopere abhorret, sensum deducit tandem (LXXIII. 17. fs.) ad expectationem *futuri* judicii divini (2 Theff. I. 5 — 7). Ceterum causæ reperiri possunt, quamobrem in hoc seminario bonorum nec discipuli imperfecti disciplinæ molestia vacent (§. 23), & pravi quoque homines, quos ad bonam frugem se partim recepturos esse (Act. IX. 11 — 15. 1 Tim. I. 12 — 16.

Philem 10. f.) Deus prospicit (§. 22), universe autem beneficiis quoque compellere divino amore (§. 23) dignum est (Rom. 11. 4), non illico extirpentur (Matth. XIII. 29. cf. 2 Petr. III. 9), ut taceamus, hanc patientiam (1 Tim. I. 16. Rom. 11. 4. IX. 22) melioribus etiam æqualibus, qui præterea ipsi propter sua peccata & tenuia incrementa simili indulgentia opus habent (Eph. IV. 32. Ps. CIII. 8—14. cf. 2 Petr. III. 15), pro varia rei ipsorum cum rebus ceterorum conjunctione (cf. e. c. Gen. XVIII. 23—32. cum Jer. XLV. 3—5) multis modis prodesse. v. laudatum *Jacobi* 1. c. n- XIII, §. 30—40. P. III. p. 51. fs.

d) Etsi pœnæ divinæ (Luc. XXI. 23. coll. 22. add. *Kypke* in Rom. 11. 5) & justitia vindex facinorum (1. 18. coll. 11. 5. ubi *οργη*, poena, dicitur ΑΠΟΚΑΛΥΨΙΣ τῆς ΔΙΚΑΙΟΚΡΙΣΙΑΣ, manifestatio justitiæ vindicis, τῆς οργῆς, quæ infert poenam, cf. Ebr. III. 11. et *Joh. van Voorst* over de Goddelyke Straffen, in Societatis Haganæ pro tuenda Christiana relig. ad A. 1794. p. 56. fs.) iræ nomine appellantur, earumque severitas horrendis imaginibus exprimitur; sacri tamen scriptores, etiam vetustiores, divinæ clementiæ haud ignari fuerunt (Ex. XXXIV. 6. Deut. IV. 31. Ps. CXLV. 8. CIII. 8—14. CXXX. 4. fs. Joël. II. 13. cf. Thren. III. 33), quumque ipsi viderint (Hos. XI. 9. cf. §. 26. b), Deum non irasci humanitus et universe a rebus creatis disjunctissimum esse (Exod. XX. 4. §. 25. 28. 30.), jure suo hanc æquitatem postulant, ut dicta ab ipsis *ανδραποπαδως* nemo philosophus exagitet, cujus etiam ipsius castissimæ formulæ de Deo loquendi eadem venia indigent

(v. *Kant* l. l. §. 88. p. 430. f. *Fichte* Versuch einer Kritik aller Offenb. p. 127. ed. 1. & *Jacobi* Abh. über wichtige Gegenstände der Relig. n. X. P. II. p. 87 fs.).

e) cf. *Diff.* de sensu vocis *δικαιος* & cognatarum in N. T. not. 9.

§. 25.

Cum virtus actiuosa (§. 21.), intelligens (§. 22), moralis (§. 23. f.) dicatur spiritus, etiam Deus *spiritus* est (Jo. IV. 24.), in cultoribus non externa (v. 21), sed rectam mentem (*πνευμα και αληθειαν* a) spectans (v. 23. f.), qua parte (Col. III. 10. Luc. VI. 35. f. cf. §. 24) homo Dei similis esse potest, non corpore rebusque ad corpus pertinentibus, quæ in Deum non cadunt (Rom. I. 23. Ex. XX. 4. 1 Tim. VI. 16. I. 17).

a) v. *Diff.* de sensu vocis *πληρωμα* not. 60.

§. 26.

Magnitudo intelligentiæ (§. 22), efficiëntiæ (§. 21) & bonitatis (§. 23. f.) divinæ flagitat universe (Ef. XL. 12 — 31. Ps. CXLVI. 5. f. XVIII. 31. fs. CXVIII. 1 — 9), ut Deo confidamus, & nominatim, ut declarationi divinæ tanquam certissimæ (Ps. XXXIII. 4) fidamus (Jo. III. 33. f.). Qui enim Deo fidem

habere dubitat (1 Jo. V. 10), vel tanta stultitia (§. 22. a) est, ut, quæ ipsi incognita & obscura sunt, ea Deo non minus latere putet, vel bonam fidem (2 Cor. I. 18. 19. a) in exemplo sanctimoniae (§. 24.) desiderat, vel, providentiæ (§. 22: e) & (Es. XLVI. 10. f.) potentiæ (Rom. IV. 21. §. 21) divinæ immemor, timet, ne consilium divinum, quamvis ferium, retractari debeat, quæ omnia cadunt in humanam levitatem & imbecillitatem, non item (Rom. III. 4. 1 Sam. XV. 29. b) in Deum. *Veracem* (Jo. III. 33. Tit. I. 2. 2 Tim. II. 13. cf. Ebr. VI. 18) & constantem (Ex. III. 14 — 17. VI. 2 — 8. c) Deut. VII. 8. f. Mal. III. 6. Rom. XI. 29. cf. Ebr. VI. 17. Jac. I. 17) omninoque certum & fiducia nostra dignum (1 Thess. V. 24. 1 Cor. I. 9. cf. Ebr. X. 23) esse Deum. eadem expectatio sumit, quæ Deum esse persuasit (§. 18). Nam si Deus imponere voluisset nobis, expectationem commovere potuisset, cui vel noluisset vel omnino non posset (cf. §. 21. c) respondere, & si varius ac mutabilis esset, consilium, quod natura nostra ad ejusmodi sensum (§. 17. 18. g) componenda secutus fuisset, abjicere tandem & expectationem insitam tamen fallere posset. Ergo confidimus, *non posse non vera esse, quæ na-*

natura nostra ejusve auctor, *Deus*, promittat (§. 18. h). Ipsa denique cognitionis humanæ principia incerta fiunt *d*), si forte, quæ *Cartesii* verba sunt, aliquis Deus talem nobis naturam indiderit, ut etiam circa illa deciperemur, quæ manifestissima viderentur. Ergo, nisi de omnibus dubitare volumus, credere debemus *e*), naturæ nostræ auctorem veracem & certum esse.

a) v. Notit. histor. epp. ad Cor. interpr. servientes p. 101. f.

b) Ubi ergo v. 11. poenituisse Deum dicitur, nequaquam (v. 29) dicitur, *humanitus* poenituisse Deum. Neque etiam Moses (Gen. VI. 6) ignoravit (Num. XXIII. 19), poenitentiam minime in Deum cadere, sed ejusmodi locis *αντρωποπαθως* (§. 24. d) significatur, mutatos homines ex immutabili decreto Dei non posse eodem modo tractari, ut ante. cf. etiam Joël II. 14. cum v. 12. f.

c) v. *Michaelis* ad III. 14. f. *Dathium* ad VI. 3.

d) v. *Flatt* Fragment. Beyträge zur Bestimmung u. Deduktion des Begriffs und Grundsatzes der Causalfalität p. 122. fs. & laudati *Michaelis* Dogmatik p. 164. f. cf. *Kantii* Crit. der pract Vernunft p. 181.

e) Allg. Literat. Zeitung 1792. N. 40. p. 317.

§. 27.

Si Deus est (§. 17 — 19), isque verax est (§. 26); scripturarum enunciatis, quæ vel

a Deo profecta & adjuta (§. 6. 9. f. 11. e). §. 13) vel certe probata (§. 9. c). §. 12. f.), uno verbo, divina auctoritate munita fuisse vidimus (§. 11 — 13), tuto niti iisque cum universe (§. 15), tum proprie in iis, quæ de Deo prædicantur, non modo illustrandi causa five ad ostendendam scripturarum cum nostra argumentatione (§. 17 — 26) consensionem a), sed ad *probandum* (§. 15. f.) uti deinceps poterimus.

a) Exquisitus doctrinæ & argumentationis *scripturarum* de natura Dei consensus cum *ratione*, præsertim ubi comparaverimus philosophorum, quibus nihil ex illo fonte haurire licuit, opiniones de rebus divinis (v. *Jacobi* Abhandlungen über wichtige Gegenst. der Relig. n. XV. XVI.); adducere saltem possit (cf. supra p. 80), ut de libris, qui in rebus ad religionem pertinentibus tam longe præstant inter scripta vetustiora, præclare existimemus, eorumque narrationes (§. 6—13. 19. c). 21. d). 22. g) de singulari quadam procuratione Dei tanto æquius audiamus & expendamus, cum præsertim ipsa illa doctrinæ de Deo excellentia, quæ sacrarum literarum in omni antiquitate propria est, non abhorreat ab hac sumtione, quod sacrarum literarum auctoribus eorumque majoribus et civibus Dei cognitio propius quam ceteris admota fuerit. cf. *Hessii* Bibl. der h. Gesch. P. II. p. 113. fs. D. *Westphal* meditationes philos. et theolog. argumenti Lips. 1790. n. XVII.

§. 28.

Etsi nulla necessitas intelligitur assumendi plures deos, sive res conditas spectemus *a)*, qua patent nobis, ita nexus inter se, ut facile possint *b)* ab uno auctore & domino pendere, sive rationem habeamus naturalis illius expectationis nostræ (§. 18. g), cui plures dii, inter quos imperium morale comminiscendo dividere aliquis posset *c)*, ne satisfacerent quidem, nisi temere sumtis pluribus dominis hæc certe unitas tribuatur, ut exquise inter se consentiant: pluris tamen in re (Deut. VI. 4. Marc. XII. 29) tam gravi, quæ ad augendam pietatem erga Deum ejusque admirationem unicam ac singularem inferendam (Deut. VI. 5. Marc. XII. 30) tanti momenti est, ipsius Dei testimonium facimus, quo nostra suspicio d) unitatis Dei confirmatur (Deut IV. 35. 39. XXXII. 39. Es. XLIV. 6. XLV. 5. 6. 14. 21. f. XLVI. 9. Ps. LXXXVI. 10. Jo. XVII. 3. V. 44. 1 Cor. VIII. 4 — 6. *e)* Rom. III. 29. f. 1 Tim. II. 5. cf. Jac. II. 19. 1 Tim. I. 17. Jud. 25), ut *certo* (§. 27) sciamus, *unum solum* Deum esse. Quod si enim dominus & auctor mundi (§. 20) ab alia rursus causa ortus esset atque penderet, vel consociatis cum alia quadam natura consiliis &

viribus mundum effecisset ac regeret, hunc dominum vel socium pro sua intelligentia (§. 22) nosset profecto. Atqui neminem novit (Esf. XLIV. 8), qui vel prior ipso ac superior (XLIII. 10) vel socius operis ejus esset (XLIV. 24). Jehovah, Deus Israëlitarum, est *Jehovah unus* (Deut. VI. 4. coll. Marc. XII. 29), h. e. Jehovah, auctor & dominus mundi (§. 20), unus solus est talis *f*), qualis est, qui Jehovah dicitur, perfectio gloriosissima & laudatissima (תהלה, כבוד), quæ nomine Jehovahæ appellatur, non potest communicari cum alia natura (Esf. XLII. 8), nemo dominus præ Deo (ΜΟΝΩ δυνάστη) dominus est, sed imperio Dei (τὸ κτῆσις τῶν κυρίων) subjectus est, quisquis imperat (1 Tim. VI. 15), nemo, comparatus cum Deo (ΜΟΝΩ σοφῶ, cf. Rom. XVI. 27), sapiens est, quantumvis licet sapientia excellet, nemo, si cum Deo conferatur, bonus est (Marc. X. 18. cf. Job. IV. 18. cum XV. 15). Nulla natura est, cujus excellentia præ divinæ naturæ excellentia non sit nihili pendenda, tantum abest, ut superare eam vel assequi possit.

a) v. *Platnerum* (Philosoph. Aphorismen P. I. §. 1143. p. 464. ed. 1784.) & *Michaelis* (Dogm. §. 41. p. 176).

b) Ad proprietates divinas, aliunde cognitæ, vel ea, quæ pugnare videantur, consentire *posse*, supra (§. 18. a). §. 23. 24. e) vidimus.

c) v. *Flattii* Briefe über den moral. Erk. Gr. der Rel. p. 76. cf. *Kantii* Relig. innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft. p. 179. f.

d) Quod ei deest ad firmitatem & evidentiam (v. b. *Jacobi* Abh. über wichtige Gegenstände der Rel. n. XVI. P. III. p. 105. fs.), id alia (cf. *Kant* Crit. der Urtheilskraft §. 85. p. 398. f. §. 86. p. 410) ratione non potest (not. c) liquido suppleri, quam Dei ipsius testimonio (§. 27). Unde nec miramur (v. *Kant* §. 85. p. 400), unitatem Dei ab iis, quibus testimonium divinum non innotuit, saltem (§. 19. c) per traditionem (v. *Koepfen* P. I. p. 40. f. P. II. p. 309—321), omnino non agnitam vel certe notionem ejus multis modis contaminatam fuisse (v. *Jacobi* l. c. p. 66. fs. n. XV. P. II. p. 160. fs.),

e) v. über den Zweck Joh. §. 95.

f) Illustrari potest hæc plocce (cf. Jo. III. 31) aliquot Eſaiæ locis (XLV. 5. f. 18): “ego (Jehovah v. I. 3. 18) sum *Jehovah*, neque est alius Jehova.” Ibi enim Jehovahæ nomen de Jehova prædicatur sic, ut Jehovahæ *magnitudo*, quæ tales tantasque res præstare ac prædicere possit (v. I—3. 7. f. 19—21), quæ coeli terræque effectrix sit (v. 18), tribuatur ipsi & soli quidem, ut negetur, alterum Jehovaham esse, magnitudine similem ipsius. Nomen Dei proprium (Jehovah) usurpatur eodem sensu, quo appellativum Dei nomen, ut verba: ego sum *Jehovah*, nullus alius (est *Jehovah*), idem valeant, ac verba, quæ v. 5.

continuo subjecta sunt: *praeter me non est Deus*, ut hoc sibi velint: nullus alius est id, quod ego, Jehovah, sum, in neminem cadit notio Dei, five ea, quæ cadit in me.

§. 29.

Cum Deus a nemine ortus sit (§. 28), vivit *per se* (Joh. V. 26), quumque vita ejus sit *necessitas* naturæ ipsius (1 Tim. VI. 16) *a*), nec finire vitam (Ps. CII. 25. 27. 28. Deut. XXXII. 40. Dan. XII. 7. cf. Ap. X. 6) aut defici viribus & mutari (Ps. CII. 27. 28. *b*) potest, quapropter *αφθαρτος* dicitur (Rom. I. 23. 1 Tim. I. 17), nec coepit esse (Ps. XC. 2), uno verbo, *aeternus* est (Rom. I. 20).

a) Quum *αθανασία* Deo soli tribuatur, non intelligitur immortalitas, quæ omnibus animis communis est, sed necessitas vivendi absoluta, h. e. ejusmodi vita, quæ non modo non desinet, sed quæ non potest non esse, quæ non desinet, quia necessaria est, eamque ipsam ob causam, propter quam non desinet esse, nec esse coepit, ne multa, *ζων α αιωνος* (1 Jo. V. 20. I. 2. coll. v. 1. Jo. I. 1—3. unde patet, *αιωνιον* illud *retro* respicere. cf. über den Zweck Joh. p. 385. 437. f.). Quoniam vero immortalitas *absoluta* Deo soli propria est, mentes, a Deo creatæ, non *necessario* immortales sunt, sed, ut coeperunt esse, ita etiam desinerent ac interirent, si auctor earum, quivolvendo effecit, ut essent, aliquando nollet, ut pergerent esse.

b) Propter hanc ipsam naturæ divinæ & virtutis ejus immutabilitatem etiam *decreta* Dei hoc certius immutabilia (§. 26.) sunt.

§. 30.

Quatenus naturæ, propter virtutes, quibus excellunt, magno æstimatæ, ut comparantur ad Deum, omnes nihili sunt (§. 28.), divina natura vocatur *sancta* (Es. VI. 3. Ez. XXXVIII. 23. Ps. XXII. 4. XCIX. 3. 5. 9. CXI. 9 cf. Apoc. IV. 8), hoc est (Ex. XV. 11. Ps. LXXVII. 14. Es. XL. 25. cf. Ebr. XII. 10. n). 1 Sam. II. 2), sejuncta ab omnibus aliis (1 Tim. VI. 16) & incomparabilis (Ps. LXXXVI. 8—10. LXXXIX. 7—9. CXII. 5. CXLVIII. 13), five ejus sanctimonia (1 Petr. I. 15. 16. a) & justitia (Es. V. 16) spectetur, five potentia (Ps. LXXVII. 14. coll. v. 12. f. 15. fs. XCVIII. 1. 1 Petr. III. 14. f. cf. Luc. I. 49) five alia quæque perfectio. Hæc sanctitas naturæ divinæ, vel, ut alio verbo utamur, quod philosophi & theologi usitatus fecerunt, *infinitas* illa (cf. LXX. Ps. CXLV. 3) & immensitas (cf. Job. XI. 7—9) naturæ divinæ, si ex potentia spectetur, *omnipotentia* b) vocatur, intelligentiæ ratione habita, *omniscientiæ* c) nomen invenit. Vtriusque virtu-

tis respectu d) omnipraesentia Deo attribuitur,
 & propter infinitam benignitatem suam, ad
 quam nulla caritas, ne summa quidem, com-
 parari potest (Matth. VII. 11. Es. XLIX. 15),
 beatissimus (1 Tim. 11. VI. 15), qui non indi-
 get alterius e), sed unde omnia f) pendent
 (Rom. XI. 34. fs. Act. XVII. 24 f.), idem
 πᾶσα κτίσις (1 Petr. V. 10), ἀγαπᾷ (1 Jo. IV. 8.
 16) dicitur g).

a) Quemadmodum Deus, in omnibus partibus
 excellens super ceteras naturas (§. 28.), etiam *re-*
spectu habito ad sanctimoniam, distat ab omnibus;
 ita populi, quem a ceteris segregavit (II. 9), vita
 quoque & animus a ceterorum hominum consuetudine
sejungi debet, ut hactenus quoque (cf. Lev. XX.
 22. f.), non modo per beneficiorum usuram (cf. v.
 24) divinus populus a reliquis distet, sive sanctus sit.
 cf. v. 26.

b) Cum Deus nemini subdit, eique universim
 perfectione nemo par sit (§. 28), itaque nec poten-
 tiam sanctissimam (§. 30) vincere aut retinere ali-
 quis possit (Es. XLIII. 13. Jo. X. 29. Rom. VIII. 31.
 35. fs. 1 Cor. XV. 27); nihil Deo impossibile est
 (Gen. XVIII. 14. Luc. I. 37. Jer. XXXII. 27. Marc.
 X. 27), sed, quicquid vult, id efficit (Es. XLVI.
 10. f. Ps. CXXXV. 6. CXV. 3. Eph. I. 11). Et
 tanto quidem absolutior est potentia divina, quod
 (Ps. XXXII. 9. coll. 6. cf. Apoc. IV. 11. Jer.
 XXXII. 17) universi non architectus modo et opi-
 fex, cujus arbitrium in fabricando & gubernando

mundo materia rerum circumscribere posset, sed talis auctor est Deus, ut qua materiam, qua formam rerum effecerit volendo (§. 31).

c) Eorum quoque possibilium (cf. § 22. e.), quæ numquam existunt, nihil effugere Deum, ipsius testimonio (Jer. XXXVIII. 17 — 20. 1 Sam. XXIII. 11 — 13. Matth. XI. 21. 23) discimus (§. 27).

d) Cujus *efficientia* (Am. IX. 2. f. Act. XVII. 27. f.) & *cognitio* (Ps. CXXXIX. 6—12. Jer. XXIII. 23. f.) nullo loco exclusa vel adstricta (1 Reg. VIII. 27. coll. Es. LXVI. 1. Joh. IV. 20 — 24. Act. XVII. 24) est, is omnipræsens dicitur. Ipsam vero substantiæ divinæ relationem ad ea, in quæ uspiam agit quæve uspiam videt, a nobis intelligi non posse, mirari definimus, quando vel humani spiritus præsentiam ex sola efficientia rerumque, quæ certo loco sunt aut fiunt, animadversione judicare cogimur, ipsam vero præsentiae formam, quæ in substantiam spiritus, incognitam nobis, conveniat, nullo modo perspectam habemus. cf. *Michaelis Dogm.* §. 39. p. 174.

e) Vivit enim per se (§. 29).

f) Cum Deus *solus* vivat necessario (§. 29. a); reliquarum omnium rerum vita *dependens* est, quumque *necessarius* parens, in quo consistere liceat mente, *praeter Deum nemo* reperiatur (§. 29. a), omnis tandem vita pendet *ex Deo* (Joh. I. 1. 4) sed & ceterorum, quæ sunt expertia vitæ, uno verbo, omnium universe rerum idem auctor est (§. 31. b). Ceterum quo minus aliis indiget Deus (not. e), quoque majorem in omnia, tanquam perfectissimo

sensu (not. b). §. 33. a) sua (v. laudati *Michaelis* Gedanken über die Lehre von Sünde und Genugthuung §. 5), potestatem habet (Iob. XL. 6 — XLII. 6. Rom. IX. 20. f.), eo majore admiratione indebitam ejus benignitatem (1 Joh. IV. 10. 19. Rom. IX. 23) & patientiam (v. 22. cf. Diff. II. in ep. ad Col. not. 165) meritissimo ipsius afficimus.

g) v. Obfl. ad anal. & synt. hebr. p. 234. 22. f.

LIBRI SECUNDI

CAPUT ALTERUM

DE CREATIONE ET PROVIDENTIA.

§. 31.

Hic Deus, quod ipsa notio Dei (§. 20), uberius nunc explicanda, ostendit, coelum ac a) terram (Gen. I. 1. Ps. CXXI. 2. CII. 26), hoc est, mundum (Act. XVII. 24), five (Col. I. 16. Jer. X. 11. 12. coll. v. 16) *universum* (1 Cor. VIII. 6. Rom. XI. 36. cf. Ebr. II. 10. III. 4), cum visibilia tum invisibilia (Col. I. 16), tum ea, quæ vivunt (Joh. I. 4. cf. §. 30. f.), tum cetera quoque omnia (Joh. I. 3. b), *creavit* seu c) *volendo* (Ps. XXXIII. 6. 9. Es. XLVIII. 13) *effecit, ut essent*, quæ *nihil fuerant* (cf. Ebr. XI. 3. e), fed mera divinæ voluntatis virtute (cf. Eph. I. 11) orta sunt (Gen.

I. 1 d) Jo. I. 1 — 3. XVII. 5. 24. Eph. I. 4. 1 Petr. I. 20. Ps. XC. 2). Nam & prior illa materia (Gen. I. 2.), unde hæc terra nostra formata e) est (v. 3. fs.), non erat æterna f), sed a Deo pariter cum ceteris rebus creata (v. 1), seu (not. c) volendo effecta.

a) Quum tellus constet ex aqua & continente (Gen. I. 9 f.), pro cœlo ac terra (tellure) etiam cœlum & aqua (mare) & terra (continens) appellatur Ps. CXLVI. 6. Act. XIV. 15. cf. Apoc. X. 6. XIV. 7. Neh. IX. 6.

b) v. über den Zweck Joh. p. 183. f.

c) Ita verbum אֵרָא Gen. I. 1. (cf. Ebr. XI. 3. b) — d) in epistola ad Hebræos (XI. 3. c), & ἐκτίσθαι in Apocalypsi (IV. 11. cf. Ebr. VIII. 2. n) explicatur. Modum hujus effectationis & naturam voluntatis creatricis intelligere non possumus. (cf. Jacobi über die Lehre des Spinoza in Briefen an den Herrn Moses Mendelssohn ed. 2. p. 400. fs. & Heydenreich Betrachtungen über die Philos. der natürl. Relig. T. II. p. 153. fs.), sed & imperfecta illa creationis notio, quæ certe priorem creatione materiam et externum quodvis adminiculum excludit, meræque virtuti divinæ opus cetera inexplicabile tribuit, magni tamen est momenti (l. c. p. 150. fs. cf. supra §. 30. b). f).

d) cf. Ebr. XI. 3. d).

e) Ipsa tamen hæc formatio non prioris materiæ effectus naturalis, sed ejusdem efficacis voluntatis seu potentiæ divinæ opus erat (Gen. I. 2, 6, 9, 11.

14. 20. 24), quæ & coelum et materiam, unde tellus formata est, creaverat (Ps. XXXIII. 6). v. Comm. in ep. ad Ebr. p. 621. 623.

f) Contra æternitatem mundi egregie disputant b. *Jerusalem* Betrachtungen über die vornehmsten Wahrheiten der Relig. P. I. p. 12. fs. & b. *Jacobi* Vermischte Abhandl. Samml. II. n. I. §. 1. n. II. p. 1. fs. 26. fs. five P. II. Opp. p. 233. fs. 251. fs. Imo nec necesse quidem habemus negare, quod tellus nostra eo ipso tempore, quo simul cum reliquo universo (coelo Gen. I. 1), sed certis de causis (§. 32. c) inculta adhuc (v. 2), creata est, *statim* redacta fuerit in formam, v. 3. fs. descriptam, itaque hac formatione telluris nostræ *creatio* ejusdem totiusque *universi* (v. 1) *vix paullo sit antiquior* (II. 1 — 4. Exod. XX. 11). Nam ad beatissimum & nullius rei indigum (§. 30) Deum, qui certe non creavit ab æterno, jam nihil magnopere refert, utrum mundus antiquior sit, an recentior (v. *Jerusalem* l. c. P. II. p. 448. fs.), quæque ad firmandam telluris nostræ longissimam retro antiquitatem e certis rebus, a nature procreatis, ducuntur argumenta, ea non sunt firma ad probandum, quia de causis ac tempore, ad res ejusmodi producendas necessariis, nihil exacte constitui potest, sed multa aliter existere potuerunt, quam ab iis temere sumitur, qui necessitatem longissimi retro spatii præfracte defendunt. v. b. *Doederlein* Inst. Theol. christ. §. 127. Obs. 1. P. II. p. 449. ed. 5. *Schlegelii* erneuerte Erwägung der Lehre von der göttl. Dreieinigk. P. I. p. 112. fs. *Zoellnerum* in Berl. Monatschrift, mens. Oct. 1787. n. 2.

n. 2. & *Car. Ulyss. de Salis Marschlins* Reisen in verschiedene Provinzen des Königreichs Neapel, T. I. (Allg. Lit. Zeit. 1795. N. 66. p. 522. f.).

§. 32.

Quæ nascuntur ab aliis, ea tamen referenda sunt ad Deum auctorem *a*), quia Deus creavit, unde oriri possent, & primas quasque res, quæ genus propagare poterant, hoc consilio produxit, ut similes aliæ ex iis inciperent esse (Gen. I. 28. 22. II. f. VIII. 17. IX. 1). Similiter beneficia, quæ nascuntur a rebus creatis (Hos. II. 21. f.), animantibus vere dantur a Deo (v. 21. *b*), unde res creatæ vires suas habent, & hoc quidem consilio *c*) acceperunt, ut prodesse (Gen. I. 14—17. 29. f. VIII. 22. Ps. CIV. 10—24. I Tim. IV. 3). Quapropter grates Deo plurimas debemus (v. 3. f. I Cor. X. 26. 30. f. Rom. XIV. 6. I. 20. f. Ps. CIV. 1. 33. fs. CXLVII. 7).

a) Act. XVII. 25. (ζωην) v. 28. (εν αυτω εσμεν, cf. Diff. I. in LL. N. T. hist. p. 92). I Tim. IV. 3. f. Matth. VI. 30. cf. Ebr. II. 11. Coh. XII. 1. Iob. XXXIII. 4. Apoc. VIII. 9.

b) Ps. CIV. 27. f. CXLV. 15. f. CXLVII. 8. f. 14. Iob. XXXVIII. 41. Jer. V. 24. XIV. 22. Matth. V. 45. VI. 25—33. I Tim. VI. 17. Act. XIV. 17. XVII. 25. (τα παντα) v. 28. (εν αυτω ζωμεν, cf. Diff. cit.).

c) Ut angelis, qui telluris formationi interfuisse leguntur (Iob. XXXVIII. 4—7), *consiliorum* Dei creatoris sapientiam *ipso* creationis cujusdam *adspectu* percipere liceret, & ut nobis eadem hoc *distributius* & evidentius, ad limitatæ mentis captum accommodata non minus quam *vera* narratione (Gen. I. 3. fs.) ob oculos poni posset, Deus spectasse videtur, quum terram nostram *non momento*, ut poterat sine dubio, verum *successione* quadam perfecit. v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 620. fs.

§. 33.

Et tanto quidem rectius Deo acceptas referimus omnium rerum vires ac utilitates, quod conditus etiam mundus non ex se ipso, sed ex auctore suo pendet *a*). Etenim res creatæ ne potuissent quidem permanere & agere (Ps. CLV. 29. cf. §. 29. a), si Deus noluisset, ut pergerent esse & agere. Eadem ipsa virtute *b*), qua effectum est, etiam sustentatur universum ac *conservatur* *c*).

a) Qui volendo omnia effecit (§. 31), ejus profecto omnia propria sunt, quemadmodum nemo ullare sua uti potest; is universi dominus est, quemadmodum nemo ullius rei dominus esse potest (Ps. L. 10—12. Matth. XI. 25. Act. XVII. 24. 1 Cor. VIII. 4—6. cf. über den Zweck Joh. p. 463. fs.).

b) cf. Ebr. I. 3. cum XI. 3. Adde 2 Petr. III. 5. “tellus divino *jussu* (cf Gen. I. 9) ex aqua (v. 2. 9.)

effecta ac producta erat, *divinoque pariter jussu* (τω τε θεῷ λόγω), non obstante (cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 526) aqua (cf. Ps. CIV. 6—9. Iob. XXXVIII. 10. f.), *conservabatur.*” Nempe συνεσωσα (sc. ην, cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 26) duplice (cf. Ebr. V. 11. i) & Diff. in epp. Pauli min. aliquot loca p. 53) sensu sumitur, & primum, quoad refertur ad præpositionem ἐξ, *ortum & effectiorem* (v. Kypke in 2 Petr. III. 5), tum vero, qua spectat præpositionem δια, *conservationem* significat (v. ad Col. I. 17. not. 28), quæ etiam 2 Petr. III. 7. τω τε θεῷ λόγω tribuitur.

c) Act. XVII. 25. (πνευ). v. 28. (κινεμεθα, cf. Diff. §. 32. a), citatam). Col. I. 17. cf. Ebr. I. 3. Neh. IX. 6.

§. 34.

Sed dominus mundi (§. 33. a) hunc *gubernat a)* quoque, & mutuas causarum, in ipsa rerum natura obviarum, actiones ad suum consilium dirigit *b)*. Cum enim mundus partim quidem ex machina, partim vero ex moralibus naturis constet, & huc quidem auctoris universi principale consilium spectet *c)*; suas cujusque mentis liberas actiones curat Deus (§. 17), & reliquum mundum accomodate ad moralem finem moderatur (§. 18. g).

a) Ps. CXLV. 13. LXVI. 7. 1 Tim. I. 17. (v. ad Ebr. I. 2. e). cf. 1 Par. XXIX. 11. f.

b) Eph. I. 11. Col. I. 16. not 27.

c) Haftenus Deo *specialis* providentia tribuitur, non quo ceteras res minus cognitās habeat aut negligat (Matth. X. 29. Luc. XII. 6), quod ne cadit quidem in Deum, singula quæque intelligentem perfectissime (§. 22. cf. *Michaelis* Dogm. §. 102), sed propterea, quod naturas morales, quemadmodum inferiores, accommodatæ ad locum cuique in universo assignatum, itaque morales ut nobiliores ipsique conjunctiores (v. 7. Matth. VI. 26. 30. Act. XVII. 28. f.), reliquas convenienter suo loco & finī tractat (§. 18. g).

§. 35.

Jam nos, quibus interior natura rerum tam incognita est, exputare non possumus, an libertas mentium, cui Deus locum relinquere voluit, per ipsam creationem omnia statim sic institui eaque necessitate adstringi passa fuerit, ut, *quamvis in mundo condito nihil porro quidquam Deus efficiat*, sola tamen rerum mundanarum actio & cohærentia mutua divinum consilium perfecte assequatur, an omnino possibilis fuerit ejusmodi machina, quæ & libertati mentium locum daret, & in omni illa diversitate eventorum, quæ pro varia naturarum liberarum actione per vires legesque mechanicas æque omnia existere posse debent, *per easdem illas vires & leges*, seorsum

ab omni actione divina, satis caveret, ne quid unquam fieret, quod consiliis divinis & singularum mentium rationibus accommodatum non esset. Hoc igitur saltem existimare debemus, expectatum (§. 18. g). h). i) consensum vicissitudinis & status rerum mundanarum cum sua cujusque animi indole & vita, si aliter obtineri non possit, ab ipsa Dei efficientia profecturum esse a). Neque profecto per hanc sumtionem de gloria vel potentiae vel intelligentiae Dei quidquam detrahitur. Quæ enim pugnant inter se b), ad ea ne pertinet quidem potentia. Deinde non sumimus de improvviso nascentem Deo necessitatem agendi, sed decretam ab æterno (§. 22) efficientiam in mundo c) nec denique, quum in mundo condito Deus aliquid efficit, naturæ leges perrumpuntur, etiamsi mutetur cursus naturæ, seu vicissitudo & successio rerum mundanarum alia existat, atque per solas sibi que relictas rerum mundanarum actiones mutuas exitura fuisset. Etenim leges naturæ non sunt ejusmodi, ut unus aliquis certus eventus per eas utique necessarius fiat, sed conditionibus adstrictæ sunt, quæ, uti variantur, ita secundum leges naturæ diversissimum res nostræ exitum habere possunt.

Velut quotidie secundum leges naturæ alius atque alius eventus existere potest, sive hæc sive alia natura libera vel agat vel non agat, vel sic vel secus agat *d*).

a) Quod *pro impossibili sumendum non esse* supra ostendimus (cf. *Kant* Einzigmögl. Beweisgrund zu einer Demonstr. des Daseyns Gottes p. 84. f. *Stäudlin* Ideen zur Kritik des Systems der christl. Rel. p. 202), id *pro certo* dicunt scripturæ (Phil. III. 21. Act. XXVI. 8. Matth. XXII. 29. XVI. 27. Jo. V. 20 — 29).

b) At fieri potest, ut rerum creatarum mutua actio vel iis legibus adstringenda fuisset, quæ libertati nullum locum reliquissent, & hætenus contra Dei consilium repugnassent, vel, si locus dandus erat libertati, ceteris Dei consiliis obstitura esset, nisi passim eis accommodaretur *peculiari efficientia divina*. Sed incomprehenso Deo aliæ quoque rationes esse poterant, quare nullum cum mundo suo commercium habere nollet & per hoc decretum suum non posset meram machinam fabricari. cf. *Jac. Fosteri* Betr. über die vornehmsten Stücke der natürl. Rel. c. 7. T. I. p. 302. seqq. *Rehkopffii* Lehrbuch der christl. Moraltheol. §. 227. p. 359. Neue Darstellung der christl. Glaubenslehre von D. *Müller* p. 106. f. Biblioth. von Anzeigen kleiner Schriften T. II. P. III. p. 13 Summarische Uebersicht der wichtigsten Religionslehren in Aphorismen. A. 1791. §. 167. Paulus oder Beyträge zur Vertheidigung der Apostel Jesu und zur Beförderung christl. Religiosität und Tugend v. *Hildebrand* P. I. p. 230. ss.

c) v. laudatum *Koeppen* P. I. p. 46.

d) Uti ergo res creatæ liberæ, salvis legibus naturæ, sua efficientia *cursum* rerum sæpissime mutant, ita etiam Deus, salvis legibus naturæ, vel ipse potest in condito mundo efficere vel suo jussu certas mentes, ut angelos (Act. XII. 7—11. V. 19. f. cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 84. fs. l), impellere ad efficienda naturali sua vi ea, quæ absque Dei actione (efficientia aut jussu) extitura non fuissent & unde porro consequatur rerum alius cursus. Si quis enim statuere vellet hanc legem naturæ, ut in condito mundo res creatæ solæ agant, Deus nihil efficiat, temere profecto sumeret id ipsum, quod versatur in quæstione. v. *Koeppen* l. l. p. 140. fs. &: *Supplement aux Lettres sur l'état présent du christianisme* par A. J. *Roustan* p. 81. fs.

§. 36.

Non modo temere improbabilem haberi (§. 35), sed *veram* omnino atque certam esse divinam (§. 35. d) in condito mundo efficientiam, *miracula* probant a), seu effectiones extraordinariæ (§. 5. f). 10. extr. §. 21. d), quæ cum certo consilio, ex ipsis pariter, atque ex aliis effectionum extraordinariarum speciebus, constanter & æqualiter (§. 8. g) elucenti, directæ (§. 19), at manifesto non in humana potestate fuissent (§. 8. f), itaque (not. c) consilium naturæ intelligentis, humana superioris, arguissent, tum ad Deum auctorem perspicue & nominatim b) fuerunt relatæ c).

a) Luc. I. 35 — 37. Eph. I. 19. f. Act. X. 38. Jo. XI. 41. f. V. 17. (cf. über den Zweck Joh. p. 196.) v. 26. XI. 25. f. Act. IV. 9. f. (cf. §. 44. extr. §. 82. d). 1 Cor. XII. 7—11. cf. supra §. 8. 10. m). p. 55). Qui miracula ducunt ab incognitis causis *naturalibus*, ad conciliandam legatis divinis auctoritatem (cf. not. c). sub finem), *per ipsam creationem praeparatis*, ii temere sumunt causas, quas, ut experientia nulla demonstrat, ita nec aliae rationes idoneae persuadent (§. 35), imo quae nec credibiles quidem sunt in summa illa varietate miraculorum, nec personis rebusve certis, quae, si in ipsis unice miracula extitissent, eventis, a miraculorum administro quodam praesentis atque praedictis, jam ante videri possent praeparatae fuisse, nec certis eventorum generibus, quibus *limitatae* naturae facultas sufficere videri citius queat, adstrictorum, sed liberrime, prout occasio, etiam maxime fortuita, tulisset, patratorem (§. 8. f) g). §. 21. d). v. Relat. Tubing. 1789. p. 772. fs.

b) Velut per significationem expressam eorum hominum, per quos evenerunt miracula (§. 8. h). §. 10. m). Interdum ipse miraculorum effector primarius, Deus, vel superior certe natura, quae jussu (§. 35. d) divino egit, nullius humanae vocis interventu, se praesentem exhibuit (Joh. I. 32. f. V. 37. Matth. III. 16 f. XVII. 5. Act. IX. 3—7. XXVI. 13—16. Luc. I. 11. fs. 26. fs. Act XII. 7. init. v. Koeppen l. c. p. 156. fs.), sed, ut hominum divinitus missorum *internus* sensus, quo ducti persuasum habebant, peculiari auxilio Dei se adjuvari, confirmatus fuit eventis, quae manifesto nec opinata (§. 5. e).

f). g) nec ab humana voluntate & vi profecta esse poterant (§. 8. f). §, 10. m), ita etiam, oculis, auribus *externoque* sensu perceptis, signis præsentiæ Dei vel angeli fidem fecerunt inde nexa & ejusdem hominis, quem talia visa spectarunt, reliquæ vitæ intexta (Joh. I. 52. cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 81. f.) aut cum ipso statim illo sensu conjuncta (Act. IX. 8—18. Luc. I. 13. 24. 20—22. 36. 39. fs. II. 12. 16. Act. XII. 7. extr. v. 8. fs.) ejusmodi eventa, quæ manifesto in humanæ opinionis arbitrio posita non erant & quorum vel efficiendorum vel cognoscendorum potestas non erat penes hominem. Similiter ea quoque eventa extraordinaria (v. c. Matth. XXVII. 50—53. 1 Sam. V. VI. 2 Sam. VI. 7), quæ non responderunt expectationi divinæ efficientiæ, nominatim provocatæ a legato divino, recte tamen divinæ efficientiæ, non casui (§. 8. g), tribuuntur, quoties per ipsam naturam suam necessario referuntur ad personam aut rem, in qua singularem Dei opem & procuracionem expectare licet *universe* per expressam significationem (Jo. X. 36. Num. IV. 17—20), miraculis abunde confirmatam (Jo. X. 37. f. 1 Sam. VI. 6. Deut. XXXIV. 10. fs.).

c) Hæc definitio non (§. 37) in omnes effectiones, *praeter naturam* effectas, universe valet, sed in eas maxime, quæ sunt *indicia* & argumenta (§. 37. a) effectionum, quas certi homines, ut Jesus & apostoli, intus in animo suo divinitus effectas perhibent. Negari certe non licet, *posse* Deum in animo humano præter naturam efficere certas notitias (v. *Kantii* Relig. innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft p. 218. 142. 188. f. *Schmidii* Versuch

einer Moralphilosophie p. 99. f. ed. 2), eundemque similiter efficere *posse* firmam (§. 7. 2) persuasionem de harum notitiarum origine divina, non naturali. Hæc autem res, in facto posita, *aliis* persuaderi non potest, nisi vel in eorum quoque ipsorum animis eadem via, h. e. divinitus præter naturam, ejusmodi persuasio efficiatur (l. c. p. 102), vel externa facta accedant, quæ naturali via, h. e. experientia & historia magistra, cognosci, sed *argumento* esse possint, veraces fuisse illos viros, qui divinam in ipsorum animis efficientiam confirmaverint. Jam si homines, per se non indigni fide (§. 7), ab ejusdem Dei efficientia, unde repetierunt doctrinæ suæ originem (§. 6. 9. f.), etiam duxerunt (§. 8. i). §. 10 m) *spem effectuum, in sensus incurventium*, quas hominum, quantumvis licet ingenio aliisque rebus excellerent, naturali virtute similiter effectas fuisse, in omni memoria inauditum est, quasque in humana potestate non esse, nostrorum quoque temporum communis experientia firmat; si ad hanc *alteram* spem atque persuasionem (π151v §. 38, d), qua ducti extraordinarias effectiones promiserunt atque prædixerunt (§. 8. p. 34), eventus, quamvis incredibiles, re tamen vera (§. 5) & sine ulla fraudis suspicionem (§. 8 f.), non semel ac iterum, sed constanter (§. 8. g) responderunt: quis quæso nisi morosus & iniquus disputator, *priorem* illam persuasionem de divina origine notitiarum ab ipsis traditarum, quamvis *possit* esse firma, nihilo tamen minus vanam citius quam veram esse confirmet? Veritas atque firmitas *interni Jesu & apostolorum sensus* hacque conscientia nitentis judicii de doctrinæ ipsorum divina origine ceteris, cum quibus illa conscientia *commu-*

nicari non potest, satis profecto commendatur atque probatur eventorum maxime incredibilium *conspicuo* & *constante consensu* cum *prævia miraculis* (v. supra p. 34) *declaratione expectationis* (πισews §. 38. d) Jesu & apostolorum, quæ pariter nitebatur *interno horum virorum sensu*. Divinus Spiritus, *quatenus effecit* (Act. X. 38. Matth. XII. 28. §. 82) per legatos Dei *res conspicuas*, quas ab aliis hominibus effici non posse omnium temporum experientia loquitur, hoc documento comprobavit, se, quamvis *non adspectabilem*, vere tamen adfuisse hominibus, quorum doctrina ad ipsum auctorem (Jo. III. 34. extr. cf. Luc. IV. 14. f.) relata fuerit, horumque virorum doctrinam non minus, quam effectiones adspectabiles, suam (Jo. III. 34. init.), eoque nomine veram (v. 33) esse, se, *quoad docuit* per legatos Dei, veracem esse (1 Jo. V. 6. cf. über den Zweck Joh. p. 227). Neque suspensos nos tenere debet imbecillitas nostra ad miracula, quæ vocant, *absoluta a relativis* secernenda ac internoscenda (v. Schmidium l. c. p. 108). Vtrumlibet elige; integrum certe manebit *consilium firmandi persuasionem* atque professionem administri miraculorum *de divina in ipsius animo efficientia*, quod non conjicimus, sed ipsi miraculorum administri diserte professi sunt (§. 8. a). b). g). §. 10. p. 51. f. §. 19). Jam hoc consilium Jesu & apostolorum, tot tamque variorum miraculorum constante successu, qui profecto haud fortuitus erat (§. 8. g), adjuvari non potuisset, nisi vel dotes ipsis natura fuissent infitæ, super ceterorum hominum dotes longissime excellentes, vel miracula, quæ per eos evenerunt, altioris cujusdam & humanitate superioris naturæ effectiones fuissent, Si naturæ dominus, in

cujus potestatem, nulla naturæ necessitate adstri-
ctam, summa illa effectuum Jesu & apostolorum
varietas inprimis convenit (not. a), miracula, de
quibus quærimus, patravit, uno verbo, si miracula
fuerunt *absoluta*; consilium eorum, per quos mira-
cula facta fuerunt, Deus sua ipsius efficientia fecun-
davit, eoque ipso internam suam in eorum animis
efficientiam, cuius firmandæ consilium secuti sunt,
confirmavit. Quodsi vero *relativa* miracula sumere
malis; *vel* a spiritu, hominibus superiore, sed *divino*
jussu (§. 8. h) patrata sunt, quo posito, *Deus* tamen
adjuvit & probavit consilium Jesu & apostolorum,
divinam in ipsorum animis efficientiam talibus even-
tis confirmandi, quemadmodum *Deus* Jesum æque
declaravit Christum, five hoc *ipse* (Jo. V. 37. cf.
2 Petr. I. 17) edixerit, ut Matth. III. 17. XVII. 5. five
per angelos promulgaverit, ut Luc. II. 9 — 14. I. 30 —
33. *vel* miracula Jesu & apostolorum extraordinariis,
sed *naturalibus* eorum dotibus, non dicam, quam
probabiliter (not. a), tribuenda sunt. Sed ne hoc
quidem opinionis commentum eo valet, ut *auctoris*
naturæ consilium a consilio *Jesu* (§. 8. a). b). g)
diversum fingere liceat. Cum enim ipsa etiam *forma*
miraculorum Jesu *ad doctrinam*, quam his effectio-
nibus confirmare propositum ipsi fuerat, *exquisite*
consentiat (§. 8. g); ipsa dotis naturalis, unde mira-
cula profecta fuisse perhibentur, indoles haud am-
bigue docet, auctoris naturæ universæ, & hujus
nominatim dotis naturalis, consilium *non alio quam*
ad doctrinam Jesu, spectasse. Cum præterea eæ
etiam res extraordinariæ, quas ab aliis, iisque per-
multis, hominibus, ut apostolis, aliisque (Luc. X.

17) discipulis Jesu, nec non a discipulis apostolorum (§. 10. n), imo ab iis etiam, qui in discipulis Jesu ne professi quidem fuissent nomen suum (Marc. IX. 38. f. Matth. VII. 22. cf. supra p 38), effectas legimus, ad eandem illam *Jesu* (Marc. VI. 7. Aët. III. 16. IV. 7—10. 30. IX. 34. Luc. X. 17. Marc. IX. 38. f. Matth. VII. 22. cf. Rom. XV. 18. f.), & quod re ipsa idem est, ad suspensam (Jo. XIII. 20. XIV. 13. 14. XV. 4. 7. f. Aët. III. 12—16. 2 Cor. IV. 5. cf. §. 9. 10) ex *auctoritate Jesu* apostolicam (v. Nov. Repert. P. III. p. 346. fs.) *auctoritatem* firmandam omnes pariter accommodatæ fuissent: de consilio facultatis talia patrandi, licet *naturalis esset*, dubium tamen esse non posset. Quo enim alio fine, nisi eo, ut *auctoritas & doctrina Jesu* firmaretur, quo igitur consilio, nisi eodem, quod Jesus ipse secutus atque professus est, ab auctore naturæ possint insitæ fuisse dotes extraordinariæ, in tam multis hominibus ad *divinam Jesu auctoritatem* firmandam *aequaliter conspirantes*, *eaque conditione* sic *adstrictæ* (Marc. IX. 39. 1 Cor. XII. 3. cf. Proleg. in epp. ad Cor. p. 67), ut v. c. Panllus *insitas*, si placet, dotes extraordinarias *non conferre posset ad defendendam* (Gal. I. 14) *veterem disciplinam* contra (v. 23) christianam, sed *tum demum* (Aët. IX. 17) conspicuus fieret ejusmodi dotibus, quum inservirent *auctoritati ac doctrinae Jesu* confirmandæ, quæ *impugnari* ab ipso *non miraculis*, sed vinculis tantum & suppliciis potuerat? Quamquam vero ne postrema quidem hæc sumtio, quantumvis improbabilis (not. a) *auctoritatem Jesu & apostolorum* evertit; ei tamen consilio, quo supra (§. 36) testati sumus *miracula*, ea tum demum (cf. §. 35. d) *servire*

fatemur, quum vel *absoluta* vel *prioris* generis relativa miracula sumuntur.

§. 37.

Si locum habet in mundo condito divina efficientia (§. 36. a); *ab eadem* proficisci etiam *possunt* eventa, quæ *miracula* a) *dicere* propterea (§. 36) non licet, quod vel extraordinaria non sunt b), vel certe, quum conjuncta non sit perspicua significatio divinæ efficientiæ, ad eam nec fidenter referri queunt c).

a) Etiam si extraordinaria sint, & mirationem faciant, tamen, dum explicatus *ancipites* habent, eorumque causa efficiens non *certo* cognita est (not. c), peculiaris efficientiæ & procurationis Dei argumenta & *indicia* non sunt, quemadmodum (§. 8. h). 36. c) *miracula* (*σημεία* Joh. VI. 26. 30. 2 Cor. XII. 12. cf. Marc. XVI. 20. 17). Neque id necesse est, quoties eventum aliquod non contingit ad fidem faciendam (§. 8. 10. extr.) assertionis (§. 6) legati divini, de invisibili in ipsius animo efficientia divina confirmantis, sed hoc proprie agitur, ut fiat illud ipsum, quod evenit, ubi ergo nostra non tantopere refert (§. 39) internoscere providentiam, peculiaris illa fuerit, an ne communis.

b) Eventus quamvis per se *non insolens*, certo tamen loco ac tempore per *incognitas* nobis rerum mundanarum actiones & cohærentiam impossibilis fieri *potest*, nisi divina efficientia *intercedat*. Deinde *constant* etiam effecta, quæ ex divina efficientia pen-

dere non tam ex re ipsa arguimus, quam ex solo Dei testimonio cognoscimus (§. 115. h), quæ nec admirationes efficiunt insolentia (cf. Diff. de Spiritus S. in mentibus nostris efficientia §. XX), neque tam conspicuo modo (§. 5. f) 8. f) g) peraguntur, ut per se ipsa deducant ad quærendam causam superiorem, uno verbo, quæ non sunt *indicia* (not. a) peculiaris efficientiæ Dei.

c) *Extraordinarii* eventus, maxime singuli (§. 8. g), quamvis e cognito nobis ordine rerum explicari nequeant, pendere *possunt* e casu, quem nescimus intervenisse, vel potius ex *incognitæ* nobis causæ *naturali* actione.

§. 38.

Hoc ita esse, vel ideo sumendum est, ut precandi officio (Luc. XVIII. 1 — 8. Ps. L. 15. Phil. IV. 6, cf. Rom. XV. 30 — 32) retinendo nobis ipsi consentiamus. Quamquam enim preces non propter Deum (Matth. VI. 8), sed hominum gratia præscriptæ sunt a): moralis tamen utilitatis fructum, quem præbent b), capere non possumus, nisi ardentem & serio precemur, studium vero & ardor precandi frigescat necesse est c), nisi persuasum nobis fuerit, Deum respicere (aut respexisse saltem in ipsa mundi constitutione) preces nostras (Luc. XI. 8. fs. 1 Petr. III. 12. Ps. XXXIV. 16. 18. CXLV. 18. f). Atqui hoc satis firme persuasum habere nequeunt, qui,

hanc legem constitutam esse, fingunt, ut in mundo condito vel omnino nihil efficiat Deus, vel certe non agat nisi admodum raro, quum miraculo (§. 36. 37. a) viderit opus esse. Cum enim naturalis rerum cursus magnam partem pendeat ex liberis actionibus rerum mundanarum (§. 35. d), quæ nostram rem nec curant nec intelligunt quidem, neque etiam in ipsa mundi constitutione si liberæ esse debent, divinitus adstringi poterant (§. 35. b) iis legibus, ut necessario certa quadam ratione agerent, non alia; metui locus relinquatur, ut cursus rerum precationi & saluti nostræ respondeat, nec nisi dubitanter (cf. Jac. I. 6 f.) sperare licet, fore, ut Deo per legem, qua cursum rerum naturalem, quamvis nostræ precationi & utilitati non consentientem, divina actione interponenda alio dirigere vetetur, integrum sit (vel fuerit) nobis consulere. Si Deus huc maxime putetur spectare (et in ipsa statim constitutione rerum spectasse), ut cursus rerum sibi soli relinquatur, verendum est, ne per hoc ipsum consilium nostras preces & utilitates respicere (vel respexisse) nequeat. Quod si autem in ipso quoque condito mundo omnia integra ac libera sunt Deo (Marc. XIV. 36. coll. Matth. XXVI.

Ps. LXXXVI. 6 — 10), confidere licet, quicquid tandem ferat cursus rerum, ea nominatim posse contingere nobis (Rom. VIII. 28. 31. fs. 1 Petr. V. 7. cf. Ebr. XIII. 5. 6.), quæ flagitet respectus ad petitionem nostram vel certe ad precationis justæ d) vim sententiamque, h. e. ad ea, quæ sapientissimus intelligat prodesse nobis.

a) v. Rationem, qua Christus usus est in commendando precandi officio, declaratam & assertam a Theologo Vitebergensi, D. Nitzsch p. 13. fs. 38.

b) l. l. p. 8. fs. b. *Michaelis Moral* P. I. p. 222.

c) v. *Nitzschium* l. l. p. 37. fs.

d) l. c. p. 44. 48. Ipsa natura fiduciæ in Deum postulat, ut consilium Dei pro sapientissimo & optimo habeamus, neque igitur ea, quorum desiderium eum ipsa pietate necessario conjunctum (Luc. XI. 13) non est, precibus nostris, quibus ceterum includi recte possunt (Matth. VI. 11. XXIV. 20. Phil. IV. 6. 1 Petr. V. 7), tali animo contendamus, qui petita simpliciter, sed qui ea conditione (Matth. XXVI. 39. Rom. I. 10. cf. XV. 32) velit, si Deus convenire nobis judicet, quæ convenire nobis videntur, id quod non raro secus esse potest (2 Cor. XII. 8. f. cf. *Michaelis Dogmatik* p. 668). Quorum precibus respondebant miracula expectata (Jo. XI. 42. 22. XIV. 12—14. Act. VIII. 15—17. IX. 40. XXVIII. 8. cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 54. & Jac. V. 15. fs), in iis effecerat Deus (1 Cor. XII. 7 9. 11) persuasio-

nem (πρὸς v. 9. Marc. XI. 22 — 24. cf. Nov. Repert. P. III. p. 322. fs.), hæc nominatim eventa, quæ contenderent a Deo, ipsius consilio respondere. Sed peculiari illa scientia, qua miraculi administro opus erat (§. 36. c), ut agnosci posset miraculum, nos destituimur (cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos ad Marc. XVI. 17), & sufficit notis persuasio generalis (§. 39) de providentia Dei, nostris rebus & necessitatibus consulente. cf. Relat. Tub. 1793. p. 372. fs.

§. 39.

Si Deo etiam in condito mundo nunquam non integra potestas est agendi (§. 37. f.), sequitur illico, nihil evenire, quin volente Deo & congruenter ipsius consilio eveniat. Cum enim nihil accidere possit nisi conscio (Matth. X. 29. Luc. XII. 6. Ps. CXXX X. 1 — 15) & præsciente (v. 16. Act. XI. 28. XX. 23. XXI. 11. &c) Deo (§. 22), neque etiam cursu rerum adstrictus sit Deus; ea, quæ cursui rerum permittuntur, non hac solum de causa fiant, quod ita tulerit cursus rerum, quem Deus intactum relinquere constituisset, sed quod gubernator (§. 34) cursus rerum hæc nominatim eventa, quæ sua efficientia mutaturus alioqui fuisset *a*), sapientissimo & optimo *b*) suo consilio viderit convenire. Quapropter in omnibus *c*) Dei consilium & pro-

videntiam rectissime sumimus *d*), tametsi peculiaris efficientiæ divinæ nullum vestigium apparet (Act. XXVI. 22. coll. XXI. 31. fs. Phil. II. 27).

a) Veluti Jacobus non mortuus est invito Deo vel injussu ejus (αὐτὸν θεὸς Matth. X. 29. cf. *Kypke* in l. c. & *Josephi* διχα θεὸς L. II. de bell. jud. c. 8. §. 7. nec non διχα τῶν ἐπιτροπῶν §. 6 paullo ante his verbis declaratum: *μη τῶν ἐπιμελητῶν προσαχάντων*) Nam si cædes hujus apostoli (Act. XII. 2) consilio divino obstitisset, integrum erat Deo, mortem *aeque a Jacobo & Petro* (v. 6. fs.) depellere.

b) Tali consilio divino non tantum in molestiis, quibus afficiamur, & incommodis (malo *physico* §. 23), sed et in ipsa mali *moralis* permissione locus relinquitur. Cum enim sine moralibus naturis universi dignitas & præstantia maxima nullum locum habuisset (§. 18. g), libertas vero in creatis, nec absolute perfectis (cf. ob. XV. 15. IV. 18), moralibus naturis cum facultate peccandi conjuncta sit; ipsa optimi perfectio, divina igitur sapientia & bonitas flagitavit, ut essent, qui peccare *possent*. Quominus re ipsa peccent, *moraliter* Deus impedit, variisque modis (Gen. II. 16 f. III. 3. Rom. II. 14. f. I. 32. Luc. XVI. 29. fs. Matth. XI. 20. Jo. XV. 22 — 24), ut nolint, quod pravum, velint, quod bonum est, impellere solet (§. 24). Si contra decernant, atque oportebat, consilio pravo hætenus quidem, ut perfici non possit, etiamsi mutua rerum mundanarum cohærentia (Act. XXI. 31. fs. XXIII. 16. fs.) improbo proposito impediendo per se non

sufficiat, sua certe efficientia (XII. 6. fs. 1 Reg. XIII. 4. fs. cf. Matth. II. 13) Deus obstare potest. Quoniam vero prava voluntas, quamvis a perficiendo consilio extrinsecus prohibita, non continuo ipsa emendatur, & morales naturæ, quarum actio interpellatur, hac via plerumque nec meliores nec beatiores efficiuntur, imo, si pravus quisque conatus refutaretur omnesque pravi actus per vim externam impossibiles redderentur, ipsa libertate & conjuncta voluptate ac dignitate privarentur mentes, quia denique mali etiam actus præter opinionem peccantis (Es. X. 7. fs. 1 Cor. II. 8) aliorum pertinere atque cadere & sapientissimis Dei consiliis peragendis servire (Es. X. 5. f. 12. 15. Luc. XXII. 37. Act. IV. 27. f. cf. Apoc. XVII. 17) possunt (Philem. 15. Gen. XL. 5 — 8): creberrime peccata non impedit Deus. Sed consilium, quo Deus peccata permittit, ab improbo & pœnis digno (Es. X. 5. 12. fs. Matth. XXI. 38. fs. XXII. 6. f. 1 Thess. II. 15. f.) consilio eorum, quorum peccata Deus permittit, longissime diversum est optimumque (Act. III. 14 — 18. Gen. L. 20.). v. Obss. ad anal. & synt. hebr. p. 28. *Jacobi Betrachtungen über die weisen Absichten Gottes* n. VII. P. I. p. 280. fs. *Griesbachii Anl. zum Studium der popul. Dogm.* §. 80. *de Marées Gottesvertheidigung über die Zulassung des Bösen*, P. II. p. 228. fs.

c) Etiam in iis, quæ mutua rerum mundanarum actio efficit, consilio divino locum esse, exemplo eventorum patet, quæ, tametsi humano consilio (Es. X. 7. fs. Matth. XVII. 12) omnia geri videbantur, divinitus prædicta fuerunt cum significatione certi consilii divini (Es. X. 5. f. 12. 15. Amos, III.

6. 7. 2. Luc. XIX. 42 — 44. XI. 49 — 51. XXI. 22. Matth. XX. 28). v. Die Bibel ein Werk der göttl. Weisheit von *Koeppen* P. I. p. 263. fs.

d) Universam hanc notionem persuasam habere sufficit animo, qui bene de sapientia (Es. XL. 28) & bonitate Dei existimare didicit, tranquillando (1 Petr. V. 7), licet in singulis rebus Dei consilium assequi aut nominatim definire crebro nequeamus (§. 22. a). Inprimis vero cavere debemus, ne secundis rebus, quæ sæpius incitare demum ad *μετανοια* debent (Luc. XIII. 8. f. Rom. II. 4), & nisi obsequamur huic consilio Dei, in tristem sortem converti denique possunt (v. 5. Luc. XII. 3. 5. XVI. 25), tanquam certo argumento probitatis nostræ efferamur, neve adversas res, cum ipsi iis conflictamur, iniquo in Dei benignitatem (§. 23) animo feramus, quum alios iis affligi videremus, continuo gravioris alicujus sceleris & impietatis indicia esse putemus (Luc. XIII. 2 — 5): quod, quia varium moderantis adversa Dei consilium esse potest (§. 24. c), parum amanter & sæpissime falso existimatur (Iob. XLII. 7. 8. Jo. IX. 2. 3. Matth. V. 11. f. 1 Cor. IV. 9 — 13).

§. 40

Hæc providentiæ Dei fiducia nec desidiam nec temeritatem alit. Neque enim nisi tum (§. 39), quando cursus rerum divino consilio repugnat, peculiarem sumit Dei efficientiam. Atqui nos judicium de consiliis divinis arrogare nobis non possumus (§. 22. a). §. 38. d)

hoc autem certo scimus, ignaviam nostram
 1 Theff. IV. 11. 2 Theff. III. 6. fs. Luc. XVI.
 10 — 12. Matth. XXV. 26) & temeritatem
 (Math. V. 5 — 7) improbari Deo, neque igitur
 causam esse sperandi, fore, ut naturalibus
 horum vitiorum consequentibus (Prov. VI.
 9 — 11. XXIV. 30. fs. XIII. 4. XXI. 5) ob-
 stet peculiaris Dei efficientia. Nobis con-
 stanter agendum est, quod nostrum esse in-
 telligimus, sive peculiaris efficientia Dei, qua
 utrum de consilio Dei opus sit, nec ne, per
 nos ipsi existimare haud possumus, accedat a)
 forte, seu nulla intercedat.

a) Humana periculis præsidia quærere ne tum
 quidem destitit Paullus (Act. XXVII. 31. 34), cum
 de exitu salutari persuasum ipsi esset divino monitu
 (v. 23 — 25). Quia constabat, divinum consilium
 spectare ad salutem navigantium, simul constabat,
 humanam circumspeditionem & operam eodem spe-
 ctare debere.

§. 41.

Quum in administratione *humanarum* re-
 rum singulare & nobis hominibus inprimis
 memorabile documentum extet providentiæ
 divinæ, proprius de ea dicendi locus (L. III.
 c. II. L. IV) destinatus est nobis. Quoniam
 vero eadem de natura divina, de qua secun-

do libro præcipere constitutum est, nonnulla patefecit nobis, quæ ex creatione & communi providentia intelligi non licet, in extremo hoc libro separatim de hac causa videndum est.

LIBRI SECUNDI

CAPUT TERTIUM

DE DEO PATRE, FILIO ET SPIRITU SANCCTO.

§. 42.

Christus, quo specialis illa (§. 41) Dei providentia administro usa est (§. 6 — 8. 65. 84. fs.), non solum ut homo (§. 75) spectatur, sed & ut antiquior *a*) ortu suo humano (Joh. VIII. 58. I. 15. 30.) *b*), imo ut prior mundo (I. 1 — 3. XVII. 5. 24) *c*), omninoque ut æternus (I Jo. I. 2. *d*) cf. Ebr. I. 10 — 12. Apoc. XXI. 13. *e*). Divinam (cf. I Joh V. 20. Ap. XXI. 6. Ef. XLIV. 6. XLVIII. 12. & §. 29) hanc proprietatem & alia Dei (§. 30. *b*). §. 22) attributa (Phil. III. 21. Jo. X. 28 — 30. *f*) I Cor. IV. 5. cf. Apoc. II. 23), juxta cum nexu inde honore ac cultu (Jo. V. 23. *g*) XIV. 1. 13. 14. *gg*) I Cor. I. 2. Act. VII. 59, *f*. *h*) Rom. X. 9 — 14. cf. Apoc. V.

8. fs. & §. 78), Dei proprio *i*), etiam Christo tribui, eo minus mirandum est, quod ipsa etiam *notio veri Dei*. quæ in sacris literis exhibetur (§. 20. 33. f.), cum eodem Christo solet communicari Joh. I. 3. 10. *k*) Col. I. 16. 17. *l*) cf. Ebr. I. 10. 2 *m*) v. 3). Ex his proclive est judicatu, quo sensu *n*) dicatur *o*) *Deus* (Jo. I. 1. XX. 28. f. *p*) cf. 1 Jo. V. 20. *q*) Rom. IX. 5. *r*) Ebr.. I. 8. *z*). 2 Petr. I. 3. *s*).

a) Præter humanam naturam (*σάρκα* Rom. I. 3. IX. 5), quæ adspectabilis fuerat (cf. Jo. VI. 42), inesse in Christo *aliam quandam*, confirmant loci Jo. VI. 62. XVI. 28. VIII. 14. III. 11—13. 31. f. VI. 46. 33. 38. 50. f. VIII. 23. XII. 3. 1 Cor. XV. 47—49. cf. Ebr. XII. 25. & *Doederlein* Opusc. Theol. p. 63 fs. Atque etiam locus controversus 1 Tim. III. 16. si quis lectionem *θεός* repudiet, hoc saltem (ex lectione *ὁς*) dicit, fuisse in Christo naturam diversam ab homine imbecillo, in quo se conspiciendam præbuerit. v. Progr. in h. l. Tubing. 1788. Addi potest quod Christus sæpe ab hominibus disjungitur (Gal. I. 1. 10 — 12. 1 Cor. VII 22. f. Eph. VI. 6. f. Col. III. 23. f. cf. Ebr. VII. 28). v. *Dionys. van de Wijperffe* Betoog der waare en eeuwige Godheid van onzen Heere Jesus Christus tegen hedendagsche Bestrijdingen. p. 32. f. Universe hæc scriptio, quæ legitur in Actis Societatis Haganæ pro defendenda rel. Christiana, A. 1792. Belgice editis, egregie docet, quantopere *universus tenor orationis* N. T. ab ea opinione, quod Christus nihil nisi homo fuerit,

abhorreat, et quam mirifice contra cum doctrina, in qua probanda hæc §. 42. versatur, consentiat.

b) v. Diff. III. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 50. fs. über den Zweck der evl. Gesch. u. der Briefe Joh. p. 425. fs. 5. fs.

c) v. l. c. p. 430. fs. 427, fs. & *Mori* Epit. theol. christ. p. 61. n. 2. add. Col. I. 17. not. 28.

d) v. über den Zweck Joh. p. 385. f.

e) v. Neue Apol. der Offenb. Joh. p. 381. f.

f) v. über den Zweck Joh. p. 438. fs. add. Joh. X. 18. II. 19. coll. Act. II. 24. 32. III. 13. 15. V. 30. I Cor. VI. 14. XV. 15. & Comm. in ep. ad Ebr. p. 596. cf. 2 Petr. I. 3. τῆς ΘΕΙΑΣ ΔΥΝΑΜΕΩΣ αὐτοῦ (ἡσὺς τὸ κυρίον ἡμῶν v. 2. coll. v. 16. & Comm. cit. p. 417).

g) v. über den Zweck Joh. p. 196. fs.

gg) Jubentur apostoli v. 13. 14. *ad honorem* (ἐν ὀνομᾷ, cf. §. 43. d) *Christi*, h, e. sic *precari*, ut ipsi confidant (v. 1) tanquam *daturō petita*. *Per Filium*, precibus suorum satisfacturum, magnitudo Patris (cf. v. 7 — 9. §. 44. e) se exerere debebat (v. 14).

h) Loci laudati auctoritatem habent cum *divinam*, quo partim apostoli sententiam (§. 10. f.), ipsius etiam Pauli exemplo confirmatam (v. c. 2 Cor. XII. 8. f. 1 Theff. III. 11. 2 ep. II. 16. 17. III. 5. Rom. I. 7. 1 Cor. I. 3. 2 ep. I. 2. Eph. I. 2. VI. 23. 1 Tim. I. 2. 2 ep. I. 2. Tit. I. 4), partim viri, hoc saltem tempore (Act. VII. 55. f.) divinitus afflati, exemplum afferunt, tum *historicam*, quod *aetate apostolica* Christum ab omnibus christianorum ecclesiis (1 Cor. I. 2), etiam Palæstinensibus (Act. VII.

59. f. IX. 21. cf. etiam v. 14. cum v. 13. 10. 17), quæ postea desciverunt partim ab antiqua fide, pro Deo cultum fuisse testantur. v. über den Zweck Joh. p. 523. fs.

i) cf. Es. XLII. 8. XLV. 22. add. f. Jer. XVII. 5. fs. Matth. IV. 10. et l. c. p. 505. fs. At Christi cultus tantum abest ab idololatria, ut ab hac ipsa tanquam verior cultus *disjungatur* (1 Cor. VIII. 4—6. 1 Theff. I. 9. f. cf. not. l) & 1 Joh. V. 20. f. not. q), v. D. van de Wijperffe l. l. §. XVII. p. 174. fs.

k) v. über den Zweck Joh. p. 432. fs.

l) v. *Langium* zur Beförd. des nützl. Gebr. des W. A. Tellerischen Wörterbuchs des N. T. P. III. p. 52. fs. *Flattii* Commentat. de Deitate Christi §. IX. *Oertelii* Christologie p. 649. fs. & supra §. 33. b). Ceterum & 1 Cor. VIII. 6. Christus ut auctor & dominus universi describitur. v. über den Zweck Joh. p. 463. fs.

m) v. laudatos Viros, *Langium* l. c. P. IV. p. 115. fs. & *Flattium* p. 78. fs. add. über den Zweck Joh. p. 457. fs.

n) Hoc nimirum sensu (not d). & seqq.), ut habere & posse dicatur, quæ Deus habet & potest. ut divinæ naturæ perfectio ipsi adscribatur, quod & aliis locis firmatur (Phil. II. 6. Col. II. 9. 1. 19. Jo. XVI. 15. V. 19 — 21. cf. über den Zweck Joh. p. 196. f.). Quæ in contrariam partem dicta videri possint (XIV. 28. X. 35. f. XVI. 3. 1 Cor. VIII. 6. XV. 28), ea illustrata sunt l. c. §. 94—96. Diff. de notione regni coelestis p. 24. fs. a *Flattio* nostro l. c. §. XV—XVII. & a D. van de Wijperffe l. l. §.

XIX. p. 193. fs. §. XIII. maxime p. 117. fs. §. V. p. 28. f. §. XII. p. 100. fs.

o) Uti Christo est nomen ΘΕΟΣ, ita aliis etiam, quæ *idem dicunt*, nominibus appellatur 1 Jo. I. 2. coll. V. 20. Jo. XIII. 19. VIII. 24. 28. (cf. über den Zweck Joh. p. 200. fs.). 1 Cor. VIII. 6. (not. 1). X. 4. (cf. Ebr. XII. 26. o) & *Michaelis* ad 1 Cor. p. 232. f.), ipsumque nomen *Christi* ut *divinum* tractatur 2 Cor. XI. 10. Rom. IX. 1. (cf. Notit. histor. epp. ad Cor. interpr. servientes not. 159). Tandem & ea, quæ libri V. F. de *Deo* prædicant, ad *Christum* transferuntur Jo. XII. 41. cf. Ebr. I. 10—12. XII. 26. & Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 87.

p) v. über den Zweck Joh. p. 452. fs. 441. fs. 205. fs. Novam prioris loci interpretationem, in *Pauli Memorabilibus* P. I. p. 27. fs. propositam, confutat Allg. deutsche Biblioth. T. CVII. p. 271. f. cf. Relat. Tub. 1792. p. 323. f.

q) v. über den Zweck Joh. p. 445. fs. 231. fs.

r) v. *Noesselti* Opusc. Fasc. I. n. VI. §. VII. fs. *Koppe* in h. l. p. 194. fs. *Michaelis* in eundem p. 93. fs. *Eckermanni* Theol. Beytr. T. I. P. III. p. 156. fs. Adde observationem *Artemonii* (Init. Ev. Jo. restitut. P. I. c. XLII. §. III. n. 2. §. VII. p. 230. 237), quod doxologia hic in summa *Pauli tristitia* (Rom. IX. 1. 2) & in commemoratione *amissionis* (v. 3. 6—8. 31. fs. X. 19. fs.) prærogativarum (IX. 4. f.), quibus cives apostoli gaudere poterant, locum commodum non habeat. Deprecatio (X. 1), non doxologia, affectui scriptoris conveniebat (Jac. V. 13). Hac ipsa difficultate etiam celeb. *Iusti* interpretatio la-

borat, quæ quidem verba *ο επι παντων* ("major omnibus, qui ante memorantur, & unde *το κατε σαρκα* ortus est, *majoribus*," cf. *Artemonium* l. c. p. 231) ad *Christum* refert, sed reliqua: *Θεος ευλογητος* &c. pro laudatione (doxologia) *Patris* habet (Memorab. cit. p. 11. fs. cf. der Brief an die Römer in einer Uebers. mit Anm. von *Herzog* p. 41. 87. & *Oertelii* Christologie p. 211. fs.). Accedit, quod prædicatum *ευλογητος* in ejusmodi laudatione constanter præponi solet non a Paulo tantum (2 Cor. I. 3. Eph. I. 3), sed & ab aliis scriptoribus (1 Petr. I. 3. Luc. I. 68. 2 Macc. XV. 34. Ps. LXVIII. 36. &c. cf. ingentem vim exemplorum apud *Trommium* voc. *ευλογητος*). *Stolz* (Erläuterungen zum N. T. Heft 3. p. 157. f.) in contrarium urget locum *τῶν ε΄*. Ps. LXVIII. 19. ubi legatur: *κυριος ο θεος ευλογητος, ευλογητος κυριος ημεραν καθ' ημεραν*. Sed hebraici textus collatio docet, verba *κυριος ο θεος* v. 19. respondentia hebraicis *יה אלהים*, ab voce *ευλογητος* repetita (v. 20) esse disjungenda, et vertenda: Dominus (est) Deus. Neque nostro v. 19. sed v. 20. legitur *ברך* (*ευλογητος*). Quodsi vero excipias, cur igitur *ευλογητος*, quod in hebræo *semel* legitur, ab Alex. versione *repetatur*, respondemus, interpretes non vidisse, quid sibi velint verba extrema v. 19. ideoque ex v. 20. repetiisse quidem *ευλογητος*, sed quam *desperabundi* id fecerint, ostendisse, quum idem tamen *suq loco* (v. 20.) denuo exprefferint, probe sentientes, id sejungi non posse ab insequente nomine divino. Fatentur LXX. *ברך* pertinere *de more* loquendi ad *sequens* *אנני* (*κυριος*), sed cum putassent, *יה אלהים* carere sensu: *supplevere* ex propinquo v. 20.

ברוך, quod vero temere fecerunt, ideoque, si versio (quæ fere omnes veteres interpretes vexavit, unde tam varia sibi indulgent h. l.) corrigi debeat, intelligere debes: “*Dominus est Deus laudandus, laudatus sit Deus.*” Et dubitamus philosophari (v. *Iusti* l. c. p. 24. f.) contra grammaticum argumentum. Quamquam enim nos promiscue dicimus: Gelobt sey Gott! & : Gott sey gelobt! usus tamen necessaria reddere potest, quæ per se libera erant. Voluti pro formulis: Gott sey Lob! five: Lob sey Gott! necessario dicimus: Gottlob! haudquaquam: Lobgott! Similiter usu invehi potuit necessitas præporandæ vocis ברוך (Ps. LXVIII. 20. &c.). Quod si vero Paullus n. l. ab auctorum hebræorum & hebraizantium perpetua consuetudine voluisset eo consilio recedere, ut significaret, nominis *Dei* præcipuam rationem habendam esse, interposito verbi substantivi vel indicativo, quo etiam LXX. utuntur (Ps. CXIX. 12. Dan. III. 26), vel optativo, cavere saltem debuisset, ne vocabulum ευλογητος videretur epitheton esse præcedentis nominis Θεος, cum substantivo suo ad superiora trahendum. Maneat ergo, ne extrema quidem verba loci nostri, quo universe aliena est læta gratiarum actio, pro laudatione Dei Patris habenda esse. Si vero superiorem certe formulam: ο νη επι παντων, non simpliciter ad omnia referre velis, ut omnibus rebus superior (Eph. IV. 6.) dicatur Christus (I. 21. f. Act. X. 36), utpote (cf. Ebr. I. 3. f.) Deus adorandus; sed in alteram sententiam interpretari malis, quam *Iusti* præivit: Paullus hæc dixisse putandus est, Christum superiorem esse majoribus Judæorum spectatissimis, ut-

pote *Deum adorandum*. Similiter Christus Jo. VIII. Abrahamo majorem se esse (v. 56 coll. v. 53), hoc argumento confirmat, quod illo parente suo antiquior altiorisque sit naturæ (v. 58). Utrovis modo vocula *etiam* (καί) aut *idem* (αὐτός), quam Ven. *Iusti* l. c. p. 7 f. desiderat, nihil opus erat. Nam verba: Θεὸς εὐλογητὴς εἰς τὰς αἰωνάς, non tam disjunguntur ab illo: τὸ κατὰ σὰρκα, quam potius conjunguntur cum formula: ὁ ἐπὶ πάντων, quam superioribus verbis, nullo καί aut αὐτός intercedente, subjici potuisse, etiam *Iusti* fatetur (p. 11), causamque exponunt, cur ὁ ἂν ἐκ τῶν πατέρων τὸ κατὰ σὰρκα tamen dicendus sit ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Ceterum ex tota illa enunciatione, Christum, utpote *Deum adorandum*, vel majoribus Judæorum vel omnibus rebus majorem esse, intelligi demum potest, quare illud: Τὸ κατὰ σὰρκα, quod ex celeb. *Iusti* interpretatione frigidum atque otiosum est (v. Allg. deutsche Bibl. T. CVII. p. 271). a Paulo fuerit additum. Add. *Flattii* Annot. ad loca quædam ep. Pauli ad Romanos Tub. 1801. p. 18, fs. De alio ejusdem apostoli loco (Tit. II. 13) v. *Wolffium* (in Cur. Philol. ad l. c. p. 565), cujus argumenta ipsi etiam *Henkio* (Lineam. Inst. fidei Christianæ p. 73) probantur. Ceterum ex eadem ratione τὸ θεὸς ἡμῶν etiam 2 Thess. I. 12. referendum esset ad Christum, & 1 Tim. VI. 13. manifesto articulus ante vocem χριστὸς non repetitur, etiamsi præcedentia non ad Christum pertineant. cf 2 Petr. I. 1. cum v. 2.

s) Tribuitur *Jesu Domino nostro* (not. f), ΘΕΙΑ ΔΥΝΑΜΙΣ.

§. 43.

De hac dignitate Christi detrahere nemo potest, quin cultum debitum (§. 42. g.). h) Christo vel neget vel perversè (cf. §. 42. i) exhibeat a), ejusque negotio universo deroget, quod tanta nobis beneficia procuravit & procurat, sed cujus pretium ex *personae*, negotio fungentis, *dignitate* pendet (§. 82. a). c). 78. h). Quapropter ii, qui in christianis nomen profitentur, in ipso statim aditu ad religionem, quæ pietatem christianam cum divino cultu Christi tam necessario conjungit b), baptismi ritu (Matth. XXVIII. 19. c) Christo tanquam Deo d) initiantur.

a) v. über den Zweck Joh. §. 103. Qui morose (l. c. §. 98. 101. 102) repugnat contra Jesu Christi dicta (§. 42. 43. c). d) de ipsius magnitudine & cultu ipsi debito, quive recusat *πιστευει τῷ οὐρανῷ τὸ εὐαγγέλιον τὸ εἰς τὸν θεόν, καὶ τὸν χριστόν*, divinum *praeceptum* pariter migrat (1 Jo. III. 23), & , quod Deo acceptum est (v. 22), facere negligit (Jo. III. 35. f.), ut qui caritate hominum non ducitur.

b) cf. etiam über den Zweck Joh. p. 510. fs. ad Col. III. 16. f. not. 42. 46. & D. van de Wijnperſſe l. I. §. XVIII.

c) Dubitationem contra *αὐθεντικὴν* hujus loci non modo auctoritas nulla, sed ne conjectura quidem adjuvat, capta (v. Telleri Excurs. II, ad Burneti li-

brum de fide & officiis christianorum p. 262) e locis N. T. qui pro baptismo *εις το ονομα* ΤΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΥΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ baptismi *in Christum* proprie (*εις το ονομα* Aët. VIII. 16. XIX. 5. *εν* seu *επι* τω ονοματι *ιησου* X. 48. II. 38. *εις* *χριστου* Gal. III. 27. Rom. VI. 3) mentionem faciunt. Quis enim non videt, hujus usus loquendi causam quæri posse in brevitatis studio (v. Nieme, *eri* popul. und pract Theol. p. 364), quo eodem ducti scriptores sacri etiam breviori formula utuntur & baptismum *simpliciter* commemorant (Aët. VIII. 12. f. XVI. 15. XVIII. 8)? Quod si vero ipsa Domini baptismum instituentis, verba ad compendium conferre volebant, non primam formulæ partem (*εις το ονομα* *τε* ΠΑΤΡΟΣ), quæ sola christianum cultum a judaïco non satis distinguit, sed insequentem alteram usurpare debebant, quæ per se sola dicit baptismum, qualis a Christo institutus erat (Matth. XXVIII. 19). cum *ad honorem* (not. d) Christi baptizare non possit, qui baptizando repugnat *ipsius* *instituto* & *jussu*. Ceterum baptizatos *εις το ονομα* *τε* *κυριου* *ιησου* (Aët. XIX. 5) ad hunc modum baptizatos fuisse, ut insimul etiam v. c. de *Spiritu S.* inaudirent aliquid, e. v. 2. f. intelligitur: Neque etiam obscure cum Filio *Patrem et Spiritum sanctum* respicit mentio baptismi, quam Tit. III. 4—7. legimus. Et *Justinus* quoque (Apol. II. p. 94. ed. Colon.) narrat, veterrimos christianos baptizare consuevisse *επ' ονοματος* *τε* ΠΑΤΡΟΣ *των* *ολων* *και* *δεσποτης* *θεις* *και* *τε* *σωτηρος* *ημων* *ΙΗΣΟΥ* *ΧΡΙΣΤΟΥ* *και* *ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ* *ΑΓΙΟΥ*. Si *Marcion* hanc formulam aliquo loco (v. *Tellerum* l. c.), qualem nos reperire non possumus, re quidem

dem vera rejecisset, id profecto contra *αὐθεντία* loci, & Matthæo allati, nihil probaturum esset, cum auctoritas formulæ apud Matthæum, *quamvis lectæ*, apud spretorem *universi hujus evangelii* (v. über den Zweck Joh. p. 258. 263) nulla esse potuerit.

d) *Εἰς τὸ ὄνομα* (Matth. XXVIII. 19) vertendum esse videtur: *ad honorem* (Phil. II. 9. i). Ebr. I. 4. m), & reliquas etiam (not. c) formulas dicendi, tum *ἐπὶ* (cf. *ἐπὶ* Gal. V. 13. 1 Thess. IV. 7. Eph. II. 10) tum *ἐν ὀνόματι* (cf. Mich. IV. 5. Phil. II. 10. k) in eandem partem interpretari licet (Diff. I. in LL. histor. N. T. p. 89). Imo etiam verba *εἰς ἄγιο* (not. c) idem dicunt, quod *in honorem* Christi (§. 16. a). Jam honos, qui in baptismo haberi debet *Filio*, non merus doctoris (cf. 1 Cor. X. 2) honor est. Quod si enim hæc formula: *εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ* in istam partem accipienda esset, non tam absurdus (I. 13. 15) fuisset baptismus *in honorem* (*εἰς τὸ ὄνομα*) magni doctoris, Pauli. Sed honos, quem Christus in baptismo sibi voluit haberi, est honor *Filii* (Matth. XXVIII. 19. Gal. III. 26 s. coll. IV. 4—7. cf. Act. VIII. 37). Suxæ quidem doctrinæ fidem vult tribui (Matth. XXVIII. 19. s. cf. Act. XVIII. 8. XVI. 15) sed tanquam doctrinæ *Filii*, qui *ut Filius* (Joh. I. 18. III. 31. ss. 11—17. Col. I. 13—22. Matth. XXVIII. 18. s. cf. Ebr. I. 2. ss) & longissime *inter omnes doctores* legatosque Dei *excellit* (1 Cor. I. 13—15), & *ΣΩΤΗΡ* ac *Dominus* est (v. 13. Rom. VI. 3. Eph. V. 23—26. Act. XVI. 31—33. cf. VIII. 16. *τὸ κτλ*) ecclesiæ. Ex his judicare licet (§. 82. c) a), §. 78. h), honorem, quem Christus a suis baptizando ex-

hiberi jussit sibi, omnino *divinum* (1 Cor. I. 13. coll. v. 2. & Act. XXII. 16) esse, qualem & ipse flagitaverat (Joh. V. 18 — 23. X. 28 — 33. §. 42. g). f). ante baptismum institutum (Matth. XXVIII. 19), & apostoli quoque hoc saltem tempore (v. 17) didicerant præstare (Luc. XXIV. 52. Jo. XX. 28. cf. *Michaelis* Erkl. der Auferst. gesch. Christi p. 356. & über den Zweck Joh. p. 443). Cum aliunde (§. 42) jam constet, Christum pro *Deo* habendum atque colendum esse, honor, qui *Filio* in baptismo habetur, *idem* (V. 23) est, ac qui præstatur in baptismo *Patri*, quemque *divinum* (1 Petr. III. 21) esse nemo dubitat (§. 44). Uti circumcisio declarabat, Jehovaham esse Deum posterorum Abrahami (Gen. XVII. 10 — 14. coll. v. 1. 7. f.), hisque vivendum esse in honorem (עֲבַד Mich. IV. 5) Jehovah Dei sui, his Jehovaham pro Deo colendum esse: ita (§. 112. f.) baptismus in honorem (ὀνομα) Patris & Filii declarat, Patrem & Filium esse Deum christianorum, quem colere debeant ac consulere ipsis liceat. cf. ἐπεβαπτισμα εἰς Θεον 1 Petr. III. 21. & Comm. in ep. ad Ebr. p. 529. f.

§. 44.

Filius, etiam ut nondum conjunctus cum homine Jesu, a Patre (1 Jo. I. 2. Jo. XVII. 24. a) sic distinguitur (XVII. 5. I. I. f. coll. 1 Joh. I. 2), ut discrimen, non in sola cogitatione, sed in re positum, agnosci oporteat b). Sed cum æque Filium (§. 42) & Patrem (1 Cor. VIII. 6. Joh. XVII. I. 3. I. I. 2. coll.

v. 18. & 1 Joh. I. 2) pro *Deo* habere jubeamur, Deus vero non nisi *unus* (§. 28) sit; verum illud ac reale discrimen non licet sumere tantum, ut plures uno Dii cogitentur *c*). Omnipotentia Filii (Jo. X. 28. §. 42) non alia, sed eadem (v. 30) atque Patris (v. 29) est. Omniscientia (XVI. 13. coll. 1 Cor. II. 10. f.) Filii (Jo. XVI. 14) eadem ipsa est, quæ Patris (v. 15). Universæ perfectionis divina *d*), quæ Patris est, eadem *e*) inest in Filio (Col. I. 19).

a) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 8. f.

b) Non ο Θεος, quoad distinguitur ab eo ο λογος, sed ο λογος ο προς αυτον (Joh. I. 1. 2) homo factus est (v. 14. cf. v. 18), non nominatim Pater, sed η ζωνη αιωνιος, quoad erat προς τον πατερα, hominibus se exhibuit (1 Jo. I. 2). v. über den Zweck Joh. p. 471. fs. 489. f.

c) l, c. p. 470. fs.

d) Intelligimus perfectionem eam, quam notio Dei (§. 20) continet, tametsi non negamus, insignem divinitatis perfectionem in triplici (§. 46) illo discrimine Patris & Filii & Spiritus S. atque (§. 44. e). §. 45) in conjunctionis horum trium arctissimo vinculo sitam esse. Sua cujusque propria est haec nominatim interior relatio ad reliquos, sed, quia cuique propria est certa relatio ad reliquos, divina perfectio non in eo seorsum ponitur, quod unius, v. c. Patris, proprium est, sed hujus proprii necessi-

tudine cum eo, quod reliquorum, e. c. Filii & Spiritus S. proprium est, continetur. At *communis* est Patri, Filio & Spiritui S. *divina* hæc perfectio, vere a duobus differre & necessario cum iis conjungi. cf. *Flatt* l. c. p. 97. fs.

e) Et hætenus in homine Jesu, cum quo ο λογος *θεος* se conjunxit (Jo. I. 1. 14. 1 Jo. I. 2), ipse etiam Pater se exhibuit (Jo. XIV. 7—9), quippe enim Pater ab eo, qui est homo factus & in humana natura hominibus se exhibuit (not. b), nullo modo dividi ac divelli potest (v. 10. f. X. 38. 30). cf. l. c. p. 196. 478. fs.

§. 45.

Ut Filius, qui in homine Jesu se exhibuit, in formula baptismi cum Patre conjungitur ideo (§. 43. d), quod distinctus quidem a Patre, sed unus cum eo (§. 44) Deus est (§. 42): sic etiam Spiritus S. qui magnum opus a Christo coeptum persecutus est (§. 9), Patri & Filio in laudata formula a) eandem ob causam adjungitur, propterea nimirum, quod & ipse similiter a Patre & Filio distinctus, sed utrique conjunctissimus (Jo. XV. 26. Matth. X. 20. Rom. VIII. 11. coll. VI. 4. Rom. VIII. 9. f. Gal. IV. 6. 1 Petr. I. 11.) & juxta cum iis unus ille (§. 28) Deus est, quem (1 Petr. III. 21. §. 43. d) baptizati debent consulere & colere. Verum alibi quoque cum

a Filio & Patre distinguitur (Joh. XIV. 16. XV. 26. XVI. 13 — 15), tum ad Deum refertur (1 Cor. II. 11. b), eademque ipsi, ut Patri & (Jo. XVI. 14. f. §. 44) Filio, omniscientia c) tribuitur (v. 13. d) 1 Cor. II. 10).

a) v. etiam 2 Cor. XIII. 13. 1 Cor. XII. 4 — 6. 1 Petr. I. 2. cf. Jud. 20, 21. De loco 1 Joh. V. 7. cf. Relat. Tub. 1785. N. 72. *Griesbachii* Bemerkungen über des Herrn Geh. Raths *Hexel* Vertheidigung der Aechtheit der Stelle 1 Joh. V. 7. Gieß. 1794. 8. quæ ipsa scriptio legitur etiam in *Hexelii* Schriftforscher. T. II. P. III.

b) v. etiam 1 Cor. III. 16. & VI. 19. coll. III. 17. 2 Cor. VI. 16. add. Act. V. 3. coll. v. 4.

c) De alia proprietate divina (§. 21) v. 1 Cor. XII. 8. 9. 11.

d) v. *Mori* Epit. theol. christ. p. 66. not. I. & Comm. in ep. ad Hebr. p. 428.

§. 46.

Ergo ab se invicem distinctos Patrem & Filium & Spiritum S. pro uno Deo habemus & colimus (§. 44. f.). Quo autem proprie modo is, qui homo factus est (§. 44. b), ipsiusque amantissimus Pater (§. 44. a) inter se differant, quave nominatim ratione distinctus sit Spiritus S. a Filio & Patre, unde missus & profectus est ad apostolos (Jo. XV.

26) id, ut multa alia, maxime in rebus divinis, nescire nulloque igitur verbo aut modo loquendi perfecte exprimere nos posse profiteremur *a)*. Atque hæc ipsa formæ discriminis ignorantia impedit, quo minus explanare *b)* possimus consensum ejus cum unitate Dei, quam, ipsa potissimum auctoritate sacrarum literarum ducti *c)*, firmiter tenemus.

a) v. über den Zweck Joh. p. 470. fs. *D. van de Wijnperffe* l. l. p. 209. fs. *Griesbachii* Anl. zum Studium der popul. Dogm. §. 62 — 64. *Schlegelii* erneuerte Erwägung der Lehre von der göttl. Dreyeinigk. P. II. Sect. II. p. 89. fs. *Augustini* L. V. de Trinit. c. IX. (Opp. Basil. 1543. T. III. p. 321).

b) Sed eandem ob causam, propter quam declarari nequit ille consensus, nec impugnari potest ulla idonea ratione. v. über den Zweck Joh. p. 475. fs. *Flattium* l. c, §. XIV.

c) v. supra §. 28. & über den Zweck Joh. p. 470. 231. fs. *van de Wijnperffe* l. c, p. 212, fs.

LIBER TERTIUS
DE MENTIBUS CREATIS.

CAPUT PRIMUM

DE ANGELIS.

§. 47.

Ubi de creatione & providentia *universe* vidimus (§. 31. seqq.), proximum foret (§. 41), ut de *nostrarum* rerum initiis & administratione *nominatim* ageremus, nisi inter morales naturas, quorum mens (§. 25) suprema potissimum spectat (§. 18. g). §. 34. c), excellerent (§. 48) aliæ, quæ ad nos ipsos aliquid pertinent, quibus in humanarum rerum administratione providentia divina varie utitur (§. 49), cum quibus etiam speramus (§. 62) conjuncte nos aliquando victuros esse a).

a) Universe hæc doctrina, quod angelorum bonorum sit conjunctio quædam cum melioribus hominibus, dignitatem horum hominum (Matth. XVIII. 10. Luc. XV. 1. 22) et pretium *μεταβολας* (Luc. XV. 10) illustrat, ejusque sensum efficit vividorem.

§. 48.

Magna est (Matth. XXII. 30. *a*) multitudo (XXVI. 53. Luc. II. 13. 15. cf. Ebr. XII. 22. 23. *b*) mentium, quæ pro viribus, a creatore infitis longoque ac fideli usu confirmatis (§. 49. *b*), tum intelligentia & efficacitate (Marc. XIII. 32. 2 Theff. I. 7. *c*) Ps. CIII. 20. cf. 2 Petr. II. 11), tum sanctimonia (Luc. IX. 26. 1 Tim. V. 21) & beatitate (Luc. XX. 36. cf. Ebr. XII. 23. *t*). *u*) excellunt (Matth. XVIII. 10).

a) Etiamfi Christus vanas eorum, quibuscum egerit, opiniones suæ doctrinæ admiscuisse putetur, quod secus esse confidimus (§. 13. *b*), hoc certe loco nullus suspicioni locus relinquitur. Egit enim Dominus cum Sadducæis, quorum auribus l. l. haud profecto (Act. XXIII. 8) accommodavit orationem, sed quorum errori circa angelos similiter *contradixit*, atque alteri de mortuorum conditione (Matth. XXII. 29).

b) In tanta societate varios etiam ordines (1 Theff. IV. 16. cf. Jud. 9) esse, per se est credibile.

c) v. Diss. in epist. Pauli min. aliquot loca not. 120.

§. 49.

Hos spiritus universim esse ministros divinæ providentiæ (Ps. CIII. 20. CIV. 4. *a*), ipsum nomen *angelorum* ostendit (CIV. 4. cf. Ebr.

I. 14. i). Nominatim vero iis injungi negotia, ad *humanas* b) res spectantia, tum certis generibus negotiorum, quæ angelis proprie destinata esse leguntur (Luc. XVI. 22. c) Matth. XIII. 41. 49. XXIV. 31. d), tum alius generis singularibus eventis patet, in quibus angelorum occupationes manifestæ exstiterunt (Act. V. 19. f. XII. 7. fs. XXVII. 23. fs. X. 3. fs. e) Luc. I. 11. fs. 26. fs. II. 9. fs.). Sed tum quoque, cum nulla angelorum ministeria apparent, fieri nihilo minus posse (§. 37), ut his ministris utatur f) Deus, propterea sumere licet, quod Deus universe dicitur piorum hominum commodis etiam angelos destinare (Matth. XVIII. 10. Ps. XXXIV. 8. XCI. 11. f. cf. Ebr. I. 14. m). XII. 23. t). Hoc sufficit ad tranquillitatem & officium, tametsi non possumus (§. 37) internoscere beneficia, per angelos accepta. Nam ad tranquillandum animum satis est (§. 38. f.) tenere, non adstrictum esse Deum naturali cursu rerum, sed aliis quoque modis opitulari posse, nec nullius momenti est, harum viarum, quæ patent Deo, exemplum aliquod (§. 35. d) videre in angelorum munere. Sicubi Deus revera hanc proprie viam persequitur, nihil nobis necesse est id exacte scire

aut constituere. Neque enim angeli ut domini rerum nostrarum, sed jussi a domino rerum missique (Ps. CIII. 20. CIV. 4. cf. Ebr. I. 13. 14. k) opitulantur nobis, neque fiducia nostra & adoratio ministros auxilii divini, sed eum, cui venerationem & officium præstant angeli (Ps. CIII. 20), dum opitulantur nobis, & cui omnia beneficia referimus accepta, sive per angelos g) sive alia quacunque via obtingant, respicere debet (Col. II. 18. 19).

a) Locum hunc ad angelos pertinere, grammatica ratio persuadet (Ebr. I. 7. y), nec repugnat contextus. Neque enim auctori propositum erat, visibilia Dei opera in universum carmine persequi, sed providentia divina, circa terram (Ps. CIV. 5) versans, quam nominatim (cf. v. 24. 30) exequitur Psalter (v. 6. fs.), ita describitur, ut præconium *majestatis* (v. 1) domini ac benefactoris nostri item præmittatur (v. 1 — 4), ut Ps. CIII. ejusdem majestatis prædicatio (v. 19. fs.) excipit descriptionem clementiæ (v. 1. fs.) ejus, qui talis ac tantus est. Atqui præconio majestatis divinæ angelorum commemoratio (CIV. 4) non minus apta erat (CIII. 20. I Reg. XXII. 19. Dan. VII. 10), quam reliquorum (Ps. CIV. 2. f.) mentio (v. Ef. XL. 22. Ps. LXVIII. 34. f.). cf. *Heinrichs* ad Ebr. I. 7. p. 45.

b) Ut mentes universe tum voluptatis suæ causa habere debent, quod agant, tum in virtute & scientia proficiunt, dum exercentur officiis: ita etiam angeli proprie ex administratione negotiorum, quæ

Deus ipsis injungit, nominatim ex ministerio, quod in humanis rebus gubernandis Deo præstant, varium fructum capiunt (1 Petr. I. 12. Eph. III. 10. Luc. XV. 10). v. Comm. in ep. ad Hebr. P. II. §. 16. Quid momenti afferat hæc observatio ad utilitatem (cf. supra §. 47) doctrinæ de angelis existimandam, Commentarius citat. lp. 632. ostendit. (cf. infra §. 91. 1).

c) v. Diff. de parabolis Christi p. 41.

d) Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 23.

e) l. c. p. 81. fs. Entw. einer reinen bibl. Theol. von Ammon P. I. p. 263. f.

f) v. b. Mori Epit. theol. christianæ P. II. §. 2—4. & Hoepfnerum über das Leben und die Verdienste des verewigten Morus p. 41. f.

g) cf. Apoc. XIX. 10. XXII. 9. & Neue Apol. der Offenb. Joh. p. 388. f.

§. 50.

Pars angelorum a), duce b) uno, qui c) diabolus & Satanus appellatur (Matth. XXV. 41. cf. Ap. XII. 9), peccarunt (1 Jo. III. 8. cf. 2 Petr. II. 4) &, superiore sua integritate ac beatitudine amissa d), poenas sempiternas e) partim subierunt, partim expectant f).

a) Quia pertinent ad classem angelorum (cf. not. d), etiam nunc vocantur *angeli* Matth. XXV. 41. cf. 2 Petr. II. 4, Jud. 6.

b) Quia se a diabolo vocari siverunt in partem defectionis a Deo, & diabolum sequi pergunt, ap-

pellantur *οι αγγελοι ΑΥΤΟΥ* Matth. XXV. 41. cf. Apoc. XII. 7. ubi etiam ex contrario *stantes cum Michael* boni angeli dicuntur *οι αγγελοι ΑΥΤΟΥ*.

c) Etiam Matth. XII. 26. Marc. III. 23. vocabulum *σαταναν* non communicatur cum angelis Satanæ, sed pro voce *εαυτου* (v. 26. Luc. XI. 18) usurpatur (Comm. in ep. ad Hebr. p. 644).

d) Diabolus *εν τη αληθεια ουχ* ΕΣΤΗΚΕ (Jo. VIII. 44). Ipse ejusque angeli ante, quam fierent pravi, *coelestes* spiritus fuerant (Eph. VI. 12. cf. Diff. de sensu vocis *πνευμα* not. 70. & Ebr. XI. 31. r), hoc est, puri & beati, quales reliqui angeli etiamnum sunt (Eph. III. 10. Matth. XVIII. 10. XXII. 30) cf. Jud. 6. & Diff. de epp. cathol. occasione & consilio not. 119.

e) Matth. XXV. 41. 46. (§. 58. f). Gen. III. 14. cf. Progr. de proteuangelio p. 18. not. r). & Jud. 6. *αιδισα*.

f) cf. 2 Petr. II. 4. Jud. 6. Jac. II. 19. Apoc. XX. 10. & Progr. cit.

§. 51.

Diabolus & primis hominibus auctor suusque fuit peccati (Jo. VIII. 44. a), & pergit esse infenso adversus humanum genus animo (Matth. XIII. 39. 2 Cor. I. 11. Eph. VI. 11. cf. Apoc. XII. 10), pro sensuque isto delicta & perniciem hominum b), consociata cum suis angelis (§. 50. b) opera (Eph. VI. 12), gestit adjuvare (Luc. XXII. 31. Jo. XIII. 2. 27. Act. V. 4. Eph. II. 2. VI. 11—13. 16. 1 Cor. VII. 5. e) Act. XXVI. 18. cf. Ebr. II. 14. k).

Apoc. XII. 9. XX. 3. 8), illorum contra salutem ceu rem adversam ipsiusque consilio & machinationi inimicam atque probrosam indignatur ac dolet (Jo. XVI. 11. XII. 31. Col. 11. 15. Gen. III. 15. cf. Ebr. 11. 14. d).

a) v. Progr. cit. p. 11. fs. Relat. Tub. 1790. p. 137. fs.

b) h. e. miseriae & poenarum inter ipsum & homines communionem (Matth. XXV. 41. XIII. 38. f. coll. v. 42. cf. Apoc. XX. 10. 15). v. Pr. cit. p. 16. fs.

c) Similiter Matth. IV. 3. diabolus (v. 1) vocatur ὁ πειρασῶν, qui solet ad peccandum sollicitare. cf. Diff. 1. in LL. N. T. histor. not. 4.

d) v. Progr. cit. p. 20. f. Ut inimicus iste diaboli sensus in homines *sub oculos subjiceretur*, & opus Christi salutare ex ea etiam parte, quoad humani generis antiquum hostem confutavit ejusque pestiferis consiliis obstitit (Jo. XVI. 11. §. 52. c), luculentius appareret (Matth. XII. 28. cf. Progr. cit. p. 21. f.), ipsisque simul Jesu miraculis manifesta (v. 25 — 32) bonae (cf. v. 24) originis nota imprimeretur (§. 8. h), Christi & apostolorum ætate permixta fuit Satanæ (v. 26. coll. v. 22. 24. 27. f. Luc. XIII. 16. coll. v. 11. X. 18. coll. v. 17. 20. Act. X. 38) ejusque angelis (Luc. X. 19. cf. Diff. de sensu histor. §. XIV) potestas, certos homines occupandi, hoc est (Act. X. 38. cf. V. 16. & Comm. in ep. ad Hebr. p. 538), morbis afficiendi, Christo autem, ejusque auctoritate etiam discipulis ejus (Matth. X. 1. Luc. X. 17. fs. cf. Marc. XVI. 17), imo aliis

quoque (Matth. XII. 27. §. 8. f.) data fuit potestas, conspicuæ illius efficientiæ diaboli *conspicuo modo* frangendæ. Extant certe de ejusmodi effectiõibus pravorum angelorum, quas Christus compresserit, tales narrationes (v. c. Matth. VIII. 28, fs.), quas in aliam sententiam interpretari nemo commode possit (cf. Diss. de sensu hist. p. 42. fs. Relat. Tub. 1787. p. 412. fs. über den Zweck Joh. p. 322. f.), ipsiusque Domini talia pronunciata, in quibus animi sententiam libere profiteri licuisset, quia res ipsi non cum multitudine, sed cum familiaribus discipulis fuerat (v. c. Matth. XVII. 19. 21. Luc. X. 17 — 21), imo in quibus habuisset etiam (v. c. Matth. XII. 28. 29. Diss. cit. p. 24. f. cf. Allg. deutsche Bibl. T. LXXIV. p. 82), quare contradiceret vulgari opinioni, si contra sensisset. v. *Hessium* über die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn p. 257 — 264. 270. fs. Luculentis vero testimoniis propter solam rei narratæ obscuritatem aliquam & modi ignorantiam vim facere, non est veri philosophi. v. Comm. in epist. ad Hebr. p. 539. fs. Annot. theol. ad philos. *Kantii* de relig. doctrinam §. II. Ceterum e loco Act. XVI. 16 — 18. non sequitur necessario, quod *Michaelis* (Dogmatik p. 353. 361. Anm. zu seiner Uebers. des N. T. P. II. p. 375. f.) & *Eckermannus* (Comp. theol. christ. p. 89) cogere volunt, Paulum (v. 18) & Lucam (v. 16) falsæ (1 Cor. VIII. 4. X. 19) opinioni verba sua accommodasse. Neque enim necesse est, πνευμα πικρῶνος Act. XVI. 16. cum *Michaelis* (Uebers. p. 287) & *Eckermanno* vertere spiritum *Apollinis*, quem utique & Paulus & Lucas pro mero & fictitio nomine habuerunt,

sed usus loquendi (v. *Wetstenium* ad v. 16) hanc versionem patitur: spiritum *ventriloquae* (εγγαστριμυθς). Et morbo quodam affecta ex eoque *ventriloqua* fuerat ancilla, nam si per meram fraudem omnia gessisset, ejusque suscipiendæ facultas non pependisset ex certa affectione, quæ non fuerat penes famulam, Pauli facinus (v. 18) obstare (v. 19) non potuisset, quo minus pristina fraus etiam deinceps continuaretur. In quo consentientem habemus ipsum *Michaelis* ad v. 16. 18. Sed morbi illius, per quem ancilla evaserat *ventriloqua*, ut aliorum, a Christo depulsum, causa poterat esse sita in pravi angeli (πνευματος v. 18) efficientia. Ergo πνευμα πνθωνος idem valet, ac, spiritus pravus, *efficiens ventriloquam*, sicut πνευμα ασθενειας Luc. XIII. 11. est pravus spiritus (v. 16), *efficiens morbum*. Neque obstat, quod genitivus appositionis (cf. Phil. IV. 9. d). Ebr. VII. 2. 1), quem bene explicat glossema πνθωνα, nostro loco non abstractum nomen est, quemadmodum in altero Lucæ loco. Nam effecti metonymia pro causa (Obff. gt. p. 15) non modo in abstractorum. sed & in *concretorum* nomina cadit. Ut enim πνευμα κωφον, αλαλον Luc. XI. 14. Marc. IX. 25. 17. nihil aliud est, quam spiritus, δαιμονιζομενον (Matth. XII. 22) *efficiens mutum*; ita etiam spiritus, qui est πνθων, significare potest spiritum, qui hominem *efficit ventriloquum* (πνθωνα). Causa denique, cur *Joannes* de curatis dæmoniacis nullam mentionem habeat, non necessario quærenda est in ipsius adæmonismo (cf. *Eichhornii* Allg. Bibl. der bibl. Litterat. T. IV. p. 333. fs.), cui profecto hic apostolus omnium minime favet (§. 50. 51. 52. e), sed ea potius fuisse

videtur, quod laudato evangelistæ non esset propositum (v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. §. 1), rerum Christi justam historiam scribere, sed pleraque miracula, in his curationes dæmoniacorum, ex antiquioribus evangeliis cognitasumeret (§. 12. d). Universum Joannis scriptum accommodate ad proprium, quod sequitur, consilium (1. c. §. 19. 7) ex ingenti numero sanationum (VI. 2) *non plures tribus* (IV. 46. fs. V. IX) exponit, in quibus haud profecto miramur, ne unam quidem fuisse, quæ morbum *a daemonio ortum* depulerit.

§. 52.

Sed omnibus illis studiis pravi angeli nihil possunt (1 Jo. V. 18) nisi apud eos, qui per se ipsi (Jo VIII. 44) appetunt ea, quorum studio Satanas fertur, hoc est (1 Jo. III. 8), qui peccatis indulgent. Ut a peccatis quisque sibi cavet diligentissime, ita tutissimus est ab angelorum pravorum noxia potestate (V. 18), & quibus modis tum, cum nullæ a Satanæ insidiæ parantur, obsistere debemus malo morali, iisdem ipsis *a*), non aliis (Eph. VI. 14 — 18. 1 Petr. V. 8. f.), simul etiam diabolo ejusque angelis resistitur (v. 9. Eph. VI. 11 — 13. 16. cf. Jac. IV. 7), si forte ad reliquas causas, quibus ad peccandum sollicitetur aliquis, hoc quoque accedat, ut pravi angeli conferre gestiant ad augendum malum.

malum. Cum igitur per proprium cujusque vitium Satanæ demum aditus ad humanos animos in graviora mala illiciendos detur (1 Cor. VII. 5), ne illa quidem crimina, quæ re vera a pravis angelis adjuvantur & accumuluntur, purgare licet accusando diabolo, qui, ut alia quæque externa occasio peccandi, nihil valet, nisi quis sua culpa, quorum igitur omnia tandem redeunt *aa*), internis peccati causis (cf. Jac. I. 14. f.) negligat resistere iis modis, quibus pariter opus est, si intercesserit hoc nominatim loco ac tempore pravorum angelorum machinatio si nulla accesserit. Prius autem illud in singulis facinoribus ne possumus quidem internoscere aut pro certo sumere *b*), ut sumunt pro certo, qui utuntur excusatione per se vana. Sed *universe* tamen fieri posse ac solere (§. 51), quod in *singulis* causis *nominatim* definire non licet, ideo *c*) tenendum est, ut, memores avidorum in mala nostra (1 Petr. V. 8. Eph. VI. 16) hostium, quorum vi ac arte (v. 12. 11) malo morali indulgentes homines interdum (v. 13) longius, quam initio ipsi voluerint, provehi *d*) possint, tanto circumspectiores simus in fugiendis vitiis (1 Petr. V. 8),

quæ aditum patefaciunt diabolo ejusque angelis, & tanto diligentius utamur præsiidiis pietatis (Eph. VI, 11. fs.), quæ eadem valent etiam contra diaboli machinationem. Hæc inculcare, & ipsam, quæ in sacris scripturis traditur *e*), doctrinam de malis angelis conferre ad pietatem commendandam atque ad deterrendum a vitiis, multo satius fuerit, quam omnia, seu diserte legantur in sacris literis, five extantis in scriptura doctrinæ mera additamenta, ab hominum superstitione profecta, sint, negare præfracte, & per hanc cupiditatem, vero ac errori promiscue renitentem, plebi ea quoque ipsa, quæ contra falsas opiniones, cum veritate commixtas, recte & sacris literis convenienter disputamus, in suspicionem adducere, ipsoque bello infelicer gesto etiam confirmare pestilentem superstitionem *f*).

a) cf. Progr. cit. p. 24.

aa) v. *Kantii* Relig. innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft p. 66. & Annott. theol. ad philos. *Kantii* de relig. doct. p. 8.

b) v. über die Unentschuldbarkeit der Christen, wenn sie nicht selig werden p. 11. fs.

c) cf. b. *Doederlein* Inst. Theol. christ. §. 144. Obs. 4. P. I. p. 499. Accedit, quod notitia diaboli & molitionis ejus in hominum causa tum origini

(§. 51. a). §. 53. f) ac progressionem (§. 51. b) miserie humanæ plenius & vividius (cf. Progr. cit. p. 23) intelligendæ servit, tum operis Christi vim perfectius cognoscendam & e novo momento (Jo. XVI. 11) æstimandam præbet (l. c. p. 22. Comm. in ep. Hebr. p. 615. f. 632).

d) Cum sollicitatio pravorum hominum & infelix concursus rerum externarum, tametsi crebro non magis pendeant e nobis ipsis quam infidiæ malorum angelorum, magnam tamen, nisi mox principium peccati caveamus, & pietatis adminicula usu nobis instructa & parata sint, vim habere soleant ad peccata & funesta, quæ inde oriuntur, mala cumulanda; mirari tanto minus debemus, si ad alia pericula, quæ in dubium vocare non possumus, hoc quoque vel periculum vel peccati diligenter vitandi argumentum accedat, quod, qui vitiis deditus est aut certe a recto non dubitat deflectere, pravis etiam angelis facile possit se objicere & mali augendi potestatem iis dare.

e) Nulla causa intel igitur, quare Christus hanc doctrinam, si falsam ipse duxisset, publice ac fidenter rejicere dubitaverit, quum hanc ipsam opinionem repudiare liberum fuisset (Act. XXIII. 8. cf. §. 48. a) spectatæ (cf. *Josephi* Antt. jud. L. XIII. c. X. §. 6) Judæorum parti, cum qua Jesus avitæ traditionis auctoritatem, quamvis opinione de malorum angelorum vi multo carior & usque adeo sancta esset vulgo, ut ipsi, qui forte magistratum obtinuisent, Sadducæi nihil contra moliri auderent, sed e Pharisæorum sententia majorum decreta servari consentirent (v. *Josephum* l. c. L. XVIII. c. I.

§. 4). tamen diserte & palam rejicere nullus dubitavit, atque offensionem dictorum nihil curavit (Matth. XV. 12—14). Sin omnino voluit offensionem vitare, nec necesse quidem fuit confirmare doctrinam de malis angelis, sed satis fuit universam causam intactam relinquere (cf. Diff. de sensu histor. p. 20. fs.). Atqui Christus etiam tum, cum diaboli commemoratio non fecit ad declinandam, sed ad cumulandam offensionem (Joh. VIII. 48. 52), etiamsi auditores nullam vel necessitatem vel ansam commemorationis attulissent, rem dedita opera (v. 38. 41) eo tandem deduxit, ut de diabolo commemorare posset (v. 44), & eo quidem loco commemoravit, quo de absoluta fide sua confidentissime asseveravit (v. 38. 40. 42. f. 45—47) & mendacium omne detestatus est sanctissime (v. 44). Eandem doctrinam non modo coram multitudine, sed & coram discipulis seorsum (cf. 51. d) tractavit: (Matth. XIII. 36. 38. f. XXV. 41. coll. XXIV. 3. Marc. IV. 10. 15. Luc. XXII. 31), imo inter capita doctrinae, quam *divinus Spiritus* per apostolos in mundo promulgaturus esset, diserte numeravit (Joh. XVI. 7. f. 11. cf. Relat. Tub. 1790. p. 141. f.). v. etiam *Hessius* über die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn p. 173. f. 255. f. Similiter Paulus, qui Ephesios de carissimarum ipsis magicarum artium studio deijcere ausus fuerat (Act. XIX. 19), eadem christiana doctrina, quæ (v. 20) superstitionem istam evellerat, minime indignam censuit doctrinam de malis angelis, sed epistolæ, ad Ephesios datæ (v. Progr. de consensu epp. Pauli ad Hebr. & Galatas 1791. not. 48), includere eam (II. 2. VI. 11. fs.)

non est veritus, tametsi, cum has ipsas literas scriberet, in Essaicae, qua Ephesios tentari fecit, superstitionis refutatione versaretur. v. Progr. de protevangelio p. 23. De loco Petrino (1 ep. V. 8) cf. Diff. de sensu historico p. 4.

f) v. Relat. Tubing. l. c. p. 143.

LIBRI TERTII
CAPUT SECVNDUM
DE HOMINIBUS.

SECTIO PRIOR

DE HUMANI GENERIS INITIIS AC DEPRAVATIONE,
ET NEXA INDE MISERIA.

§. 53.

Humano corpori necesse esse mori, & humanos animos, simul ac iis officii intelligentia & sensus veniat (cf. Rom. VII. 8. f.), ab officio omnes (III. 9—20. 22. f. Gen. VII. 21) multifariam discedere, uno verbo, peccare (1 Jo. II. 4), experientia loquitur. Sed e sacris literis discimus, utriusque miseriae initia non a prima humani generis origine repetenda, sed adventicia esse (Rom. V. 12. ss.). Primi enim homines, quos Deus universi (Act. XVII. 26. Gen. III. 20) generis humani pa-

rentes esse voluit (Gen. I. 28), sive (v. 27. Matth. XIX. 4 — 6) unus (Gen. II. 7. coll. v. 18. fs. III. 6. fs. *a*) ille mas, &, quæ deinceps (II. 18. fs. 1 Tim. II. 13. 1 Cor. XI. 8. f. 12. *b*), efficiente Deo, esse coepit, una femina, quemadmodum cetera omnia, item in suo genere boni atque perfecti creati sunt (Gen. I. 31). Sed hominis proprietas ex consilio creatoris sita erat in similitudine cum Deo (v. 26. f. V. 1). Hæc vero ipsa, etiam quoad *c*) excellentia hominis super ceteras terrestres res harumque potestate & dominatu cerni debebat (I. 26. 28. f. cf. Jac. III. 9. 7), natura hominis rationabili & morali continetur (Act. XV. 1. 29. cf. §. 25), moralis autem natura, quæ compos est facultatis suæ, ut primi homines mox liberum habebant *d*) integræ facultatis usum, per bona esse (Gen. I. 31) nequit, nisi vitio morali vacet, ac morale bonum sectetur. Itaque recentes homines primi hac *e*) potissimum similitudine cum Deo conjuncti erant, ut puri essent aptique per indolem suam *f*) ad cavenda peccata & colendum officium (III. 2. 3). Si conservassent hanc puritatem suam, a necessitate moriendi *g*), quæ hominis culpa (1 Cor. XV. 21. f.), per peccatum (Gen. II. 17. III. 17. 19.

Rom. V. 12. 14. fs.) inveſta demum eſt, liberi manſiſſent. Promta enim ipſis a Deo fuerant &, niſi deliquiſſent, patere perrexiffent præſidia ad vitam integritatemque valetudinis perpetuo continuandam (Gen. III. 22).

a) Hoc loco de *duabus perſonis*, uno mare & una femina, ſermonem eſſe, etiam *Brunſius* fate- tur (Nov. Repert. P. II. p. 207. f.). Sed & reliqui loci (I. 26. fs. V. 1. f.) conſentiunt, niſi quærimus repugnantiam. Licet enim concedamus, nomen *אֱדָם* utrobique appellativum eſſe, non proprium (l. c. p. 201. fs.), neutro tamen loco (I. 27. V. 2) cogimur vertere: *mares & feminas* creavit Deus illos, nempe homines (*אָדָם, אֱדָם*, cf. VI. 1), quos ante (I. 27. init. & V. 1) ſui ſimiles creaviſſe dicitur; ſed in hanc quoque ſententiam interpretari licet: quum Deus crearet homines ſui ſimiles, *ma- rem & feminam* fecit (*ἐποίησεν αὐτὸς* Matth. X X. 4. cf. *αὐτὸς* XXI. 41. *αὐτοῦ* Act. XXIII. 27. *Elsnerum* ad Apoc. II. 7. *Kypkium* ad Act. X. 38. Obſſ. gr. p. 296), iſſique (*mari & feminae*) benedixit (Gen. I. 28) & nomen hominum (*אָדָם*) indidit, cum crea- rentur (V. 2). cf. etiam, quæ *L. J. C. Juſti* contra *Brunſium* monuit in *Pauli Memorabilibus* P. V. pag. 73. fs. Sed & N. T. perſpicue ponit, & in gra- viſſima doctrina de humanæ ſalutis reſtitutore (§. 59) ſumit, unum aliquem hominem (Rom. V. 12. 15. fs.), qui, cum initio ſolus (Gen. II. 18. fs.) ad- fuiſſet, ipſaque etiam conjuge prior (1 Tim. II. 13), uno verbo, primus homo (cf. 1 Cor. XV. 45), atque etiam potior (XI. 9) homine femina fuiſſet, communi

(Gen. V. 2) nomine *hominis* (אָדָם) κατ' ἐξοχὴν appellatus fuit (II. 7. fs. V. 3. Rom. V. 14. 1 Cor. XV. 22. 45. 1 Tim. II. 13), cum uxore sua (1 Cor. XI. 11), quæ tamen ipsa item ex primo homine pepererit (v. 8. 12. cf. not. b), universi generis humani parentem esse (Act. XVII. 26. 1 Cor. XV. 48. f.) v. etiam *Eichhorn's Urgeschichte*, herausgegeben von D. *Gabler* P. II. T. II. p. 43. fs. (qui consensum capituli I. Geneseos cum c. II. III. his argumentis confirmat, quod I. 27. *maris & feminae* mentio non facile ad varias stirpes hominum, mare & femina constantes, trahi possit, cum neque addatur לְמִינָהּ, ut v. 21. 24. neque his laudatis locis marium & feminarum, quamvis etiam in reliquis animalibus præter homines repertarum, singularis mentio inferatur, ut igitur credibile sit, homines v. 27. constituisse perhiberi uno mare & una femina, non pluribus marium & feminarum generibus, quæ etiam in ceteris animalibus annotari potuissent. Præterea etiam physica argumenta favere potius quam ob stare monstrantur humani generis ortui ab uno mare & femina).

b) Quod Deus feminam non simul cum homine mare creavit, id eo valuit (cf. §. 32. c), ut recenti primo homini per creationem alterius hominis, ipso jam præsentem orti, suus ipsius ortus, cui interesse non poterat, velut repræsentaretur, ut ex novo hoc facto tanto luculentius intelligeret, per quem ipse etiam esset, & quam potentem, benignum omnique utilitatis & opportunitatis providum (Gen. II. 18. 20) auctorem haberet. Quod divina omnipotentia, quæ (cf. §. 31. e) Evam non minus quam Ada-

munum creavit (Gen. I. 27. V. 2. Matth. XIX. 4), feminam hoc proprie modo (Gen. II. 21. f. 1 Cor. XI. 8. 12. cf. *Doederlein* Inst. Theol. christ. §. 150. Obs. 3. P. I. p. 517) hominem creare voluit, id spectavit ad monendos recentes homines de mutuo officio (Gen. II. 24. Matth. XIX. 5. f. Eph. V. 28—33. 1 Tim. II. 12. f. 1 Cor. XI. 8. f. coll. v. 7. 3. & Eph. V. 22. f.). Sed aliis etiam modis (Gen. II. 15—17. 19. f.) Deum excolendi animi materiam recentibus primis hominibus suppeditavit. v. *Mori* Progr. I. de notitia religionis cum rebus experientiae obviis copulata.

c) Qui dignitate antecedunt alios, ii dicuntur similitudine Deum referre 1 Cor. XI. 7. Ps. LXXXII. 6. Ebr. I. (r).

d) cf. Gen. II. 15—20.

e) Etiam (cf. not. c) probitas nominatim similitudini cum Deo annumeratur, cf. Col. III. 10. cum Eph. IV. 24. 1 Petr. I. 15. f. Matth. V. 48.

f) Faculas peccandi (§. 39. b), quam tristis eventus (§. 34) confirmavit, nequaquam arguit, primos homines recentes ea indole fuisse, ut nequirent perseverare in bono nec possent non delinquere. Nam in eadem natura angelorum, a qua facultas peccandi, ut eventus docuit (§. 50), non magis abfuit quam ab humana natura, teste historia alterius partis angelorum (§. 48), talis profecto ac tanta indoles fuit, ut sufficeret constanti probitati.

g) Ad altiorem dignitatem provehi & πνευματικοι reddi (1 Cor. XV. 45. f.) humana corpora potuissent (cf. v. 51) etiam sine morte. cf. *Eichhornium* in Repertor. für bibl. u. morgenl. Litteratur P. IV. p. 200.

§. 54.

Sed hoc beneficium primis hominibus subtractum est (Gen. III. 19. 22. fs.), cum Eva per occasionem serpentis (v. 1. a), plantæ, cujus usu hominibus interdictum fuerat (II. 17. III. 3. 11), fructu vescentis (v. 6. b), a diabolo (§. 51. a) se induci tandem c) passa esset ad diffidendum Deo ejusque interdictum adspernandum (v. 4 — 6), & Adanus quoque a conjuge ad simile peccatum deluci se fivisset (v. 6. 12. 17).

a) Progr. de protevangelio p. 8. fs. Quia Satanas præsentia *serpentis* & esu (not. b) ad sermonem cum Eva tecte conferendum abusus fuerat (l. c. p. 11), propterea (l. c. p. 14) Satanas v. 14. *ut serpens* tractatus est. Neque igitur ullo modo nostram interpretationem attingit *Gableri* exceptio (*Eichhorns Urgeschichte* P. II. T. I. p. 271. f.), cuæ contra, quam ipsa Viri doctissimi *) narratio (l. c. p. 176. fs.) patitur, serpentis bestię præsentiam utique negatam ipsoque etiam versiculo 1. serpentem metaphoricum, sive diabolum, *non serpentem verum*, qui propter concursum sermonis, ab invisibili diabolo profecti, visus esset loqui (cf. *Hessii Bibl. der heiligen Gesch.* P. II. p. 241. fs.), intellectum a nobis fuisse fingit. Ceterum in ipsa etiam veriore illa narratione *Ven. Gablerus* hoc certe falso sumit (l. c. p. 177. f.), versiculum 14. qui unice de Satana explicatur, ad serpentem quoque bestiam tractum. aut bestię ser-

penti (v. 1) omnem astutiam univérse negatam fuisse, cum de *huiusmodi* astutia nominatim sermo fuisset (Progr. cit. p. 9. 11), quæ cerneretur *sermone*, quem nemo dixerit in bestiam cadere.

*) Ipsum igitur programma ante recentiorem, quæ supra legitur, declarationem meam satis perspicue (cf. *Gablerum* l. c. P. II. T. II. p. 118) expresserat sensum, quem versiculo 1. tribuerem. Quodsi vero nomen serpentis v. 1. *verum* serpentem, qui tam astutus *evasisse* (cf. Progr. cit. p. 11) *videbatur* (cf. supra §. 10. h), ut callide loqui posset, ita significet, ut simul *mentitum* serpentem arguat, qui sermonem, a serpente proficisci temere *visum*, *re vera* edidisset; mirum (cf. *Gablerum* l. c. p. 118. f.) jam non est, v. 14. f. intelligi serpentem, quoad deceperat Evam (v. 13.), ipsique exitiosum facinus ediderat (v. 14), itaque, si rem *ex veritate* spectes, serpentem *mentitum*, sive diabolum, qui facinoris, a serpente vero proficisci *visi*, proprius auctor fuerat. Quoniam in oculos *unum* duntaxat subjectum incurrerat, re autem ipsa subjectum duplex fuerat, cum serpens verus, qui (v. 1) tam astutus *evasisse* et omnia peregisse *videbatur*, tum diabolus, qui serpentem *mentitus* pestiferi sermonis *proprius* auctor extiterat; res ipsa flagitavit, ut *idem* nomen, re *ex sensu Evæ* spectata, *conspicuum ipsi verum* serpentem (v. 1 — 4), cujus opinatus sermo ab invisibili causa ortus fuerat, re autem *ex veritate* ac iudicio Dei (v. 14. f.) spectata, *invisibilem*, at *verum*, auctorem sermonis, qui serpentem *mentitus* fuerat, significaret. Quo denique consilio (l. c. p. 119) Deus v. 14. f. auctorem facinoris proprium ac verum, primis pa-

rentibus forte etiam nunc ignotum, tamen alloqui potuerit, Programma citatum p. 14. f. occupavit. Contrariarum interpretationum, maxime earum, quæ mythorum aliquod genus sumunt, refutatio pro hujus libelli instituto vix desiderabitur. Ceterum v. *Hessium* l. l. p. 156. fs.

b) Progr. cit. p. 11.

c) Quamvis Eva sermonem fallacem non diabolo, sed conspicuo serpenti tribuisse videatur (l. c. p. 11. 14 f.): incognito tamen sollicitatori resistere non minus potuit (l. c. p. 24) quam cognito, & aliquamdiu revera obstitit (Gen. III. 2. 3). Adamus ne tentatus quidem fuit ab incognito corruptore (1 Tim. II. 14), sed uxori obtemperavit.

§. 55.

Neque vero malum hic substitit, sed ab uno illo peccato (Rom. V. 16. a) primorum hominum ea perturbatio (*αταξία* b) orta est (Gen. III. 7. 11), ut vitiosa in iis affectio inesset, quæ et apud ipsos aliorum peccatorum (cf. v. 12) mater (*αμαρτία* c) esset, & per unum hominem Adamum (Rom. V. 12. coll. v. 14. 1 Cor. XV. 21. coll. v. 22), cui igitur ipsi vitiositas ista (*η αμαρτία*) Rom. V. 12. nominatim & præcipue tribuitur, ad omnes homines (*εις τον νεκρον* d) manaret ita, ut per hanc vitiositatem (*δια της αμαρτίας*) mors quoque ad omnes homines veniret. Hac nimi-

rum ratlone (ετω, δια της αμαρτιας) mors, ad puros homines non pertinens (§. 53), per humani generis universitatem pervasit, quia (εφ' ω), cum vitiositas (αμαρτια) in omnibus insit, omnes quoque tractantur ut vitiosi (παν-
της ημαρτων V. 12. seu e) κατακριματι sunt obnoxii V. 18. αμαρτωλοι κατακραθησαν V. 19). Quibus ne-
cesse est mori, iis inest vitiositas illa, per quam (δια της αμαρτιας, ετω V. 12) fit, ut homo vitiosus numeretur ideoque (εφ' ω) mori debeat f). Sed multi homines ante moriuntur, quam imitatio & adusuetudo locum habere possit. Ergo g) vitiositas (αμαρτια), unde venit ista necessitas moriendi (V. 12), antecedit imitationem & adusuetudinem, quæ, cum accedunt sensim, omnino augent vitiositatem, sed vitiositas ipsa altius latet & cum natalibus affertur (Ps. LI. 7. h). Cum hominis natura ferret, ut sui similes procrearet (1 Cor. XV. 48. s. cf. Gen. V. 3), eidem i) omnino consentaneum fuit, ut, bona indole, quæ primo homini divinitus insita fuerat (§. 53), per peccatum (§. 54) immutata, non primigenia illa, sed immutata hæc indoles ab Adamo transferretur k) ad posteros, ut homo cum vitiositate (cum αμαρτια Rom. V. 12), et hoc sensu (§. 56. a), procrearet (Jo. III. 6)

homines cum vitiositate (*σαρκα* hoc sensu). Unde l) homo Jesus, qui vitiositatis expers esse debebat (2 Cor. V. 21. 1 Jo. III. 5. 1 Petr. III. 18. m) l. 19. cf. Ebr. VII. 26), nec ortus est naturali lege ex genitore n) humano (Luc. I. 34. f. cf. Matth. I. 16 — 20. 25. o).

a) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 635. 648.

b) l. c. p. 649. f. *de Marées* Gottesvertheidigung über die Zulassung des Bösen P. I. p. 281. fs. *Heilmanni* Comp. theol. dogm. §. 168. 184. p. 161. 173. f. *Jacobi* Betrachtungen über die weisen Absichten Gottes P. IV. p. 17.

c) Comm. in ep. ad Hebr. p. 641. fs.

d) Pro illo *εἰς τὸν κόσμον*, ad quem *ἡ ἀμαρτία* & *ο θάνατος* venerit (*εἰσηλθε*), mox substituitur *εἰς πάντας ἀνθρώπους*. cf. quoque versiculum 18.

e) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 640. 636. f.

f) l. c. p. 640. f. 645.

g) l. c. p. 645. fs.

h) l. c. p. 654. fs. Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 47.

i) Comm. in ep. ad Hebr. p. 656. fs.

k) Ita demum fieri potuit, ut omnibus hominibus propter unum peccatum *Adami* necesse sit mori (Rom. V. 15 — 17). Nam ab uno illo peccato vitiositas *Adami* ipsius, & ab hac porro vitiositas posterorum *Adami* orta est, unde mortis necessitas pendet (v. 12). cf. l. c. p. 651. f. Ceterum doctrina de vitiositate ab Adamo ad posteros per procreationis successionem propagata, cohæret cum gravissi-

ma doctrina de salutari hominibus gratia Dei, huiusque rationi & naturæ rectius intelligendæ varie inservit (§. 55. 1). §. 59. 65. 73. a). 116. d). cf. quoque Diff. qua doctrina de Spiritus S. in mentibus nostris efficientia momento suo ponderatur §. VIII.

l) Comm. in ep. ad Hebr. p. 653. f. *de Marées* l. c. p. 324 — 329.

m) Unus Christus tanquam δικαίος fecernitur ab iis, pro quibus passus est, h. e. (§. 66) ab universitate reliquorum hominum, qui omnes præ eo non δικαίοι, sed ἀδικοί numerantur.

n) Comm. cit. p. 652. f.

o) Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 3. fs. Diff II. p. 11. fs. cf. infra §. 75. f.).

§. 56.

Vitium illud (ἡ ἀμαρτία Rom. V. 12. VII. 8. fs. VI. 12. a), cum quo nascimur, est intemperies quædam, aut vis sensuum (not. a). extr.) eluctans contra rationem & conscientiam (VII. 15. 17. 19 — 21. 23), legi divinæ eive, quod rectum est, consentientem (v. 16. 22. 25), sensitivæ igitur cupiditatis prævalentia est, quæ, tametsi latet aliquamdiu, tamen, ut ratio vim suam exferit, homoque rectum a pravo discernere incipit, statim prodit (Rom. VII. 8. f. b), normæque salubris (v. 10. 12. f.) impatientia (VII. 7) tanta (VII. 13) cernitur, ut per ipsam legem salu-

tarem irritetur ad nitendum contra & provocetur ad appetendum, quod alias ne appetiisset quidem (v. 5. 8. fs.), omninoque per indolem suam (v. 18. 23. VIII. 7. Gal. V. 17) concupiscat (v. 16. f. 24. Rom. VII. 5, VI. 12. Eph. II. 3. IV. 22. cf. Jac. I. 14), quod pravam & normæ contrarium est *c*). Jam, ut ejusmodi appetitio, quæ, quia abnormis est, per se ipsa in vitio est *d*), homini, in quo oboritur, culpæ verti possit, ipsius quidem obsequio & consensu in licentio rem appetitionem opus est (Rom. VI. 12. Gen. IV. 7. *e*) cf. Jac. I. 15), ut, vel intus alenda atque fovenda prava appetitione *f*), vel decernendo, per quod se exserere nititur, facto externo (Rom. VI. 13. 19. Eph. II. 3. §. 57. *c*), legi contrariam appetitionem sequatur (*πρὸς* Gal. V. 17. *τὸ* v. 16). Sed in ipsum quoque hominis arbitrium vitiositatis tanta potestas cernitur (Rom. VII. 14. 23), ut animum modo retrahat a probanda & amplectenda (1 Cor. II. 14. *g*) veritate, cupiditatibus inimica, modo probantem meliora, tamen rapiat cupiditate inflammatum ad sequenda deteriora (Rom. VII. 15. fs.). Immo in iis etiam ipsis, qui divino auxilio (§. 69 — 71. *e*). §. 74. *a*). §. 115. f.) innatæ vitiositatis tyrannide libe-

rati sunt (VI. 14. VIII. 2. Gal. V. 16), ipsa tamen vitiositas residet (v. 17. Rom. VI. 12), ut, nisi recuperare debeat imperium, perpetuo contra nitendum sit (VIII. 13. VI. 12. f.), ipsaque necessitas renisus cum progressus in sanctimonia difficiliore ac lentiores (Phil. III. 12. f.) efficiat, tum, quia luctatio sæpe infelix est, terrestris hominum, quamvis optimorum, virtutis dignitati multiplicem labem adspersat (Gal. VI. 1 — 5. 1 Jo. 1. 7. fs. II. 1. 12. h) Prov. XX. 9. cf. Coh. VII. 21).

a) Homo, quoad affectus est hoc vitio (quoad οἶκτις ἐν αὐτῷ ἡ ἀμαρτία Rom. VII. 17. 20), appellatur σαρκίς. Veluti v. 25. legimus: ἐγὼ τῇ σαρκί, ego qua σαρκίς, quoad σαρκίς sum, vitiositatis præscripta sequor, v. 18. ἐν ἐμοί, τῇ σαρκί ἐν τῇ σαρκί μου, in me, quoad nimirum ea parte spector, qua σαρκίς sum, nihil boni inest. Et Dominus quoque Matth. XXVI. 41. hominem qua miserum (ασθενή, cf. Rom. V. 6), hoc est (cf. v. 8), qua imbecillum ad bonum, τῷ πνεύματι (τῷ ἐσῶ ἀνθρώπῳ, τῷ νοῦ Rom. VII. 22. f. 25) probatum, contraque pronum ad id, quod pravum est (facile εἰσελθόντα εἰς πειρασμὸν, cf. Jac. I. 14), σαρκίς nomine afficit. Sed & ipsa vitiositas, quæ causa peccatorum (ἀμαρτία §. 55. c) fit (Gal. V. 19. fs.), σαρκίς dicitur (v. 16. f. 13. Rom. VIII. 6. f.). Unde, qui ducuntur hac vitiositate, οἱ κατὰ σὰρκα ὄντες (v. 5) οἱ ἐν σαρκί ὄντες (v. 8. f.), σαρκικοί (VII. 14) vocantur. Cum enim vitii innati, quamvis ad animum haud

dubie redundantis (v. 14 — 23. p. 177. Eph. II. 3. §. 57. c), origines certe ad corpus referantur (Rom. VII. 23. f. 5. VI. 12. f. cf. §. 55. b), ipsum nomen *σαρκος* five (cf. VIII. 13. cum Gal. V. 19. 24) *σώματος* cum vitiositate communicatum est.

b) Comm. in ep. ad Hebr. p. 646. f.

c) Speciem honesti interdum habent, quæ tamen revera non congruunt cum norma (Matth. VI. 1. f. 5. I Cor. XIII. 3).

d) Ipsæ cupiditates, a pravo (Rom. VII. 18) & vitioso (*αμαρτωλῶν* v. 13) fonte fluentes, vitiosæ (*παθήματα τῶν ἀμαρτιῶν* v. 5) sunt.

e) l. c. p. 245.

f) Hactenus appetitio (Rom VII. 7. f.), quamvis intra animum subsistat, tamen homini potest ita vitio dari, ut poena (*θανάτω*) teneatur (v. 10. f.). Sed & alias interni sensus & facta externa promiscue declarantur poenis digna (I. 28 — 32. Col. III. 5. f. Gal. V. 19 — 21. Matth. V. 22).

g) v. Abhandlung über die Gnadenwirkungen §. 3.

h) v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 172. fs. ubi etiam loci (III. 6. 8. f. V. 18), qui pugnare videri queant, explanantur interpretando.

§. 57.

Homines, etsi nulla sua culpa vitiosi nascuntur, tractari tamen ut vitiosos (Rom. V. 19), quales re ipsa sunt &, primi hominis poenam (*κατακριμα*) participare (v. 18. a), mortis, ad omnes æque, ut ad primum homi-

nem (§. 54), pertinentis, exemplo (v. 16. f.) patet. Mori enim omnibus *ideo* necesse est, *quod omnes tractantur ut vitiosi* (ἡμαρτον v. 12. §. 55. e). Atqui humanus animus a corpore ita diversus est, ut hujus mors ad illum non redundet necessario (Matth. X. 28), imo, superstites a corporis morte animos nostros fore, moralis natura nostra præfagit nobis (Rom. II. 15. f. §. 17. d). e). §. 18. h). i). §. 24. c), nec divinæ sanctitati ac justitiæ (§. 24) consentaneum est (Matth. V. 6. & Rom. II. 6 — 10. 2 Thess. I. 4. fs. b), sanctimonix studiosorum hominum progressibus in virtute majoribus post tenuia (§. 56), quæ in hac vita fecerint, initia nullum porro locum relinqui, quique ab obsequio vitiositatis indies magis discesserint, eos cum servis (Rom. VI. 16. fs.) vitiositatis pares fieri utrorumque extinctione, vel, si hujus vitæ bonis humana felicitas unice metienda esset, crebro etiam pejore, quam ceteros, conditione fuisse. Unde metui (cf. Ebr. II. 15) locus est, ne, quemadmodum corpori propter vitiositatem nostram mori necesse est (Rom. V. 12. VIII. 10), sic (cf. §. 58. a) animus quoque superstes tractetur ut vitiosi hominis animus. Qui,

auxilio Dei (§. 56) spreto (§. 116. extr.), pertinaciter se dedunt vitiositati, eos per hanc naturalem indolem suam (φύσει c) divinis poenis (§. 58) obnoxios (τεκνὰ ὀργῆς) esse, liquet (Eph. II. 3. Rom. VIII. 13. Gal. V. 19—21). Sed & ii, qui resipuerunt, etsi melioris indolis ac vitæ lætabiles fructus expectare possint, tamen, nisi veniam nanciscantur (§. 89. d), cum superioris vitæ causa, tum propter variam, quam emendatiores quoque contraxerunt, segnitiae culpam in subigenda vitiositate, poenarum admittione liberatam integramque beatitatem animo a corporis morte superstiti nequeunt sperare d). Quin ipsi etiam infantum, vitiositatis innatae ergo (§. 55) denascentium, animi, quamvis infantes culpæ, hactenus certe participes sunt (not. a) poenæ Adami, ut puræ civitatis Dei societate & bonorum ejus communitate non injuria numerentur indigni e).

a) Quam vim habeat vocabulum *poenae*, quum poena dicitur in Adami posteritatem redundasse, ostendit Comm. in ep. ad Hebr. p. 585. f. 657. fs.

b) Diff. de beata vita post mortem p. 3. f.

c) φύσει, ut ostendit *Clericus* (P. I. Artis crit. Sect. I. c. VII. §. 7. Vol. I. p. 210. fs.), *indolens* significat, sed hoc quidem loco (Eph. II. 3), quod

recte monuit *Koppe* (Exc. II. in ep. ad Ephes. p. 394. ed. 1), non propriam Judæorum intelligi licet, sed communem iis cum reliquis gentibus indolem (ὡς καὶ οἱ λοιποὶ), uno verbo, τὴν σὰρκα (§. 56. a), pro (ἐν, cf. IV. 17. Ebr. X. 10. e) *cujus* libidinibus Judæi pariter, ac ceteri, deliquerint (ἐν παραπτώμασιν ἀνεστράφησαν, cf. Ebr. IX. 10. c), perficientes carnalium animorum (τῆς ΣΑΡΚΟΣ καὶ τῶν διανοιῶν, cf. Diss. de sensu vocis πληρῶμα p. 31) voluntates, h. e. animis suis (ταῖς διανοαῖς) ita fervientes vitiositati (τῇ σαρκί), ut animus ipse esset σαρκικός (cf. Rom. VII. 14. §. 56. a), & decerneret accommodate ad cupiditates vitiosas (τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκός), hasque tanquam suas voluntates (θέληματα) exequeretur (ποιῶν) & vita atque externis factis (τῇ ἀναστροφῇ) exprimeret. Jam Ephesii rei quidem & poenis digni (τέκνα ὀργῆς) propterea fuerant, quod, vitiosis cupiditatibus (ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκός) obsecuti, iisdem convenienter decreverant atque egerant (ΕΠΟΙΟΥΝ ΤΑ ΘΕΛΗΜΑΤΑ τῆς σαρκός καὶ τῶν ΛΙΑΝΟΙΩΝ, cf. b. *Koppe* l. c. pag. 392. f. Verum eo ipso, quod innatae vitiositati (ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς ΣΑΡΚΟΣ) obsequentes, eique congruenter viventes (παινύτες τὰ θέληματα τῆς ΣΑΡΚΟΣ καὶ τῶν διανοιῶν) obnoxii poenis facti fuerant, per σὰρκα (cf. Rom. VII. 6. 13), per innatam vitiositatem (τὴν ἀμαρτίαν VII. 8. 10. f. 13) ejusque cupiditates (v. 5), poenis (θανάτῳ) obnoxii evaserant, ne multa, per naturalem indolem (φύσιν) τέκνα ὀργῆς extiterant. Et si consensus hominum ad vitiosas cupiditates, ut poenis fecundæ sint, accedere debet, et si culpa (ἀμαρτία), quam sequitur poena (θάνατος), ab illo demum consensu nascitur

(cf. Jac. I. 15. §. 56), tamen ipsa etiam cupiditas, quæ consensum eblandiri conata (v. 14) & culpa hominum, divini contra vim cupiditatis auxilii (§. 56. 116. d) spretorum (§. 116. e), nata est, mali, a consensu oriundi, parens, ipsa igitur vitiositas, ut peccati (v. 15), sic consequentis etiam poenæ causa, quamvis non unica, ne multis, ea *τοπος της αμαρτίας και του θανάτου* est (Rom. VIII. 2. cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 644).

d) l. c. p. 576. fs. 586. fs.

e) l. c. p. 584. fs. 504. f. 658. fs.

§. 58.

Quanta vitiositatis obsequio miseria annexa sit, ex improborum hominum *sorte post hanc vitam futura* quam maxime intelligitur. Manet enim illos gravis poena (Luc. XVI. 23. 25. Matth. XXV. 46. 2 Cor. V. 10. 2 Thess. I. 6. 8. f. Rom. II. 5. f. 8. f. cf. Ebr. X. 27. a) 29 — 31. VI. 2), constans partim miseria, quam servitus vitiositati necessario comitem habet *b)*, partim vero etiam malis, libera *c)* institutione & peculiari efficientia omnipotentis (Matth. X. 28. 2 Thess. I. 9. cf. Ebr. X. 31) iudicis ac domini extrinsecus immixtis, ut separatione a bonis omnibus & consociatione cum meris malis (Luc. XVI. 26. XIII. 25 — 28. Matth. VIII. 11. f. XIII. 40 — 43. 48 — 50. XXV. 32 — 34. 41. cf. Ap. XXII. 14. f. XXI.

8. XX. 15. 10. §. 51. b), deportatione in tristem & inclementem *d*) regionem (Luc. XVI. 28. Matth. XXV. 41. Marc. IX. 44. 46. 48), & corporis, divina omnipotentia (Act. XXVI. 8. Jo. V. 21) vel excitandi a mortuis (v. 28. f. Act. XXIV. 15. cf. Apoc. XX. 12. fs.) vel (cf. §. 61. c). 65. d) immutandi, accommodata ad poenas luendas (*κρίσιν* Jo. V. 29). constitutione. Ultima hac poena demortui improbi afficientur quidem solennis (§. 65. d) demum eandemque ob causam probrosissimi ipsis (Marc. VIII. 38. Luc. XII. 9) iudicii tempore (§. 65. c), sed statim tamen a morte (XVI. 23 — 25. coll. v. 28. e) subeunt poenas, nec desinent ferre poenam (Matth. XXV. 46. Marc. IX. 44 — 48. Matth. III. 12. f).

a) *ζηλον* Dei (cf. Ebr. X. 27. γ), θυμον, οργην (Rom. II. 8. 5) idem valere, ac δικαιοκρισιν (v. 5) in improbos, seu poenam (τιμωριαν Ebr. X. 29), supra (§. 24. d) admonitum fuit. Cum animadversio in vitiosum hominem morte inprimis cernatur in his terris (Gen. II. 17. III. 19. Rom. V. 16. f.). universum κατακριμα (Rom. VI. 21. 23. VII. 5. VIII. 6. 13. cf. §. 56. f), quo tenetur homo vitiosus (V. 18. §. 57. a), itaque ea etiam miseria, quam, nisi gratia ipsi fiat (§. 57 d), ut non fit servus vitiositatis (§. 57. c), sustinere debet post mortem, appellari consuevit mortis (απωλειας Matth. X. 28. Jo. II. 15 — 17. Phil. III. 19. ολεθρος 2 Thess. I. 9. 1 ep. V. 3.

200 *De humani generis depravatione* Ec. §. 58.

☞ *ἄρα* Gal. VI. 8. *θανάτος* Jo. VIII. 51. XI. 26. VI. 50) tomine. Futuræ miseræ ea nominatim pars, in qua improbi post solenne iudicium (cf. Apoc. XX. 11. fs.) conjunctamque resurrectionem (v. 12. f.) aut immutationem corporis erunt, vocatur *altera* mors (cf. v. 14. XXI. 8. XX. 6. II. 11), quia nova hæc vita morti, quoad in separatione animi a corpore ponitur, contraria quidem & hætenus vita est, sed *non vitalis*. Animorum improborum vita in corporibus instauratis *nova mors* (καὶ ψυχῆς καὶ σώματος ἀπώλεια) Matth. X. 28) erit.

b) v. *Eckermanni* Comp. theol. christ. theoreticæ p. 184. fs. *Steinbarti* System der reinen Glückseligk. Lehre des Christenthums §. 81. n. 5. p. 201. f.

c) Poenæ, quæ dicuntur *positivæ*, non continuo arbitrariæ sunt. Ut enim silentio transeamus usum, quem exempla in improbos edita ad meliorum civium Dei pietatem confirmandam afferre possunt (Comm. in ep. ad Hebr. p. 607), disjunctio bonorum & malorum ad beatitudinis, priori parti destinatæ, perfectionem necessaria est (§. 62), ipsiusque alterius societatis miseria augesceret etiam, si tota respublica mutux civium libidini hujusque effectis naturalibus unice relicta esset, nec pravæ cupiditates molestia habitationis & similibus poenis coercerentur. v. *Jacobi* Betr. über die weisen Absichten Gottes P. I. p. 192. fs. & *Leichter* und überzeugender Beweis von Gott und von der Wahrheit der christl. Relig. p. 252 fs.

d) Tristitia illa & inclementia variis (Matth. VIII. 12. XXII. 13. XXV. 30. coll. Luc. XVI. 24. Matth.

XXV. 41. XIII. 50. 42. Marc. IX. 43—48. cf. quoque Jud. 13. cum Apoc. XIV. 10. f. XIX. 20. XX. 14. f. XXI. 8. 2 Petr. II. 6. Diff. de cathol. epp. occasione & consilio not. 63) imaginibus exprimitur. v. *Jacobi* libros laudatos p. 179. fs. & p. 249. fs. Ceterum Dei beneficentiam ne ex ista quidem infelicissima parte universi omnino exulare (Ps CXLV. 9. f. cf. libros laudatos p. 206. & p. 254. f. 259. f. *Griesbachii* Anl. zum Stud der popul. Dogmatik §. 105. 109. extr. *de Marées* Gottesvertheidigung über die Zulass. des Bösen P. II. p. 371. f.), vel ex eo intelligitur, quod in ipsa hac gravi & acerba regione alii aliis *mitiore*, & pars tolerabili conditione uti poterunt (Matth. XI. 22. 24. X. 15. Luc. XII. 48). Cum enim futura fors ad vitæ hic (2 Cor. V. 10. Matth. XXV. 42. fs.) actæ universam rationem accommodata sit (Matth. XVI. 27. Rom. II. 6. Gal. VI. 7. f. Col. III. 25), intellectu facile est (§. 24), pro culpæ magna diversitate etiam (Matth. V. 22. cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 23. 24) poenæ magnam diversitatem fore (Luc. XII. 47. f. Matth. XI. 20—24. Rom. II. 9. extr.). Ergo etiam, si qui damnatorum resipiscant aliquo modo, varium inde poterunt levamentum habere, non modo quatenus cum pravitate minuentur effectus noxi (not. b), quorum causa est in ipsa pravitate animi, contraque ad mensuram profectus in bono accommodate existent gaudia & commoda, bono morali per se annexa, sed & propterea, quod vel ii, quibus gravior poenæ mensuræ constituta est, ut emendatiores fiunt, ita in amplæ regionis mitiorem partem traduci & in societatem optabillorem adscribi possunt. Neque tamen illico

sequitur (not. f), ut ex omnibus incommodis liberari debeant traducique ad beatos.

e) Diff. de beata vita post mortem p. 21. fs. Diff. III. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 2. f.

f) Diff. I. in LL. N. T. historicorum aliquot loca p. 41. fs. *Mori* Epit. Theol. christ. P. VII. §. 11. *Nössfelti* Anweisung zur Bildung angehender Theologen T. II. p. 216. 234. ed. 2. Ueber die Vernunftwidrigkeit einiger Lehren des gewöhnlichen Kirchenystems von D. *Mark* p. 122. fs.

LIBRI TERTII
CAPITIS SECUNDI
SECTIO POSTERIOR

DE CONSILIO DEI MISERIS HOMINIBUS
SALUTARI.

§. 59.

Quia unius hominis vitio omnes homines nulla sua propria culpa miseri evaserunt (§. 55 — 57), propterea (1 Cor. XV. 21. Rom. V. 15. 17), Deus, quæ ipsius misericordia est (Eph. II. 4. Tit. III. 4. f. 1 Petr. I. 3), rursum a) unius hominis, Jesu Christi, beneficio b) omnibus hominibus nullo ipsorum merito salutis aditum aperuit Rom. V. 12 — 19.

a) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 633 — 640. 659 fs. 612. f.

b) Christus igitur humani generis restitutor & alter veluti parens est (Rom. V. 14. 1 Cor. XV. 45. 47 — 49).

§. 60.

Et singularis quidem omninoque admirabilis illa *salus* est (Rom. V. 2. 17. VIII. 18. 21. Eph. I. 18. Col. I. 27. 2 Cor. IV. 17. 2 Theff. I. 10. 2 Tim. II. 10. Luc. XII. 37. cf. Ebr. II. 3. 5 — 10. 2 Petr. I. 4), quam summa & incredibilis Dei clementia (Eph. II. 4. 5. 7. I. 6. f. 14. 2 Theff. II. 16) miseris hominibus destinavit. Mors enim ipsa, quam ex Adamo (1 Cor. XV. 21. f.) per vitiositatem ab eo propagatam (Rom. V. 12. VIII. 10) traxerunt (§. 55), e consilio divino poenæ (V. 16 — 18. §. 57. a) vim non debet tenere (VIII. 1. a), sed emolumento nobis esse (v. 28. 35. 38. Phil. I. 21. 23. 2 Cor. V. 8), haftenus igitur non mortis (cf. §. 58. a) lugubris instar habet (Jo. VIII. 51. XI. 26. VI. 50. 2 Tim. I. 10), sed *animo* (Luc. XXIII. 46. Act. VII. 59. cf. §. 42. h), qui superstes est (Luc. XX. 38. cf. §. 57. b) corpori (2 Cor. V. 1. 8), vitalis vitæ dux atque principium est (Rom. VIII. 10. b). Statim a morte corporis c) emissa mens ex omnibus d) incommodis liberari (Luc. XVI. 25. e) 2 Tim. IV. 18. cf. Ebr. XIII. 3. o).

Apoc. VII. 14. 16. f.) potest & versari in usu,
adspectu sensuque bonorum, quæ in hac vita
 eminus tantum expectare licebat (2 Cor. V.
 6 – 8. Phil. I. 23. Luc. XXIII. 43. cf. Apoc.
 VII. 15. 17).

a) l. c. p. 500. f.

b) Diff. de beata vita post mortem §. II.

c) l. c. §. I. III. IV.

d) Comm. in ep. ad Hebr. p. 587. f. 173. Non
 obstant accessio beatitudinis, quam resurrectionis tem-
 pore expectamus (§. 61. 65. c), & progressus vari
 „ in beatitudine, quos tum in absolutiore illa beatitudine
 „ tum in præcedente vita beata faciemus. Quam-
 quam enim (cf. Allg. Lit. Zeit. 1792. N. 327. p. 549)
 „ progressio facienda ad *maiores* beatitudinem arguit,
 „ *desse* aliquid ad *hanc* beatitudinem; ille tamen defe-
ctus non continuo molestiam habet, sed magnæ bea-
 titutis præsens sensus eo facile potest valere, ut
 majoris beatitudinis expectatio nulli impatientiæ con-
 juncta, sed læta ac certa sit, præsentiumque bono-
 rum fructum sperando citius maiorem efficiat quam
 indigentiae sensu vividior minuat. Eadem est ra-
 tio progressionis ad maiorem *virtutem* (§. 62. cf.
 Diff. cit. not. 101), cuius certa & mirifico, quod
 jam captum erit, incremento abunde confirmata ex-
 pectatio præsentis virtutis conscientiam, quæ certe
 ab infidelitatis neglectique in altera vita officii ex-
 probratione ac dolore conjuncto vacua erit (§. 62. g),
 tanto lætabiliorem efficiet. Nemo beatorum indi-
 gnari poterit defectum ejus perfectionis, quam nulla
 sua culpa nondum affectus fuerit, sed illud pro-

fecto lætandum erit, quod a præsentē quavis animi bona indole & vitæ laudabili ratione ad maiorem virtutem continua progressio fiat. *Superiorum* denique *peccatorum* recordatio ex improbatione & *Servatoris* meritorumque illius præsentissimo sensu (§. 62) ita temperata erit, ut divinæ gratiæ fiducia ac sensu mitigatus (cf. Luc. XV. 22. ss.) pœnitentiæ ac pudoris sensus (v. 21) *dulcior* sit quam acerbior. v. Diss. cit. p. 30. Quodsi vero in iis, qui *minore* mensura beati sunt quam alii, ipsam quoque conscientiam propriæ culpæ & defectuum fidelitatis (§. 63) mitigabit sensus meritorum Christi & grata agnitio beneficiorum, quibus tamen afficiuntur; nec *gradus diversi* beatitudinis molestiam exhibebunt. Nam in illo caritatis vigore, quo societas beatorum floret (1 Cor. XIII. 8. §. 62), inferiorem locum obtinentes neque contemnuntur a superioribus (v. 4. XII. 21. ss.) neque invident iis (XIII. 4), sed eorum bonis & promte juvantur (v. 5. coll. Phil. II. 3. f.) & lubenter ac placide utuntur (1 Cor. XII. 25. f.).

e) Etiam Rom. VIII. 18. τα παθηματα *hujus tantum temporis* esse, & 1 Petr. V. 9. ad eam tantum partem της αδελφότητος pertinere dicuntur, quæ in *his terris* (εν κοσµω) versatur, non ad reliquos (cf. Ebr. XII. 23) fratres. Adde *brevitatis* incommodorum varias descriptiones 2 Cor. IV. 17. (παρ αυτα), v. 18. (προσκαιρα). 1 Petr. I. 6. V. 10. (ολιγον). cf. Ebr. XII. 10. m). Neque ea *cum alio incommodorum genere*, sed *cum magnifica beatitate* mutari dicuntur Rom. VIII. 17. f. 2 Cor. IV. 17. 1 Petr. V. 10.

§. 61.

Quin ipsius etiam *corporis* mors tolletur *a)* e medio (1 Cor. XV. 20 — 26. 54. f. 57). Eadem (Phil. III. 21. 1 Cor. XV. 36. 38. *aa*) 53. f. Rom. VIII. 11) enim, quæ, animis beatissima vita fruentibus (v. 10. §. 60. b), computruerant (1 Cor. XV. 42. f. Jo. V. 28), corpora, sed omnipotente vi *b)* mutata (Phil. III. 21. 1 Cor. XV. 51. *c*) & longe alia facta (v. 37. 39—50), immortalia nempe (v. 42. f. 50. 52. Luc. XX. 36. Phil. III. 21. coll. Rom. VI. 9. f.) & beatitati (*ζωή* Joh. V. 29) universe, eique nominatim quam vivere debebunt, nobiliori, ab hac animali penitus sejunctæ, vitæ apta (1 Cor. XV. 44—49. VI. 13. Luc. XX. 34 — 36. *σώματα τῆς δόξης* Phil. III. 21) reddita, & una *d)* quidem omnia (Jo. V. 28 f. cf. Ebr. XI. 39. f.) e morte excitabuntur & cum suo quodque animo tanquam nova domicilia (2 Cor. V. 1) conjungentur *dd)* certo quodam (Jo. V. 28. 1 Cor. XV. 52. cf. Apoc. XI. 18) ac definito (Act. XVII. 31. §. 65. c), hoc est (§. 61. d), extremo (Jo. VI. 39. f. 44. 54. 1 Cor. XV. 23. f.) tempore *e)*, quo & improborum corporibus vita restituetur (Jo. V. 29. cf. Apoc. XX. 15. §. 58), quo (1 Cor. XV. 51. f. 1 Thess. IV. 15—17) novissimi, qui

tum in vita erunt, homines similia resurgentibus corpora per subitam mutationem accipient, quo eodem (Rom. VIII. 23. coll. v. 19. fs. cf. Apoc. XX. 12. fs. cum v. 11. XXI. 1) ipsius etiam terræ similem conversionem (*μεταστροφῇ*, cf. Ebr. XII. 27), ad alia etiam corpora redundaturam *f*) expectamus. Conflabit (cf. 2 Petr. III. 7. 10 — 12) enim adspectabilis hic mundus eo consilio, ut caducus esse definat (Rom. VIII. 21. cf. Ebr. XII. 27. Apoc. XXI. 4), instauratusque (cf. v. 1. 5. 2 Petr. III. 13) cœli, hoc est *g*), splendidissimi regni Dei pars fiat (Matth. XIII. 38. 41. 43. *h*) cf. Ebr. XII. 28. *i*) Apoc. XXI. 3. *k*), ut igitur cœlestis regni cives (Luc. X. 20. Phil. III. 20. Eph. II. 6. cf. Ebr. XII. 22. *f*.) ex humano genere non modo corpora sua, at regno cœlesti convenientia *l*), sed pristinam quoque & antiquam sedem suam (Matth. XXV. 34. coll. XIII. 41. not. *h*) & Gen. I. 26. Ps. CXV. 16), ipsis vero antea dignam factam (Rom. VIII. 19. 21), recuperent atque teneant (Matth. V. 5. *ll*) cf. 2 Petr. III. 13. *f*. Apoc. V. 10. III. 12. extr. XXI. 1 — 3. *m*).

a) Accommodationi ad falsas Judæorum opiniones in hac doctrina eo minus relinquitur locus, quod *etiam contra dissentientes* urgetur & acerrime

defenditur Matth. XXII. 29 — 32. 1 Cor. XV. 12. ss. 2 Tim. II. 18. (cf. Notit. histor. epp. ad Cor. interpr. serv. p. 78. f.) cf. Act. XVII. 31. f.

aa) Ut ex feminibus ipsis progignuntur (v. 36) stirpes aut fruges, eæque huic nominatim, quod spargitur, semini congruentes (v. 38. extr.), ita ex eo ipso, quod moritur, corpore futurum (v. 37) procreabitur. Sed ut semen, in quo vis rei progeneritæ erat, magnam mutationem subire (*αποθανεῖν* v. 36) & variam, qua augeri posset, materiam nancisci (v. 37. 38. init.) debebat, sic futurum corpus non iisdem omnibus aut solis partibus constabit, e quibus cadaver humanum constabat. v. *Michaelis Dogmatik* p. 729—731. Qui efficere poterat (v. 38), ut ex primis foetus humani staminibus sub certa conditione, quæ est in utero matris, tale, non aliud, corpus existat; idem efficere haud dubie potest, ut ex iisdem staminibus sub alia conditione, qua erunt tempore resurrectionis, longe aliud corpus existat.

b) Phil. III. 21. Matth. XXII. 29. Act. XXVI. 8. 1 Cor. VI. 14. Rom. VIII. 11. coll. VI. 4. & Eph. I. 19. f. add. Comm. in ep. ad Hebr. p. 528.

c) *Utrique* (*παῖτες* v. 51), non modo superstites (v. 52), sed mortui quoque, pariter *mutabuntur*. Atqui homines, tempore resurrectionis adhuc futuri in vivis, suum profecto, quod tunc habebunt, corpus *non exuent* (2 Cor. V. 2—4. cf. Diss. de beata vita post mortem p. 10. f.), sed cum veteribus proprietatibus commutabunt (v. 4. extr.) novas, quas *eidem corpori* induent (v. 2, 1 Cor. XV. 53). Ergo
etiam

etiam mortuis reddetur *antiquum* corpus ipsum, sed mutatum. Utrunque est instauratio (v. 51), utrinque (apud τὰς νεκρὰς æque & ceteros v. 52) διὰ τοῦ θανάτου τοῦτο ἐναισθῆσαι ἀφθαρσίαν (v. 53. f.).

d) cf. Allg. deutsche Bibl. T. CXI. p. 374. (ubi refellitur Johannis Frid. de Cotes sententia de novi, in quo anima deinceps commoretur & agat, corporis evolutione in ipso mortis articulo). Exceptio Matth. XXVII. 52. f. & Apoc. XX. 4. (cf. Apol. der Offenb. Joh. §. 27) firmat (v. 5) regulam, v. Diss. cit. p. 26.

dd) Sin secus, non essent *nostra* (1 Cor. XV. 49. 51. f. VI. 14. 2 Cor. IV. 14) ipsorum, qui hoc corpore olim instrumento usi eramus (Joh. V. 29. 2 Cor. V. 10), corpora.

e) Resurrectionis tempus (Marc. XII. 25) erit tum, cum genus humanum per procreationis successionem propagari & per mortes imminui desinet (Luc. XX. 35. f.), novusque rerum ordo (ὁ αἰὼν ἐκείνός v. 35) huic præsentī (τῷ αἰὼνι τῷ τῶν v. 34) succedet, ne multa, sub illius, quam homines nunc in his terris vivere solent, vitæ finem (ἐν τῇ συντελευτῇ τοῦ αἰῶνος τῶν Matth. XIII. 39. f. 49).

*) cf. §. 83. not. *).

f) Non modo ad terram, sed ad cœlum quoque (cf. Ebr. XII. 26. Apoc. XX. 11. 2 Petr. III. 7) pertinet, & ad illud quidem cœlum, in quo sunt sidera (συνεχῆς v. 10. 12. cf. *Bengelium* ad v. 10). Per se est credibile, telluris hujus, si connexæ inter se & aptæ esse debeant novi συστήματος partes, tantam mu-

tationem fieri non posse, quin pertineat etiam ad conjunctiora certe corpora cœlestia.

g) cf. Matth. V. 12. cum v. 3. 10. VI. 20. cum v. 33. XIX. 21. cum v. 23. f. Luc. XII. 33. cum v. 32. adde Diff. de notione regni cœlestis p. 36. f.

h) *Terra* (v. 38), in qua fuerant improbi, his purgata, erit regnum Christi (v. 41) & (Eph, V. 5. cf. Apoc. XI. 15) Dei, in quo pii homines splendebunt (Matth. XIII. 43), eademque, ut in aliis, quas beatorum animi ante resurrectionem corporum hujusque terræ instaurationem in melius incoluerant, regni divini partibus, bona (§. 60) cœlestia (1 Petr. I. 4. Col. I. 5. III. 1. 2. cf. Ebr. X. 34) possidere pergent, quamvis profecti in novam, sed reliquis partibus conjunctissimam, cœli seu regni divini provinciam.

i) Diff. cit. p. 38.

k) cf. *Eichhornii* Comm. in Apoc. Vol. II. pag. 303. f.

l) v. 1 Cor. XV. 48. f. 2 Cor. V. 1. f. & Diff. de beata vita post mortem p. 10. cf. quoque Luc. XX. 36. cum Matth. XXII. 30. XVII. 10.

ll) Formula: κληρονομησαι την γην (Ps XXXVII. 9) tanto exquisitius ad regni divini (Matth. V. 3. 10) adeptionem transfertur (v. 5. cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 13. f.), quod in ipsa *terra*, sed instaurata, divinum Christi regnum vigeat, cf. Götzium ad l. c. p. 70.

m) v. *Michaelis* l. c. p. 719. f.

§. 62.

In utroque (§. 60. f.) statu *a*) Christus (Jo. XIV. 3. 1 Theff. IV. 17. 14. *b*) 2 Theff. II. 1. 1 Jo. III. 2. *c*) Jo. XVII. 24. XII. 26. 32. *d*) cf. Ebr. XII. 14), eoque ipso (Jo. XIV. 6 — 9) etiam *e*) Deus (v. 2. Matth. V. 8) beatis hominibus singulariter præsentem se exhibet (cf. Apoc. VII. 15. 17. & XXI. 3. 22. f. XXII. 3 — 5), suaque efficientia & universa loci, quo res humanas in altera illa vita esse jubebit, opportunitate ac præstantia *f*) cum vitiositatem (§. 56) deleverit (Eph. V. 27) ab Adamo propagatam (§. 55), tum pietatis felicem (Matth. V. 6) atque constantem (2 Tim. IV. 6 — 8. *g*) exercitationem *h*) adjuvat. Veluti merorum (Luc. XVI. 26. XIII. 27. f. Matth. XIII. 30. 40 — 43. 48 f. XXV. 32. fs. XXII. 11 — 14. 1 Petr. I. 4. cf. Ebr. IX. 15. *m*). 2 Petr. III. 11 — 14. Apoc. XX I. 14. f.) bonorum, & hominum (Luc. XVI. 22. f. XIII. 28. Matth. VIII. 11. 2 Theff. II. 1. 1 Theff. IV. 17. V. 10. 1 Cor. XV. 29. *i*) & angelorum *k*), societas magno singulis non ad tranquillitatem modo & voluptatem, sed ad ipsos etiam progressus in sanctimonia & cognitione nominatim adiumento est *l*), universe autem

bona præclara (Luc. XVI. 10. f.), in quorum usu & administratione beati homines versantur (v. 11. f. Matth. XXV. 21. 23. Luc. XIX. 17. 19. 26), cum amoris (1 Cor. XIII. 8) & fidelitatis (Luc. XVI. 10 — 12. XIX. 17. Matth. XXV. 21. 23) exercendæ multiplicem materiam suppeditant, tum ad perfectiorem, qua beati gaudent (1 Cor. XIII. 10 — 12. Eph. IV. 13. cf. Apoc. II. 28. *m*), cognitionem Deique admirationem alendam maximas opportunitates habent.

a) v. Diff. de beata vita post mortem p. 23. f. 27.

b) v. Diff. in epp. Pauli minorum aliquot loca p. 29. f.

c) Pronomen *αυτος* ad *Christum* refertur, qui *ὁ ἀγαθὸς ἡγεταὶ* (II. 28), & de quo etiam III. 3. 5. sermo est. v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 205. Ceterum hic locus cum superioribus spectat (cf. §. 65. c). d) *consummatum*, de quo §. 61. diximus, beatorum statum; de statu *post mortem* (§. 60) vide 2 Cor. V. 6 — 8. Phil. I. 23. Ad *utrumque* pertinent loca, quæ deinceps commemorantur.

d) v. libr. cit. p. 18.

e) Deus, quamvis per se inaccessible & invisibilis (1 Tim. VI. 16. I. 17), multa tamen suæ præsentiae documenta cœlitibus dare potest (Matth. XVIII. 10), quæ in his terris locum non habent. Sed omnium perfectissime suam illis præsentiam declarat, ex quo Christi, *hominis*, spectandi copiam fecit. cf. l. c. §. 105.

f) v. Comm in ep. ad Hebr. p. 580.

g) cf. Ebr. XII. 23. z). Apoc. III. 12. init. & Diff. de beata vita post mortem p. 36. Adde Luc. XVI. 9. coll. v. 4. & v. 12. coll. v. 2 — 4.

h) cf. Noeffelt über den Werth der Moral p. 121. fs.

i) v. de hoc loco Diff. de notione regni cœlestis p. 25. de eo, qui præcedit, Diff. in epp Pauli minor. p. 30. f. cf. quoque Apoc. VII. 9. fs. Ebr. XII. 23. y). (Ceterum universa illa piorum hominum conjunctio *eorum proprie, inter quos olim intercesserat usus*, novæ consuetudini locum certe relinquit, nec familiarium ac necessariorum desiderium haberi posse indignum, quod vel capiat christianum vel expleatur a (§. 65) Jesu Christo, ipsius Domini exemplo (Joh. XIV. 2. f. 18. f.) patet. Accedit, quod misericordia (Luc. VII. 13) Jesu gaudet, *suos reddere orbis* (v. 15). Quoad ergo *justitia* judicis (Joh. V. 27 — 29) patietur, etiam (cf. v. 25 — 28) olim, cum omnes (v. 28) mortui obsequentur voci revocantis ad vitam filii Dei, *suos reddet orbis.*)

k) v. Luc. XX. 36. Col. I. 20. not. 36. cf. Ebr. IX. 23. not. o). XII. 23. t). Apoc. VII. 11. (Diff. de beata vita post mortem p. 33). Similiter mali homines cum malis *angelis* consociari leguntur (§. 51. b). Bonorum hominum conjunctio cum bonis angelis etiam loco Zach. III. 7 confirmari poterat (v. Hessii Gesch. der Israëlitens T. XI. p. 309), nisi ambiguae explicationis esset (v. Stäudlin Neue Beitr. zur Erl. der bibl. Propheten p. 312).

l) v. Diff. de beata vita post mortem p. 32 — 35.

m) l. c. p. 29. fs. Diff. de sensu vocis πληρωμα p. 15.

§. 63.

Sempiterna a) illa beatitas tribuitur *diversa* (1 Cor. III. 8, Matth. XXV. 40. 45. 1 Tim. III. 13. coll. Matth. V. 19. extr.), quæ hujus vitæ (2 Cor. V. 10. b) Gal. VI. 10. Matth. XXV. 35. fs. 2 Tim. I. 16 — 18) rationibus respondeat, *mensura*, uno verbo, accommodate ad suam cujusque tum materiam & opportunitatem proficiendi (Matth. XXV. 28. f. coll. v. 15 — 17. Rom. II. 10. c), tum maxime fidem (Luc. XIX. 16. f. 24 — 26. coll. v. 18. f. 2 Cor. IX. 6. cf. 2 Petr. I. 11. d) in usu facultatis, quam quisque utendam acceperit.

a) Luc. XVI. 9. coll. v. 12. XII. 33. f. 1 Theff. IV. 17. 2 Cor. IV. 17. f. Rom. II. 7. 2 Tim. I. 10. 1 Petr. I. 4. 1 Jo. II. 17. Luc. I. 33. coll. Apoc. III. 21. (§. 64). cf. Ebr. VII. 25. u). X. 34. XII. 27. f. Unde in hujus beatitatis (βασιλειᾱς θς, quæ est ἡ ἀφθαρσία 1 Cor. XV. 50. coll. 2 Tim. I. 10. seu ἀφθαρτος 1 Petr. I. 4. αἰώνιος hoc sensu, cf. 2 ep. I. 11. cum Luc. I. 33) partem ventura corpora non amplius mortalia (σὰρξ καὶ αἷμα, φθόρα) esse poterunt (1 Cor. XV. 50), sed immortalia reddentur (v. 51 — 54. 42. §. 61. cf. Ebr. XII. 28. c).

b) v. etiam 2 Tim. IV. 7. 8. coll. v. 6. & Diff. de beata vita post mortem p. 36.

c) Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 26. Comm. in ep. ad Hebr. p. 629, f. 688. Ueber die Ver-

nunftwidrigkeit einiger Lehren des gewöhnl. Kirchenystems von D. *Mark.* p. 115. fs.

d) Comm. in ep. ad Hebr. p. 380. 688.

§. 64.

Summa, ut rem omnem in pauca conferamus, beatorum hominum salus in eo posita est, quod beatitudinis *Jesu* omnes (Matth. XXV. 40. coll. Rom. VII. 29. 17) suo modo participes a) fiunt. Jo. XVII. 20. 22. Matth. XXV. 21. 23. coll. XXII. 2. Rom. VIII. 17. 2 Tim. II. 10—12. 1 Theff. V. 10. 2 ep. II. 14. 1 Cor. I. 9. 1 Jo. III. 2. b) 1 Cor. XV. 49. Phil. III. 21. cf. Ebr. III. 14. II. 8. m). Apoc. I l. 21.

a) l. c. p. 584.

b) v. supra §. 62. c).

§. 65.

Etenim decrevit Deus, ut salutis compotes fierent homines *per Jesum Christum & propter eum.* 2 Tim. I. 9. Eph. I. 3 — 5. II. 7. Jo. XIV. 6. VI. 57. 1 Jo. IV. 9. V. 11. f. Jo. I. 12. Gal. IV. 7. Rom. VI. 23. 1 Theff. V. 9. 10. 1 Cor. I. 4. 2 Tim. II. 10. 1 Petr. V. 10. Act. IV. 11. 12. a). Hic homo nobis est proprius dux salutis & proximus auctor Act. V.

216 De consilio Dei salutari &c. §. 65.

31. b) Jo. XI. 25. Coll. III. 4. I. 27. 1 Tim.
I. 1. cf Ebr. II. 10. V. 9. non eatenus modo,
ut ipse (Jo. X. 28. XI. 25. f.) Deusve per ipsum
(XVII. 2. 1 Cor. XV. 57. 2 Cor. IV. 14. 1 Theff.
IV. 14. Jo. V. 22. 27. Act XVII. 31. Rom. II.
16. 1 Tim. VI. 14. f.) conferre in suos velit
beneficium salutis, itaque *Jesus Christus* re-
gno divino mortuorum animos recipiat (2 Tim.
IV. 18. coll. v. 8. I. Jo. XI. 26. coll. v. 25.
Luc. XXIII. 42. f. Act. VII. 59. c), & corpo-
ribus quoque vitam restituat (Jo. V. 28. f.
VI. 39. f. 14. Phil. III. 20. f.), & universe tan-
quam judex generis humani d) suam cuique
sortem assignet (Jo. V. 22. 27. — 29. Matth.
XVI. 27. XXV. 31. fs. Act. X. 42. XVII. 31.
2 Cor. V. 10. Rom. XIV. 10. 1 Cor. IV. 5.
2 Theff. I. 7. fs. 2 Tim. IV. 1. 8. 1 Petr. V. 3);
sed hactenus quoque (Eph. I. 6. f. Rom. III.
24. coll. V. 1. 2. §. 92), ut beatitatis nobis-
cum communicandæ jus impetraverit & me-
ruerit. Quemadmodum enim primus homo
conditione desineret esse & inciperet uti mi-
sera illa conditione, quam propagavit in pro-
steros (§. 54—57): ita (1 Cor. XV. 21. f.
Rom. V. 1. f. 11—19. 21. §. 59. a) *Jesus*
Christus meruit (§. 87—92), ut præstantis-

sima sua conditione (§. 78) utatur (§. 94. fs.) effectrice (1 Cor. XV. 48. f.) beatitudinis humanæ. Sed de his plura persequemur in libro *quarto*, qui de Servatore nominatim aget.

a) Diff. de sensu historico p. 13. f. Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca p. 91. 89.

b) Diff. II in LL. N. T. histor. p. 77. f.

c) cf. supra §. 42. h). Qui ante Christum beata morte occubuerunt, eorum animi beatitudo potiti sunt (Gen V. 24. Luc. XX. 37 f. XVI. 23. fs. Joh VIII. 56 coll. v 52. f. cf. Ebr. XI. 5. & Diff. de beata vita post mortem p. 6. 20. 33. 31) certe *propter Jesum* (§. 66. a). Sed & nova ornamenta ad hanc beatitudinem acceperunt (§. 97), ex quo coelum excepit hominem Jesum, & maxime corporis, Adami vitio demortui (1 Cor. XV. 21. f. Rom. V. 12—17. 21. §. 55), restitutionem (§. 61) ac integritatem salutis prisci illi a Christo demum accipient, qui primus omnium revixit (1 Cor. XV. 20. 23. Col. I. 18. Act. XXVI. 23), omniumque, etiam eorum, qui paullo post ipsum resurrexerunt (Matth. XXVII. 53. cf. *Hessii* Gesch. der drey letzten Lebensjahre Jesu T. II. p. 312. 363. fs.), beatitudinem perficiet demum multisque numeris absolutiorem reddet (2 Tim. IV. 8. cf. Ebr. XI. 39. f.) tempore judicii sollemnis, quod *communi* omnium resurrectioni conjunctum erit (Jo. V. 21. f. 27—29. XII. 48. coll. VI. 39 f. 2 Thess. I. 7—II. 1. coll. 1 ep. IV. 15. f. & 1 Cor. XV. 23 cf. Apoc. XX. 11. fs.). Dum futuri mundi cives nondum omnes nati sunt, ea, quæ nunc est (Luc. XX. 34), humani generis conditio rerumque terre-

narum facies immutari novusque, qui expectatur, mundus (§. 61) succedere non (v. 35) potest. Sed hominum beatitas tum perfecta erit atque consummata (cf. Diff. de beata vita post mortem p. 24. f.), quando non sua modo corpora, sed & destinatam ipsis sedem (§. 61. h — m) recuperabunt accommodata ad vitam beatissime agendam. Ut igitur adspectabilis hic mundus non potest citius instaurari, quam novi mundi cives (cf. 2 Petr. III. 13. f.) nati omnes fuerint, & (cf. v. 9) resipuerint, quos ad bonam frugem se recepturos esse Deus praevideat; ita defunctorum consummata in novo illo mundo beatitas posterorum gratia (cf. Ebr. XI. 40. f) in extremam hominum ætatem (§. 61. e) differri debet, hoc est (§. 65. d), in gloriosum adventum judicis, qui & superstitibus & reversis in vitam civibus novi, quem ipse (cf. Ebr. XII. 26. u). Ap. XX. 11) efficiet, mundi, suum in eo locum accommodate ad superioris, in hac eadem, tum vero nondum instaurata, terra actæ, vitæ rationem (2 Cor. V. 10. 2 Tim. IV. 6 — 8. Matth. XXV. 34. ls. §. 63) assignabit. Quapropter etiam *tempus illud extremum* conjunctusque *Dominus adventus* tanquam summa spes & ultima meta christianis proponi solet (Jo. VI. 39. XIV 3. 1 Petr. I. 5 — 9. 1 Cor. I. 7. f. Phil. I. 6. 10. III. 11. 20. f. 1 Theff. I. 10. II. 19. III. 13. V. 4. 10. 23. 1 Tim. VI. 14. 2 ep. I. 18. IV. 8. Tit. II. 13. Col. III. 4. 1 Jo. III. 2. IV. 17. cf. Ebr. IX. 28. X. 25. 37. 2 Petr. I. 16. III. 4 — 14. Diff. de beata vita post mortem not. 28).

d) Judicium de hominibus per Christum Deus peraget, quia (Jo. V. 27) Christus *vices accipiens*, seu

homo (arg. Aët. XVII. 31) est. Neque enim loco Joannis laudato *ὁ υἱος ἀνθρώπων* cum articulo dicitur, quæ demum formula significat *excellentem* (Odff. gr. p. 122. f.) inter omnes & singularem hominem, *Messiam* (cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 33), sed *ὁ υἱος ἀνθρώπων* simpliciter, id est (Ebr. II. 6. Marc. III. 28), *homo* appellatur. Et certo quidem (Aët. XVII. 31. 1 Cor. IV. 5. Rom. II. 5. 16. Matth. XVI. 27), sed incognito (XXIV. 36. 1 Theff. V. 2. f. cf. 2 Petr. III. 10) *tempore*, quod mundo huic adspectabili *supremum* erit (Matth. XIII. 40. 49. Jo. XII. 48. cf. Apoc. XX. 11. 2 Petr. III. 7), humani generis *universitas* (Matth. XVI. 27. XXV. 32. Rom. II. 6. 16. XIV. 10. 2 Cor. V. 10. cf. Jud. 15), seu *una omnes*, quotquot in his terris (Aët. XVII. 31) vel olim fuerant (Jo. V. 28. f. cf. Apoc. XX. 12. f.) vel ad illud usque tempus superstites vivent, (v. 2 Tim. IV. 1. 2 Cor. V. 9. Aët. X. 42. 1 Petr. IV. 5), coram omnibus (Matth. XXV. 31) angelis (XIII. 41. 49. XVI. 27. 2 Theff. I. 7. cf. Jud. 14), judicabuntur sic, ut *non effectis solis cernant e conspectu abditum* (Col. III. 3) Jesum, sed (v. 4) hominem (Jo. V. 27. Aët. XVII. 31) *Jesum ipsum* conspiciant (1 Theff. IV. 16. Matth. XXIV. 30. cf. Diff. I. in LL. N. T. hist. p. 37. fs. Diff. II. p. 22. f.), qui non minus *aderit praesens* & adspectabilis, quam olim his in terris adfuerat (Aët. I. 11. cf. Ebr. IX. 28. & *Ernesti* Thes. Theol. dogm. P. III. Thes. IV.). Spectat autem illa celebritas ad declarandam Jesu Chrlti dignitatem (Jo. V. 22. f. cf. *Mori* Epit. theol. christ p. 295. f.), ut vel improbi, qui, siue superstites futuri sint (1 Theff. V. 3.), majestatem Christi, oculis in hac

terra nondum subjectam (Col. III. 3), cernere ac videre non potuerant, siue mortui fuerint (cf. Jo. V. 29. extr.), post mortem suam (cf. §. 60) non fuerant cum Christo versati, quibus utrisque nec (Matth. XXV. 41. VII. 23) posthac apud Jesum (cf. §. 62) manere licebit, semel certe maiestatem, e persona & comitatu Jesu Christi (XXV. 31. Luc. IX. 26. 2 Theff. I. 7), omniumque (v. 10. 1 ep. III. 13. cf. Ebr. XI. 39. f.), ipsius beneficio beatorum, hominum conjuncto splendore (Col. III. 4) elucentem manifesto, cernant oculis, suumque dominum, quem ignoraverant, sed cujus beneficio, instar aliorum (§. 71), quos beatos videbunt, salutem consequi poterant, quemve contemserant adeo ejusque evangelio, cujus fides tunc in oculis posita erit (Joh. XVII. 21. 23. 2 Theff. I. 10. cf. über den Zweck Joh. p. 438. f. Diss. de beata vita post mortem not. 80), fidem habere recusaverant (v. 8), nunc saltem agnoscere & revereri cogantur (Phil. II. 10. f. Matth. XXVI. 64. cf. Diss. de notione regni coelestis not. 21). Quo pacto ad honorem Dei (Joh. V. 23. Phil. II. 11) & Jesu Christo, decretus a Deo, honos (v. 9—11. Eph. I. 20. ss.) re ipsa habebitur (cf. Ebr. II. 9. 0), & manifestum omnibus fiet, neminem hominem miserum (§. 58) eo esse, quod aliunde contractis (§. 55—57) miseriis a Deo relictus fuerit (cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 661), sed misericordia Dei (§. 59) humanæ salutis restitutorem (§. 65) fuisse datum, quem negotio parem fuisse & universa ejus facies & præsentis cum ipso *hominum* ab ipso servatorum concionis mirifica beatitas loquatur (2 Theff. I. 10. 12. Col. III. 4), ut incidentes in misérias, quas

tot alii, æque homines, effugerint, non Deo, sed sibi debeant succensere (Luc. XIII. 28. f. Matth. XXV. 30). Sed & ipsi beatorum hominum concioni honorificentissimum erit (1 Petr. I. 7. V. 3. 2 Tim. IV. 8. Rom. II. 7. 10. 1 Cor. IV. 5. 2 Theff. I. 12. Col. III. 4. 1 Joh. III. 2. cf. Diff. de beata vita post mortem p. 25), coram angelorum (Luc. XII. 8. cf. Apoc. III. 5. cum XX. 12. 15) & hominum universitate Christi & patris ejus deliciis annumerari (Matth. XXV. 40. 34), omnique expectationi suæ, quamvis multifariam contemptæ ac delusæ, plenissime respondentem exitum cernere (2 Theff. I. 10. 1 Petr. I. 9. cf. Briefe von Stolz. Erste Hälfte p. 17. fs.).

§. 66.

Illud Dei consilium (1 Theff. V. 9. f.), salutem (§. 60 — 64) hominibus per Christum (§. 65) addicendi, non poenas, *tam late patet quam* (Rom. V. 12 — 19) *mortis necessitas & miseria ab Adamo orta.* Ergo salus, per Christum parta, h. e. futura vacuitas a morte (§. 60. f.), vitiositate (§. 62) & conjuncta (§. 57. f.) miseria (§. 60 — 64), nominatim a morte (§. 60. f.), non paucis vel hominibus vel populis destinata fuit, sed *multitudini* (v. 15 19. Matth. XXVI. 28. XX. 28. cf. Ebr. IX. 28.) *hominum universae* (Rom. V. 12. 18. 1 Tim. II. 1 — 6. IV. 10. Tit II. 11. 2 Cor. V. 15. 19. 1 Jo. II. 2. Jo. VI. 51. III. 16. f. I. 29. cf. Ebr. II. 9).

etiam iis, qui morte, ab Adamo orta, occubuerunt ante Christum (Rom. V. 15 18. f. coll. v. 12 — 14. III. 25. 1 Petr. III. 18 — 20. cf. Ebr. IX. 15. 26. a).

a) Comm. in ep. ad Hebr. p. 562. fs. 54. fs.

§. 67.

Neque tamen continuo salutis destinatæ omnes re ipsa compotes fiunt (§. 58. 75. d). Quamquam enim *miseri cordis* (§. 59) Dei consilio provisum est, ne (§. 60 — 62) cuiquam (§. 66) vitiositas & miseria adventicia (§. 55 — 57) per se sola fraudem ferat, divina tamen *justitia* (§. 24. 73. a) decrevit, ut jus quo omnes æque sunt, etiam a) ii (Luc. XXII. 19. f. coll. v. 21. f. 1 Theff. V. 9. f. coll. III. 5. Matth. XVIII. 11 — 14. coll. v. 6. fs. Rom. XIV. 15. 1 Cor. VIII. 11. cf. 2 Petr. II. 1. I. 9), qui beneficio communi sua culpa (Rom. I. 18 20. X. 16 — 21. IX. 32. Act. XIII. 46. 2 Theff. II. 10. 12. Matth. XXIII. 37. Luc. XIX. 44. cf. VII. 30) non fruentur, usurpare liceat nemini, qui ad illud usque tempus, quo maxima (§. 60), quæ Christus omnibus peperit (§. 65. f.), bona adeunda essent, hoc est, ad mortem usque (cf. §. 60. 65. c) vel solemnis judicii (§. 65. d) tempus

in minoribus istis, quæ cuique in his terris (§. 63), rerum humanarum tenuitate (§. 55. f.) non obstante, credita fuissent, *infidus* esse perrexerit. Luc. XVI. 10. XIX. 13. 15. 17. 26. Matth. XXV. 19. 21. 23. 26. 29. 1 Cor. IV. 2. Sed pro eodem amore suo, qui salutem omnibus decrevit (§. 66), Deus etiam cupit infidelem esse neminem Ez. XVIII. 23. 32. XXXIII. 11. Luc. XIV. 21. Rom. II. 4. f. IX. 22. *b)* 1 Tim. II. 4. cf. 2 Petr. III. 9.

a) l. c. p. 375. fs.

b) v. supra, §. 24. c). Diff. II. in ep. ad Col. p. 53. f.

§. 68.

Ex hac lege homines, qui *infantes* decedunt, salutis, cujus potiundæ jus item, ut (Rom. V. 12. 18. f. 15) mortis necessitas, ad ipsos pertinet (§. 66), haud dubie compotes fiunt (Marc. X. 14. 15. *a*). Neque enim per infidelitatem (ut *αδικοι* Luc. XVI. 10) amiserunt jus, a Christo partum, neque adventicium malum, cujus vitio (§. 55) probandæ *εν ελαχισω* fidei occasionem una cum vita amiserunt *b)* fraudi ipsis erit (§. 67).

a) Comm. in ep. ad Hebr. p. 504. fs.

b) l. c. p. 660, 584 — 586.

§. 69.

Qui *rationis usu gaudent*, in iis, ut parata a Christo salute potiantur *a)*, requiritur *b)* fidelitas (§. 67) erga conscientiae sensum (Rom. II. 12 — 15), qui impellit ad præstandam reverentiam invisibili judici (v. 15. f. §. 17), ex operibus, in mundo adspectabili extantibus, hoc facilius (§. 18) agnoscendo (I, 19 — 21. Act. XIV. 17. Ps. XIX. 2 — 4), quo fidelius quisque obsequitur eidem illi sensui, quem & interdum res externæ, Deo providente (§. 39), singulariter acuunt, ut calamitas insignior (Luc. XV. 14 — 17. cf. Iob. XXXIII. 19. fs.) aut beneficia Dei singularia (Rom. II. 4. cf. Iob. XXXIII. 18. 25. fs.).

a) quemadmodum (§. 65. c) Enochus. cf. Ebr. XI. 5. m). n).

b) l. c. v. 5. o). p). v. 6, q). p. 247. f. 684.

§. 70.

Præterea Deus inde a principio salutaris veritatis notitiam variis monitis ac institutis adjuvit *a)*, quumque postmodo Dei monita & magnitudinis ejus documenta evidentiora inter Israëlitas *b)* cum primis extare consueverunt, ipsum hoc institutum, quamvis idoneam ob causam *c)* omnino circumscriptum

fuerit (Eph. II. 14. f. Col. II. 14), & inservit passim notitiis exterorum adjuvandis *d*), & spectavit totum ad humani generis communem salutem procurandam (Gen. XII. 3. XXII. 18. *e*), locumque aperiendum (Gal. III. 19 — 24. IV. 1 — 3. *f*) christianæ doctrinæ, quæ ad omnes gentes sine discrimine pertinet Matth. XXVIII. 19. XXIV. 14. Luc. XXIV. 47. Jo. X. 16. Act. XVII. 30. 1 Tim. II. 4. Rom. I. 5. 14. IX. 24. X. 18. Eph. I. 9 — 13. II. 13 fs. III. 6 — 9. Col. I. 5. f. 23. 28. cf. Marc. XVI. 15).

a) v. supr. §. 19. c). & b. *Reussii* Opusc. Fasc. II. p. 115. fs. b. *Zachariae* bibl. Theol. §. 213. f. P. IV. p. 5. fs.

b) De notitiis Israëuitarum, qui vixerunt ante Christum, v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 446. fs. 498. 207. f. 684.

c) l. c. p. 470. fs.

d) v. supra §. 19. c). *Zachariae* l. c. §. 214 — 216. p. 17. fs. 28. fs. Interdum e reliquis gentibus una vel altera expressius quoque & nominatim per doctores ei proprie & ejus gratia missos fuit monita (Matth. XII 41. cf. *Zachariae* l. l. p. 30. f. 41. f.)

e) cf. *Hessii* librum von dem Reiche Gottes Sect. X. XI. P. II. p. 5. fs.

f) Comm. in ep. ad Hebr. p. 466. fs. 204. fs.

§. 71.

Causas vero, quamobrem permultæ gentes & ante Christum (Deut. IV. 7. f. Ps. CXLVII. 19. f. Act. XIV. 16) & post reditum ejus in vitam aditu notitiæ, Israëlitis & post Christum in coelos elatum aliis quoque multis gentibus patefactæ, caruerint & careant *a*), ut in compluribus rebus *b*), quæ divina providentia administrantur (Rom. XI. 33), expiscari et assequi non possumus *c*). Hoc vero scimus, ab eo demum *d*) multa requiri (Luc. XII. 48), cui multa credita fuerint, & contrariam suspensionem (Matth. XXV. 24) impiam erga Deum esse (v. 26), eos igitur, quibus pauciora adminicula *e*) pietatis & virtutis obtigissent, si infidi fuerint, pœnas quidem daturus esse (Rom. II. 12. §. 17. *a*), sed minores certe (Luc. XII. 47. f. Matth. XI. 21 — 24) iis, quibus majorum adminiculorum spretores afficientur; qui contra fideles se præstiterint in paucis, eos tamen magnis illis (§. 60), quæ ipsis etiam (§. 66) a Christo parta sunt, bonis potituros esse (Luc. XVI. 10. Rom. II. 10. *f*) cf. Apoc. XI. 18. XXI. 24 — 26) modo ad ipsorum conditionem accommodato (Rom. II. 10. cf. Apoc. XXII. 2. §. 63. *c*).

a) Uno verbo, cur vocatæ non fuerint aut vocentur. Nam *vocari* dicuntur, qui divinitus procurata doctrina (2 Thess. II. 14) *invitantur* ad salutem (v. 13. f. 1 ep. II. 12. 1 Petr. V. 10. 1 Tim. VI. 12. Phil. III. 14. Eph. IV. 4) eaque dignam (v. 1. 1 Thess. II. 12. 2 ep. I. 11) animi indolem (Lus. V. 32), five repudient oblatam doctrinam (XIV. 16. f. 24. coll. v. 18—20. Matth. XXII. 3. f. 8) five admittant (1 Cor. I. 24. coll. v. 23) vel sic, ut in usus quoque suos convertant (Rom. IX. 23. f. 2 Tim. I. 9. 1 Cor. I. 7—9, & in civitate Dei (κλητοίς, cf. 1 Petr. II. 9. cum Rom. X. 29. Es. XLVIII. 12) ita sint adscripti, ut Dei sui amantes sint & sempiternis ab eo beneficiis ornari possint (Rom. VIII. 28—30), vel eatenus tantum (Matth. XXI. 14. coll. v. 11. fs.), ut doctrinam oblatam profiteantur & veris civibus Dei societate & usu tantisper conjuncti sint. cf. *Zachariae* l. I. §. 218. *Eckermanni Theol. Beyträge* T. II. P. I. n. 2. p. 60. f.

b) Non hoc solum interest inter homines, quod alii eo, quem e sacris literis finivimus (not. a), sensu vocantur, alii non item, sed ceteris quoque opportunitatibus, in quibus pariter magna vis est in utramque partem conformationis animi & morum, homines inter se plurimum differunt, velut aliorum alia materies, alia educatio, alius usus & consuetudo, alia fortuna est.

c) Illud intelligimus, cupiditati & partium studio nullum in divina rerum humanarum administratione locum esse (Act. X. 34. f. Rom. III. 29. f. 1 Tim. II. 4—6. Coll. III. 11). Nec dubium est, quin rector mundi, qui uniuscujusque & universorum res omnes

accuratissime solus perspicit (§. 22), tum memorabile illud (Act. XVII. 30) christianæ doctrinæ initium suo (Tit. I. 3 1 Tim. II. 6), hoc est, sapientissime (cf. Rom. XVI. 27. cum v. 25. f.) constituto (Gal. IV. 4. coll. v. 2), tempore fecerit, tum vicibus, per quas uberior salutaris veritatis notitia aliis atque aliis gentibus innotescit, eadem sapientia incomprehensa moderetur (Rom. XI. 30—34). cf. b. *Reussium* l. c. p. 151—160.

d) *Ἀπιστία* (Jo III. 18. 36. cf. Marc. XVI. 16) in eos, quibus evangelium, quod loci laudati finunt (Jo. III. 19. f. 32—34. cf. Marc. XVI. 15) promulgatum esse (cf. Jo. VI. 36. 40. XII. 47. XIV. 21), plane non innotuit, ne cadit quidem (Jo. XV. 22. Rom. X. 14). v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 685. Salutis eorum, qui omnino non vocantur (not. a), omnem spem nec loco Rom. VIII. 29. f. præcidi, infra (§. 74. a) ostenditur.

e) Non est incredibile (§. 37. cf. §. 115), sensus conscientiae non modo contemplatione mundi certorumque eventuum singulari vi (§. 69), sed interna quoque omnipraesentis (Act. XVII. 27. f.) Dei efficientia tanto magis juvari, quanto quisque fidelior fuerit erga priores pios sensus. Et sensus ejusmodi, ad animum gratum piumque (Act. XIV. 17. Rom. I. 21. II. 4) vel in spem, fiduciam ac desiderium vocantes, ultra progredi possunt (VIII. 26. f.), quam distincte videt animus. Quamquam nec indignum est (§. 35—38) servatore hominum (1 Tim. II. 3. f.), uberiores notitias, quas forte pio (Act. X. 35) & obvia veritate fideliter uso (Marc. IV. 24. f.) animo ad constantiam & tranquillitatem necessarias

(Act. XI. 14) esse viderit, tum, cum alia via (cf. e. c. 2 Reg. V. 2. & *Michaelis* Dogm. p. 528. f.) non patet, sua ipsius efficientia suppeditare (Act. X. 1 — 6. VIII. 26. fs.). cf. *Reussium* l. c. p. 129. fs. 139. fs. *Clessii* Versuch über den neutestam. Begriff des Glaubens p. 96. fs. *Köppen* über einige Recens. des Buchs: die Bibel, ein Werk der göttl. Weisheit p. 39. f.

f) cf. *Mori* Epit. Theol. christ. p. 128. f. *Reussium* l. c. p. 144 — 151. *Hessii* Bibl. der heil. Gesch. P. I. p. 431. f. *Rösleri* Lehrbegr. der christl. Kirche in den drei ersten Jahrhunderten §. XLIII.

§. 72.

Quibus propior notitia Dei (§. 70) offertur (§. 71. a), eorum fidelitas (§. 67) hujus notitiæ usu judicatur (Rom. II. 12. Jo. XII. 48. XV. 22. 24. cf. Marc XVI. 16. Jac. II. 12). Ut enim majori a) beneficio affecti sunt, cujus fido usu ultra, quam ceteris (§. 71) datum est, & in majus fastigium beatitudinis pro-
vehi possunt (Rom. II. 10. §. 63. c); ita plus etiam requiritur ab iis (Luc. XII. 48), & in perfidiam gravius (v. 47. Matth. X. 15. XI. 20 — 24. §. 58. d) animadvertitur. Et ne fidelis quidem erga conscientiae sensus (§. 69), neque pio erga divinum Numen ethnico fidelitate par habendus est b), qui divina auctoritate oblatam doctrinam temere vel petu-

lanter contemnit aut certe parum curat. Cum nostra, quibus Christus innotuit, maxime intersit, quam recte *christiana* doctrina utamur, de *hujus* fideli usu seorsum (L. V) exponemus.

a) Pium (Aët. X. 2. 4. 35) Cornelium notitiis christianis augeri, non supervacaneum (XI. 14), sed pietatis superioris luculentum præmium erat (X. 4. f. 31. f. 34. f.). cf. Paulus, oder Beyträge zur Vertheid. der Apostel Jesu, von *Hildebrand* P. II. Commentat. XII. p. 200. fs.

b) Comm. in ep. ad Hebr. p. 684 fs.

§. 73.

Tametsi infidis negatur salus (§. 67), & fidelibus ipsis pro diversitate fidelitatis diversa mensura tribuitur (§. 63. d), quamquam ergo hactenus a) pro fidelitatis præmio potest haberi (Matth. V. 12. XVI. 27. Luc. VI. 35. X. 28. coll. v. 25. 2 Tim. IV. 7. f. Phil. III. 14. Rom. II. 6. f. 2 Cor. V. 10. Eph. VI. 8. Col. III. 24. 1 Cor. III. 8. XV. 58. cf. Ebr. X. 35. 2 Jo. 8): nostræ tamen fidelitatis merito nequaquam b) debetur (Tit. III. 5. 2 Tim. I. 9. Eph. II. 8. f. Rom. IV. 2—6. III. 20. 28. IX. 32. Gal. II. 16. c), sed d) meræ gratiæ donum est (Eph. II. 5. 7. f. 2 Thess. II. 16. Tit. III. 7. Rom. III. 24), acceptum referendum Christo (v. 24.

§. 65) & misericordiæ divinæ (§. 59), quæ salutis restitutorem decrevit atque exhibuit (2 Tim. I. 9. Jo. III. 16. 1 Jo. IV. 9. f. Rom. V. 8. cf. Ebr. II. 9. §. 75. a). Ad hanc causam, non profecto ad fidelitatem, quæ nulla erat, infantum decedentium salus referenda est (§. 68). Hanc eandem agnoscere non dubitabit, quisque suam fidelitatem cum destinata nobis salute (§. 60) contenderit integre e). Neque enim hoc agitur, ut fidelitatis præmia qualiacunque consequamur, delictorum, a quibus nemo liber est, pœnis decorata (§. 57. d), sed ut veniam nacti (§. 89) omnibus malis vacua (§. 60) beatitudine gaudeamus. Non agitur de sorte, præsentis nostræ conditioni proxima, sed de tali forma beatitatis, qualem suo se modulo mentientes homines expectare per se ipsi nullo modo poterant (Eph. II. 7. Luc. XV. 21. fs. f). Quis enim nostrum g), nisi ignarissimus sui, tam purus sibi videatur, ut a sua præstantia conjunctionem cum puris angelis & cum sanctissimo Jesu (§. 62. 64) expectare audeat? Quis tam vecors est, ut ex animi sui indole & vitæ sanctimonia per se ipsa etiam corporis lætabilem resurrectionem & splendidissimam habitationem (§. 61) speret?

a) Haftenus vero manet beneficium, quatenus eadem lege, ut ponatur jam & fumatur, vitiosis hominibus *decretam tamen esse immeritam salutem*, vel amittere vel suo quisque modo participare possumus beatitatem, ad quam *gratiosi illius consilii virtute* aditus patet. Quod homines, aliena culpa eo (l. c. p. 660. fs.) deductos, ut per vitium cum natalibus allatum aut moriantur ante (§. 68), quam fideles se præbere possint, aut cum omni fidelitate ad eam tamen sanctitatem in hac vita pervenire nequeant (§. 56. extr.), quo, si nulla vitiositas innata esset, fidelibus eniti integrum fuisset, in locum primitus destinatum velut restituere & elatam ultra humani generis adventitiam sortem beatitudinis metam proponere Deus voluit, *clementiae* assignandum est (§. 59). Neque illa destinatio talis tantæque beatitudinis eo, quod non pendet ex humana fidelitate, abnormis aut *justitiae contraria* (cf. Schmidii Versuch einer Moralphilosoph. p. 282. n. 2) est, cum beatitudinis genus, quod spiritus quisque potest assequi, universe non ex sola fide, sed ex antecedente potissimum creatoris munificentia (cf. Schmidii Moralphilosoph. p. 282. n. 5) pendeat, per quam suæ cuique vires, sua materia, suæ opportunitates tributæ sunt iisque respondens (§. 63. c) beatitudinis forma destinata est, cuius deinde vel amissio vel mensura demum ex cuiusque vel infidelitate vel fidei mensura pendet (Comm. in ep. ad Ebr. p. 617. fs). Hoc unum causæ *humanae* proprium est, quod homines per Christum velut *denuo* creati sunt (Eph. II. 10, 15. cf. l. c. p. 626. 419. f.) & honorificum hunc locum civitatis spirituum *postliminio* obtinuerunt. Sed

caussa hominum eatenus quoque sejuncta est ab aliarum mentium causa, ut illi non sint omnes ab initio statim simul creati, talesque continuo facti, qui *sui juris suaeque potestatis essent*, sed ut alius ex alio nascantur, itaque *nulla sua culpa*, per nascendi fortem, vitium (§. 55) atque detrimentum (§. 56. f.) accipere potuerint. Et tamen vel in singulari hac causa (Comm. cit. p. 659. fs.), ne *primi hominis* (§. 89 d) *infidelitas*, unde illud detrimentum ad posterios manavit, parvi videretur pendi, aut divina clementia ab aliorum perfidia in securitatis materiam probabilem trahi posset, divina *justitia* cavit, dum per unius hominis infidelitatem ac inobedientiam de statu dejectum genus humanum *non alia nisi morali via* (§. 92), hoc est, per unius hominis (§. 89) fidelitatem ac obedientiam (§. 87), etiam poenae tolerantia conspicuam (§. 91), restituit Deus, nosque poena infidelitatis Adami, ob naturalem cum parente nexum (§. 55) in posteritatem redundante (§. 57. a), illa demum ratione liberavit (§. 89. d), nunc vero, cum *denuo creatum* & in illud fastigium evectum est genus humanum, ut amissa (§. 57. 56) beatitudinis, poena vacuae, & integritatis atque puritatis spe nobis vitiosis gaudere tamen liceat (§. 60 — 62), *eadem lege* (§. 24), qua cum integris mentibus agitur, etiam cum hominibus agit, & decretam semel *aliena culpa imperfectis* hominibus atque clementer propositam beatitudinem *infidelibus* saltem negat utique, ceteris *ad mensuram fidelitatis* tribuit (§. 67. 63). cf. *Rapp über die moral. Trübsfedern, besonders die der christl. Rel.* (in *Maucharti Repert. für empirische Psychol.* T. II. p. 161. fs.).

b) Magno hanc doctrinam momento esse ad pietatem, Comm. in ep. ad Hebr. p. 381. fs. 688. fs. ostenditur.

c) *Εργα νομης* sunt ea, quæ imposuit aut præscripsit (cf. Jo. IV. 34. cum XVII. 4) lex Mosaica *universa*. Neque enim recens Mosaicarum legum distributio in Paullinam disputationem inferenda est. Itaque cærimoniarum Mosaicarum observatio de causis salutis omnino eximitur (l. c. p. 457. fs.), sed æque excluditur earum quoque legum Mosaicarum (Rom. II. 17—24) observatio, quarum sententia etiam ante Mosén innotuerat (IV. 2—5. 9. fs. l. c. p. 615), quæ & in gentes valent (II. 14. f. 26. f.). Uno verbo humanorum *εργων universe* (Tit. III. 5. 2 Tim. I. 9. Eph. II. 9. Rom. IV. 5. 6), eorumque omnium, quæ humano merito locum relinquunt (v. 4. 2. III. 27. Eph. II. 8. 9. l. c. p. 559. f.), ubi de *fundamento salutis* quæritur, nulla ratio habenda est, quia (not. d) fundamentum salutis in Dei gratia ejusdemque, non nostris, factis unice positum est (Rom. X. 5—9). vide l. c. p. 443. fs. 403. f. 673. fs. *Zachariæ* l. I. §. 265. p. 595. fs.

d) cf. Rom. XI. 6.

e) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 672. fs.

f) l. c. p. 392. fs.

g) Facile intelligitur, multo magis id ipsum valere in eos, qui carent doctrinæ divinitus patefactæ adminiculo. Horum tam imperfecta religio haud profecto respondet magnitudini beatitudinis, quæ tamen, si modo fide fuerint, at mero Dei & Christi beneficio, non qualiscunque pietatis suæ merito, fruuntur (§. 71).

§. 74.

Qui Christum *ab aeterno* (1 Petr. I. 20) humani generis servatorem designavit, is vitiositatem ac miseriam, ex qua genus humanum servari ab aeterno voluit, sine dubio ante prospexit. Similiter ab aeterno providit (§. 22), quomodo quisque destinatis ipsi adminuculis usus esset, & qui nominatim homines ex lege divinitus statuta (§. 67) salutis paratae vel compotes futuri vel jacturam facturi essent *a)*. Verum providentia Dei non est causa *b)* perniciiei aut infidelitatis, quam utramque Deus praevidet, quia contingit certe, quamvis ipse nollet (§. 67) contingere; neutra evenit, divinae providentiae causa. Neque legem, cujus sententia infidi expertes erunt salutis, propterea Deus constituit, ut salutem amitterent, sed ut hac *c)* lege (§. 67. extr.) obtinerent (§. 66), quumque tamen amittunt, sua culpa, non Dei voluntate *d)*, amittunt (§. 67. 74. a), non fiunt miseri, quia Deus decrevisset, ut salutis utique expertes essent, sed quia beatos voluit (§. 66) sub conditione, cui defuerunt ipsi sua propria culpa (§. 67).

a) Quamquam Deus christianam doctrinam a nulla gente prohibuit, sed omnibus sine discrimine com-

munem esse voluit (§. 70), ea tamen certis de causis, quas videre ac enumerare non est datum nobis (§. 71. c), aliorum hominum scientiam fugit, aliis contra innotuit. Sed (§. 22) illæ causæ Deo ab æterno cognitæ fuerunt; Deus ab æterno providit, qui nominatim homines præ ceteris christianæ doctrinæ notitiam consecuturi, & evangelium admisuri, qui porro a christianis orituri (§. 99. b) eaque via christianæ doctrinæ notitiam habituri essent, eosque nominatim ex universitate hominum legit ab æterno in civitatem suam populumve suum (Eph. I. 4. cf. Diff. I. in ep. ad Col. not. 42), eos dudum sive ab æterno (απ' αρχῆς 2 Theff. II 13. cf. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 385) *elegit*, qui *per fidem evangelio habendam* (ἐν πίστει ἀληθείας v. 13. coll. v. 14) salutem consequi possent, eos etiam (v. 14) ex æterno illo (v. 13. Eph. I. 4) consilio suo (κατ' ἰδίαν προῶν v. 11. 2 Tim. I. 9. Rom. VIII. 28) *vocavit* per evangelium, sive (§. 99. a) recepit ecclesia, civitate sua. Neque nullius momenti putanda est illa cogitatio, *pro Dei æterno consilio* christianos nos esse. Non casu aut forte fortuna, sed consilio Dei factum est (v. 28), ut christiani (κλητοί §. 71. a) simus, h. e. invitatio evangelii ad salutem (2 Theff. II. 14) non forte nobis obtigit, ut locus dubio relinquatur, an nominatim pertineat ad nos, sed obtigit e consilio Dei, eoque non nupero, sed antiquo. Deus ante, quam invitaremur per evangelium, nos nominatim christianos sive de populo ipsius fore vidit (προεγνώ Rom. VI I. 29. s. κλητῶς v. 28. προεγνώ ἐκλεκτῶς 1 Petr. I. 1. 2. cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 606). Sed quos de populo ipsius

fore prævidit, iis destinavit similitudinem cum Filio suo (Rom. VIII. 29), eos voluit participare beatitudinem Filii ipsius (v. 17), iis ergo beatitudinem, ad quam (§. 64) invitat evangelium (2 Theff. II. 14), vere ac proprie destinavit (v. 13). Quos æternum ipse consilium allegit in civitatem Dei (Eph. I. 4), iis (cf. l. c. p. 606) pleno amoris (cf. *Koppe* in Eph. I. 4. extr.) consilio suo destinavit jus Filiorum Dei (v. 5) & (Rom. VIII. 27) cohæredum Christi ad honorem gratiæ suæ (Eph. I. 6). De ceteris, quos Deus providit non fore κλητες (§. 71), nihil hoc loco neque ait neque negat apostolus, sed hoc tantum confirmat, quotquot κληται sint, eos ex consilio Dei (Rom. VIII. 28), eodemque antiquo & salutari (v. 29), κλητες esse. Jam vero consilia sua persequitur Deus (Eph. I. 11). Quemadmodum ergo propositum eatenus tenet, ut pro consilio suo vocaverit nos (v. 11. Rom. VIII. 30. init.), ita (v. 30) nec deerit ceteris partibus consilii, ipsamque, quam destinavit nobis (v. 29. 2 Theff. II. 13) & per vocationem obtulit (v. 14), salutem perficere non negliget. Quæ cum decreta & oblata sit sub conditione fidei evangelio tribuendæ (v. 13), Deus ex sua parte nullo loco deest, quin fides existat sicque (Rom. III. 26. 28. 30. V. 1) δικαισθαι possimus (VIII. 30), quin porro fides conservetur ac perficiatur (1 Petr. I. 5. 2 Theff. II. 16. f.), atque ita decretum (v. 16. 13) & oblatum (v. 14) beneficium salutis re ipsa possit in nos conferri (Rom. VIII. 30). Ut Deus persequi possit consilium suum benignum (ευδοκίαν αγαθωσύνης), persequitur etiam inserviens illi εργον πείρας (2 Theff. I. 11. III. 3. Phil. I. 6), etiam

confert ex sua parte ad dignos vocatione nos red-
dendos (2 Theff. I. 11). Neque periculum est, ne
per externas res ipsiusve Dei consilia & instituta
superiora integrum ipsi non sit, propositum assequi.
Nam Deus, cujus virtute urgetur consilium nos be-
andi (v. 11. extr. 1 Petr. I. 5. Eph. I. 19. III. 20),
omnibus, quæ huic consilio adversari possint, rebus
longe major est (I. 11. Rom. VIII. 31. 35. fs. Jo. X.
28. f.), & consilium nos beandi haud profecto re-
cens aut ullo alio posterius est (Eph. I. 4. 2 Tim.
I. 9. 2 Theff. II. 13. Rom. VIII. 29). Ergo omnia ab
æterno sic constituta, gubernata atque permixta sunt,
ut nihil obesse queat, ut omina, etiam adversa (v.
17. fs. 35. f.), citius inservire debeant destinatae no-
bis (v. 29) beatitudi (αγαθω v. 28. δόξη v. 30. 2 Theff.
II. 13. f. 16). Unum est, quod per ipsam consilii
naturam (v. 13) obstare possit, si nos, Deo ex sua
parte nihil reliqui faciente, ipsi nobis desimus, &
repugnantes (§. 116) αγιασμω divini spiritus (v. 13.
coll. 1 Petr. I. 2), non admittentes πειν αληθείας
(2 Theff. II. 13) & (v. 15) την υπακοην (1 Petr. I. 2),
divinam invitationem ad salutem ex nostra parte
non ratam habeamus (Act. XIII. 46. cf. 2 Petr. I.
10. Comm. in ep. ad Hebr. p. 379. f.), si infideles
nos præbeamus (§. 67. 72) erga tanta Dei benefi-
cia, si κλητοι quidem simus ex Dei consilio, sed re-
cusamus (Rom. VIII. 4. 12. 13) amantes ejus (Rom.
VIII. 28) esse aut manere in ejus amore, qui tam
benevolo consilio (v. 29) ad gloriosam salutem nos
vocat (v. 30). Ceterum scripturæ ad eam cogita-
tionem deducere non solent (cf. *Weismanni Schedi-
asm. Acad. p. 521. f.*), ut curiose exputemus (Luc.

XIII. 23), an habendi simus in numero horum proprie κλητών, quorum fidem providerit Deus constantem fore *ad finem vitae*. Quamquam enim ii demum christianæ disciplinæ alumni oblata salute revera perfruentur, qui sub finem hujus vitæ (§. 67) tales deprehenduntur, quales evangelium designat ad salutem, neque profecto dubium est (§. 22), quin Deo nominatim quisque ab æterno cognitus fuerit: nostra tamen, dum exitus ostendat, quales nos divina scientia prospexerit. maxime interest, & ad ipsam exitus prosperitatem interest, persuasissimum nobis esse cum de verissimo & efficacissimo Dei consilio, oblatam salutem omnibus vocatis exhibendi, tum de necessitate contentionis (v. 24. 1 Tim. VI. 12. 17—19. cf. 2 Petr. I. 5—11), etiam tum, cum esse cœpimus in numero *meliorum* κλητών (εκλεκτών hoc sensu Matth. XXII. 14. coll. v. 10. cf. Rom. XI. 7. & *Weismanni* Inst. Theol. exeg. dogm. p. 676), imo cum inter ipsos bonos ac vere fideles *præstare* (εκλεκτοί hoc sensu Matth. XX. 16. esse), & magnos progressus habere videmur, sine intermissione (Phil. III. 12—14) adhibendæ, ut veram & efficacem (cf. 2 Petr. I. 3. f.) ex Dei parte vocationem ex nostra etiam parte ratam faciamus (v. 10). Sin secus persuasum habeamus, vel desperatione salutis (cf. *Noesfeldt* über den Werth der Moral, der Tugend und der späten Besserung p. 223. fs.) vel ignavia aut securitate fiet, ut non accedamus ad eam conditionem, unde salutis decretæ atque oblatæ impetratio pendet (§. 73. a). Si nos ad latam a fervatore Deo conditionem accedimus, eique pergimus parere, tum Deus prospexit, fore, ut perstemus in fide & pro-

missa salute potiamur; non quia Deus providit, quid futurum esset, propterea nos vel adducimur ad conditionem a servatore propositam vel repudiamus eam.

b) Locis, qui Deum nominare videntur causam mali, consentiente usu loquendi (Obff. gr. p. 25. fs.), aliam sententiam licet subjicere. De loco Rom. IX. 15. fs. vide Diff. II, in ep. ad Col. not. 165.

c) Justam eam esse, supra (§. 67) ex §. 24. ostendimus.

d) cf. *Crusii* Plan des Reiches Gottes p. 39. Quamobrem cupidus nostri Deus permittat tamen humanam infidelitatem, alio loco (§. 39. b) exponitur.

LIBER QUARTUS

DE JESU CHRISTO SERVATORE GENERIS HUMANI.

PARS PRIOR

DE SERVATORIS PERSONA ET VARIA CONDITIONE.

§. 75.

Is, per quem Deus *a)* nos servare constituit (§. 65), uno verbo, Servator noster *b)*, revera homo est (Jo. V. 27. *c)* VIII. 40. 1 Tim. II. 5. Rom. V. 15. 19. 1 Cor. XV. 21. f, §. 59), natus e muliere (Luc I. 31. II. 5. fs. Gal. IV. 4), & haecenus etiam prognatus (Rom. I. 3. IX. 5. Act XIII. 23. II. 30 Luc. I. 32. Gal. III. 16. cf. Matth. I. 1. *d)* ex Mariæ (Luc II. 31. 34. *e)* majoribus, sed, ut vitiositatis expers esset, non *f)* ex humano patre ortus (§. 55), sed divina omnipotentia in matre procreatus (Luc. I. 34 — 37. cf. Matth. I. 17. 18. 20. *g)*, ideoque (Luc. I. 35) filius Dei, non humani patris.

a) Quia Deus creavit hominem Jesum (cf. Ebr. II. 10. 11. 2). & *Mori* Epit. Theol. christ. P. IV.

c. II. Sect. I. §. 3. n. 2), & cum divinitate conjunxit singulari modo (§. 76. b), quia *Deus* misit Filium suum & Christus omnia peregit & peragit *e consilio Dei* (Rom. VIII. 3. V. 5—8. 1 Jo. IV. 9—11. Jo. III. 16. f. IV. 34. VI. 38—40. VIII. 29. X. 17. f. XIV. 31. Ef. LIII. 10. cf. Ebr. II. 9. f.), quia Jesus est auctor salutis (*σωτηριον*, cf. not. b) *divinitus datus* (Luc. II. 30. cf. Ps. CXIX. 123. 166. 174); propterea ad Deum omnia tandem referuntur (2 Cor. V. 18. f. 21. Eph. I. 3. fs. II. 4—10. cf. Ebr. III. 4. r), & Deus etiam ipse *Servator noster* dicitur (1 Tim. II. 3. IV. 10. Tit. I. 3. II. 10. f. III. 4).

b) Idem (nempe *σωτηρα* 2 Tim. I. 10. Tit. I. 4. II. 13. III. 6. 1 Jo. IV. 14. cf. 2 Petr. I. 1. II. III. 18. qui Luc. II. 30. metonymice (Obss. gr. p. 15) *σωτηριον* (*salus pro salutis auctore*) appellatur,) nomen ipsum dicit, quod *Jesu* divinitus inditum est (Luc. I. 31. II. 21. coll. v. 11. cf. Matth. I. 21).

c) v. supra §. 65. d).

d) cf. Diff. I. in LL. N. T. histor. not. 1. & Diff. II. ad Matth. III. 1. (de *αυθεντια* capitis hujus).

e) v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 237. f.

f) l. c. p. 236. 237. 193. f. Diff. I. in LL. N. T. histor. p. 3. fs. cf. Allgem. Literat. Zeit. 1792. N. 143. p. 461—463. *Senff* Versuch über die Herablassung Gottes in der christlichen Religion zu der Schwachheit des Menschen pag. 52. fs. *Oertelii* Antijosephismus p. 30 fs. (ubi confutatur recocta a *Walthero* quodam opinio Ebionitarum de naturali ortu Jesu ex *Josepho* & *Maria*).

g) v. Diff. I. in LL. N. T. histor. aliquot loca ad Matth. I. 17. Diff. II. ad Matth. III. 1.

§. 76.

Alia causa, quamobrem hic homo dicatur Filius Dei, ea est (Jo. I. 14. Col. I. 13. 15. coll. v. 16. f. cf. Ebr. I. 2. 3. a), quod Pater in eo inesse voluit *divinam perfectionem suam* (Col. I. 19. Jo. V. 26. b), dum *carissimus Patri* (I. 18. 2. §. 44. a). b), eidemque conjunctus ita (§. 44. e), ut ipse sit Deus (v. 1), creator & statutor universi (v. 3. Col. I. 16. f. cf. Ebr. I. 2. 3. §. 42), cum homine Jesu se conjungere voluit (Jo. I. 14), quemadmodum Deus cum nullo homine & nulla utique re creata conjunctus est. Unde c) etiam Jesus vocatur *unicus d)* Dei Filius (III. 16. 18. i Jo. IV. 9. Rom. VIII. 32), expressa Dei effigies (Jo. XIV. 7—11. VIII. 19. XII. 45. Col. I. 15. 2 Cor. IV. 4. cf. Ebr. I. 3. e), cujus nemo par est conjunctione cum Deo.

a) Diff. I. in ep. ad Col. p. 10. Comm. in ep. ad Hebr. p. 4. f.

b) Diff. cit. p. 14. Comm. cit. p. 8. f.

c) Homo (σάρξ), qui versatus fuerat cum apostolis, & de invisibili Deo coram exposuerat, *μονογενής παρὰ πατρός*, ο *μονογενής υἱός* est, quia (Jo. I. 14) *λογὸς Θεός* (v. 1) evaserat homo; quia (v. 18) *ὁ ἴσους* qui fuerat apud Patrem (εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς) & (v. 1. i Jo. I. 2) *Deus* erat, voluerat, homo factus, de Deo oretenus exponere.

d) Eatenus (cf. §. 75) Adamum quoque licebat numerare Dei filium (cf. Luc. III. 38), quoad non humano patre natus, sed a Deo vitiositatis expers creatus fuerat (§. 53).

e) Diff. cit. not. 23. Comm. cit. p. 4.

§. 77.

Hæc conjunctio cum Deo non a), ut in aliis mentibus (§. 76. extr.), v. c. prophetis (Joh. I. 17. f. III. 31. fs. cf. Ebr. I.), circumscripta & temporaria (Jo. V. 26. b), sed talis ac tanta est, ut ο λογος θεος (I. 1) sit *homo factus* (v. 14), itaque, qui Deus est (cf. Ebr. I. 8. §. 42), *idem* homo sit (cf. v. 9. §. 84), & qui homo est, *idem* sit Deus (cf. Rom. IX. 5. §. 42. r), ut is, qui est Η ΖΩΗ Η ΑΙΩΝΙΟΣ (Deus, cf. I Jo. V. 20), qui *fuerat apud Patrem* (sive qui *Deus* est, cf. Jo. I. 1. & §. 76. c), *in adspæctum hominum* ut homo I Jo. I. 1) *venisse* (φανερωθῆναι τοῖς ἀνθρώποις) dicatur (v. 2. c), ac vicissim d) ei, qui ut homo *inter homines vivebat*, liceret prædicare (Jo. III. 13. VI. 62. e), se eundem f) *venisse de coelo & in coelo antea fuisse*.

a) Id ipsum defendere, Joanni in evangelio & epistolis scribendis propositum erat. v. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 181. f. 191. fs. 45. fs. 492. 484.

b) l. c. p. 192. f.

c) Simili ratione is, qui tanquam Deus (cf. Aët. VII. 2) erat ο κυριος της δεξης, *cruci affixus esse* dici poterat (1 Cor. II. 8), quia *idem ut homo* inter homines versabatur. Sed nolumus urgere hunc locum, quod nomen της κυριος της δεξης ad excelsam, qua homo Jesus nunc utitur (§. 78), conditionem referri, idemque, qui *nunc sit dominus gloriosissimus*, quem Deus tanto honore affecerit, olim contra (Aët. III. 13. II. 36) ab hominibus supplicio crucis affectus fuisse dici posset. cf. 2 Cor. XIII. 4.

d) cf. quoque Commentat. loci 1 Tim. III. 16^r not. s) p. 12.

e) v. über den Zweck Joh. p. 191. f. 194.

f) add. 1 Cor. XV. 47. ο δευτερος ΑΝΘΡΩΠΩΣ est ο κυριος ΕΞ ΟΥΡΑΝΟΥ. Qui (ut homo Joh. VIII. 40. 57. I. 14. f. 29) cum Abrahamo tum Joanne baptista recentior erat, *idem* (ex alia parte) cum Abrahamo tum Joanne antiquior prædicatur VIII. 58. I. 15. 30. (§. 42. b). cf. *Ernesti* Instit. Int. N. T. P. I. S. II. C. IV. §. 9.

§. 78.

Quanta ex hac conjunctione ad hominem Jesum perfectio & dignitas redundet (Jo. VI. 63. Col. I. 9. a), omnium luculentissime e *conditione* excelsa intelligitur b), in qua Jesus nunc versatur. Neque enim hic homo c in tantum fastigium evehi (Phil. II. 9. Aët. II 33. V. 51. cf. Ebr. VII. 26. y) potuisset, ut

rebus omnibus præficeretur dominus (Eph. I. 21. f. Phil. II. 9. 11. 1 Cor. XV. 27. 28. cf. Ebr. I. 2. *d*) cum imperio divino (Eph. I. 20. *e*) & maiestate divina (Phil. II. 10. *f*), non potuisset huic homini potestas de universo tradi (Matth. XXVIII. 18. *g*), nisi *h*) cum auctore & domino universi conjunctus (§. 76) ita esset, ut *λογος θεος* immensa perfectione in administrando universo tanquam sua uti possit.

a) v. über den Zweck Joh. p. 194. f. Diff. I. in ep. ad Col. not. 75.

b) Hic apparuit tota vis (§. 76) nominis *filii Dei*, hic Jesus evaserat filius Dei *cum imperio* (*υιος θεος εν δυνάμει* Rom. I. 4), Patris etiam maiestate ac imperio simillimus Filius (Act. XIII. 32. f. cf. Ebr. I. 4. f.), perfectissima Patris imago. v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 9. fs. Eandem notionem similitudinis *cum Deo*, quæ cernatur *imperio*, etiam in nomine *Christi* inesse, vel eo loco (Ps. II. 7. coll. v. 6) patet, e quo (v. 2) nominis origo est. Tum, cum Jesus factus est *dominus*, plena vis nominis *Christi* exhibita est (Act. II. 36), tum, cum *dexter Deo sederet* (not. *e*), luculenter apparuit, eum esse *Christum*, filium Dei (Matth. XXVI. 63 f.). Jesum vero non dominum modo, sed *Christum* quoque (Act. II. 36) esse, seu *illum ipsum* (Luc. II. 11) dominum, quem Deus cum universe per Moysen (Joh. V. 46. f. Luc. XXIV. 27. 44. Rom. III. 21. Act. XXVI. 22. f. cf. Commentat. de protevangel. p. 18. fs. Comm. in

ep. ad Hebr. p. 201. fs.), tum inde a Davidis tempore (Act. II. 30. XIII. 23. Luc. I. 32. cf. Ebr. I. 5) nominatim ut dominum seu regem per prophetas promississet, qui etiam ut promissus a prophetis (Jo. VII. 42. I. 46. Luc. II. 38. cf. Diff. de notione regni coelestis not. 2) expectari soleret (Matth. XI. 3—5), tam sancte & serio (XXVI. 63. f. XVI. 16. f. Luc. XXIV. 25. f. Jo. XVII. 3. XX. 31. 1 Jo. II. 22. 1 Cor. XV. 1—4) tum Jesus ipse (Luc. XXIV. 27. 44—47. XVIII. 31. XXII. 37. Matth. XXVI. 54. Marc. IX. 12), tum, ipso auctore (Luc. XXIV. 45), apostoli quoque (Act. III. 18. 1 Petr. I. 11. cf. Act. XIII. 23, 32) confirmarunt, ut sine gravi in Dominum ipsum injuria negari non possit (cf. *Christ. Wolff* in *Schlegelii Kirchengeschichte des XVIII. Jahrhund. T. II. p. XXXVIII. XLI*), in libris V. F. extare praedicta & variam praesignificationem de Jesu. v. die Bibel ein Werk der göttl. Weisheit von *Koeppen* P. I. p. 235. fs. *Herderi* Briefe das Studium der Theol. betr. Ep. 18. 21. maxime p. 303. fs. 349—352. P. II. *Michaelis* Dogm. §. 122—128. *Kleukeri* Tract. de nexu, qualis constet inter utrumque divinae constitutionis foedus, prophetico p. 80. fs. D. van de *Wijnperffe* over de Godheit van Christus §. XIV. in primis p. 126. fs.

c) Non poterat Christus, *qua λόγος ΘΕΟΥ est*, provehi in majus fastigium dignitatis, non poterat demum praefici universo & collocari (Eph. I. 20) dexter Deo, non potest traditam habere potestatem, uno verbo, non poterat fieri (Act. II. 36. cf. Ebr. I. 4. 1) dominus voluntate & auctoritate Dei Verum Dei auctoritas hoc ipso agnoscitur & bñ

quo colitur (Phil. II. 11), si pro Domino colatur homo, quem Deus esse voluit (v. 9. Eph. I. 20. fs. I Cor. XV. 27. f.) dominum. cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 9. fs. Diff. de notione regni cœlestis not 71. über den Zweck Joh. p. 458. 507. fs.

d) Etiam (cf. Ebr. I. 2. cum v. 4 fs.) a Petro Jesus appellatur *omnium* dominus (Act. X. 36), nec *hominum* duntaxat omnium, sed ejus universitatis, qua vel angeli, & summi quique, continentur (I Petr. III. 22). cf. §. 96.

e) *Dextrum Deo sedere* (Matth. XXII. 42 — 44 Col. III. 1) idem valet, ac in *throno* (cf. Apoc. III. 21. Ebr. XII. 2. VIII. 1) Dei, cujus summa *majestas* est (Matth. XXVI. 64. cf. Ebr. I. 3), sedere ad dextram, *regnare* (I Cor. XV. 25. cf. Ebr. I. 13) *cum Deo, praeesse* (Act. II. 34. f. coll. v. 36. I Petr. III. 22. Eph. I. 20. coll. v. 21. f.) & *agere* (cf. Marc. XVI. 19. cum v. 20), *quemadmodum Deus praeest & agit.* cf. Ebr. I. 3. k).

f) Divino hoc (cf. Rom. XI. 4. XIV. 11) cultu prosequi Jesum nefas esset, si *merus* homo neque cum Deo adorando unice conjunctus esset. v. über den Zweck Joh. p. 506. fs.

g) Verbis: *coelum & terra* non collectam ex Judæis ethnicisque ecclesiam, quæ vis omnino non subjecta est huic formulæ (§. 42. l), sed pro usu loquendi recepto (§. 31) *universum* significari, tum aliæ formulæ docent, quæ manifesto non duo ista hominum genera, sed *universum* dicunt (Phil. II. 10. coll. Apoc. V. 13. Ps. CXXXV. 6), & sic quidem dicunt, ut *angelos* quoque comprehendant (not. d.).

omninoque omnia, quibus Deus imperat (not. e), solo Deo excepto (I Cor. XV. 27), tum ex eo intelligitur, quod *ecclesia* seorsum ac nominatim commemoratur ut *pars* (Eph. I. 22. extr.) *universi*, cui Jesus præfectus fuerit (v. 20 — 22). cf. Diff. L. in ep. ad Col. not. 29.

h) v. Jo. XVII. 24. *etc.* (cf. über den Zweck Joh. p. 427. f.). add. Col. I. 15, coll. v. 16, v. 18, coll. v. 19. Rom. I. 4. cf. Ebr. I. 3. f).

§. 79.

Causa, quare Jesus hunc dignitatis splendorem (§. 78) non in ipso statim principio conjunctionis (§. 76) cum *λογος θεος* fuerit consecutus, in negotio, quod his in terris peragere debebat (P. II. c. I), similiter inest (§. 80), ut, causa, quamobrem excelsioris naturæ perfectione plenius nunc utatur, in excelso munere sita est, quo nunc fungi debet e consilio Dei (P. II. c. II), fungi autem non posset sine plenissimo usu divinæ perfectionis (§. 78). Ceterum, nisi consilia divina obstitissent, per conjunctionem hominis Jesu cum excelsiore natura divinitatis splendor etiam citius elucere in homine Jesu potuisset (Phil. II. 6. cf. §. 81. a), &, quoad consilia Dei non obstitere, re vera etiam hic in terris emicuit (§. 82).

§. 80.

Cum nostra commoda flagitassent (P. II. c. I.), ut Jesus in his terris versaretur ceterorum hominum, excepta vitiositate (§. 75), simillimus (Rom. VIII. 3. cf. Ebr. IV. 15), ut humanis miseriis conflictaretur, imo etiam mortem, eandemque atrocissimam, obiret (Matth. XX. 28. Luc. XXIV. 25. f. 46. f. 1 Petr. I. 10. f. cf. Ebr. II. 14 — 18): *talem* (Phil. II. 7. f.) Deus esse voluit Filium suum (Rom. VIII. 3. 1 Jo. IV. 10. Jo. III. 16. a) Gal. IV. 4. 5. b), hoc est, natura excelsior hominem Jesum, quamvis ei conjunctissimum Deique Filium (§. 76), non affecit sic, quemadmodum afficere poterat (Phil. II. 6. §. 79), & postmodum re vera affecit (§. 78), neque contulit divinam suam vim ad humanam Jesu intelligentiam (Luc. II. 40. 52. cf. Marc. XIII. 32) eo modo perficiendam atque juvandam, qui ætatem teneram, qua reliquis hominibus similis esse debebat Jesus, aut universe locum eum, quo Deus in his terris Jesum esse volebat, non convenisset; non attulit universæ conditioni Jesu talem splendorem, qui non convenisset in homine ejus conditionis, qua Jesus e divino consilio ad tempus (cf. Ebr. II. 9) esse debebat; non effecit in suo (§. 77) ho-

mine, Jesu, & per Jesum, quæ nunc efficitur
& porro effectura est.

a) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 429.

b) Progr. de consensu epp. Paulli ad Hebr. &
Gal. p. 22.

§. 81.

Vicissim homo Jesus ea obedientia erga
Deum (Rom. V. 19. Jo. VI 37. f. Phil. II. 8.
Jo. XIV. 31. XVIII. 11. X. 17. Matth. XXVI.
39. 42. cf. Ebr. V. 8. X. 7 — 9) eaque homi-
num caritate (Phil. II. 4. f. 2 Cor. VIII. 9.
Matth IX. 11 — 13. Luc. IX. 54 — 56. Matth.
XX. 26 — 28. Jo. X. 11 — 15. XV. 13. 1 Jo.
III. 16) ductus fuit, ut animo libenti serviret
consilio Dei, hominibus salutari, ex eoque
magnitudinis & splendoris, qui a conjunctione
cum divina natura expectandus ipsi posthac
erat (§. 78), & tum jam *potuisset* a) certe
in ipsum proficisci, nullo præcipite desiderio
teneretur (Phil. II. 6), sed tenuis esse præ-
optaret (*ἐκένωσεν εαυτόν* b), non dominum, sed
ministrum se gerens (v. 7. c), imo infra alios
homines, quamvis tenues, se demitteret, gra-
vissimas (Luc. XII. 50. Joh. XII. 27. XIII. 18.
21. Matth. XXVI. 37 — 44. Luc. XXII. 43. f.
cf. Ebr. V. 7. 8) ærumnas & probrosam mor-

tem suscipiens (§. 88. c) sua sponte & voluntate (Phil. II. 8. Jo. X. 18. d).

a) Ut Phil. II. *caritati* v. 4. f. *non* (v. 6. b) *necessitati*, tribuitur, quod divina maiestate non splenduerit Jesus: ita etiam 2 Cor. VIII. 9. *benivolentia* (χαριτι), nostram rem (ὥστε πληθυνσωμεν, cf. VI. 10. Jac. I. 5. Luc. XII. 33—35. XVIII. 22) spectanti, assignatur inopia ejus, qui *poterat esse* (ἦν, cf. Phil. II. 6. b) omnium rerum abundans (πλεσιος), cf. D. van de Wijngaert l. c. p. 147. f.

b) v. Diff. in epp. Pauli min. aliquot loca p. 26. f.

c) Qui *adultæ* ætate ministri partibus ipsi assignatis libenter (Matth. III. 15. IV. 5—10. Jo. IV. 34) & perfecte acquievit, is sua hac obedientia atque modestia satis declaravit (Phil. II. 7. f), non invitum se vulgari humana conditione uti, qua *nasci* ipsum Deus voluerat (v. 7. extr. Rom. VIII. 3), ipsum *velle* tenuiorem esse (κενωσας ΕΑΥΤΟΝ Phil. II. 7, cf. Diff. in epp. Pauli min. aliquot loca not. 91).

d) v. Diff. cit. & Comm. in ep. ad Hebr. p. 596.

§. 82.

Ceterum dignitas illa, quam conjunctio cum *λογω Θεω* (§. 76. f.) homini Jesu conciliavit (§. 78. a) vel tum, cum tenuiore conditione esset, eo certe valuit, ut *talis tantique*, h. e. Deo unice conjuncti, hominis obedientia (§. 87) & permissio (§. 91. k) vim plane singularem haberet a). Et ab ipsa statim pueri-

tia Jesus, cum primum ætate paullo adultiore fuit, naturæ suæ excelsioris, eoque ipso (§. 44. e) Patris, singulari impulsu, cui religiose obtemperavit, gavisus est (Luc. II. 49. b). Nec incredibile fuerit, mirificos progressus, quos puer Jesus fecit (v. 40. 47), adjutos fuisse conjunctissimæ cum humana excelsioris naturæ beneficio, sed accommodato ad consilium, e quo Jesus similiter ceteris hominibus (Phil. II. 7. f. cf. Ebr. II. 17) ætate animique vi *sensim* progredi debebat (Luc. II. 52). Cum in eo esset, ut susciperet negotium docendi, excelsior natura, eique conjunctissimus (Joh. XVI. 14. f. XV. 26. Rom. VIII. 9. f. Gal. IV. 6. §. 45) Spiritus divinus, hominem Jesum affecit (Act. X. 38. Jo. III. 34. coll. V. 32. f. cf. Luc. IV. 1. 14) eo modo, quem flagitavit munus susceptum, & nominatim ea, quibus ad fungendum negotio docendi opus erat, in Jesu & per Jesum effecit. Quicquid igitur docuit homo Jesus, id omne (§. 6) non suo arbitrata (Joh. V. 30. VIII. 28. XII. 49. XV. 10), sed ideo & sic utique proposuit, quia & quemadmodum natura excelsior c), & qui *λογος Θεου* conjunctissimus est (v. 7—11. XVI. 13—15. §. 44. 45), Pater atque Spiritus Sanctus ei suppeditaverat ac veluti præ-

iverat (XII. 49. f. V. 30. VIII. 26. 28. 40. XV. 15. XVII. 8. Matth. XI. 27. & Jo. III. 34). Quicquid miraculorum ad divinam illam doctrinæ Christi originem comprobendam (§. 8) requirebatur, id excelsioris naturæ *d*) omnipotentia, quæ eadem Patris (X. 28 — 30. §. 44) & Spiritus Sancti (§. 45. c) est, per hominem Jesum patravit (XIV. 10. f. X. 32. 37. f. & Matth. XII. 28). Si quid universe ad negotium, quo fungi debebat, ita administrandum, ut persona ejus dignum erat, pertinebat, veluti profundissima notitia hominum (Joh. II. 24. f. VI. 64. XVI. 19. 30. I. 48. f. Matth. IX. 3. f. coll. Marc. II. 6 — 8), cum quibus versabatur, id effecit divina natura in homine Jesu. Hujus vero animus ex illius voluntate ita suspensus fuit, ut nihil affectaret (Phil. II. 6. §. 81) ultra, quam excelsiori naturæ præscribere & efficere visum fuerat (Joh. V. 30. VIII. 29. Matth. IV. 6. f. XXVII. 39 — 43. XXVI. 42. cf. Marc. XIII. 32).

a) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 667. & p. 599. fs. Cum homo Jesus dicitur salutis nostræ auctor (Jo. VI. 51. 53. fs., non homo solus cogitandus est, sed (v. 62. XIX. 11. coll. v. 9. & Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 69) conjunctus cum eo, qui fuerat in coelo (§. 77), eoque ipsa de causa par effectui, quem a mero homine non licebat sperare (VI. 63),

uno verbo, cogitanda est magnitudo & pretium (1 Petr. I. 19. cf. Ebr. XII. 3. t) hominis, qui propter conjunctionem cum divina natura est (§. 76) *unicus Dei Filius*. Hic talis tantusque est Servator noster (Col. I. 13. 15—19. coll. v. 14. 20—22. Jo. III. 13—17. 1 Jo. IV. 9. f. Rom. VIII. 3. 32. cf. Ebr. I. 3. V. 8. f.). v. üb. den Zweck Joh. p. 193. fs. Comm. in ep. ad Hebr. p. 603.

b) l. c. p. 599. f.

c) Doctrina hominis Jesu diserte refertur (Joh. III. 11—13. 31. f. VI. 46. I. 18) ad auctorem *eum* (§. 44. b). §. 77), *qui fuerit in coelo apud Patrem, qui de coelo venerit*, seque conjunxerit cum homine Jesu. Et fides doctrinae Jesu, quæ ceteris quoque legatis Dei fidem & auctoritatem apud christianos conciliat (§. 9—13), tanto luculentior est, quod homo Jesus non adventicio auxilio Dei adjutus, hujusve opis certæ duntaxat mensuræ adstrictus fuit (Jo. I. 34), sed inter omnes legatos Dei unus ita excelluit (v. 31. X. 36. cf. über den Zweck Joh. p. 468. f.), ut vis divina hujus ipsius, quæ hominibus coram loqui solebat, personæ propria esset (V. 26. §. 77), nec igitur vel dubio locus sit, an Jesu, hoc nominatim tempore, quo hæc nominatim docuit, omniscia vis Dei (Joh. XVI. 13—15. §. 44) adfuerit, vel animo concipi queat (Matth. XI. 27. Joh. I. 18. Col. II. 8—10. not. 74) perfectior Dei patefactio v. über den Zweck Joh. §. 99. Sed & sanctitas doctrinae Jesu eo major & reverentia ei hoc sollicitius habenda est (Joh. III. 32—36. cf. Ebr. I. 1—II. 3. III. 1—8. X. 28. f. XII. 25), quo maioris ordinis legatus est Jesus, cum Deo unice con-

junctus (Jo. III. 31. f. cf. Ebr. XII. 25. f.), ne multa (§. 76), *Filius Dei* (Matth. XXI. 37. Jo. III. 35. f. cf. Ebr. I. 2. III. 6. X. 29. & Comm. in ep. ad Hebr. pag. 685).

d) Hinc *ipse Christus* miraculorum causa prædicatur (Jo. XI. 25. coll. v. 23. V. 17. 19 — 21. 26. cf. über den Zweck Joh. p. 190. f. 192. f., & per ea *suam ipsius* magnitudinem declarasse legitur (II. 11. coll. I. 14) v. Koeppen l. l. p. 153. f.

§. 83.

Postquam divino consilio destinatum (§. 80. f.) mortem pertulerat Jesus, natura excelsior (Jo. II. 19 — 22. X. 18. §. 42. f), cujus omnipotentia eadem (v. 28 — 30. V. 19 — 21. 26) Patris est (Rom. VI. 4. VIII. 11. Eph. I. 17. 19 f.) interfecto atque sepulto (1 Cor. XV. 3. f.) corpori *) vitam restituit (§. 8. f.) Quo facto, vivus Jesus, afflictas suorum mentes recreaturus (Joh. XIV. 19. XVI. 20 — 22. XX. 15 — 17. 20. Luc. XXIV. 32. 52) iisque præsertim, qui gravissimum a) eventum testari & aliis persuadere debebant (Act. X. 40. f. II. 32. III. 15. Luc. XXIV. 46 — 48. 1 Cor. XV. 11. 1 Tim. III. 16. §. 8. f), vitæ suæ fidem factururus, diversis & compluribus per XL. dies vicibus b) præsentem se suis exhibuit (Act. I. 3), tandemque inter colloquendum c) ad-

spectabili modo in sublime evehctus & ex hominum conspectu sublatus fuit (v. 9), jamque *d*) habitat in oculis coeli, h.e. sejunctæ ab hac terra & pravis inaccessæ regionis (v. 11. III. 21. 1 Petr. III. 22. Phil. III. 20. 1 Thess. I. 10. IV. 16. f. Col. III. 1—3. Eph. IV. 7. 9. f. Joh. XVI. 28. VI. 62. VII. 33. f. VIII. 21. 23. XIV. 2. 3. XII. 26. cf. Ebr. IX. 24. IV. 14), in sempiternum tempus (Rom. VI. 9. f. Luc. I. 33. cf. Ebr. VII. 3. 15—17. 23—25. Apoc. I. 17. f. XI. 15. *e*) perfruens beatitate luculenta (Jo. XIV. 28 *f*) XVII. 5. 24. 1 Tim. III. 16. *g*) Rom. VIII. 29. 17. cf. §. 64) ac majestate tanta, ut summæ universi divinitus præsit (§. 78).

*) E sepulcro prodiit corpus Jesu tale (Luc. XXIV. 39. 40. Joh. XX. 20. 27. & Luc. XXIV. 41—43. Act. X. 41. coll. 1 Cor. VI. 13. cf. *Michaelis* ad Joh. XX. 17. 19. p. 215. f. *Erkl. der Auferst. gesch. Christi* p. 265. f.), quale conditum fuerat. Neque enim computruerat (Act. II. 24—31. XIII. 35—37), & mutatione **) corporis (Phil. III. 21. 1 Cor. XV. 49) per conjunctam homini Jesu cœlestem naturam (v. 45. 47. f.) tum demum opus erat (v. 50), cum Jesus adiret cœlum. Utraque igitur conditione tum morientium, tum vero ceterorum, qui subito mutabuntur (§. 61), usus est Jesus, priore in sepulcro, altera cum eveheretur sub-

to in beatas sedes. Ceterum & mirabiles effectus, quos in redivivo Jesu corpore *his in terris observare* licuit (Luc. XXIV. 31. cf. Marc. XVI. 12.), & com-
moratio reversi in vitam corporis in mundo invisi-
bili ante assumptionem in coelum (not. b) ostendere
videntur, το πληρωμα της θειτητος, quod in Jesu fue-
rat (Col. II. 9), redux e sepulcro *corpus* etiam ante
ascensum in coelum *mirifice affecisse*, rebusque, qui-
bus sua natura impar fuerat, aptum effecisse, quod
& ante mortem nonnunquam evenisse scimus (Matth.
XIV. 25. f. XVII. 2). Quanquam illa affectio ante
ascensum non fuit nisi *temporaria*, quod initio hu-
jus annotationis indicatæ proprietates corporis non-
dum δεδοξασμεν ostendunt. Altior natura effectibus
corpori nondum δεδοξασμεν *per se* non convenienti-
bus aptum id certo tempore effecit per *miraculum*
in eo editum, quale Jesus etiam in Petri corpore
quondam ediderat (XIV. 29—31).

**) Eam a Paulo sumi, etiam *Gablerus* agno-
scit (Neuestes theol. Journal T. X. p. 413).

a) Quam probrosus vitæ Jesu finis contra divi-
nam ejus missionem quamvis magna miraculorum vi
confirmatam, (Jo. XV. 24. Matth. XXVII. 42)
attulerat dubitationem (v. 39—43. Luc. XXIV.
20. f.), eam insigne miraculum (Joh. II. 18—22.
Matth. XII. 38—40. XVI. 4), cui patrando mors ipsa
locum aperuit, eumque tanto illustriorem, quanto
majorem attentionem tanti viri tam ignominiosa
mors undique in se converterat (Matth. XXVII. 62 fs.
Marc. XV. 39. fs.), ita sustulit, ut honori Jesu con-
sultum esset, (Act. III. 13—15. 1 Petr. I. 21), ipsius-
que dicta de singulari necessitudine, quæ intercedat

ipsi cum Deo, non vana & impia, sed Deo, qui resuscitaverit ipsum, probata (Jo. XIV. 19. f. Act. XVII. 31. II. 24, 1 Tim. III. 16.), & doctrinam universam, cujus auctoritas ex illius cum Deo conjunctionis veritate pendet (§. 6), firmissimam esse, novo & luculentissimo documento pateret. Nominatim ea pars doctrinae Jesu, quæ nobis facit spem beatitudinis ac resurrectionis, firmata est Christi reditu in vitam (1 Petr. I. 3. 1 Theff. IV. 14. 1 Cor. VI. 14. 2 Cor. IV. 14. Rom. VIII. 11), qui non modo exemplum est (1 Cor. XV. 12. 13. 15. f. cf. Notit. hist. epp. ad Cor. interpr. fervientes p. 79) alius vitæ a morte corporis indubitata (Jo. XIX. 33. f.), sed cum nostra etiam beata post mortem vita cohæret (1 Cor. XV. 20—23. Act. V. 30. f. cf. Ebr. V. 9), tum propterea, quod Christus suam suorumque vitam sempiternam prædicendo conjunxit (Joh. VI. 57. f. 54. X. 17. f. 10. 28. XI. 25. f. XII. 26. 32. XIV. 2. f. XVII. 22. 24), ut sperare liceat, fore, ut reliquæ prædictionis parti exitus pariter respondeat, atque pars altera eventu resurrectionis & beatitudinis (not. d) Christi fuit comprobata, tum vero hac etiam de causa (1 Cor. XV. 17. Rom. IV. 25. 1 Petr. I. 21), quod beatitas nostra ex obedientia Christi nectitur (§. 87), hanc vero obedientiam a Jesu revera præstitam Deoque probatam fuisse, ex honore intelligitur, quem Deus habuit Jesu, cum ejus spei atque prædictioni de suo in vitam reditu (Jo. X. 17. Luc. XXIV. 44. Matth. XXVII. 63. 40. XXVIII. 6) plane respondisset eventus. v. Progr. A. 1788. in Tim. III. 16. p. 10. fs. Comm. in ep. ad Hebr. p. 422. fs. 88. f.

b) Intra hos XL dies, quibus discipulos *subinde* convenit, Jesum & in mundo invisibili versatum atque occupatum fuisse, uno saltem hujus generis exemplo confirmatur (1 Petr. III. 19. f. IV. 6. l. c. p. 524. fs.). Num & descenderit in sedes *damnatorum*, quibus certe defunctos, a Petro commemoratos, nequaquam adnumeramus, haud liquido constat. Nusquam enim diserte legitur abiisse. v. *Mori* Epit. theol. christ. p. 189. 190. Diss. in epp. Pauli min. aliquot loca p. 21. cf. *Dresde* Progr. Pentec. 1801. "Inquiritur in veram mentem loci 1 Petr. III. 18—20. ad intelligendum, ubi Christus post suam e mortuis resurrectionem ad sui usque in coelum receptionem degerit."

c) Etiam redux in vitam factus, dum sublimis abiret, varie suos edocuit Act. I. 3. Luc. XXIV. 45. coll. v. 27. (cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 525.) ante, quam adiret coelum & (1 Petr. III. 22. cf. Marc. XVI. 19) imperium divinum.

d) Hoc ita esse, ipso abitus Christi tempore coelestes nuntii confirmarunt (Act. I. 10. f.), & soli etiam praedicto Domini (Jo. VI. 62. XVI. 28. XX. 17. Matth. XXVI. 64) ob auctoritatis ejus insigne firmamentum, quod per reditum ipsius in vitam accessit (not. a), confidenter credere licuisset. Sed *evenerunt* etiam alia, quae, quia *promissio* (Jo. XVI 7, XV. 26. XIV. 12), in ipso discessu repetita (Act. I. 4. f. 8. 9), cum *reditu Christi ad Patrem* copulata ex eoque suspensa fuerat, de reditu Christi ad Patrem & capeffito imperio ut re *similiter in facto posita* (Joh. VI. 62) certiores nos faciunt (Act. II. 33—36. Matth. XVI. 28. cf. Diss. de notione regni coelestis

§. III. Annot. theol. ad philosoph. *Kantii* de relig. doctrin. not. 271. v. etiam *Griesbachii* Syllogen locorum N. T. ad ascensum Christi in coelum spectantium. (Progr. Pentecost. Jen. 1793).

e) Diff. de notione regni cœlestis. §. V. cf. supra §. 63. f.

f) v. über den Zweck Joh. p. 460.

g) v. Progr. in 1 Tim. III. 16. p. 5. f.

LIBRI QUARTI
PARS ALTERA
DE SERVATORIS MUNERE.

CAPUT PRIMUM

DE NEGOTIO, QUOD SERVATOR HIS IN
TERRIS PEREGIT.

§. 84.

Hominis Jesu commune cum aliis hominibus & universe cum mentibus creatis officium est a) obedire auctori (§. 75. a) & domino (1 Cor. III. 23. XI. 3. coll. Eph. V. 23. f. & 1 Cor. XV. 28. b), ne multa, Deo suo (Jo. XX. 17. Matth. XXVII. 46. Eph. I. 17. cf. Apoc. III. 12. Ebr. I. 9. II. 13. c). Causam vero, quare obedientiam exercere aliquamdiu in eo rerum genere deberet, in quo mentem puram (§. 75), nedum (cf. V. 8) conjunctissi-

mam Deo, seu (§. 76) filium Dei unicum, exerceri mirum erat, *duplex* (cf. III. 1. c) illud *negotium* continet (§. 85. fs. cf. Ebr. II. 14. fs.), quod divinitus ipsi datum fuerat *), ut *doceret* homines, & *salutem* annunciatam (cf. v. 3) hominibus idem *procuraret*.

a) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 666. 34.

b) Diff. de notione regni cœlestis not. 71.

c) Proleg. in ep. ad Hebr. p. CII.

*) Munus prospiciendi gregi s. populo Dei (munus pastoris ovium Joh. X. 11 — 16) cernitur quidem imperio (v. 28 — 30. coll. XVII. 2), quæ notio tanquam summa muneris Christi (X. 24. f.), filii Dei (v. 36 — 38), præcipue urgebatur (Ez. XXXIV. 23. f. XXXVII. 24. coll. Ps. II. 2. 6. f. Ebr. 1) a prophetis, sed huic consilio (imperio & administrationi rerum gregis s. populi divini salutiferæ) serviebat tum mors ad servandas ab interitu oves tolerata (Joh. X. 12 — 15. coll. III. 14 — 16. Matth. XXVI. 28. Es. LIII. Luc. XXII. 37), tum promulgatio doctrinæ salutaris (Joh. X. 3 — 5. 26. f.) partim immediata, partim (v. 16) mediata per ministros Domini, imperio potiti.

§. 85.

Munus *legati divini* (Jo. XVII. 6 — 8. 18. XX. 21. cf. Ebr. III. 1), seu *prophetae* (Joh. IV. 44. Matth. XIII. 57. Luc. IV. 24 — 27. cf. Ebr. I. 1. 2), h. e. negotium divinitus *docendi* (Jo. VII. 16. f. XIII. 13. f. Matth. XXIII. 8. 10),

quod Deus mandaverat (Jo. XVII. 4. *a*) IX. 4. 5. V. 36. 30. IV. 34. coll. v. 27. 32. VI. 37—40. VII. 16—18. VIII. 28. f. 40. 42. XII. 44. fs. XVIII. 37. *b*) Luc. IV. 43. cf. Marc. I. 38), propter singularem cum Deo conjunctionem tanto insignius ab Jesu peragi potuit (§. 82. c). d). Sed docendi *munere fungi*, h. e. in publico, continenter, more usitato docere, lectosque homines persequendo, quod ipse inchoasset, docendi negotio assidua disciplina præparare (§. 9), uno verbo, non singulis modo hominibus interdum se præsentem exhibere, sed cum imbecillis mortalibus vivere *c*), & tenuioribus quoque hominibus (Matth. IV. 12—16. *d*) IX. 12. f. 36. Marc. VI. 34) tanti hominis tantam fiduciam (Matth. XI. 28. f. Luc. XV. 1) inspirare nequisset, nisi, represso tantisper magnitudinis ac dignitatis splendore, *nostri similis*, imo tenuioris *e*) ordinis homo (Luc. II. 24. Matth. VIII. 20. XIII. 55. f. XI. 19) *evassisset* (§. 80). Atque etiam exemplar obedientiæ, quod in vita Jesu ad imitandum nobis propositum est (Jo. XV. 10. 12. XIII. 34. Matth. XX. 26—28. 1 Jo. II. 6. IV. 17. *f*) III. 16. Phil. II. 5. Eph. V. 2), tanto accommodatius est docendis (1 Petr. II. 21) nominatim hominibus imbecillis, quanto similiore

(Phil. II. 7. f.) res Jesu fuere iis, in quibus nostra obedientia exerceri solet, & præsentis nostræ conditionis tenuitas magnificam spem, quam doctrina Jesu misellis hominibus ostendit, eo minus exturbare potest, quod ipse Jesus, quem Deo carissimum summisque rebus destinatum fuisse, cum emicans inter humilitatem magnitudo (§. 82) tum historiæ terrenæ exitus (§. 83) monstravit, *humanis molestiis similiter conflictatus fuit* (Matth. X. 25. Jo. XV. 20. XII. 24—26. g) 1 Petr. II. 17. 18. h) IV. 12. f. Rom. VIII. 17. fs. 2 Tim. II. 11. f. cf. Ebr. XII. 2. f.).

a) Munus, Jesu assignatum (v. 4.), constabat partim (cf. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 190) negotio (v. 6—8) proponendi doctrinam divinam eique ut divinæ fidem miraculis faciendi (V. 36 XV. 24. X. 37. f. XIV. 10. f.).

b) Jesus natus fuerat ad regnum (cf. Luc. I. 31—33), & hoc consilio venerat in mundum, ut confirmaret (cf. Jo V. 33. 3 Io. 3. 6. & Mori Epit. theol. christ. p. 194. Dissert. theol. & philol. Vol. II. p. 267), quod res erat, nempe regem se esse. Atqui confirmavit docendo (Matth. IV. 17. 23). Ergo propterea venerat in mundum, ut doceret.

c) Cum desiisset vitam nostræ similem vivere, non amplius habitavit apud mortales, sed in coelos abiit, eoque etiam ipso intervallo, quo suis edocendis (§. 83. c) adhuc vacavit (Io. XX. 17), non assidue

versatus est cum iis, sed passim duntaxat ad tempus se præsentem exhibuit (§. 83. b).

d) v. *Hessium* über die Lehren, Thaten und Schicksale unsers Herrn p. 37. fs.

e) Tenuioris, quam Deus homini Jesu dedit, fortis plura consilia *Keilius* (Diff. de exemplo Christi recte imitando p. 25) commemorat.

f) v. über den Zweck Joh. p. 213. f.

g) Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 20.

h) Comm. in ep. ad Hebr. p. 523. f.

§. 86.

Procuratio salutis promissæ duabus a) partibus constat. Unam negotii partem b) Servator peragit, ex quo versatur in coelo, alteram (§. 87. fs.) peregit, cum in his terris versaretur. Et de illa quidem negotii parte hoc fidentius bene sperare possumus, quod (Eph. IV. 9. 10. c) rebus nostris *idem* præest, qui per obedientiam erga voluntatem Dei *etiam abstinuit lubenter ab ostentatione & usu dignitatis suae* (§. 81. f.), tantum abest, ut metui locus relinquatur (cf. Ebr. V. 5. i). 7. m), ne capeffito tandem ex voluntate Dei (§. 78. c) imperio ac majestate unquam secus utatur, quam vult Deus, servator noster (§. 75. a). Qui amore nostri ductus (§. 81) magnitudinis suæ fructui ad tempus renuntiavit,

& contra *miseriae humanae* longum, varium & durum *experimentum* suo ipse usu cepit, eundem confidere licet (cf. Ebr. II. 17. f. IV. 15. f. V. 1. u). 7. p). 8. y) gloriosi, quo ad salutem nostram in coelo fungitur, negotii bene & cum *singulari misericordia* gerentem esse d).

a) Utramque spectat nomen *αρχιεπισκως* Ebr. III. 1. (§. 84. c). Nam & *majestatem Jesu coelestem* ac imperium divinum (VIII. 1. 2. 4. V. 5. f. VII. 26. 28. IV. 14) ita exprimit, ut dignitatem illam *hominibus proprie salutiferam* esse doceat (V. 9. f. VI. 19. 20. VII. 24. f.), & majestatis Christi fructuosam nobis vim ac usurpationem e morte *piaculari* nequit (VIII. 3. VII. 27. IX. 12. 14. 23. fs. X. 12. 14. 19—22), quam *Jesus in his terris obierit*. v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 138. fs. Proleg. p. XCIX. Et ipse etiam Dominus confirmavit (Joh. X. 18), negotii a Patre demandati causa non *mori* tantum, sed & *reviviscere* se debere. v. Diff. III. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 56.

b) v. infra c. II. & cf. supra §. 65.

c) v. Diff. in epp. Pauli minorum aliquot loca p. 21. f.

d) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 440. 670.

§. 87.

Quamquam vero Jesus per conjunctionem singularem cum Deo (§. 76. f.) tanta magnitudine ac perfectione est (§. 78), quæ homi-

nibus insigni felicitate beandis (§. 60 — 65) omnino sufficiat: huic tamen usurpationi virtutis ac majestatis Jesu obstabat (§. 24) conditio hominum, qui tanta salute per se ipsi non sunt digni (§. 57). Ut igitur homo Jesus ad beandos fratres suos (Rom. VIII. 29. cf. Ebr. II. 11. f.) *legitime* posset suas opes conferre, eadem lege (§. 24), quæ ceteros homines tanta beatitudine propter obedientiæ defectum indignos judicat, sibi contra jus potestatemque (Jo. XVII. 2) meruit, sua magnitudine ad fratres beandos utendi suamque beatitatem in eos, quamvis non illorum, at suo merito derivandi ac propagandi (v. 22. 24. cf. Ebr. IX. 16. p). & supra §. 64. f. 73. a). Qui enim beneficio conjunctionis cum Deo statim ita perfrui poterat (§. 79), quemadmodum nunc re ipsa fruitur (§. 78. 83), qui, quamvis læta & splendida conditione usus fuisset, *huic tamen ipsi accommodatam* obedientiam erga Deum suum præstare potuisset, quemadmodum nunc re ipsa præstat (1 Cor. XV. 28. Jo. XX. 17. Eph. I. 17. cf. Ebr. I. 9. Ap. III. 12. §. 84): ei Deus in his terris *longe diversum*, quod *tanti hominis dignitate alienum* videri poterat, *theatrum obedientiæ* assignavit hac lege (§. 24), ut miræ obedientiæ mirificum

præmium consequeretur, quumque ipsius propriæ beatitati ac majestati, ex *unica* (§. 76) *atque perfectissima* (§. 77) conjunctione cum Deo pendenti (§. 78. h), nihil accedere posset, hanc certe ipsam majestatem & beatitatem eo modo, qui *naturam vimque præmii* haberet (Phil. II. 8. f. cf. Ebr. II. 9. XII. 2), i. e. cum elogio, dignissimum ipsum esse singulari hoc summoque loco (Jo. X. 17. Eph. V. 2. cf. Apoc. V. 12. Ebr. I. 9), & cum potestate, obsequendi suo studio in fratres, quamvis tali beatitate per se non dignos, at ipsius gratia (Jo. XVII. 26. a) Eph. I. 6. Gal. II. 20. b) tamen admittendos, obtineret c); ut in tantum fastigium non modo eveheretur, quia conveniens erat ipsius singulari conjunctioni cum Deo, sed ut eveheretur *tanquam auctor salutis hominum* (Act. V. 31. d) cf. Ebr. V. 9) *ad ornandam præmio* (v. 9. z) *singularem ipsius obedientiam* (v. 8). Hominis Jesu obedientia (Rom. V. 19) ac pietas, in his terris præstita, ejusque honorifica, quæ insecuta est, significatio (*δικαιοσύνη* v. 18) ac præmium (Es. LIII. 10 — 12) humanæ salutis causam similiter (§. 59. 65. extr.) continet e), ac primi hominis inobedientia (Rom. V. 19) &

damnatio (v. 16) humanæ miseriæ causa extitit (§. 55. 57).

- a) l. c. p. 592. cf. infra §. 95. supra §. 73. a).
- b) Comm. cit. p. 455. f.
- c) l. c. p. 663. fs.
- d) Diff. II. in LL. N. T. histor. p. 77. f.
- e) Comm. in ep. ad Hebr. P. II. §. 14.

§. 88.

Hanc obedientiam (Rom. V. 19. δικαιουσιν v. 18) Jesus ut universe (Jo. VIII. 29. XV. 10. Matth. III. 15. a) Phil. II. 6. 7. 2 Cor. VIII. 9. §. 81. cf. quoque §. 55. m) in vita, inter mortales acta, inde a pueritia (Luc. II. 49. 51. f.), sic nominatim præstitit in administratione muneris docendi (Jo. IV. 34. VI. 37. f. V. 30. VII. 18. VIII. 49. 55. 26. 28. f. XII. 49. f. XVII. 4. 6. 12), maxime b) vero dum se obtulit (X. 17. f. XIV. 31. XVIII. 11. Matth. XXVI. 52 — 54. 39. 42. cf. Ebr. X. 7. 9. c) morti præter modum ærumnosæ.

a) Diff. de sensu vocis δικαιος §. IX.

b) Perpeffione mortis & annexæ miseriæ perfecta & constans obedientiæ Jesu absolutio omnium manifestissime cernebatur (Phil. II. 8. cf. Ebr. V. 8). Unde salus nostra, quæ fructus est obedientiæ Jesu (§. 87), nominatim ad summam obedientiam Jesu,

sive ad *supplicii tolerantiam* refertur (Jo. VI. 51. III. 14 — 16. XII. 24. I Jo. IV. 9. 10. I Theff. V. 9. f. cf. Ebr. X. 19. f.). Accedit, quod venia peccati, quæ mortis Christi proprium consilium erat (§. 89. fs.), reliquæ omnis salutis fundamentum est (cf. IX. 15, n). & infra §. 117. e) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 665. 441. f. 669. 597.

c) v. etiam l. c. p. 595. f. *Hessii* Biblioth. der h. Gesch. P. II. p. 354. fs.

§. 89.

Talis mortis & miseriæ tantæ perpeffio hanc omnino vim habuit, ut obedientia Jesu, hujusque meritum (§. 87) & exemplum (§. 85) eomagis eluceret (§. 88. b), nostrarum denique miseriarum sensus (§. 86) *ad summum* ipsi *cacumen* veniret. Sed nec superior vita Jesu materiam obedientiæ subtraxerat (§. 88), & ipsius etiam abstinentiæ ac modestiæ exercitatio (Phil. II. 4 — 7. 2 Cor. VIII. 9. §. 81. c). §. 82. extr.), humanæque miseriæ sensus ac tolerantia (Matth. VIII. 20. XVII. 17. Marc. VIII. 17. Jo. VI. 38. a) Matth. X. 25. XI. 19. XII. 24. Luc. IV. 28. f. VI. 11. Joh. VII. 1. XV. 18 — 25. Luc. XXII. 28) ante miseriam ærumnasque mortis toleratas satis profecto loci habuerat. Neque huic *obedientiæ* quidquam defuisset ad perfectionem, si modo tolerantiam

atrocis supplicii Deus *postulare* supersedisset *aa*). Singularem igitur & gravem (Matth. XXVI. 39. 42) causam oportet subesse, quare Deus nominatim voluerit (Jo. X. 17. f. XIV. 31. XVIII. 11. cf. Ebr. X. 7—10), ut filius unicus (Rom. VIII. 32. cf. Ebr. V. 8) *pateretur ultima*. Nec longe repetenda est causa, quum diserte sacra scriptura doceat, mortem Jesu ærumnosam spectasse nominatim ad *peccati veniam* (Matth. XXVI. 28. Eph. I. 7. V. 2. coll. IV. 32. cf. Ebr. IX. 15. *b*), sive ad liberandos homines miseria post mortem *c*) futura *d*) ejusque metu (Jo. III. 14—16. 1 Thess. I. 10. cf. Ebr. II. 14. f.).

a) v. Diff. III. in LL. N. T. histor. aliquot locos p. 47.

aa) Comm. in ep. ad Hebr. p. 664 - 666. 421. 442. 595 - 597.

b) l. c. p. 369. f.

c) l. c. p. 499. f. *Temporariis* quoque incommodis, ex quibus Christi mors non liberavit (Rom. VIII. 10. 18—23), saltem poenae ignominiam & horrorem detractum esse (v. I. V. I. 3—10), ibidem (p. 500. fs.) ostenditur. cf. p. 660. f.

d) Uno verbo, futura (not. *c*) *omni poena* (Rom. V. 9), seu *nectatur unice* (§. 57. *e*) ex *Adami* peccato ejusque poena, sive (§. 57. *d*) contracta fit *partim* propria *posterorum Adami* culpa Rom. V. 16. Col. II. 13. Tit. II. 14. (l. c. p. 412), 1. Jo. I.

7. 9. Act. XIII. 38. f. cf. l. c. p. 587. Etiam prioris generis malo, quamvis culpa absit (cf. *Rappium* in *Maucharti* Repert. für empir. Psychol. T. II. p. 153), tamen *poenae* nomen convenire, ostendit Commentarius in ep. ad Hebr. p. 585. f. Imo illae ipsae poenae, quae *partim* propria cujusque culpa vel ante emendationem vel in progressu ejus contractae sunt, *partim* tamen nectuntur (§. 57. c). §. 56. extr.) ex vitiositate, ab Adamo in posteros propagata, five ex *Adami* peccato ejusque poena. Et haec *miser cordia* Dei (§. 59. 92), quae prospexit humano generi liberatorem ex incommodis, peccato & poenae *Adami* annexis, etiam ad poenas, *propria* cujusque culpa contractas, pertinet (v. Comm. cit. p. 660. fs. cf. *Rappium* l. l. p. 156. f. 188), iisdemque liberat eos omnes, qui justissimam (§. 67. 73. a) beneficii conditionem (§. 122. 67) non rejiciunt pertinaciter. Non postulavit (cf. *Rappium* l. c. p. 152. f.) Deus ab hominibus vitiosis impossibilem ipsis animi vitaeque consensum cum norma, neque poena eos propterea teneri censuit, quod non essent perfectiores, quam esse poterant. Sed vitiosi homines vicissim postulare a Deo non poterant beatitudinem aequae puram & perfectam, ac si non essent vitiosi, & hoc incommodum nectitur ex innata vitiositate, hoc est, ex *Adami*, qui poterat (§. 53. f). 54. c) cavere peccatum atque debebat, culpa, quam *Adami* & posterorum ejus *communis* vitiositas necessario, seu naturali, qua homines a primo omnes per procreationis successionem oriri debebant (§. 53. a), lege sequebatur (§. 55), quia delictum *Adami* praecesserat. Ergo hominum vitio-
fitas

fitas ex eaque nexum incommodum, quod diximus, *naturalis poena* erat peccati *Adami*. Qua *primi hominum parentis* poena cum alter humani generis parens (§. 59), subeunda poena, nos liberaffet (§. 66. cf. Comm. cit. p. 660. f.), nostram, universitatis hominum, poenam tulisse dici potest (1 Tim. II. 6. Joh. I. 29. §. 91. b). g). cf. Ebr. II. 9), quia poena, quam quisque *participat* (§. 57. a) *ejus ipsius* poena dici solet. (v. Commentarii in ep. ad Hebr. locum supra cit. p. 585). Cum vero illarum quoque poenarum, quas *nostra ipsorum culpa* commuimus, sed quas tamen ex parte *necti* vidimus & primi hominis poena, luendarum necessitate nos exsolverit; etiam pro nobis *fontibus ipsis*, ob *nostra ipsorum* peccata passus esse poenam dici poterat (§. 91. a).

§. 90.

Id non licet in hunc sensum interpretari, ut Jesus & apostoli doceant, morte Christi nos posse stimulari ad servandam doctrinam Christi & colendum officium, quæ probitas porro veniæ ac salutis parens sit. Etenim hæc ratio non temere modo suscipitur, cum sacræ literæ vim mortis Christi nusquam differte hoc modo explicent a), contraque potius soleant b) ex veniæ, per mortem Christi partæ, beneficio *antecedente* pietatis officium *ut consequens* ducere, sed planissime etiam

repugnat doctrinæ christianæ, quæ & veniam peccati nostræ virtutis *meritum debitumque fructum esse* tam vehementer *negat c)*, ut, si contraria ratio valeret, etiam supervacaneam fore mortem Christi asseveret (Gal. II. 21. *d)*, & *e)* mortis Christi beneficio jus veniæ ac salutis impetrandæ partum esse docet (§. 66. *f.*) *omnibus* hominibus, etiam iis, qui vel omnino abhorrent *a probitate*, vel ad virtutem sectandam excitari certe non poterant *morte Christi*, cujus nullam notitiam habuerant.

a) Imo si hoc voluissent scriptores sacri, veniam peccati salutemque citius ab *resurrectione* quam a morte Jesu fuissent repetituri. v. Comm. in ep. ad Hebr. P. II. §. 5.

b) l. c. §. 4.

c) l. c. §. 3. cf. supra §. 73.

d) Comm. in ep. ad Hebr. P. II. §. 6.

e) l. c. §. 2.

§. 91.

Enimvero scriptores sacri hoc volunt intelligi, Christum pro fontibus hominibus (Rom. V. 6 — 8) propter eorum peccata (IV. 25. 1 Cor. XV. 3. Gal. I. 4. Ef. LIII. 5) passum & mortuum esse (1 Petr. III. 18. *a)*, & hac perpeffione mortis effecisse (Matth. XX. 28. 1 Tim. II. 6. *b)*), ut, *quia* ipse passus fue-

rit propter peccata nostra, nos contra necessitate patiendi propter peccata non minus liberi simus, quam si tulissemus ipsi supplicium eoque jam defuncti essemus (2 Cor. V. 15. Rom. VI. 2. 5 — 8. 11. VII. 4-6. 1 Petr. II. 24. IV. 1. c) Gal. II. 19. Rom. VIII. 4. d), ne multa, Christum *nostra causa & vice poenam e) sustinuisse* (Gal. III. 13. II. 19. Rom. VIII. 3. 4. f) Ef. LIII. 5. 11. f. 1 Petr. II. 24. Jo. I. 29. 1 Jo. III. 5. cf. Ebr. IX. 28. g), eaque via Deum judicem nobis propitium reddidisse (Eph. II. 16. Rom. V. 10. h), seu i) nostram rem eo deduxisse, ut, sublata k) dubitatione, quam miserabilibus hominibus facienda gratia l) contra sanctitatem legis (§. 24), peccato poenas annectentis, movere poterat (§. 73. a), salvo legis, cui tamen satisfactum est (Rom. VIII. 3. 4. Gal. II. 19), honore (Rom. III. 31), uno verbo, iuste (v. 25. 26. m) possemus absolvi & poena (§. 89. d) liberari. Neque etiam est, quod metuamus n), ne hæc omnia ad vanas æqualium Christi & apostolorum opiniones accommodatiora sint quam veriora. Si quid *divinitus* ab apostolis præceptum est, hæc certe doctrina de venia per decessum Christi nobis parta divinitus tradita est, cum diserte

inter ea doctrinae capita censeatur (Jo. XVI. 8. 10. o) 2 Cor. V. 18. fs.), quæ Deum (v. 19. f. §. 10. p. 50. 52) ejusque Spiritum (Jo. XVI. 7. f. 13) auctorem habeant.

a) l. c. p. 475. fs.

b) l. c. p. 436. fs.

c) l. c. §. 9.

d) v. mox not. f).

e) Quæ vis in hac causa vocabulo *poenae* subiecta sit, expositum est in Comm. cit. p. 487. cf. supra §. 89. d).

f) Comm. cit. p. 491 - 496.

g) l. c. p. 192. f. 479. fs. Id ipsum dicit (l. c. §. 8. cf. p. 549. fs.) comparatio Christi cum *victima piaculari* (1 Jo. II. 2. IV. 10. 2 Cor. V. 21. Rom. VIII. 3. III. 25. cf. Ebr. VII. 27. IX. 12. 23. 25. fs. X. 5 — 14. XIII. 11. f.). *Expiator populi* (Ebr. II. 17. 11. X. 10. 14. XIII. 12. cf. l. c. p. 502), h. e. (II. 17. X. 11. i). XIII. 11) summus sacerdos dicitur Christus, quia sicut ut *victimae piacularis* sanguinem intulit in coelum (IX. 12. 23 — 25. X. 12. XIII. 11), h. e. (cf. §. 86. a) quia *morte piaculari* defunctus *gloriosa apud Deum beatitate fruitur* (IX. 14. a) tanquam documento (1 Petr. I. 21. §. 83. a) *veniae*, ipsius morte nobis impetratae (Ebr. II. 17. u); summus sacerdos est (V. 4 — 6. 10. VII. 26), quatenus *divina majestate* conspicuus est (V. 5. VII. 26. 28. VIII. 1), eaque *salutifera* nobis (V. 9. VII. 24. 25), obedienter (V. 8.) perlatæ *mortis* (v. 7. VII. 27.) *virtute* (§. 87. 88. b). cf. Comm. cit. p. 141. f.).

h) l. c. p. 407. fs.

i) Superioris enuntiati non ea sententia est, ut Deus nostri misericordia tum demum moveri coepisset, quum Christus ipsi nostra vice poenas pendisset. Etenim fieri profecto potest, ut iudex, *quamvis misericors*, poena afficiat, haftenus (§. 24. d) ergo *irascatur*, legis & publicae salutis amore permotus, eademque de causa non ante fiat propitius poenave non liberet prius quam, salva legis auctoritate, possit liberare. Et quis quaeso alius, nisi *ipse Deus* (Jo. III. 16. 1 Jo. IV. 9—11. Rom. V. 5—8. VIII. 32. 2 Cor. V. 18. 1 Petr. I. 19. f. cf. Ebr. II. 9. §. 59. 75. a), modum veniae humano generi legitime procurandae instituit? v. Comm. cit. p. 568. f. Unde etiam *se nobis ipse* propitium reddidisse (*καταλλάξαι ημας εαυτω*) per Christum, seu, Christum morti objiciendo, effecisse dicitur (2 Cor. V. 18. f.), ut legitime nobis veniam dare (v. 19), atque ita *suae misericordiae* obsequi posset. v. l. c. p. 409. f.

k) Huic consilio accommodatam fuisse poenam, quamvis ab *alio*, tamen ab eo exactam, qui nominatim elaboraret *in procuranda hominum salute* (§. 87), & *tantae magnitudinis* homo (§. 76. f.) esset (Rom. VIII. 32. cf. Ebr. V. 8. §. 82. a); eandemque *nulla* prorsus *in Jesum*, qui potestatis hominum, & salva quidem legis (§. 24), peccato poenam annectentis, auctoritate (§. 94. b), beandorum cupidissimus ipse fuerit, quumque supplicio defunctus esset, obedientiae (§. 88. b) propositum praemium ex legis (§. 24), obedienti cuique praemium decernentis, sententia obtinuerit (§. 87), *injuria* conjunctam

fuisse, nolumus denuo fufius exponere. v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 597. fs. 569. fs. & p. 663. fs.

l) Liberaliffimæ *gratiæ* documentum, cui hominum cauffa inprimis apta fuerat (§. 59), non ipsis *modo hominibus*, sed *angelis* quoque sanctis (1 Petr. I. 11. f. Eph. III. 10) pariter falutare fuit (Comm. cit. P. II. §. 16), ac in eadem hominum cauffa editum (not. k) *feveritatis* exemplum in tuenda legis auctoritate. Nam hoc quoque ipsum *vel ad angelos* pertinet (Col. I. 20. cf. Ebr. IX. 23. Comm. cit. p. 499. 607—611). Univerfa illa ratio, quam Deus fecutus eft, cum ex Jefu Chrifti obedientia ac tolerantia falutem humanam vellet efle fufpenfam (§. 92), non propter Deum, qui fua fponde noftri miferus eft (not. i), neceffaria fuit, fed *ad noftram indigentiam accommodata* eft. Neque vero propterea nititur (v. not. m) *errore* de neceffitate facrificiorum ad mitigandam Dei iracundiam, quod ipsis etiam facrarum literarum reverentibus fcriptoribus, ut G. H. Langio & Senffio (Versuch über die Herabaffung Gottes (§. 23 — 34) vifum eft, fed juvat potius (§. 92) *veriffimam*, nec hominibus tantum (l.c.), fed *puriffimis etiam ac intelligentiffimis mentibus* (Comm. in ep. ad Hebr. p. 594. f. 607. fs.) falubrem, opinionem de faneitate legis, obedientiæ præmia, peccato poenam annectentis, cf. l. c. p. 614. not.

m) l. c. P. II. §. 11.

n) l. c. §. 10.

o) l. c. p. 93. 426.

§. 92.

Humanæ salutis procurandæ modum Deus sic instituit, ut hominis Jesu *obedientia* (§. 88), quæ nominatim etiam fubeunda pro hominibus *poena* (§. 91) cernebatur, eam ipsam legem (§. 24) *confirmaret* (§. 87. 91. k). m), cujus auctoritatem liberalitatis erga homines magnificentia imminuere videbatur a), quæve hominibus tantam salutem, quanta in his terris nemo per obedientiam dignus evadit (§. 73), negatura eosque contra *poenis* futuris (§. 89. d) objectura fuisset, nisi Deus, misericordia permotus, humano generi, quod singularem omnino ipsiusque propriam calamitatem accepit, singulari etiam modo consulere voluisset (§. 59. 73. a). Ergo dulcissima doctrina de obedientiæ, & nominatim tolerantia Christi merito ad veniam (§. 89. 91) & magnificæ salutis (§. 87) spem b) miselli hominis animum ita erigit, ut obedientiam, quamvis tantæ saluti promerendæ imparem (§. 73), ea ipsa *obedientia* nobis commendet c), in qua spes salutis nostræ sita est (§. 87), contraque a peccandi libidine nihil vehementius deterreat (Luc. XXIII. 31. 1 Petr. I. 17 — 19. II. 24. IV. 1. f Rom. VI. 2 — 12 d

illo ipso *supplicio*, in quo nobis spes est veniæ peccati (§. 89. 91).

a) l. c. p. 614.

b) Hæc ipsa tanto plus valet ad pietatem, quanto perniciosior est cum perfectæ salutis desperatio tum inanis arrogantia meritorum (§. 73. b).

c) l. c. p. 593. fs.

d) l. c. p. 600. fs. 519. fs. *Novum foedus* sanctum est *sanguine* Christi (Matth. XXVI. 28. Luc. XXII. 20, cf. Ebr. XIII. 20. IX. 20. f). & infra §. 114. f). h. e. sanctitas tum promissionis veniæ atque salutis (VIII. 6, 12. X. 16. f. IX. 15), tum conditionis (§. 67. 72. 117. fs.) propositæ (VIII. 10. f. X. 16. Rom. III. 22. 25, f. 30. Phil. III. 9) confirmata est morte Christi. Quamquam igitur *veritas* doctrinæ Christi *non tam ex ipsius morte*, quam aliunde (§. 7. f.), nominatim *ex resurrectione* Jesu (§. 83. a) intelligitur, tamen *inviolata sanctitas* hujus nominatim doctrinæ, quæ salutem nobis promittit cum conditione, eo magis elucet, quod doctrina Christi, cujus igitur veritas jam sumitur, *mortem Filii Dei* (§. 82. a) ad *veniam peccati nobis procurandam* (§. 89), & legitime quidem ac *salva legis, fidelitatem* postulantis (§. 24), *auctoritate* procurandam (§. 91), spectasse, tantique hominis vitam aequè nobis & honori legis impensam fuisse, tradit, h. e. colligere licet e morte Christi ejusque consilio, quam serio Deus velit, ut *salus nobis obtingat* (Rom. VIII. 32. cf. Ebr. XII. 24. c). X. 19. x), & quam serio idem velit, ut *salus obtingat nobis sub ea conditione, ne simus infideles* (1 Petr. I. 2.) v. Comm.

In ep. ad Hebr. p. 604. fs. 422. fs. Ceterum, quia Deus novi illius foederis fidem *per Jesum* fecit (Ebr. VII. 22.), hic Jesus dicitur *novi foederis mediator*, h. e. is (XII. 24. a), per quem Deus non *promulgavit* (v. 25. g) solum veniæ & salutis promissum ac conditionem, sicut veteris foederis (v. 18. fs.) argumentum Moses (v. 21) mediator (v. 19. n). Gal. III. 19) exposuerat (Ebr. IX. 19), sed qui idem novi foederis *sacerdos* est (Ebr. VIII. 6. coll. v. 1 — 3. IX. 15. coll. v. 11. fs.), five (§. 86. a). 91. g) cum Deo versatur (VIII. 1. f. 4. IX. 12. 14) tanquam veniæ & salutis auctor (v. 12. 15. VI. 9. f.) virtute mortis piacularis (IX. 15. VIII. 3.) Et quia *Deus* cum *hominibus* de salute (1 Tim. II. 4) per hominem, Christum Jesum, non modo ut internuntium (Ebr. II. 3. §. 85), sed & (III. 1. §. 86. a) ut salutis egit (1 Tim. II. 6. §. 87—91), & per hunc salutis nostræ procuratorem agere pergit, atque ab eo expositam paratamque salutem per eundem tribuet hominibus (C. II. Sect. I.), propterea *Jesus Dei hominumque mediator* vocatur (1 Tim. II. 5).

§. 93.

E palmario (§. 90. d). cf. §. 112. f) mortis Christi consilio (§. 89. 91) pendent a) alii fructus, ut abolitio expiationum lege Mosaica præscriptarum (cf. Ebr. X. 8—18. IX. 9 — 12) indeque porro (cf. VII. 12) universæ illius b) præparatoriæ (§. 70. f) œconomiae (Gal. II. 14 — 19. c) IV. 4. 5. d), ab eaque invecti (§. 70. c) discriminis inter Judæos ceteras-

que gentes (Eph. II. 13. fs. Col. II. 14. not. 88. Joh. IX. 51. f.). Accedunt alia consilia (§. 89. init.), quæ, etsi per se sola non eo valuerunt, ut tanti hominis tale supplicium decerneretur, tamen, ubi semel de morte Christi ærumnosa palmarii consilii gratia constitutum erat, conjungi egregie poterant e).

a) l. c. p. 457. fs.

b) *Mosaicam* intelligimus, ortam a lege Mosaica, quæ (Gal. IV. 24. 2 Cor. III. 6. 7. 13—15. cf. Ebr. VIII. 7. 9. IX. 1. 18—20.) nomine *veteris* (2 Cor. III. 14. cf. Ebr. VIII. 13) aut superioris (VIII. 7. 13. IX. 1. 15. 18) *foederis*, solemnissime promissi cum conditione (VII. 22. n). cf. l. c. p. 445. & b. *Mori* Epit. theol. christ. pag. 160), a *novo* (Marc. XIV. 24. 1 Cor. XI. 24. 2 ep. III. 6. cf. Ebr. VIII. 8. 13. IX. 15. XII. 24) aut altero (VIII. 7) eodemque meliori (v. 6 k). VII. 22) & sempiterno (XIII. 20. cf. IX. 12) *foedere* (§. 92. d) discernitur. Novum fœdus IX. 16. f. etiam cum *testamento* comparatur, sed obiter, v. Comm. cit. p. 128, 174. f. Proleg. p. XC. f.

c) Etsi *νομιον* v. 16. 19, haudquaquam de sola parte *ceremoniali*, sed de lege Mosaica universe intelligimus (Comm. cit. p. 443. fs.), ipsa tamen generali sententia hæc nominatim continetur (l. c. pag. 457. fs.), solutos esse homines necessitate observandi *cerimonias*, Mosaica lege constitutas, sed finite (§. 15. c), h. e. ita, ut pertinerent ad certam gen-

tem ad certum tempus (Gal. III. 23 — IV. 5. cf. Ebr. VIII. 7 — 13. & *Michaelis Dogm.* §. 165),

d) Prolus. de consensu epp. Pauli ad Hebr. & Gal. p. 22. fs. v. etiam Eph. II. 15. 16. Col. II. 14. 16. f. not. 87. 92. f.

e) Comm. in ep. ad Hebr. p. 442. f.

LIBRI QUARTI

PARTIS SECUNDAE

CAPUT ALTERUM

DE NEGOTIO, QUO SERVATOR, IAM
DOMINUS, FUNGITUR.

SECTIO PRIOR

DE NEGOTIO SERVATORIS, IAM DOMINI,
UNIVERSO.

§. 94.

Negotio in his terris peragendo defunctus *Math. 8, 17.*
Jesús non abjecit curam hominum (1 Jo. II. 1. *Act. 8, 32. 35.*
Rom. VIII. 34. cf. Ebr. VII. 25. a), sed per- *Röm: 10, 16. et*
git exequi (Es. LIII. 10) consilium Dei (§. 65. *Joan: 12, 38.*
86. a), eoque jure b), quod obedientia ad ul- *1. Petri 2, 22-26.*
timam usque poenam præstanda impetravit,
sua, inquam, potestate, hominibus, quam-
vis tanta salute indignis (§. 87), imo fontibus
(§. 91), beatitatem insignem tribuendi, nunc,

quum in excelsissima conditione versatur (§. 83), re ipsa utitur, ipsiusque censet esse majestatis c) suæ, usu confirmatæ misericordiæ (§. 86) erga fratres (§. 75) potenter jam satisfacere & humanas res sua providentia, suis opibus perpetuo (Luc. I. 33. cf. Ebr. VII. 24. fs. d) juvare.

a) *Εὐτερέω* illa hoc sibi vult, Christum, ex quo revixit (Ebr. VII. 24. f. Rom. VIII. 34) & dexter Deo sedet (v. 34), cum Deo, & pro nobis quidem (*υπερ* v. 34. Ebr. VII. 25, cf. disjunctum Rom XI. 2), agere (I Jo. II. 1); non modo vitam ipsius in hac terra & mortem, sed (Rom. VIII. 34. §. 78. e) imperium quoque divinum, quo reversus in vitam fungatur, nobis esse saluti, redivivum quoque Jesum (V. 9. f.), & hac quidem ipsa de causa (Ebr. VII. 24. f.), quod immortalem vitam vivat, itaque non superioris duntaxat vitæ meritis, sed continuatis etiam factis nos juvare (*σώζειν* v. 25), eum non in his terris solum nostris commodis fuisse, sed etiam nunc cum Deo in coelo versari nostro commodo (IX. 24. VI. 20). v. *Mori Dissert.* p. 298. fs.

b) Justus (cf. Ebr. I. 8. 9. VII. 2) moderator universi (§. 78) ante capeffitum imperium sua obedientia & tolerantia consecutus est (§. 92), ut dignitati legis (§. 24), quam in præmiis poenisque decernendis universe sequitur, propria servatoris hominum provincia (not. c) & misericordia in hac causa nominatim adhibenda non obesset, sed confuleret etiam, v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 575. 669. f.

c) Ea cernitur hoc ipso, quod *per magnitudinem suam* (υψωθεις Act. V. 31. τελειωθεις Ebr. V. 9. II. 10. coll. v. 9. & Comm. cit. pag. 590) *valet* fervare homines, quod *rex* salutifer (cf. VII. 2. 1), seu talis (§. 86. a). 91. g) sacerdos (cf. V. 4. f.) est, qui *idem rex* fit (cf. V. 6. 10. VI. 20. cum VII. 1).

d) De loco 1 Cor. XV. 24 — 28. v. Diff. de notione regni coelestis p. 19. fs. & *Dionys. van de Wijnperffe* Betoog der waare en eeuwige Godheid van onzen Heere Jesus Christus p. 98. fs.

§. 95.

Hominis Jesu vita coelestis vel propterea conducit piorum hominum saluti, quod cupiditate salutis suorum per omnem vitam flagrare non desinit (Jo. X. 14. f. 28. XIV. 21. XV. 10. XVII. 24. Rom. VIII. 34. f. cf. Ebr. VII. 25. IV. 15. §. 94. a). §. 86), eoque desiderio *explendo* demum ipsius obedientiae propositum præmium tribuitur. Ipsa, qua nunc frui debet (§. 83), beatitas cum salute carissimorum ipsi hominum conjuncta est (§. 87. b). Ipse amatur (Jo. XVII. 23. 26. XIV. 21. 23. XVI. 27. III. 35. f. cf. §. 87. a) & honoratur (XII. 26. VIII. 50. f.), quum amici & cultores ipsius amantur atque honorantur. Ipsius merito (§. 91. 87) sanctitatis studiosi homi-

nes, etsi peccantes & imperfecti, Deo tamen accepti sunt (1 Jo. II. 1. f. Rom. VIII. 34. & 1 Petr. II. 5. cf. Ebr. XIII. 21. g). v. 15. h), opemque precibus confidenter petere possunt (cf. IV. 15. f. X. 19 — 22).

§. 96.

Neque vero Deus solum Jesu gratia (§. 95), sed *per Jesum* ipsum (§. 65) hominibus salutem tribuit. *Homo* (Jo. V. 27. Act. XVII. 31. a) Jesus eo consilio (Rom. XIV. 9. Col. I. 18. b) vitæ redditus est, ut *universitatis hominum* (Act. XVII. 31), & demortuorum & superstitum (Rom. XIV. 9. 2 Tim. IV. 1. Act. X. 42), *dominus* ac *judex* esset, quumque rerum humanarum administratio sine reliqui universi imperio cohærere non possit, *cum rebus humanis etiam* (Eph. I. 20 — 22. Col. I. 18. c) *universi regimen*, etiam (§. 49) *civitas angelorum* (Matth. XIII. 41. XXIV. 31. 2 Thess. I. 7. 1 Petr. III. 22. cf. Ebr. I. 14. k). *per Jesum* (Eph. I. 10. d) *administratur* (§. 78).

a) v. supra §. 65. d).

b) Diff. I. in ep. ad Col. not. 33. 30.

c) l. c. not. 29. f.

d) Diff. de sensu vocis πληρωμα p. 11. f.

§. 97.

Eos igitur, qui non ipsi officiunt salutis suæ (§. 67 — 69. 71. f.), potentissimus Servator, ubi moriuntur, beatis sedibus recipit (2 Tim. IV. 18. §. 65), quarum incolis, sive ab ipso homine Jesu sive ante eum (§. 65. d) recepti fuerint, hujus maxime beatissimi hominis præsentia (§. 83) multimodam voluptatem & ingentia beneficia affert (Jo. XVII. 24. 2 Cor. V. 8. cf. Apoc. VII. 17. & §. 62. e). Idem, corporibus suorum a morte vindicandis (Rom. VIII. 23. 1 Cor. XV. 21 — 26) & universa a), quam cum resurrectione conjungi vidimus (§. 61. 65. c), rerum humanarum mutatione facienda, servatorem se suis præstabit (Phil. III. 20. f. Eph. IV. 30. cf. Ebr. IX. 28), & novam quoque illam civitatis suæ faciem sui moderaminis perpetua (§. 94) luce illustrabit (Jo. XIV. 3. 1 Thess. IV. 17. cf. Ap. XXI. 22, f. XXII. 3. §. 62).

a) Ipsum *judicium* persona servatoris dignum est non ex ea tantum parte, quatenus multis salutare (§. 65. c) ac honorificum (§. 65. d) est, sed hætenus etiam, quoad vel animadversio in impios tum ad hos ipsos beandos (§. 65. d) ardorem in iudice, impeditionem eorum, qui suis ipsi commodis & iudicis desiderio obstabant, ægre ferente (Luc.

XIV. 21. cf. Ebr. II. 3. §. 67), tum vero studium judicis erga *reliquos* declarat, qui vel ab istis fusque deque, imo male habiti fuissent (Matth. XXV. 41. fs. 2 Theff. I. 6. fs. cf. Luc. XVIII. 7. f.), vel perfecta saltem felicitate gaudere non possent, nisi a pravis hancque ipsam ob causam molestis hominibus dissociati fuissent (Matth. XIII. 41 — 43. §. 58. c).

§. 98.

Sed cura Jesu etiam in hoc versatur, ut homines salutem, cujus dator est in altera vita (§. 97), dum hanc mortalem degunt, præparet eoque perducatur (Act. V. 31. cf. Ebr. II. 10), ut conspicuis, quæ in beatos ab ipso proficiscuntur, beneficiis deinceps frui possint. Id ita esse, eorum imprimis exemplo patet, *quibus doctrina Christi innotescit*. Quamquam enim *communis* Servatoris (1 Jo. II. 2. 1 Tim. II. 5, 6. §. 66. 92. d) cura etiam in ceteros derivatur, ejus tamen ratio nobis fere incognita est (§. 71), nec miramur, christianam doctrinam de ea potius providentia Servatoris exponere (Sect. II.), qua juventur *ii ipsi, cum quibus agit doctrina christiana*, h. e. auditores hujus doctrinæ & lectores.

LIBRI QUARTI
PARTIS SECUNDÆ
CAPITIS POSTERIORIS
SECTIO ALTERA

DE CURA, QUAM SERVATOR, IAM DOMINUS,
NOMINATIM CONFERT IN ECCLESIAM.

§. 99.

Univerſa ſumma (1 Cor. I. 2. Jo. X. 16. 1 Cor. XII. 12. ſs. Rom. XII. 4. ſ. Eph. IV. 4 — 6) hominum, qui chriſtianam diſciplinam ſequuntur *a*) quive in eam traditi ſunt *b*), Dei (1 Cor. X. 32. XV. 9. XI. 22. 16. I. 2. 1 Tim. III. 5) & (2 Theſſ. I. 1. 1 Theſſ. I. 1. II. 14. *c*) Chriſti (Matth. XVI. 18. Eph. III. 21. V. 23. ſs.) *eccleſia* dicitur (1 Cor. XII. 28. Eph. I. 22. III. 10. Phil. III. 6), hoc eſt *d*), populus, ſeu familia Dei & Chriſti (Act. XV. 14 — 17. 1 Petr. II. 9. ſ. I. 14 — 16. Tit. II. 14. 1 Tim. III. 15. cf. Ebr. III. 2. 3. 6. *e*), quæ Chriſtum, ſicque (§. 78. *c*). 75. *a*) Deum, ut dominum ſuum veneratur (Joh. X. 12. 14. 27. 3 — 12. Eph. V. 24. Col. II. 19. 1 Cor. I. 2. §. 42. *h*), ejusdemque ſingulari (§. 98) providentia *f*) juvatur atque adminiſtratur

(Joh. X. 12 — 14. 27. f. Matth. XVI. 18. XXVIII. 20. g). Eph. I. 22. f. IV. 15. f. V. 23. 29 — 32. Col. II. 19).

a) uno verbo (§. 71. a), qui sunt *κλητοι* (1 Cor. I. 2), quive apostolorum ætate nec Judæis nec paganis adnumerari poterant (X. 32). Ceterum ecclesia inde ab initio (§. 104. f.) plures socios complexa est, qui christianam disciplinam *tenuiter admodum* sequerentur. Sed hi tamen ipsi *debebant* (§. 106. a) esse obsequiosiores in christianam disciplinam, & singulari providentia Christi (not. f) reguntur (§. 103. 116. 114 n) hoc ipso consilio (§. 74. a) 105), ut præparari possint (§. 98) *beatitati*, qua perfectæ, pura (Eph. 5. 27. Matth. XII. 41—43) atque adulta (Eph. IV. 13) ecclesia olim fruetur. *Ex instituto ecclesiae* etiam minus genuini ac laudabiles focii, quorum admistio justis de causis toleratur (§. 104. f.) *debant ac poterant*, sicut veriores Christiani obsequi & beatitatem omnibus propositam re ipsa adipisci. Veriores Christiani, qui *vel sunt vel fient* tales, sunt principalis pars ecclesiae, ex qua spectanda & æstimanda est ecclesia, & cujus gratia (§. 104. e) etiam ceteri focii tolerantur, quos, quamvis *nec fiant* genuini focii, nunc certe discernere ecclesia non potest ab iis, qui, quamvis futuri tandem meliores, in præsentia certe *non magis sunt* veri Christiani, quam isti.

b) cf. §. 112. c). Etiam (cf. not. d). e) veteri populo Dei adnumerabantur *parvuli*, Gen. XVII. 10 — 14.

c) v. ad Phil. I. 1. a). Similiter Jud. 1. christiani (κλητοι not. a) dicuntur *Deo patri* (cf. *ev* 1 Cor. I. 2. not. e) esse consecrati & *Jesu Christo* servari, aut (Diff. I. in LL. N. T. hist. p. 89) pergere ejus esse, uno verbo, populus *Deo Patri & Jesu Christo* sacer vocantur.

d) Eodem nomine εκκλησιας (ἐκκλ) κυρις etiam vetus Dei populus Deut. XXIII. 2. f. 8. appellatur (cf. *Eckermanni Theol. Beytr. T. II. P. I. p. 57. f.*), unde novus Dei populus ortus est (Luc. XXIV. 47. Rom. XI. 12—24. cf. XV. 27). Quare christianorum ecclesiae, h. e. novo populo Dei, ex Israëuitarum veriore ac probiore (IX. 6. II. 28. f.) parte & paganorum accessione (Eph. II. 19) collecto, ipsum etiam vetus nomen *Israëuitarum* hæsit (Luc. I. 32. f. Act. XV. 16. Phil. III. 3. Rom. IV. 11. 12. 16. Gal. III. 29). cf. Diff. de notione regni cœlestis §. VI.

e) Etiam antiquo Dei populo, qui stirps & origo novi erat (Rom. XI. 17. fs. Act. XV. 16), & Act. XV. 16. 1 Petr. I. 16. Ebr. III. 2—5. clare respicitur, eadem nomina imponuntur. cf. 2 Par. VII. 14. cum Act. XV. 17. 14. Ex. XIX. 6. cum 1 Petr. II. 9. Formula οἰκου (1 Tim. III. 15. Ebr. III. 2—4. 6) κυρις hebraicæ קהל יהוה Deut. XXIII. 1. in codice Alex. respondet, quamquam Vaticanus etiam (cf. not. d) hoc versiculo ΕΚΚΛΗΣΙΑΝ κυρις habet. cf. Ebr. III. 2 1). Eodem spectat nomen αγίων, quod, ut veteri populo Dei (Ex. XIX. 6. Deut. VII. 6. XIV. 2. cf. Diff. I. in ep. ad Col. not. 42), ita (1 Petr. II. 9) ecclesiae ponitur (2 Cor. I. 1. 1 Cor. XIV. 33. VI. 1. coll. v. 4), tanquam populo, qui Deo sacer sit &c

Christo (ἡγιστομένος ἐν χεῖρῳ I. 2. cf. Notit. hist. ep. ad Cor. interpr. serv. not. 1).

f) Ad singularem (cf. ὑπὲρ πάντας Eph. I. 22. & Diff. I. in ep. ad Col. not. 29) hanc providentiam respectus habetur, quum populi Dei, seu (cf. not. d) *ecclesiae curatio*, quæ non est nisi pars (§. 96) administrationis Christi, *imperium* (Luc. I. 32. f.), *ecclesia* vero *civitas* & *provincia* (Col. I. 13. Act. XV. 16) Christi, a Davide oriundi, ΚΑΤ' ΕΞΟΧΗΝ appellatur (v. Diff. de notione regni cœlestis p. 31. fs. 27. n. 77), quemadmodum (Matth. XXI. 43) veteris populi Dei gubernatio *singularis*, quam divini imperiî procura- tio tanquam generi subiectam partem amplecteba- tur (v. Hessii Bibl. der h. Gesch. P. II. n. I.), κατ' ἐξοχὴν divini regni nomen invenit. Eodem pertinet, quod ecclesia vocatur *corpus*, & (2 Cor. XI. 2. Joh. III. 29) sponsa (conjux) Christi. cf. ad Col. I. 18. not. 29.

g) Illud ὑμῶν ad universitatem eorum, qui do- cturi aut docendi essent tenere præcepta Christi, sive ad omnes familiæ christianæ, etiam novissimas (ἐν τῇ συντελείᾳ τῆς αἰωνῆς), ætates pertinet. Similiter Deu- teronomium *secunda persona* creberrime utitur in eam sententiam, ut sermo ad universam gentem ju- daicam ejusque varias ætates pertineat. v. e. c. Deut. IV. 25. fs. XXX, cf. Diff. de sensu historico not. 183.

§. 100.

Hujus providentiæ illustria a) documenta in ipso statim ecclesiæ christianæ principio

extabant. Christus enim doctrinæ, per quam (§. 102) cultores sibi conciliat (Matth. XIII. 37. f. Jo. X. 16), auctor & propagator (Act. XXVI. 23. Eph. II. 17. 2 Tim. I. 10) non eatenus tantum est, quoad doctrinam, ab ipso principe traditam (§. 85), per apostolos ab ipso institutos, tanquam per legatos (Joh. XVII. 18. XX. 21. Act. XXVI. 17. 2 Cor. V. 20) atque ministros suos (Matth. XXIII. 10. Joh. XIII. 13. 2 Cor. IV. 5. 1 Cor. III. 5. IV. 1. Act. IX. 15), rationem ipsi reddituros (Luc. XII. 41 — 46. XIX. 15. Matth. XXV. 14. fs. 1 Cor. IV. 2 — 5. 2 Cor. V. 10. f.), voluit ac jussit propagari (§. 9. 10), sed eatenus quoque, ut apostolos (Jo. XVI. 7. XIV. 26. Luc. XXI. 15. Act. XXVI. 16. §. 9. 10) & alios quoque *b*), extraordinaria vi ac facultate docendi ornaverit (Eph. IV. 7 — 11), & doctrinam tradendam miraculis *c*) confirmaverit (Jo. XIV. 13. f. Act. IV. 7 — 10. III. 6. IX. 34. XVI. 18. cf. Rom. XV. 18. f.),

a) v. Diff. de notione regni coelestis p. 31.

b) v. Neues Repert. für bibl. u. morgenl. Literatur. P. III. p. 325 — 338.

c) v. supra §. 10. m), & Nov. Repertor. l. c. p. 339. fs.

§. 101.

Ipsa religionis christianæ natura (Jo. XIII. 34 f. Eph. IV. 3—6. 16. V. 19. Col. III. 16. Matth. V. 13—16. X. 32. f. Marc. VIII. 38. *a*) primos christianos perduxit ad conjunctionem inter se ac societatem. Quæ cum inter vicinos maxime coli & vigere posset, ortæ sunt certarum regionum *ecclesiae particulares* (Act. II. 41—47. VIII. 1. 1 Theff. II. 14. Gal. I. 22. 1 Cor. I. 2. IV. 17. XI. 16. XVI. 1. 19), ea-que instituta apostoli divinitus (Matth. XVI. 19) probarunt atque rexerunt (Act. II. 38—42. IV. 32—35. VI. 2—4. XV. 22. 41. XVI. 4. f. XIX. 9. 1 Cor. VII. 17. 2 Cor. XI. 28. cf. Ebr. X. 24. f.).

a) v. Reinhardi System der christl. Moral §. 306. 311. 313. cf. etiam infra §. 108.

§. 102.

Cum religio christiana de sententia Domini in his terris *ad suprema usque tempora* (Matth. XIII. 30. 39—43. 47—49. XXVIII. 20. §. 99. *g*) conservari atque propagari (XIII. 31—33) debeat *docendo* (XXVIII. 20. Jo. XVII. 20. Luc. VIII. 11. Matth. IX. 37. fs. Eph. IV. 12. 1 Petr. I. 23. fs. II. 2), consilio domini (Eph. IV. 11. f. & Act. XX. 28) paruerunt apo-

stoli, quum & universe voluerunt (2 Tim. II. 2. Eph. IV. 11. 12), uti a primis doctoribus ad *munus docendi* posthac obeundum alii præpararentur, idque institutum *deinceps teneretur* (v. 12, 13. a), & nominatim singularibus ecclesiis (§. 101) suos cuique doctores præfectos voluerunt (Act. XX. 17. coll. 28. XIV. 23. Tit. I. 5. 1 Tim. III. 1 — 5. V. 17. 1 Theff. V. 12. f. Gal. VI. 6. 7. cf. Ebr. XIII. 17).

a) v. Diff. de sensu vocis *παιδαγωγία* p. 15.

§. 103.

Per hæc (§. 101. f.) instituta christianæ doctrinæ conservationi & propagationi ita provisum est, ut singulares illos (§. 100) & conspicuos providentiæ Christi actus, quibus ad societates ecclesiasticas constituendas (Act. II. 6 — 43. IV. 4. coll. III. 10. fs. IV. 29. f. V. 11 — 16. VIII. 6 — 17. XIV. 3. XIX. 10 — 20. cf. Rom. XV. 18. f.) & doctorum successiones instituendas (Eph. IV. 11. f.) opus fuerat, perpetuo ac sine intermissione continuari necesse non esset, sed doctrina christiana per se ipsa (Marc. IV. 27. f.) pedetentim (Matth. XIII. 32. f.), ne sentientibus quidem christianæ religionis doctoribus atque exemplis (Marc. IV. 27.), progressus facere posset (§. 105 —

107). Neque tamen propterea a) Dominus ecclesiam suam (Eph. V. 29) hodie (Matth. XXVIII. 20. §. 99. g) sibi soli relinquit, sed opus suum intrinsecus in animis hominum peragit (§. 114. f.), & pro suo imperio in omnia (v. 18. §. 96) etiam res externas (1 Cor. III. 21 — 23. Rom. VIII. 28. fs. §. 74. a), etiam eas, quæ contra rem ecclesiæ venire videntur (v. 17. fs. 35. f.), accommodatæ ad salutem ecclesiæ moderatur (§. 104).

a) Ut *αυτοματη* illud Marc. IV. 28, non excludit vim tempestatis & similia (cf. *Michaelis Dogm.* p. 241), sed hoc tantum dicit, in ipso semine, quod terra gremio exceperit, inesse vim (v. 27), ad procreandam rem, quæ ex semine progignatur (v. 29), valentem plurimum, & fingentem, quæ spargentes semina homines omni studio suo efficere & initio vel animadvertere nequeant (v. 27); ita parabolæ *μυροδωτικῆς* doctrinæ divinæ, hujus mundi solo mandatæ, vim propriam tribuit, quæ, non animadvertentibus aliis, sensim in animis hominum, doctrinam sparsam concipientibus comprehendentibusque, per se ipsa efficiat salutarem mutationem, neque tamen ideo negat, effectus illos divina providentia varie (§. 115) juvari cf. 1 Cor. III. 6. f.

§. 104.

Quamquam enim complura tum domestica (§. 105) tum externa mala infestant ecclesiam,

ea tamen neque infirmitatis Domini neque etiam negligentiae argumenta sunt. Namque iisdem malis etiam tum urgebatur ecclesia, quum *conspicua* potentia eam juvaret Dominus (§. 100), & ejusmodi quoque exempla nominatim ederet (Act. XIII. 8 — 11. V. 19. f. XII. 6. fs. V. 1 — 11. 1 Cor. XI. 30 — 32. 1 Jo. V. 16. cf. Jac. V. 15. *a*), unde intelligi liceret, valere ipsum (Act. XVIII. 10. 1 Cor. V. 3 — 5. X. 22. 2 Cor. XIII. 2 — 10. *b*) ad comprimendos hostium conatus & eluendas maculas ecclesiae. Quod si vero *in his terris* (Matth. XIII. 38) ecclesia condi & ad finem mundi (v. 39. XXVIII. 20), h. e. quam diu res humanae erunt (§. 61. e), conservari & *amplificari* (XIII. 31 — 33. Eph. IV. 12. 16), itaque hominum, qui *hostes, pestes, labes atque onera* (1 Thess. II. 14. f. 2 Thess. I. 4. 6. 1 Cor. XVI. 9. 1 Jo. II. 18 — 26. *c*) IV. 1 — 6. 1 Cor. III. 17. Gal. V. 9. f. 15. 2 Cor. XII. 20. f. Eph. IV. 25 — V. 18. 1 Thess. V. 14. 2 Thess. III. 11 — 15. 1 Tim. III. 3 — 5. 8. 10. V. 11 — 15. 24. Tit. I. 6. f. II. 3 — 5. 10. 15) ecclesiae (Matth. XIII. 41) ante fuerant, accessione & emendatione (Gal. I. 13. fs. Eph. II. Tit. III. 3. 1 Petr. II. 12. III. 1. 2. 2 Tim. II. 25. f. 2 Cor. XIII. 10) augeri debet; nec mors cum uni-

versa fragilitate humana exulare *d*), nec reliqui (cf. 1 Cor. XV. 26) adversarii & impedimenta, quæ tranquillitati christianorum opponuntur, continuo tolli possunt *e*). Sed tollentur certe suo tempore (1 Cor. XV. 26. Matth. XIII. 40 — 43. 49: f. 2 Thess. I. 5 — 10. Eph. V. 27. §. 61. 97. a), h. e. tum, quum consilia Domini *f*) patientur ea tolli, omnibusque adversariis superstes Christus regnabit (Luc. XIX. 14. coll. 27. Matth. XXII. 43. f. Act. II. 34 — 36. 1 Cor. XV. 25. cf. Ebr. X. 13. g). Sed & inter medios adversarios regnat (Ps. CX. 2. *h*), eorumque vim, quoad opus est, coercet *i*) aut consilia prava in ipsam rem ecclesiæ *k*) & christianorum singulorum *l*) convertit.

a) v. Nov. Repert. I. c. p. 317. fs.

b) v. Notit. hist. epp. ad Cor. interpret. servientes not. 181. 43. p. 21. f.

c) Diss. de notione regni coelestis not. 103.

d) Neque enim veri christiani, si mortales esse definerent, *his in terris* versari & lucere (Phil. II. 15. f. Matth. V. 16. cf. Ebr. X. 25. p), XII. 15. y) inter mortales possent. cf. §. 65. c).

e) Etenim tollendi essent una (Matth. XIII. 29. f. 39 — 42), qui, quamvis *nunc improbi*, postea tamen ornaturi essent ecclesiam, cf. §. 24. c).

f) Per ipsam suam magnitudinem (cf. Diff. cit. p. 31) securus esse potest Christus de adversariis, quamvis propter certa & gravia consilia (not. d). e) eos non continuo sub potestatem suam penitus deprimat (cf. Ebr. II, 8. 9. 0).

g) Diff. cit. p. 19. fs.

h) cf. Ebr. V. 5. k).

i) Imperii Christi (§. 96) non extraordinarias tantum, de quibus supra (not. a) diximus, sed alias quoque functiones huc spectare posse, occasu reip. judaicæ atque interitu patet, quem prædicta (Matth. XXIII. 34. fs. 1 Thess. II. 15. f.) ostendunt (§. 39. c) certo Christi (Matth. XVI. 28. X. 23, cf. Diff. cit. p. 10. f. Neue Apol. der Offenb. Joh. p. 336. f.) consilio respondisse. Et hoc ipsum excidium debebat esse argumento, Christum, quamvis non extemplo defendentem suos (*καὶ μακροθυμεῖν ἐπ' αὐτοῖς* Luc. XVIII. 7. cf. Jac. V. 7. not. 189), neque illico animadvertentem in adversarios pravosque homines, observare tamen omnia & justo tempore consiliis hostium per conversiones *πολιτικὰς* aliisque modis occurrere (Apol. der Off. p. 308 — 334).

k) Exemplo sint res christianorum in Actibus apostolicis narratæ, ut VIII. 1. coll. v. 4—40. & XI. 19—26. XXI. 27 — XXVIII. coll. XXIII. 11. & Phil. I. 12—14. Adde 2 Cor. IV. 8—15. XII. 9. (Notit. hist. epp. ad Cor. interpr. serv. p. 76. f. 80).

l) v. 1 Petr. I. 6. f. III. 14. IV. 12. fs. 2 Tim. II. 11. f. (§. 23).

§. 105.

Cum initio statim fieri potuerit, ut complures, quamvis doctrinae Christi vero & legitimo studio (Matth. XIII. 23) haudquaquam tenerentur, eidem tamen qualemcumque (v. 19 — 22) operam darent, & familiarium forte ac necessariorum exemplo, miraculorum admiratione aliave causa ducti in discipulis Christi nomen profiterentur (Jo. II. 23. fs. VI. 70. f. Act. VIII. 13. coll. v. 21 — 23), imo ut verorum quoque christianorum liberi certe, quamvis educati in christiana disciplina (Eph. VI. 4. §. 112. b), non continuo parentum similes evaderent; tum maxime iis temporibus, quibus christianum nomen plus adjumenti utilitatisque coepit habere, quam incommodi, numerus christianorum, nomine suo indignorum (Jo. II. 23. coll. VI. 64. 1 Jo. II. 19. cf. Rom. IX. 6. II. 28. f.), non potuit non augeri. Sed hæc admistio malorum (Matth. XIII. 27 — 30. 38 — 43. XXII. 10 — 14. 2 Tim. II. 19. 20) ab ecclesiastica societate meliores a) arcere non debet, cum præsidia, quæ societas ecclesiastica ad virtutem & beatitudinem christianam comparat (1 Petr. II. 2. Eph. IV. 12. 15. f. Col. II. 2. not. 60. cf. Ebr. X. 24. 25. o), tametsi contemnantur ab aliis

aut minus recte ac fideliter usurpentur (Matth. XIII. 19—22. Luc. XIX. 20. fs.), ab ipsis certe rectius, & in salutem propriam collocari possint (Matth. XIII. 23. Luc. XIX. 16—19), verosque cultores (2 Tim. II. 22) ecclesiæ Dominus a ceteris, qui christianam disciplinam minus religiose sequuntur ab eaque multis partibus degenerant, facile internoscat (v. 19. cf. Apoc. I. 13. 20. II. 2. f. 9. 13. 19. 23—25. III. 4. *b*), cum denique meliores christiani, etiam numero inferiores (cf. III. 4. 2), non cavere tantum sibi possint (2 Tim. II. 21), ne contagio reliquorum ipsis obsit *c*), sed ipsi potius ad christianam pietatem ceteris (§. 104. *e*) adjumento esse possint ac debeant (§. 104. *d*). Ecclesia (v. 19 f. coll. 1 Tim. III. 15) in hac vita *d*) non ex meris Christi idoneis cultoribus, sed ex eo etiam genere christianorum (*οὐνοπαζόντων το ὀνομα κυρίου*, cf. Matth. VII. 21) constat, qui demum adducendi sint ad desistendum ab improbitate (2 Tim. II. 19), *verorum* igitur christianorum non modo collegium, sed & *seminarium* est.

a) Ut quisque optimus est, ita maxime memor est tolerantiae, qua ipse opus habuit & habet etiamnum (Tit. III. 3—5. Phil. III. 12. f. Gal. VI. 4. f. §. 24. *c*), eoque sensu perfusus tanto humanius fe-

ret aliorum vitia (Tit. III. 2. f. Gal. VI. 1—4. 1 Cor. XII. 4. 7. cf. Notit. hist. epp. ad Cor. int. servientes not. 57).

b) Neue Apol. der Offenb. p. 312. f.

c) Hoc non obstante, *σκανδαλα*, quamvis nequeant omnino caveri (Luc. XVII. 1), saltem immi- nuenda sunt (1 Cor. V. 6. cf. Ap. II. 6. 14. f. 20), quoad ejus fieri potest. Sed christiani singuli curare debent ac providere, ne arrogando sibi, quæ eccle- siæ (1 Cor. V. 2. 13. 2 Cor. II. 6. cf. Notit. cit. p. 91), non singulorum, sunt, violandis igitur ecclesiæ in- stitutis, ipsi peccent (1 Cor. XIV. 33. 40. XI. 16), neve ea, quæ per se integra sunt privatis (1 Theff. V. 14. 2 Theff. III. 14. f. 1 Cor. V. 9—11) intempe- stive aut importune faciant (Matth. VII. 6, Eph. V. 16. Col. IV. 5. f.) aut minus apte cum *civilibus* ra- tionibus, quæ hodie (§. 107. a) *ecclesiasticis* ita im- plicatæ sunt, ut non omnia liceat metiri exemplo vetustarum ecclesiarum, quæ suas res sibi habebant & in sinu gremioque suo multa privatim ita gerere poterant, ut nihil in iis esset contra civilem homi- nis, de quo agebatur, rem aut existimationem. Sed & ipsa ecclesia malis ita occurrere & obsistere, omni- noque tam apte ad tempus moderari omnia debet (2 Cor. II. 5—11. cf. Notit. cit. p. 94. fs.), ut con- filia ne importent ecclesiæ, cujus rationibus prospici- cere debebant (2 Cor. X. 8. XIII. 10. cf. l. c. p. 21), graviora mala.

d) Succedet vero ejusdem ecclesiæ alia facies & conditio, ubi non amplius erit seminarium, sed pura societas (§. 104. 97. a) amicorum Christi adul- torum (Eph. IV. 13. cf. §. 99. a).

§. 106.

Quando christiana religio conservatur atque propagatur *docendo* (§. 102), particularis ecclesiae cujusque veritas majorve aut minor convenientia cum christianæ ecclesiae notione *a)* inprimis etiam judicanda est *doctrinae, quam profitetur*, majore vel minore (1 Cor. II. 10. fs.) consensu cum doctrina domini ecclesiae, h. e. cum doctrina (§. 6) Christi & (§. 9 — 11. III. a) apostolorum (Matth. XXVIII. 19. f. Jo. XVII. 20. Col. II. 2. f. 6 — 10. Eph. II. 20. Gal. I. 7 — 9. V. 7 — 10. Tit. I. 13. f.)

a) Ecclesia quæque tanto dignior est christianæ ecclesiae nomine, quanto perfectius obedit Christo ejusque disciplinam sequitur (Eph. V. 24. 1 Cor. III. 11. §. 99). Sed obedit eo perfectius, quo accuratius a Christo ejusque doctrina pendet in *statuendo* de religione *vivendoque* (Col. II. 6—10), cf. *Niemeyer* popul. u. prakt. Theol. p. 357. Jam fieri quidem potest, ut in ecclesia quadam, cujus *forma doctrinae* exquisitius cum doctrina Christi consentit genus hominum, quorum vita etiam consentiat cum voluntate Christi, multo sit rarius, quam in alia ecclesia, cujus doctrinae similitudo ad christianæ doctrinae propositum exemplar ex multis partibus deficit. Nam hujus etiam ecclesiae focii ea saltem, quæ superest, veritate ad pietatem & salutem uti, ejusque beneficio errorum, quos suxerunt, vim noxiam minuere, aut falsas opiniones memoria potius

tenere, quam attendere. intelligere & sequi, aut cum ecclesiæ publica doctrina variis rebus diffidere possunt. Neque enim propterea continuo necesse est secedere & secernere se ab ecclesia, dummodo ne cogat in his rebus mentiri, sed dissensum, ubi innotescit, ferat, ut par est (Rom. XIV. 1 — XV. 3. 1 Cor. VIII. 7. *fs.* cf. *Michaelis Dogmatik* p. 678. 681 — 683. & *Schwabii* *Diff. de jure Protestantium examinandi rel. suam* §. 40 — 43). Quamquam vero ecclesiæ, quæ æstimata ex doctrina publica minus probari potest, probabiles, quos diximus, socii domino ecclesiæ multo cariores sunt (cf. Luc. XIII. 29 *f.* Act. X. 34, *f.*) prioris illius ecclesiæ infidis sociis, qui hac ipsa de causa graviore poena tenentur (Luc. XII. 47. *f.* XIII. 26 — 28. Matth. VII. 21 — 23. 26. *f.* cf. Rom. II. 5. 9. 13), quod ecclesiæ suæ doctrina, quamvis puriore, tamen neglexerunt uti ad salutem suam; ipsum certe institutum ecclesiæ, quæ puriorem doctrinam profitetur, *per se spectatum*, præstabilius est, quod sua natura appositius est ad eos, qui opportunitate uti velint, ad christianam mentem perfectius informandos & (§. 63. c) in beatitudinis majus fastigium evehendos. Ut justa fiat comparatio, ecclesiæ, cujus doctrina purior est, *fideles* socii cum alterius ecclesiæ melioribus sociis conferendi, & ex altera quidem parte sejungenda sunt bona singulorum, quæ non tam convenientiæ sensuum suorum cum recepta doctrina, quam discrepantiæ accepta referunt.

§. 107.

Quod si refert tantopere id ipsum, eccle-
siæ

sic christianæ doctrinam cum doctrina Christi congruere, quælibet societas ecclesiastica *a)* curare *b)* debet, ut *ii* inprimis, *quorum est* (§. 102) *docere*, minimum *c)* doceant convenienter doctrinæ Christi (Tit. I. 9. 1 Tim. IV. 6. VI. 3. f. 2 Tim. I. 13. f.).

a) Fluit ex ipsa natura societatis, ut res, ad ecclesiæ cujuslibet commune pertinentes, sint curationis *ecclesiæ*, quod & ipsi apostoli agnoverunt (Act. VI. 2—6. 1 Cor. V. 2. 13. 2 Cor. I. 24. cf. Notit. hist. epp. ad Cor. int. serv. p. 94—96. 105. f.), quamvis a Domino ecclesiæ peculiare mandatum ex eoque propriam in rebus ecclesiæ administrandis auctoritatem haberent (Matth. XVI. 19. Joh. XX. 23. 1 Cor. V. 4. 2 Cor. X. 8. f. XIII. 10. II. 9. X. 6. cf. §. 9. f.). *Mori* Epit. theol. christ. p. 288. Notit. cit. p. 96. 21. f.). Sed liberum erat ecclesiis, illam curationem suam ejusve partem, re ac necessitate jubente, *committere* (Tit. I. 5) *certis* christianis, & in societate, quæ simul ecclesia, simul *civitas* esset, nominatim *magistratui* christiano (cf. b. Sartorii Comp. Theol. §. 617), cui ut *magistratui* jamjam fuerat jus videndi, ne instituta ecclesiæ (secus, quam vult doctrina christiana 1 Petr. II. 12—17. IV. 15. Rom. XIII. 1—10. cf. Diff. de sensu vocis *πληρωμα* p. 34. f.) contra rem publicam veniant aut civili potestati sua eripiant.

b) Hujus curationis est videre, ut, quoad ejus fieri potest per candidatorum copiam & ecclesiarum imperfectas (§. 104. f.) res, doctores eligantur de-

cترینæ Christi tenaces ejusque tum tradendæ tum defendendæ periti (Tit. I. 5. 9. 1 Tim. III. 2. 2 Tim. II. 4. 2. Tit. II. 8. cf. Diff. in epp. Pauli min. aliquot loca p. 53. fs.), ut cœtum ipsis commissum a veritate christiana abducentes huicque contraria docentes, quum explorata fuerit accusatio (1 Tim. V. 19), moneantur, ne recedant in institutione sua a veritate christiana (I. 3), tandem vero, si errantes, quamvis comiter iis patienterque via monstrata fuerit (2 Tim. II. 24. fs.), tamen moveri nequeant de sententia, moveantur doctorum numero. Quamquam enim laudabilis est (§. 16. a) ecclesia, dissidentium ab ipsa sociorum tolerans, alia tamen est ratio (Gal. V. 12. coll. V. 10. I. 7. cf. Diff. de sensu vocis *δικαιος* p. 41. & Rom. XVI. 17) eorum, qui non satis habent tranquille sequi & privatorum nomine cum aliis modeste communicare (cf. *Schwabium* I. I. §. 45 — 48. 70 fs.) propria sua sensa, sed qui publicorum doctorum auctoritate valere cupiunt, ut suis auditoribus vel invitis ac indignantibus vel imprudentibus (cf. v. 18) fraudemque (Eph. IV. 14) non animadvertentibus pro ea, quam hæc ecclesia veram existimat quamque expectat, longe aliam doctrinam ingerere vel supponere possint. Si dissidentibus ab ecclesia certa doctoribus licet sua opinione duci & receptam doctrinam improbare; quidni liceat ecclesiæ certæ suam præter sententiam sequi ex eaque ab istius generis doctoribus abhorreere eorumque institutionem recusare? Concedimus, fieri posse, ut dissidentes rectius sentiant (2 Cor. VI. 8) idque fatemur eo valere debere, ut, quibus cura ecclesiæ commissa est & qui pares

sunt investigationi, controversæ doctrinæ veritatem & momentum sine cupiditate expendant, & doctrinam, quamvis non receptam, si vera deprehendatur, agnoscant, si dubia, in medio relinquant & contrariæ, quamvis usitatæ, opinionis repetitionem a doctore dissidente non exigant. Sed, cum fieri non minus possit, ut, qui rectissime sibi videtur sentire aut æqualibus se magnopere venditat, christianæ ecclesiæ pestis sit (1 Cor. III. 17. *fs*), propterea certe, quod sibi aliquis videtur lumen esse, ii, quibus cura ecclesiæ commissa est (not. a), non tenentur eandem sententiam ferre, aut, cum secus judicant, falsis atque pestiferis, quas censent, opinionibus ecclesiæ suæ socios vel offendendos atque discruciantos vel imbuendos relinquere. Si quid cupide aut temere a iudicibus actum est, cupiditatis & negligentiae poenam Deus repetet, eidemque, qui patiuntur injuriam, res suas commendare & confidere debent (cf. *Telleri Zusätze zu seinem Wörterb. des N. T. in Præf. p. 22. f.*). Sed omnium societatum jura omnia delerentur, si nulla essent ea jura, quibus per cupiditatem aut iudicii perversitatem abuti sicque injuriam facere aliquis posset. Ergo etiam christianæ societati fas est *), rejicere doctorem, quem palmario societatis consilio repugnare censet, tametsi fieri potest, ut iudicium ecclesiæ falsum sit, & repudiata institutio doctrinæ Christi, quam sequi consilium est ecclesiæ (§. 106), exquisitius congruat, quam recepta doctrinæ forma. Qui vero ipsam adeo auctoritatem Christi divinam repudiant, re igitur vera nec protestantes

sunt, quorum notione præter humanæ auctoritatis recusationem hoc maxime continetur, ut sacras literas unicam, sed hac ipsa de causa *certissimam illam regulam* esse credant, secundum quam de omnibus tum doctrinis tum doctoribus judicare oporteat (cf. *Büschingii* Allg. Anm. über die symb. Schriften §. 4. f. *Rosenmülleri* Beantw. der Frage: warum nennen wir uns Protestanten? Ueber Lehrvorträge und Schriften wider den Inhalt der symb. Bücher der Protestanten in Deutschland. Ein Beitrag zur richtigen Erkl. der neuesten kaiserl. Wahlkap. Art. 2, §. 8. von D. F. G. *Fleck*. Lips. 1795. p. 28. fs), nec universe christiani sunt numerandi, cum christianorum sit *divinam Christi auctoritatem* venerari (§. 99. III. a). cf. Nachgel. Schriften von *Jerusalem* P. I. p. 170. f.): iis quidem sua opinione duci, & si cœtus cujusdam doctores utique volunt esse, in iis civitatibus, quibus per pacta & conventa (cf. *Reinhardi* Syst. der christl. Moral §. 303) licet non christianorum concilia tolerare, ejusmodi homines, qui tales magistros cupiant (2 Tim. IV. 3), quærere & colligere integrum est; sed *ementito christiani & protestantium* doctoris nomine abuti ad auctoritatem Christi & sacrarum literarum cuniculis oppugnandam, & pro hostili opera, in rei christianæ & protestantium fundamentis (1 Cor. III. 11. Eph. II. 20) labefactandis atque convellendis posita, stipendium, quod ecclesiæ *christianæ* custos & defensor (Tit. I. 9) merere (1 Cor. IX. 7 — 11. 1 Tim. V. 17. f. Gal. VI. 6) debebat, ejusdem contemtor atque everfor bona fide accipere non potest, aliena *christiani* doctoris persona ferenda, suffurari, id profecto non

est boni ac honesti viri. v. *Doederlein* Theol. Journal T. I. p. 131 — 163. *Michaelis* Dogmatik p. 679. 682. f. *Schwabium* l. I. §. 51. fs. *Koeppen* in libris: das Recht der Fürsten, die Religionslehrer auf ein feststehendes Symbol zu verpflichten, &: die Bibel ein Werk der göttl. Weisheit P. II. p. 586 — 624. Unfug sogenannter Aufklärer wider die neuen Preussischen Anordnungen in geistl. Sachen gezeigt von *de Marees*. Berlin 1792.

*) Fac, societatem, de qua quæritur, *Socinianam*, & doctorem dissentientem doctrinæ *de expiatione* defensorem esse. Annon censes, in sententiam, cujus tristem severitatem accusant (cf. Neue Allg. deutsche Bibl. T. CVII. p. 450), hos ipsos tolerantiae præcones ituros esse frequentissimos?

c) Quum Christus velit ecclesiis præesse doctores (§. 102), & acceptorum ipsi doctorum signa & notas ostenderit per (§. 9 — 11) apostolos (1 Tim. III. 2 — 7. 2 Tim. II. 24. f. Tit. I. 5 — 9. 1 Petr. V. 2. f.), ii omnes doctores, in quibus notæ illæ apparent, ecclesiæ domino probantur, etiamsi non sint ab ipso nominatim (§. 100) designati, sed ab ecclesia, iisve, quibus hæc cura commissæ est (not. a), legitime electi. Sed in illis notis præter facultatem docendi & doctrinæ puritatem (not. b) imprimis etiam *animi vitæque conformatio ad doctrinam Christi* numeratur (Matth. V. 19. 1 Tim. III. 2 — 4. Tit. I. 7. f.). Nam in exemplo doctoris magna vis est in utramque partem (Matth. V. 13 — 16. 1 Tim. IV. 12. 16. Tit. II. 7. 1 Petr. V. 3), & animi doctorum integritas ac pietas ad ipsam quoque insti-

tionis integritatem & præstantiam (ἐν τῇ διδασκαλίᾳ) magno adjumento est (Tit. II. 7. cf. Diss. in epp. Pauli min. aliquot loca p. 54). Quamquam enim pietas per se sola non sufficit (not. b) *doctoris* muneri bene & ad voluntatem Domini accomodate gerendo, tamen ii, qui sunt διδακτικοί, eo minus inducentur ad remittendum aliquid (Matth. V. 19. fs. VII. 16 — 20. cf. Diss. I. in LL. N. T. hist. aliquot loca p. 21. f.) de sanctitate præceptorum Christi, quo studiosiores ipsi sunt sanctimonix, omninoque veritatem christianam hoc religiosius tenebunt & aequalium, ab ea utcunque deflectentium, auribus hoc minus dabunt, quo amantiores ipsi veritatis quoque reverentiores sunt Christi, denique in studio veri cognoscendi ejusque tradendi via tanto majores progressus facient (I Tim. IV. 15), quanto studiosiores sunt suæ & aliorum salutis (v. 16). Nam hoc ipsum studium ad omnes muneris partes eo diligentius obeundas novum, idque certissimum. momentum affert, quique ipsi doctrina christiana assidue utuntur, ad eamque sensus animi & facta sua componere student, dummodo sese ipsi diligenter observent, sua ipsorum experientia magistra, alios quoque præceptis ad christianam mentem vitamque tanto aptius & intelligentius poterunt informare. Quoniam vero in bonorum malorumque tanta permissione (§. 105) sperare aut expectare non licet, fore, ut proborum, eorumque διδακτικῶν, sufficiens copia suppeditet, aut meliores, cum suppetunt, ubique vel internoscantur (I Tim. V. 24) vel præferantur, hoc quoque tenendum est, doctrinam christianam, quamvis a doctore, sanctitatis,

eoque ipso (Matth. VII. 22. f. §. 121. f.) propriæ salutis suæ (1 Tim. IV. 16) justo negligentiore, traditam, si modo recte, h. e. ipsa, nihil aliud, tradatur, sua tamen ipsius virtute (§. 116) auditorius, veri cupidis, prodesse (Phil. I. 15 — 18. Matth. IX. 36 — X. 4. Luc. IX. 1. f. coll. Jo. VI. 64. 70. f.), & officium esse (Matth. XXIII. 3) auditoris videre, non *quis doceat*, sed *quid doceatur*.

§. 108.

Spectasse Christum (§. 101), ut ipsius discipuli non delitescerent ac seorsum singuli viverent, sed, quoad possent, cum aliis discipulis societatem coirent, ex eo etiam intelligitur *a*), quod singulos ritu solemni in discipulorum ipsius numerum cooptari (Matth. XXVIII. 19. Eph. IV. 4. f.) & in ceterorum ordinem sive in ecclesiam recipi (Act. II. 41. coll. v. 47) voluit, alterumque simul ritum solemnem (§. 113. b) instituit, quo conjunctionis illius perpetuitas & constantia juvari atque declarari possit (1 Cor. X. 17. 18. *b*).

a) v. *Michaelis* l. I. p. 602.

b) v. §. 114. h. & *Moshemii* Comment. germ. in 1 Cor. p. 607. fs. cf. *Worls* übe die Bundes- und Freundschaftsymbole der Morgenländer zur Erläuterung mehrerer bibl. Stellen 1792. 8. ed. 2. 1793. (Allg. Liter. Zeit. 1792. N. 301. col. 343. f.).

§. 109.

Etenim Christus discipulos suos omnes *a*) semel *b*), quum cooptantur (§. 108), iussit (Matth. XXVIII. 18. f. Eph. V. 26. *c*) cf. Marc. XVI. 16) *baptizari*, hoc est, aqua perfundi *d*) in honorem (§. 43. *d*) Patris, Filii & Spiritus Sancti (Matth. XXVIII. 19. §. 43. *c*).

a) Baptismus ad *ecclesiam universæ* (Eph. V. 25. 27) pertinet (v. 26). sublato omni vel gentis vel conditionis vel sexus (Matth. XXVIII. 19. Gal. III. 27. f. Act. XVI. 15. VIII. 12) vel temporum discrimine. Quam diu in his terris est ecclesia, ergo ad finem mundi (Matth. XXVIII. 20. §. 99. *g*), ad quem usque etiam sacra cœna celebranda est (I Cor. XI. 26), inter præscripta Christi, quæ docere & observare debet ecclesia (Matth. XXVIII. 20), hoc (v. 18. f.) nominatim tradi & observari oportet, ut discipuli Christi ante omnia baptizentur. (cf. *Eckermanni* Comp. Theol. p. 215. ed. 1). Quisquis igitur baptismum sciens ac volens respuit, is, contemnendo excellentissimi inter legatos Dei (Joh. III. 31), imo Domini (Matth. XXVIII. 18) præcepto, multo etiam gravius peccat (Jo. III. 32 — 36. cf. Ebr. II. 2. 3 XII. 25), quam qui simile præscriptum Dei (Joh. I. 33. cf. Luc. III. 2. f.) per Joannem, adspernati fuerunt (Matth. XXI. 25 — 32. Jo. III. 5. cf. Luc. VII. 30). Et qua tandem ratione baptismi, a Christo instituti, contemtor probare se Domino poterit, qui promulgationem Dei per Joannem

nem de baptismo, quamvis ipsi nequaquam necessario (Matth. III. 14), tamen, idque Deo approbante (v. 16. 17), colendam esse existimavit suo ipsius obsequio (v. 15)? Qui vero præceptum Christi de baptismo nulla sua culpa ignorat, in eum non cadit adspersio baptismi, isque, tametsi non baptizatur, Christo tamen in hac parte nec fidem nec obsequium negat (§. 71. d).

b) Inde est, ut christiani, semel cooptati in ecclesiam, *baptizati fuisse* (Rom. VI. 3. f. Gal. III. 27. Col. II. 11. f. cf. Ebr. X. 22), non *baptizari* dicantur, quum contra de sacra cœna, quæ repetenda singulis & frequentanda est (1 Cor. XI. 25. f. Act. II. 42. coll. 1 Cor. X. 16), tanquam de re *perpetua*, non ut de re *præterita*, quæ, ubi semel perfecta fuerit, non revertatur, sermo esse soleat (XI. 27. fs. X. 16, f. 21.). Neque obstat *pluralis baptis-*
μῶν Ebr. VI. 2. (Comment. in ep. ad Ebr. p. 96). De loco Act. XIX. 3 — 5. & de baptismi Joannei atque christiani convenientia ac differentia v. *Weismanni* Inst. Theol. exegetico-dogm. p. 854. & *Ernesti* Vindic. arbitr. div. in rel. constituenda §. 50 — 53.

c) v. Diff. de sensu vocis *δύναμις* not. 22. p. 8.

d) Quum discipulos *baptizari* iussit Dominus (Matth. XXVIII. 19), apostoli per ea, quæ antecesserant (Jo. I. 25. f. 28. 31. 33. IV. 1. f. coll. Matth. III. 6. 16. Jo. III. 23), nihil aliud intelligere potuerunt, quam *immergendos* esse homines aqua, nec intellexerunt profecto aliud, nisi immersionem, ut sacrarum literarum testimonio (Act. VIII. 36. fs.

XVI. 13 — 15. Rom. VI. 4. Col. II. 12. 1 Petr. III. 21) & priscæ ecclesiæ usu (v. *Suiceri* Thes. eccles. voc. *αναδυω*, & *Binghami* Orig. eccl. L. XI. c. XI. Opp. Lond. 1726. Anglice editorum Vol. I. p. 521. ss.) patet, quo *immersio* ita recepta fuerat, ut seculo adhuc tertio vel *clinicorum* baptismus propterea, quod perageretur *affundenda* aqua, ab aliis omnino rejectus, ab aliis certe baptismo reliquorum, qui sani baptizati, h. e. aqua salutari non ægrorum more perfusi, aut adspersi, sed loti (Eph. V. 26. Tit. III. 5. 1 Petr. III. 21. cf. Ebr. X. 22) essent, longe posthabitus fuerit (v. *Cypriani* Ep. 69. ed. Brem. p. 185. ss. & *Cornelium*, Romanæ ecclesiæ episcopum, apud *Eusebium* L. VI. H. E. c. 43. p. 244. f.). Ceterum vetus consuetudo certe in iis, qui sani baptizabantur, etiam in occidentali ecclesia diu servata est, imo tum quoque, cum partim ex ecclesiis occidentalibus, immutato pristino more, affusionem universe introduxissent, non defuerunt aliæ, quæ veterem consuetudinem tenere aliquamdiu pergerent (v. *Forbesii* Instr. historico-theol. de doctrina christiana L. X. c. 5. §. 53. f. 56. f. Amstel. 1702. p. 467. f. *Danovii* Inst. theol. dogm. §. 277. p. 525. & *Mülleri* Neue Darstellung der christl. Glaubenslehre p. 271). Quæ cum ita sint, id omnino dolendum est (cf. *Buddei* Inst. theol. dogm. p. 1444 — 1446), quod *Luthero* nostro optata, quæ de immersionis usurpatione in baptismo deinceps administrando æque, ac de calicis usu communi in sacra cœna, optavit (v. Opp. Lips. 1729. T. XVII. p. 272. 536), ex altera duntaxat parte licuit perficere. Sed facile intelligitur, inter utramque

causam hoc interfuisse (not. b), quod calice restituto *deinceps uti* laicis integrum erat, affusa autem aqua semel baptizatis, postmodo introducenda immersione, scrupulus injectus fuisset, ex plerorumque animis ægre evellendus, five *improbata* novis exemplis affusione ipsi acquiescere, seu peccati, iterando baptismo committendi (not. b), periculum adire voluissent. Bene vero, quod priscæ consuetudinis mutatio, quamvis perperam facta, rei tamen, a Christo spectatæ, naturam non tollit. Neque enim summa rei consistit in lavatione corporis (1 Petr. III. 21), sed v. 21. §. 110. a) in usu aquæ (Act. X. 47. coll. XI. 16. Jo. III. 5. 1 Jo. V. 6. 8) solemni (§. 108) *ad honorem Patris, Filii & Spiritus sancti* (Matth. XXVIII. 19), quod ipsum etiam in affusione salvum retinetur atque integrum. Quod ex immersionis ritu similitudines duci possunt, quæ in affusionis ritu pereunt, eo non æque movemur, ut *Lutherus* l. l. p. 536. *Heilmannus* Comp. Theol. dogm. §. 356. *Michaelis* Dogm. p. 622. 632. & *Tellerus* Exc. II. ad *Burnetum* de fide & offic. christ. p. 256. f. Nam res ipsa, velut participatio mortis & reditus Christi in vitam, eique conjunctum beneficium atque officium, ex eo intelligitur (§. 110. f.), quod aguntur omnia *in honorem Dei*, nominatim *Fili*, sed rei certa *adumbratio* cum instituto baptismi necessariam conjunctionem non habet. Neque enim Christus immersione præscribenda huc v. c. spectavit, ut *sepulturæ* ac *resurrectionis* ipsius societas & communio *adumbraretur* & nominatim significaretur, cum hæc imago (Rom. VI. 4. Col. II. 12) non retineatur constanter ut necessaria &

stata per auctorem baptismi, sed commutetur cum aliis, ut comparatione modo eum supplicio merforum in aqua diluvii (1 Petr. III. 21. cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 529. fs.), modo cum ablutione (Act. XXII. 16) vel levitica (cf. Ebr. X. 22. cum IX. 10) vel alia (Eph. V. 26. f.), v. Diff. I. in ep. ad Col. not. 80. p. 30. Quare autem *immersio* (βαπτισμα Matth. XXVIII. 19), unde omnes illæ imagines per translationem cuique scriptori liberam sumtæ sunt, proprie a Christo præscriberetur, ea potius causa fuisse videtur, quod primi, quos habiturus erat, discipuli cum universe, tum maxime Judæi, inter quos leviticæ lavationes (Ebr. IX. 10) & Joannis ipsiusque Jesu (Joh. III. 22. f. IV. 1), nescimus an profelytorum quoque (cf. Michaelis l. c. §. 180. cum Ernesti l. c. §. 49. Heilmanno in Comp. dogm. p. 314. & auctore scripti: Ueber die Taufe Lips. 1802. p. 11. f. maxime p. 14. f. ubi antiquitas baptismi profelytorum ex Joh I. 25. in dubium vocatur), baptismi ante viguerant, *lavationibus*, iisque religiosi, *jam assuefacti* essent (cf. Seileri Theol. dogmatico - polem. p. 582 — 584. ed. 2) quemadmodum sacræ nominatim *coenæ* instituendæ ansam *coena* Judæorum paschalis dedit (Marc. XIV. 12 — 26. Luc. XXII. 14 — 20). Quo magis sperare audeamus, Christum, si *affusio* aquæ ante ipsum *usu* potius *recepta* fuisset, quam *immersio*, nec illam præferre dubitaturum fuisse, neque igitur a Domino improbari posse eorum studia, qui ad verbum ipsi obedire mallent, si res integra esset, illaque causa, cujus momentum Calvinus quoque persensit (L. IV. Institution. c. 15. §. 19. extr.), h. e. Do-

mini sui reverentia ducti immersionem ex animo præoptant, sed majorum, non sua culpa *introducunt* *asperersionem* ideo (1 Cor. X. 32. f. Rom. XIV. 13. 15. 19. cf. XV. 1 — 3) mutare non audent, ut ne conturbentur illi, pro quibus Christum mortuum esse baptismus ipse loquitur (§. 110). cf. *Michaelis* l. 1. §. 182. 178.

§. 110.

Dum Christus præscripsit, ut discipuli ipsius baptizarentur *in honorem Patris, Filii & Spiritus sancti*, Patrem, Filium & (§. 45) Spiritum sanctum voluit haberi *Deum baptizati* (§. 43. d). Ea voluntas habet a) declarationem tutelæ ac favoris, promissionemque beneficiorum Dei, &, quia Deus baptizati spectandus esse dicitur *ut Pater, Filius & Spiritus sanctus*, ea proprie beneficia promittit, quæ Christi doctrina *a Patre, Filio & Spiritu S.* expectari jubet. Nempe baptismus beneficio b) necessitudinis, qua cum *Christo* conjungit (Gal. III. 27), tum participationem mortis Christi (Rom. VI. 3. f. Col. II. 12) & pendentis ex ea (§. 89. fs.) veniæ peccati (v. 12. coll. v. 13. Act. II. 38. Tit. III. 5. 7. 1 Petr. III. 21. c) Eph. V. 25. f. cf. Ebr. X. 22. h), tum necessitudinem cum *Patre Filii Dei* ut *pater baptizati* Gal. III. 26. f. Tit. III. 5), unde

jus beatitudinis sempiternæ (Tit. III. 7) manat *d*), tum denique necessitudinem cum *Spiritu sancto* ejusque salutari efficacia (v. 5. f. Act. II. 38) spondet. Uno verbo, promittitur baptizatis, &, nisi repugnent ipsi (§. 111), exhibetur (Tit. III. 5. 1 Petr. III. 21. cf. Marc. XVI. 16) salus, quam Patri, Filio & Spiritui S. acceptam referimus.

a) Qui jubetur baptismo initiari *Deo*, eove uti *Deo suo*, ei hoc ipso (cf. Ebr. XI. 16. f) jus additur expectandi a Deo tutelam ac beneficia. Unde 1 Petr. III. 21. baptismi vis sita esse dicitur in præstanda *fiducia Dei consulendi* (Comm. in ep. ad Hebr. p. 529. f). Idem illud jus declaratur quidem alias quoque in doctrina christiana, sed fiducia Dei singulariter adjuvari potest conjunctione promissi cum *re in factis posita*, quæ ad unumquemque *nominatim* pertineat (cf. *Reichardi* Init. doctr. Christ. P. II. c. III. §. 65. p. 117. ed. 2), & cogitatio baptismi tanquam eventus, certo loco ac tempore sub humanos sensus subjecti, etiam annexi promissi cogitationem *vividior* efficit. cf. §. 114. m). in exitu, & *Heilmanni* Comp. §. 370.

b) *Pro illa necessitudine cum Christo* baptizati non modo participes sunt mortis Christi (Rom. VI. 5), sed etiam jus liberorum Dei (Gal. III. 26. f. IV. 4. f. Jo. I. 12. f.), indeque porro (not. d. spem hereditatis habent (Gal. IV. 7), & tanquam liberi Dei (Rom. VIII. 14), necessitudine adjuncti Filio Dei (v. 9), etiam sancto ipsius Spiritu donantur (Gal.

IV. 6. III. 13. f.). cf. l. c. p. 516. f. & Prolus. de consensu epp. Paulli ad Hebr. & Gal. p. 12. 22. fs.

c) Comm. in ep. ad Hebr. p. 530.

d) Gal. IV. 7. Rom. VIII. 17. cf. Jo. III. 5. ubi *nato per aquam & spiritum*, seu divinam efficien-
tiam (§. 115. f) *ex Deo* (αὐτὸν θεὸν v. 3. h. e. ἐκ τοῦ θεοῦ
v. 31. ἐκ θεοῦ l. 12. f. cf. Matth. XXI. 25. & Diff.
II. in LL. N. T. hist. not. 30) *aditus esse legitur*
in regnum divinum, five (Jo. III. 15 -- 17) *ad salu-*
tem perpetuam.

§. 111.

Cum infidi homines universe, illius salu-
tis non fiant compotes (§. 67. 72), nec tum,
quum baptizantur, ea potiuntur (Act. VIII.
21 — 23. coll. v. 13. cf. Matth. III. 7 — 10),
nisi baptismus conjunctus sit animi eorum vi-
tæque immutationi (Act. II. 38. Tit. III. 5.
cf. Act. XII. 24. XIX. 4. Marc. I. 4. Matth.
III. 11). Quisquis Deum, in quem baptiza-
tur, habere vult *Deum suum*, *cujus gratia*
confidere & *frui ipsi liceat* (§. 110. a), is ha-
tenuus quoque Deum habere debet *suum Deum*,
ut *colat eum*, &, quia baptizatur in *Patrem*,
Filium & Spiritum sanctum, ex ejus quidem
doctrinæ a) præscripto colat, quam *Pater* b)
per *Filium & Spiritum S.* promulgavit. Qui
re vera confidit, se baptizatum mortis Christi

participem esse ad veniam peccati (§. 110), idem hac ipsa fiducia sua impellitur ad discedendum a vitiorum obsequio indulgentiaque (Rom. VI. 2 — 12. 1 Petr. III. 21 — IV. 2. c), & d) ad sequendum ductum ejus, quem, si baptismum ex animo suscepit, Servatorem ac Dominum suum agnoscit (1 Cor. I. 13. Eph. V. 23 — 26. §. 43. d).

a) Quando baptismus hoc sibi vult, *Patrem, Filium & Spiritum S.* esse *Deum baptizati* (§. 110), baptismum non ex animo suscipit eive renunciat, uno verbo, christianus (*μαθητευθεὶς τῷ Χριστῷ*, Jesu Christi disciplinæ addictus Matth. XXVIII. 19. cf. Jo. IV. 1) re ipsa non est aut esse definit, quis doctrinam Jesu Christi (i. e. *Filii Dei* § 43. d) & apostolorum (h. e. *Spiritus sancti* §. 9 — 11) recusat habere ipsam *Patris* (not. b), cum quo *Filius & Spiritus S.* conjunctissimi sunt, omninoque (cf. §. 44. f.) *Dei sui* doctrinam. Unde cum baptismo (Matth. XXVIII. 19) mox (v. 20) illud etiam conjungitur, baptizatos ad *Christi* praecepta servanda apostolica (cf. v. 16. & Jo. XVII. 20) institutione erudiendos esse. Atque hoc ipsum, quod *Christus* baptismo instituendo spectavit, tum, cum ipse baptizaretur, *Pater* significavit, nempe Christum esse *conjunctissimum ipsi Filium* (Matth. III. 17. Joh. V. 37. coll. v. 18. & I. 34), qui non ipse tantum audiendus (Matth. III. 17. coll. XVII. 5), sed apostolos quoque (cf. Act. I. 4. f.) baptizaturus sit
Spi-

Spiritus S. (Matth. III. 16. coll. Jo. I. 32. f.) post ipsum edocere homines perrecturo per apostolos (XVI. 7 — 15).

b) Jo. XII. 49. f. XVI. 7 — 15. Matth. X. 20.

c) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 519. ss.

d) l. c. p. 602.

§. 112.

Cum gratia salutaris, nominatim venia peccati a), quam baptismus spondet (§. 110), etiam ad *infantes* pertineat (§. 68), iidemque, quamvis non e vestigio, tamen posthac ad praecepta Christi servanda (Matth. XXVIII. 20) instituendi sunt (Eph. VI. 4. b), & ab ipsa infantia in Christi disciplinam tradi (μαρτυροῦντες Matth. XXVIII. 19. c) tanto rectius possint, quod divinitus (§. 74. a) iis hæc eadem disciplina jam destinata est per natales & officia, christianis parentibus imposita (not. b): baptismus eam naturam aut conditionem non habet d), ut infantes ab eo prohibendi sint. Haftenus igitur nulla causa est, quamobrem illud: πάντα τὰ ἔθνη (v. 19), ad *solos adultos* referri oporteat. Hoc autem non obstante, infantibus, de quorum baptismo in tanta profelytorum multitudine mox in ipso rei christianæ principio non poterat

non existere quæstio, baptismum de apostolorum sententia negatum fuisse, eo longius abhorret a fide, quo diutius & ipsi apostoli & christiani auditores ex judæis assueverant *e*) ipsos etiam infantes *f*) recipere in civitatem Dei, eamque multo restrictiorem nova illa & latissime patente (§. 109. a) Dei civitate, in quam baptizati adscribuntur (§. 108). Unde nec dubitamus *Origeni* *g*) fidem habere, qui consuetudinem, *parvulos* baptizandi, ad *apostolorum* traditionem refert. Nec quisquam veterum baptismo infantum, licet sæpius de eo orta fuerit quæstio, novitatem exprobrare ausus est *h*).

a) h. e. liberatio poenæ. v. §. 89. d). init. §. 57. e).

b) Cum Esseni, quorum disciplinam Ephesii partim admirabantur & probabant (§. 52. e), *alienos* liberos *suis* moribus & opinionibus imbuere solerent (v. *Josephi* L. II. de bell. jud. c. 8. §. 2); christianos certe parentes minime decuisset, *proprios suos* liberos ad *christianam* pietatem negligentius informare. Qua propter christianorum liberos educatos vult apostolus liberaliter quidem & procul Essæica severitate (huc enim spectare videtur illud monitum: *μη παγανιστε*, cf. Diss. II. in ep. ad Col. not. 51), sed disciplina ac institutio ea tamen esse debebat, quæ Domino, five (Eph. V. 29) Christo, probari posset (v. Phil. II. 30. u), quæve christianorum liberos erudiret ac institueret ad *Christi* instituta, omni-

bus Essenorum institutis longe præstantiora (Col. II. 8 — 10).

c) v. *Michaelis* Erkl. der Begr. u. Auferst. gesch. Christi p. 336. ss. *Wetstenium* ad Matth. XXVIII. 19.

d) Quamquam infantes *Deum colere* venerarique (§. 111) *nondum possunt*, supra tamen vidimus, eos certe Deo suo uti posse propitio (cf. §. 110), & *μαθητεύσθαι* eatenus posse, ut *seminario* (cf. §. 105) *cultorum Dei* per baptismum (§. 108) recipiantur.

e) Quemadmodum ex hac causa intelligitur, tantum abesse, ut Christus necesse habuerit Matth. XXVIII. 19. diserte mentionem facere de infantibus, ut eos potius, si exclusos voluisset, nominatim excepturus fuisse videatur (cf. *Noesselt* Anw. zur Bildung angehender Theol. P. II p. 222. ed. 2): sic eadem de causa mirum videri (cf. *Tellerum* l. c. p. 257) non debet, baptismi *infantum*, qui veterimo ritu in civitatem Dei solebant recipi, & quorum nec Act. XV. 1. 10. Gal. VI. 12. 13 expressa mentio habetur, licet pueri recens nati minime profecto excludantur, in sacris narrationibus non item fieri mentionem, ut baptismi *mulierum* (Act. VIII. 12), ad quas vetus ille ritus non pertinuit (cf. not. f.), nec reliquos scriptores antiquiores, quorum hodie tam pauca monumenta extant, de baptismo *infantum*, quem uniusque nihil vel admirationis vel reprehensionis habere scirent, data opera commemorare. Quamquam est, ubi hæc consuetudo non tam defenditur aut latius exponitur, quam ut nota omnibus sumitur, velut ab *Irenæo* L. II. c. 22. §. 4. cf. *Schroeckhii* christl. Kirchengesch. P. III. ed. 2. p. 203. ss.

& maxime *Walli* Historiam baptismi infantum P. I. c. III. Univerſe hic liber, a *Schloſſero* latine redditus & obſervationibus auctus, digniſſimus eſt, qui conſulatur in hac cauſſa. add. *Suiceri* Theſ. eccleſ. T. I. p. 647. ſ. *Binghami* Origg. eccl. L. XI. c. 4. *Seileri* Theol. dogm. pol. p. 609. ſs.

f) Mox primis temporibus de baptiſmo cum circumciſione comparando cogitatum fuiſſe, e Col. II. 11. ſ. patet. cf. *Juſtini* M. dial. cum Tryph. p. 261. ed. Col. Si contendas paginam 241, apparebit, illud: ΠΑΣΙΝ ΕΦΕΤΟΝ ΟΜΟΙΩΣ ΛΑΜΒΑΝΕΙΝ (τὴν ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΠΕΡΙΤΟΜΗΝ ΔΙΑ Τὴ ΒΑΠΤΙΣΜΑΤΟΣ p. 261.), hoc ſibi velle, baptiſmum multo latius patere, quam circumciſionem τὴν κατὰ σὰρκα (p. 261), quæ ad muliebrem certe ſexum non pertineat (p. 241). baptiſmum non modo ad eos, qui circumcidi ſoleant, ſive ad mares, etiam infantes, ſed omnino ad omnes, vel (cf. not. e) ad feminas, pertinere. Ceterum res ipſa etiam loqui videtur, Chriſtum baptiſmo inſtituendo circumciſionis rationem ſimiliter habuiſſe, atque ſacra coena inſtituenda paſchalis cœnæ rationem habuit (§. 109. d). Ut enim pro paſchali cœna, quæ veteris fœderis novum inſtitutum fuerat, ad memoriam palmarii (Ex. XX. 2) beneficii, antiquo populo Dei hoc ipſo, quo primum celebrabatur, tempore (XII. 17) dati, ſpectans (v. 14. 24—27), etiam novi fœderis (Matth. XXVI. 28. 1 Cor. XI. 25) novum inſtitutum, ad memoriam palmarii (§. 93) beneficii, novo populo Dei hoc ipſo, quo primum celebrabatur, tempore (v. 23. Luc. XXII. 20—22) dati, ſpectans (§. 113), ſubſtituit: ita in locum antiquioris (Jo. VII. 22) inſtituti, quo de Moſis præcepto (v. 23. Lev. XII. 3)

cives populi divini veteris initiandi & in Mosis disciplinam posthac tradendi erant (Gal. V. 3. Rom. II. 25. cf. Jo. IX. 28), pariter *antiquius* (I. 25. f. 28. III. 22. f. §. 109. d) institutum, quo novi populi divini cives initiandi & in Christi disciplinam posthac tradendi essent, substituit (Matth. XXVIII. 19).

g) L. V. in ep. ad Rom. in VI. 5 — 7. T. III. fol. CLXXVIII. ed. Paris. 1512. cf. laudatum *Wallum* c. V. maxime §. XI. & *Melanchthonis* Locos Theol. p. 447. Lips. 1556.

h) Pædobaptismum *Tertulliani* demum tempore invaluisse (cf. *Tellerum* p. 258), ex celebratissimo loco (*de baptismo* c. 18) non magis colligi potest, quam superiori tempore *innuptos* procrastinari eorumque baptismum differri consuevisse, & contrarium morem *Tertulliani* aetate demum usurpari coepisse. Neque enim *circa parvulos* tantum, sed *non minore de causa* etiam *circa innuptos* baptismi *cunctationem* *Tertullianus* sine omni hæsitazione suadet, neque parvulos baptizandi consuetudinem, quam ipse fatetur obtinuisse, dum *festinare* queritur *innocentem aetatem* ad remissionem peccatorum, *propterea* reprehendit, *quod nova* & nuper demum introducta fuisset, sed privatam sententiam suam privatis opinionibus de pondere baptismi & cujusque personæ conditione ac dispositione confirmat (cf. laudatum *Wallum* c. IV. §. VII. IX. & *Schlosserum* p. 68). Unde nec mirum est, *Tertulliani* auctoritatem & argumenta, quæ *novam* consuetudinem facile potuissent labefactare, contra morem *antiquissimum* ita nihil valuisse, ut, exorta quæstione, num

infantes, intra secundum vel tertium diem, quo
 pati essent, constitutos, baptizari porro liceret,
 omninoque per legem circumcisionis antiquæ fas
 esset intra octavum diem eos baptizari, in ipsa Afri-
 ca ne *Cyprianus* quidem (Ep. LXIV. ed. Brem.),
 ut de ceteris episcopis taceam, *magistri* singularem
 opinionem judicaret dignam commemoratione, aut
 operæ pretium esse censeret vel verbo admonere,
 Carthagine non ita pridem fuisse, qui non modo
 diem baptismi infantum aliter destinasset, sed pæ-
 dobaptismum ipsum in controversiam vocasset. Nec
 denique videtur simile vero, *Pelagianos* baptismum
 infantum, in quo suæ doctrinæ accommodando
 tantopere laborabant, in disceptationem vocare ne-
 glecturos, aut temere ipsis illatam pædobaptismi
 negati infamiam tanta cum indignatione & sollici-
 tudine a se propulsaturos fuisse, si novitatem pæ-
 dobaptismo ulla veri specie potuissent objicere. v.
Walli librum laudatum c. XIX. & *Walchi* Entw.
 einer vollständigen Hist. der Kezereien P. IV. p.
 737. fs. Morem baptizandi *stato* anni tempore, eo-
 que festo, *recentiorem* fuisse, ipsosque etiam *infantes*
 in solennibus ejusmodi annuis baptismis consuevisse
 baptizari, *Binghamus* ostendit l. l. L. XI. c. VI.
 §. IX. X. c. IV. §. XIV.

§. 113.

Altera (§. 108), quam Christus frequentan-
 dam (§. 109. b) præscripsit a), cærimonia est
sacra coena, h. e. solemnis c) fruitio panis & c)
 ini ad recolendam d) memoriam (1 Cor. XI.

26. καταγγελλετε 24. f. Luc. XXII. 19) mortis Christi (Matth. XXVI. 28. 1 Cor. XI. 24. 26. Luc. XXII. 19).

a) Etsi non infitiamur (§. 114. k), coenæ sacrae *primitias* (Matth. XXVI. 26 — 28) spectasse ad *instantis* mortis Christi *praedictionem* firmandam (v. Beyträge zur Beförd. des vern. Denkens in der Rel. Heft XIV. p. 1. fs. *Henkii* Lineam-institutionum fidei christianæ historico-criticarum p. 199. 216): ipsum tamen Dominum longius prospexisse (cf. Beyträge l. c. p. 6), & quod Paullus adseverat (1 Cor. XI. 23 — 25. cf. Luc. XXII. 19), omnino voluisse, ut ea coena repeteretur *posthac* in ipsius *memoriam*, vel hoc indicio est, quod beneficii *novi foederis* (Matth. XXVI. 28. Marc. XIV. 24) nunciam coenam coenæ sacrae annexuit, quæ principalis beneficii veteris foederis *monumentum* erat, *spectans ad memoriam posteritatis* (§. 112. f). Ceterum christiano satis est (§. 111. a) ad officium agnoscendum, quod apostoli, auctoritate Domini (1 Cor. XI. 23), coenam sacram, aut, si malis, convivium dominicum (X. 21. XI. 20. cf. *Tertulliani* L. II. ad uxor. c. 4. *Ernesti* Thes. Theol. dogm. P. II. Sect. V. Thes. XXI.) voluerunt repeti (v. 26. X. 16 — 21. Act. II. 42. §. 109. b), & celebrari ad finem mundi (1 Cor. XI. 26).

b) *Professione* (1 Cor. XI. 26. coll. Ex. XIII. 8. & *Buxtorfii* Lex. chald. p. 1295. *Engelken* Commentat. super argumento e verbis Pauli 1 Cor. XI. 26. depromto) tum mortis Christi, ut principalis beneficii *novi foederis* (§. 112. f.), tum (§. 108) conjun-

tionis (1 Cor. X. 17—21) cum ecclesia, quæ Jesum colit servatorem suum, inprimis accommodata est celebratio sacrae coenæ *in conventu* (1 Cor. XI. 20—34. cf. *Boehmeri Diff. quarta Jur. eccles. antiqui ad Plinium Secundum*). Neque tamen propterea fruitio *in privato*, nisi proficiscatur a causa (cf. XI. 22) per se vitiosa, continuo damnanda est, quum domi tamen locus sit *professioni* coram ecclesiae doctore & reliquis, qui præsto esse solent, testibus, ut taceamus, alios saltem inaudire de coena sacra privatim celebrata. Utro modo celebretur, exemplo Christi (Matth. XXVI. 26. f.) & ecclesiarum apostolicarum (1 Cor. X. 16. §. 114. h) cum *ευλογίας* (gratiarum actione) celebranda est, cf. b. *Marum* p. 270. f.

c) v. 1 Cor. XI. 26—29, X. 16, 21. & *Spittleri* Gesch. des Kelchs im Abendmal.

d) Etsi hoc consilium etiam ad alios a vescente ipso (1 Cor. XI. 26. coll. Ex. XII. 26. f. XIII. 8) pertinet, iique igitur ipsi, qui non agunt ex animo, quod Dominus agi voluit (1 Cor. XI. 24. f.), hujus consilio eatenus serviunt, ut imprudentes conferant ad memoriam mortis Christi conservandam posteritatisque propagandam (cf. *Melanchthonis Locos præcipuos theol.* p. 454. f. & *Chemnitii Loc. theol.* P. III. p. 149. ed. Francof. & Witteb. 1690): probari certe omniscio (§ 42) Domino haud possunt (v. 27. 29), qui non considerant (v. 28. f. 31), quid agant & quomodo agant, neque mortis Christi beneficium, quod profitentur, agnoscunt ipsi animo pio. Quisquis autem pie erga Servatorem affectus

est animo, eum facile internoscit (2 Tim. II. 19) Dominus a reliquis, quorum admistio in coena sacra pariter ferenda est (Luc. XXII. 19 — 21), ac univérse in ecclesia (§. 105). *Infantibus* hanc coenam sacram non magis destinata[m] esse, quam destinata iis olim fuerat paschalis coena, vescendæ escæ ac potionis natura ostendit, quumque tamen ad hanc coenam non æque omnibus, atque ad baptismum (§. 112), aditus pateat, etiam ii, qui in ratione versari incipiunt, tantisper, dum sacro huic & profano epulo discernendo (1 Cor. XI. 29) sufficiant vires, recte ab illo prohibentur v. *Michælis Dogmatik* §. 191.

§. 114.

Qui sacra hac coena non secus, ac consensaneum (§. 113. d) est, (ὡς ἀναξίως 1 Cor. XI. 27. 29) fruuntur: ii *praeteritæ* mortis Christi recordatione (v. 24. f.) exhilarantur *a*) atque ad pietatem incenduntur *b*), sed & *praesente* vita ac majestate mortui pro nobis hominis Jesu *per ipsam coenæ sacrae indolem* utuntur *c*) adjutrice salutis. Quamquam enim verba Christi (Matth. XXVI. 26. 28. Marc. XIV. 22. 24): hoc est corpus meum, hic est sanguis meus, per usum loquendi sic interpretari licet *d*); hic panis & hoc vinum *e*) est corporis & sanguinis mei *signum* *f*); ea tamen interpretatio neque cum similibus verbis con-

guit, quæ Paullus, auctore Domino (1 Cor. XI. 23. §. 113. a), substituit (v. 25. cf. Luc. XXII. 20. g), neque expositioni Paullinæ (1 Cor. X. 16) consentit, quæ verbis Christi, a Matthæo & Marco narratis, jubet *h*) hunc intellectum tribuere: panis hic vos *reddit participes i)* corporis mei, hoc vinum *exhibet* vobis meum sanguinem. Nempe Christus inter coenam *supremam* (XI. 23. Luc. XXII. 15—18) promisit discipulis, se, *quamvis nunc discedat e vita, præsentem tamen adfuturum esse*, quoties hanc coenam posthac essent repetituri; corpus ipsius, quamvis nunc dandum ad mortem, & sanguinem ipsius, quamvis nunc in eo sit, ut effundatur *k*), præsentem tamen ex ipsius promissione tam certo adfore, quam certo per ipsum adspectum constet, præsentem adesse panem & vinum (Matth. XXVI. 26. 28. Marc. XIV. 22. 24.), hunc *hominem l)*, quem oculis cernant præsentem, & cujus humanum sanguinem mox iustum, humanum hoc corpus morti traditum sint visuri, sed qui idem (§. 77) *divina perfectione m)* præditus, uno verbo (§. 76), *Dei Filius* sit, *etiam posthac* super talem coenam, qualem nunc, ipso terrenam hanc vitam vivente, obierint, quamvis mortuum terrenisque angustiis ereptum, *se*

tamen praesentem esse exhibiturum, eamque praesentiam, quæ inverecundos convivas tanto graviore arguit crimine (1 Cor. XI. 27. 29. n), coena sacra pie (§. 113. d) utentibus mirifice salutarem fore o).

a) Fruuntur pane ac vino ut pignore adspectabili pertinentis ad ipsos (Marc. XIV. 24. Luc. XXII. 19. s. 1 Cor. XI. 24) fructus (cf. Ebr. XII. 10. p) beneficiorum, occisione corporis & effusione sanguinis Christi partorum, nominatim veniæ peccatorum (Matth. XXVI. 28. §. 89).

b) Hoc incitamentum inest (§. 111. c). d) in ipsa contemplatione (not a) mortis Christi, ut effectricis veniæ peccati.

c) Qui singularem illam sacrae coenae indolem, quamvis nullo partium studio teneantur, sibi tamen nequeunt persuadere, quod in hujus quaestionis difficultate & rationum, quibus plerique nostrorum usi atque confisi sunt, infirmitate (cf. not. d), profecto fieri facile potest; ii voluptatem quidem ac solatium (not. m) ex doctrina non agnita capere nequeunt, sed ipso tamen beneficio, quod non ex nostra vel intelligentia vel efficientia, sed e promittentis Domini virtute divina pendet (not. m), etiam inscientes affici possunt (not o), si modo, quod ipsorum est (§. 113. d), agant mortemque Christi pie recolant. v. *Weismanni* Inst. theol. exegetico-dogm. p. 932. §. 31. s. *Seileri* Theol. dogm. polem. p. 633. s. *Mori* Epit. theol. christ. p. 270. Quo magis illud nobis lætandum est, controversiæ inter protestantes

agitatae, in qua, *Luthero*, ut ferunt (cf. *Schwabii* Diff. de jure protest. examinandi rel. suam §. 66), ipso non diffidente, nostri etiam coetus theologi fuerunt nimii, vehementiam & acerbiter hodie deferbuiffe.

d) Sumitur enim tropus non insolens (not. f). neque tropi ab hac causa universe debent alieni numerari (cf. b. *Morum* l. l. p. 269. B), sed in ipsa institutione sacrae coenae manifesto (not. e). f) usurpati sunt. vid. *Michaelis* l. l. p. 652. f. Quin ipsa etiam nostra sententia, seu verborum Christi vulgari (cf. *Morum* l. l. p. 267. not. 3), seu Paullinae (cf. infra not. h) expositioni congruenter (cf. *Morum* l. l. not. 2) defendatur, sumit tropum (not. i). v. in priorem partem *Töllneri* vermischte Aufsätze T. II. Fasc. II. p. 180. f. 205. f. in alterum vero cf. infra not. i).

e) Vox *πρωτο* Matth. XXVI. 28. Marc. XIV. 24. ad praecedentem *πρωτος* (v. 23. Matth. XXVI. 27) refertur (1 Cor. XI. 25. Luc. XXII. 20), quæ locis laudatis metonymice pro vino usurpatur (cf. 1 Cor. XI. 26. f. X. 21. Matth. X. 42). Similiter ergo etiam XXVI. 26. Marc. XIV. 22. 1 Cor. XI. 24. Luc. XXII. 19. pronomen *πρωτο*, quamvis genus accommodatum sit *praedicato* (cf. Gal. IV. 24. (not. f), Matth. VII. 12. (Diff. I. in LL. N. T. histor. not. 32). Eph. I. 14. III. 13. 1 Cor. III. 17), *panem* (*αρω*) spectat, quem edendum Christus dedit. cf. 1 Cor. X. 16.

f) Res eodem redit, five cum *Zwinglio* veritas: hoc significat (*εστ*) corpus & sanguinem meum, five cum *Oecolampadio*: hoc, quod propino, est corporis

& sanguinis mei *figura* (v. *Planckii* Gesch. der Entst. unsers protest. Lehrbegriffs T. II. p. 259. 273. ed. 1). Quod si enim res, ut sæpe fit (v. *Obff. gr.* p. 18. n. 5. *Notit. histor. epp. ad Cor. interpr. servientes* not. 69. & *Fischerum* de vitiis lex. N. T. p. 558. fs), pro *signo* rei dicitur; id, quod *esse* dicitur *signum* rei, eo ipso hanc rem *significare* dicitur, ut Gal. IV. 24. “hæc (*αὐταὶ* pro *ταῦτα*, cf. præcedens *αὐτὰ* & not. e) *sunt* utriusque foederis *signa*,” idem profecto valet, atque: “hæc *significant* duo foedera.” Locos Matth. XIII. 37—39. Apoc. XVII. 9. f. 12. 15. & similes, qui laudantur (v. *Michaelis* Dogm. p. 652. & *Heddaeum* in Matth. XXVI. 26. p. 401. f), præterimus, cum in eos facile transferantur modo dicta. Quamquam *hebraicis* locis, in quibus verbum substantivum solet *deesse*, omnino aptior est tropus, in *expresso* nomine quærendus (cf. *Chemnitii* *Funda-* *menta sanæ doctrinæ de vera & substantiali præsen-* *tia corporis & sanguinis Domini in cœna c. VIII.* p. 33). Velut Ez. XII. 10. hoc perspicue verba sonant: “bajulare illud, de quo v. 6. sermo fuerat, (est) *figura* (cf. v. 6. 11) *Israëliitarum & principis eorum*,” nec illud proprie dicunt: “gestatio (*significat*) principem Hierosolymitanum & *Israëlitas*.” Ceterum vox *διαθήκη* non modo Gal. IV. 24. sed alias quoque, ut in formulis: *διαθήκη περιτομῆς* (Act. VII. 8), i. e. “*signum* foederis (cf. Gen. XVII. 10. cum v. 11), quod erat (*Obff. gr.* p. 104. f.) circum- *cisio*,” & *τὸ αἷμα τῆς διαθήκης* (Ebr. IX. 20. X. 29. XIII. 20. Matth. XXVI. 28. Marc. XIV. 24), i. e. “sanguis, qui est *signum* foederis,” imo in ipsa *nar-* *ratione de instituta sacra coena* 1 Cor. XI. 25. Luc.

XXII. 20. usurpatur tropice: "hoc vinum (not. e) est signum novi foederis facti sanguine meo, pro vobis effuso." Altero nimirum loco το ἐκχυνόμενον est pro casu obliquo, quemadmodum Apoc. IX. 14. III. 12. & apud ipsum Lucam XX. 27. cf. *Bengelium* in XXII. 20.

g) Ut verba: τὸ το ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη εἰς, quibus Christum usum fuisse (cf. *Michaelis* l. 1. p. 649. f.) Paullus & Lucas referunt, æquipollentibus apud Matthæum (XXVI. 28) & Marcum (XIV. 24): τὸ το ποτήριον, cf. not. e) εἰς τὸ αἶμα μου, item respondeant, ut verba: τὸ το με εἰς τὸ σῶμα 1 Cor. XI. 24. Luc. XXII. 19. locis similibus Matth. XXVI. 26. Marc. XIV. 22. respondent, το αἶμα το σώματος v. 24. Matth. XXVI. 28. non figura sanguinis Christi, quod *Oecolampadius* voluit (not. f), sed sanguis Christi sit necesse est. Hic enim, non figura sanguinis Christi, est ἡ καινὴ διαθήκη (1 Cor. XI. 25. Luc. XXII. 20, seu (not. f) novi foederis signum. Per ipsum Christi sanguinem (ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, quod 1 Cor. XI. 25, Luc. XXII. 20. discrete additur), non per figuram ejus aut signum, foedus novum sancitum (§. 92. d) fuit. Signum novi foederis facti sanguine Christi est ipse sanguis Christi. Atqui signum novi foederis facti sanguine Christi apud Paullum & Lucam idem est, quod το αἶμα το της καινης διαθηκης apud Matthæum & Marcum. Ergo Matthæus & Marcus non figuram sanguinis Christi, sed ipsum Christi sanguinem dicunt, nempe sanguinem, qui novi foederis signum (το αἶμα της καινης διαθηκης, cf. not. f) est. cf. *LL. Symb.* p. 740. f.

h. Dehortaturus Corinthios (v. 14) a frequentatione epulorum, idolis sacrorum, hanc apostolus rationem affert, quod, ut b. Mori verbis (p. 260.) utamur, epulorum ejusmodi cum religione conjunctorum hæc vis sit (v. 18. 20), ut, qui iis interfint, declarent, se colere numen, in cujus honorem fiat epulum sacrum. Eos igitur, qui interfint epulis idololatricis, cultores atque κοινῶνς idolorum se profiteri (v. 20), eos contra, qui interfint sacræ coenæ, cultores Christi se gerere & hætenus (cf. v. 20) in ejus societatem venire eive adjunctos esse necessitudine membrorum corporis ejus (v. 17). Illud autem vehementer repugnare (v. 21), celebranda sacra coena profiteri se cultorem Christi (v. 17. f.), & frequentandis epulis idololatricis profiteri se cultorem idolorum (v. 20), nec impune Dominum potentissimum ea ignominia affici (v. 22), ut æque cum ipso idola colantur. Hætenus sacræ coenæ par ratio est cum epulis idololatricis, sed ex v. 19. intelligitur, præter actum religiosum, quem fruenter utrinque edunt, etiam Christo, qui in sacra coena colitur, utpote insigni majestate prædito (v. 22), attributum aliquid fuisse, quod in numina imbecilla, a paganis, dum epulas idololatricas celebrabant, coli solita, non aequè valeat, eaque de causa expresso monito opus fuisse, christianos, etiam si impotentiam idolorum (α ἡ ἐξ ἑαυτῶν v. 19) in epulis idololatricis non possint eo modo participes (κοινωνοί) fieri, quo participes in sacra coena fiant Christi (v. 16), divina virtute pollentis, hætenus tamen idolorum participes (κοινῶνς v. 20) fieri posse, quoad cultum idololatrarum adjuvent, atque propter

hanc conjunctionem cum nefario & cultoribus Dei (cf. v. 20. init.) ac Christi (v. 21) indigno cultu idolorum idololatricas epulas a Corinthiis christianis *tamen esse vitandas* (v. 20—22), quamvis concedat apostolus & diserte professus fuerit (VIII. 4. cf. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 464. f.). *idola nihil esse* & εἰδωλῶματα, quæ ab numinibus nihil nec potuerint infici aut vitari, per se non magis noxia esse, quam reliquas carnes (X. 25—30). Et re ipsa, christianos, quamvis multos, unum omnes *corpus* Christi (XII. 12—27) esse, quemadmodum unus sit panis, quo in coena sacra omnes vescantur (X. 16. 21), omnes igitur (Eph. V. 23—32) Christum colere (v. 24)), sed ejus etiam *cura atque providentia* (v. 29—32. §. 99. f) confidere debere, 1 Cor. X. 17. ex eo elicitur, quod unius panis omnes sint participes, & ejus quidem panis, qui participes reddat *corporis Christi* (v. 16), haud profecto ecclesiæ, quæ v. 17. intelligitur, sed ejus *corporis Christi*, cujus in quæstione de coena sacra (v. 21) juxta cum sanguine Christi, qui nunquam pro ecclesia dicitur, solet mentio fieri (XI. 27), uno verbo, ejus corporis, quod pro nobis morti fuit traditum (v. 24. Luc. XXII. 19). Quia omnes participant eundem panem sacrum (1 Cor. X. 17), qui *communicat corpus Christi* (v. 16), propterea omnes *participant idem corpus* (eundemque sanguinem v. 16) *Christi*, ideoque (not. 1) omnes *cum eodem Christo* (cf. Jo. VI. 56) & hujus communis necessitudinis beneficio *inter se* (cf. XVII. 21. 23) conjuncti, unum ergo *corpus* (1 Cor. X. 17), seu (§. 99. f) *populus Christi* sunt, qui Christum, non idola (v. 20—22),

colere

colere debet, quique Christi praesentia ac efficientia gaudet, qualis a diis nihili expectari nulla potest (v. 19). Locum ipsum (v. 16), de quo agitur, sic convertimus: „quod attinet ad calicem, qui *ευλογια* (beneficium) in nos confert (cf. Jo. VI. 35. 48. cum v. 33. 57. f.), quemque nos cum actione gratiarum (*ευλογια* Marc. XIV. 22. coll. v. 23. 1 Cor. XI. 24. Luc. XXII. 19) propinamus (cf. *ευλογειν αρετας* Luc. IX. 16. cum Jo. VI. 11. 23. Marc. VIII. 6) ac sumimus, (ita enim vertimus, ne genitivus *της ευλογιας* praë verbis: *ὁ ευλογημεν*, supervacaneus sit,) nonne *communicatio* (impertitio, cf. Ebr. XIII. 16) *sanguinis* Christi est? Quod attinet ad panem (*τον αρτον*, cf. Notit. hist. epp. ad Cor. interpr. serv. not. 163), quem frangimus atque partimur inter nos, nonne *communicatio corporis* Christi est?“ aut, si malis, „vini (not. e) salutaris ac panis sumtio *communicat* nobiscum sanguinem & corpus Christi.“ Ergo, si Paullum audimus, verba Christi 1 Cor. XI. 25. Luc. XXII. 20. five Matth. XXVI. 28. Marc. XIV. 24. idem sibi volunt, quod sequentia: „hoc vinum est *id, quod communicat* signum novi foederis facti meo sanguine, five (not. g) hoc (vinum) est *id, quod exhibet* sanguinem meum,“ & verba (v. 22. Matth. XXVI. 26. Luc. XXII. 19. 1 Cor. XI. 24): „hoc est corpus meum,“ idem valent, atque: „hic panis (not. e) est *id, quod communicat* (exhibet) corpus meum.“ Coena sacra & aliud quodvis epulum hoc differunt inter se, quod in illa non adspectabilis tantum esca, sed pabulum singulare, *corpus Domini*, adest (v. 29).

i) Tropum, quem, Paulo auctore (not. h), verbis Domini tribuimus, usui loquendi consentaneum esse, exemplis aliquod confirmabimus. Similimum extat 1 Petr. III. 21. ubi baptismus *συνειδησεως αγαθης επερωτημα εις θεον* esse dicitur eo, quod est id, quod praebet *συνειδησεως αγαθης επερωτημα εις θεον*, quod praestat fiduciam Dei consulendi (§. 110. a). Rom. VII. 13. verba: „bonumne mihi fuit *mors*?” idem dicunt, quod: „an igitur lex, quæ bona est (v. 10. 12), mihi fuit *res offerens* mortem, attulit mihi mortem?” 1 Cor. XI. 29. *κριμα εαυτω* esse ac bibere dicitur edens atque bibens id, quod affert ipsi poenam. Jo. XI. 25. Col. III. 4. *η αναστασις και η ζωη* esse legitur Christus, quia *dator* (Jo. VI. 33. X. 28) est *αναστασεως και ζωης*. Idem Rom. X. 4. *τελος νομου* vocatur, quia *attulit finem legis* (Comm. in ep. ad Hebr. p. 677).

k) In his verbis: *ερχυνομενον* Matth. XXVI. 28. Marc. XIV. 24. Luc. XXII. 20. & *διδομενον* v. 19. (cf. *κλωμενον* 1 Cor. XI. 24) inerat præsignificatio (§. 113. a) mortis Christi proxime instantis. cf. de illa vi præsentis temporis Notit. hist. epp. ad Cor. interpr. serv. not. 183. p. 98. & *Weismanni Inst. Theol.* p. 864.

l) Ita *η σαρχ (το σωμα) και το αιμα* Christi Jo. VI. 53 — 56. *ipsum Christum* (v. 57. 35. 41. 48. 51), qui *verus homo* est (v. 62. 53. coll. v. 42), pro hominibus mortuus (v. 51. coll. Luc. XXII. 19), synecdochice indicat. cf. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 193. f. Et alias quoque nomina *σαρκος* (Jo. I. 14. Rom. III. 20. coll. v. 28), *σωματος*

v. *Gatakerum* de novi instr. stylo c. X. pag. 103 — 105. *Schleusneri* Lex. in N. T. voc. σῶμα n. 5. T. II. p. 958), σῶμα; & σῶμα καὶ αἷμα (v. *Kypke* ad Matth. XXVII. 4. p. 135. & *Schleusnerum* ad voc. αἷμα n. 6. T. I. p. 59) de toto homine usurpantur. Neque profecto corpus Christi a reliquo homine *Jesu* re ipsa *sejunctum* est ab eove *separatim* exhiberi potest, sed homo ipse, qui mortuus est pro nobis, & talis quidem exhibetur, qualis nunc vivit, cum sacra coena celebratur. cf. LL. Symb. p. 158. *Seileri* Theolog. dogm. polem. p. 644. 639. f. *Henke* l. c. p. 215. Unde etiam TO ΣΩΜΑ ΚΑΙ TO ΑΙΜΑ (I Cor. XI. 27) & TO ΣΩΜΑ (v. 29) τὸ κυρίου promiscue dici poterat. Utrunque enim per ea, quæ ante ostendimus, synecdochice significatur homo ipse, qui Dominus est (cf. XV. 47). Appellatur vero ex corpore & ex sanguine (XI. 27. 29. 24. Matth. XXVI. 28), ut (cf. Ebr. II. 14. h) recordemur, exhiberi (not. h) i) eundem hominem, qui, quamvis Dominus, pro nobis mortuus (Luc. XXII. 19), & violenta quidem (v. 20) morte affectus fuerit, ut dici posset (not. k). a) corpus morti tradidisse, sanguinem effudisse. Similiter, ut declaratio præsentiæ Christi, pro nobis mortui, duobus modis (Luc. XXII. 19. f.) exprimitur, etiam hæc eadem res, quod apostoli nova tandem lætabili consuetudine ac familiaritate cum Christo jungendi (Joh. XIV. 3. XVII. 24), five cum eo convicturi (Luc. XXII. 30) sint, duplici enuntiato (v. 16. 18) effertur, licet alterutrum (Matth. XXVI. 29) sufficere potuisset.

m) Christus non spectandus (cf. Jo. VI. 42) est ut *merus* homo, qui nihil ejusmodi posset (v. 63), sed ut conjunctissimus antiquiori (v. 62. 33. 38. 46. 50. f. 58) *divinaeque naturae* (πνευματικὴ v. 63. init.), quæ ipsum etiam hominem *Jesum* ita perficit (v. 63. extr.), ut nunc maxime (v. 62), quum divina sua perfectione ac majestate plenissime utitur (§. 78), virtutem ejus non liceat metiri humanis limitibus. v. über den Zweck Joh. p. 194. f. ipsumque *Calvinum* Inst. christ. rel. L. IV. c. 17. §. 7 — 10. p. 489. fs. *Omnipraesens* λογος ΘΕΟΣ (I. 1), sed qui *homo factus* est (v. 14. §. 76. f.), quemque humanitas ipsius nobiscum singulari necessitudine conjungit (Eph. V. 29 — 32), incomprehenso modo (v. 32), quem, tametsi in hac causa explicari & definiiri hoc certius nequit, quod humana mens aut cogitatio *divinae* omnipraesentiae modum *universe* non capit (§. 30. d), Christi tamen, Filii Dei, auctoritate (not. g), h. credimus (Jo. VI. 68. f.), in coena sacra praesentem & efficacem se exhibet. cf. LL. Symbol. p. 753. f. *Seilerum* l. l. p. 641. f. b. *Sartorii* Comp. Theol. dogm. §. 561. d). & *Töllnerum* l. c. p. 185. f. Equidem facile concedimus, Jo. VI. nullum de sacra coena sermonem esse, sed hoc tamen inde colligimus, hominem *Jesum* (not. l), quia conjunctissimus est *divinae* naturae (not. m), fiduciam ponentibus in ipsum (v. 35. 40. 47) *universe* pabulo esse (v. 35. 48 — 51. 53 — 56. 58), h. e. eo, quod, instar potionum escaerumque, quibus vescimur, noster fit & conjungitur nobiscum (v. 56), salutem nostram tam vere efficere ac sustentare (v. 33. 57), ut ex ea necessitudine cum Christo

etiam corporis exanimis novam atque beatam vitam sperare liceat (v. 54. coll. Rom. VIII. 10. f. 1 Cor. VI. 13 — 17. XV. 47 — 49. §. 65. extr.). Qui fiduciam reponit in Christo, is vescitur eo, sed, quod *Calvinus* etiam l. 1. §. 5. f. p. 489. agnovit, fruitio Christi *non continetur fide sola*. Ut enim actus, quo sumimus escam, non est ipsa res ac vis, quæ vescendo nostra efficitur, sic fiduciæ actus non est ipsa præsentia atque virtus Christi, qui cum fumentibus ipsum conjungitur (Jo. VI. 56) & per fidem noster fit, sed merum instrumentum est (Eph. III. 17) ad adipiscendam necessitudinem cum Christo (v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 433. f.), neque etiam pabulum, quo fruimur, in solo cruentæ mortis Christi antiquo de nobis merito positum est, sed, quamvis Christi majestas prodesse nobis & pabulo esse non posset, nisi (cf. Ebr. XIII. 11. q) idem, qui de coelo venerat (Jo. VI. 51), & homo factus coelum repetiit (v. 62), *mortem prius obiisset* (v. 51), ipse tamen Christus (not. 1), *ad summam majestatem evectus* (v. 62. Matth. XXVIII. 18. Eph. V. 23. f. coll. I. 22), novo hoc atque perpetuo (Jo. VI. 57) beneficio nos ornare vult, ut *nobiscum se conjungat* (v. 56. Eph. V. 30 — 33. 1 Cor. VI. 15. 17), *praesens nobis adsit & efficacem se nobis praebeat* (Matth. XXVIII. 20. Eph. V. 29) modo inexplicabili (v. 32), eaque necessitudo ipsa meritorum Christi participes nos reddit (Phil. III. 8. f. Rom. VIII. 1. 9. f. cf. *Calvinum* l. 1. §. 11. p. 49.). Si Jo. VI. nihil aliud sibi voluisset Dominus, quam beatos esse (ζωνν ἔχειν v. 53. f. 58), qui beneficia, morte ipsius parta, sumant atque fruantur, id quod dici poterat (cf. X.

10—21) sine tanta (VI. 52. 60. f. 66) eorum ipsorum, quos discipulos habuerat, offensione; vix credibile videtur, Christum ea interpretatione uti superfluum fuisse ad mitigandam, quæ videbatur (VI. 52. 60), durissimam formulam. At vero iterum iterumque repetit eandem (v. 53—58), quæque ejus explicandæ causâ affert, ea confirmant, ipsum, qui verus *homo* (not. 1) fit, in hanc terram missus (v. 57) & pro incolis ejus *omnibus* mortem oppetens (v. 51), *iis*, qui *re ipsa compotes fiant* salutis (v. 47. 50. 53. f. 57. f.), morte oppetenda *omnibus* parientdæ (v. 51), *vere* (aut, si malis, *vero*) pabulo esse (v. 55), quatenus eum participare debeant (v. 56), & ipsorum conjunctione cum Jesu (v. 57) hominisque, Jesu, conjunctione cum divinitate (v. 63. 57) vita ipsorum & salus contineatur atque alatur. Christus homo (*σὰρξ* v. 51), idemque conjunctissimus Deo (v. 63), esse debebat, ut ad salutem *universitatis hominum* (*τῆς κοινῆς* v. 51) mori posset (§. 82. a). Sed, ut salute parta *re ipsa singuli* fruamur, is ipse *homo* (*σὰρξ καὶ αἷμα* v. 53—56), qui pro nobis mortuus est, quique vivit (v. 62) Deo conjunctissimus (v. 63. 57), noster fieri (pabulo nobis esse v. 50. f. 53—58) & conjungi nobiscum (v. 56), divinamque suam virtutem (v. 63) ad hominum, quamvis reorum (§. 89. 91), at confidentium ipsi (v. 47), salutem efficiendam, conservandam atque augendam pro illo jure, quod obedientia ad mortem præstita impetravit (§. 87. f.), *re ipsa conferre debet*, quod extremo tempore (v. 54) *omnium luculentissime* fiet (§. 65), sed accommodate ad præsentem conditionem amicorum ejus etiam nunc fit (v. 56). Quod

si vero homo Jesus, qui Dei Filius est, *universe* praesentem & efficacem se impertit suis, magnaeque ipsi, & per ipsum (XVII. 23. XIV. q. f. XVI. 13—15. Gal. IV. 6. §. 44. e). §. 45) Patri (Jo. XIV. 23. cf. Diss. de Spiritu S. in mentibus nostris efficientia not. 58) sanctoque Spiritui (Rom. VIII. 9. f.) necessitudines sunt cum piis christianis; ea Domini praesentia, quae *nominatim in coena sacra* exhibetur, ea-que necessitudo ac efficientia salutaris (not. o), quae cupidis Christi *in sacra coena* obtingit, tanto minus debet incredibilis videri (cf. Seilerum l. 1. p. 650. b. Sartorium §. 557. p. 441. Töllnerum l. 1. p. 202). Sed proprium sacrae coenae beneficium est, quod praesentia Christi *declaratur adspectabili pignore*, cui suam praesentiam Dominus ita alligavit (not. e. h), ut de ea confidere liceat tam certo, quam certo confidere licet de panis & vini praesentia. Quae conscientia certi loci ac temporis (cf. §. 110. a), quo ipso ecclesiae Dominum, interpretibus ac nuntiis sensibus, sub quos datum ab eodem Domino pignus cadit, praesentem & efficacem habuerint, piorum christianorum universam praesentiae & auxilii Christi fiduciam mirifice erigit atque confirmat. cf. Crusii Plan des Reichs Gottes p. 160. 171—173. Goezium ad Matth. XXVI. 26. p. 493. f.

n) Non essent rei *propter* (cf. Jac. II. 10. not. 64) *corpus & sanguinem Domini* (1 Cor. XI. 27), nisi in hoc epulo Domini (v. 27. X. 21) exhiberetur corpus (XI. 29. not. h) & sanguis Domini, & praeter panem vinumque, quo irreverenter isti vescuntur, ipse Dominus, qui *verus homo* est (not. l). m), *adesset praesens* paratusque (cf. LL. Symb. p. 558. An-

tonii Colleg. Antithet. p. 823. fs.) ad ineundam aut firmandam salutarem necessitudinem cum convivis. v. Allg. deutsche Bibl. T. XCV. p. 66. f. Allgem. Liter. Zeit. 1790. N. 340. p. 427.

o) cf. Joh. VI. 53. f. 56 — 58. 48 — 51. 35. 63. (not. m).

§. 115.

Qui in coena sacra praesentiam suam declarat & memoriam ipsius pie recolentes salutari sua efficientia beat (§. 114); idem (2 Thess. II. 16. 17. a) Eph. IV. 16. Col. II. 19. b) *universe adest atque opitulatur* utentibus (§. 116) doctrina ipsius. Quamquam enim reperiuntur loca (Ps. LI. 12. Ez XXXVI. 26. 27. 1 Petr. V. 10. Jo. XVII. 17. cf. Jac. I. 18), quæ, nisi expressiora alia suppeterent, *ipsius doctrinae* divinæ efficaciam (§. 116) referre tantum videri poterant ad doctrinæ auctorem Deum; plures tamen loci extant, qui divinam efficientiam (Marc. X. 27) *a doctrina ipsa ejusque vi discernunt* (1 Cor. III. 6. 7. Phil. II. 12. 13. c) 2 Thess. II. 15 — 17. I. 11. Eph. III. 16. d) 1 Petr. I. 5. cf. Act. XVI. 14), eorumque partim ejusmodi sunt, ut ad opem *extrinsecus* ferendam rerumque hominis externarum moderamen e), præparando animo

doctrinæ divinæ (Ps. CXIX. 71. Hof. II. 8 — 16. V. 15. Philem. 15. f. coll. 10. §. 69) & hujus studio alendo accommodatum, nequeant commode trahi, sed inexplicabilem (Jo. II. 7. 8. f) Eph. I. 19. 20. g) III. 20. cf. Ebr. XIII. 20. 21. d), sola h) divini testimonii auctoritate (Jo. III. 11 — 13) agnoscendam, efficientiam Dei *intrinsecus* in animo humano (Eph. III. 20. coll. v. 16. f. Rom. VIII. 9. 11. 16. coll. v. 26. i) V. 5. k), confirmant (1 Theff. II. 13. l) cf. Rom. XV. 13. 1 Petr. I. 22. Jud. 20. m).

a) Salutaris efficientia l. l. æque *Christo* & (§. 44. e) *Patri* (cf. Eph. I. 17. fs. III. 14. fs.), sæpe vero (cf. not. d) divino *Spiritui* tribuitur, qui conjunctissimus est *Patri & Filio* (Rom. VIII. 9 — 11. Gal. IV. 6. Tit. III. 6. §. 45). cf. p. 316. f.

b) De vi præpositionis & in utroque loco v. Diff. I. in ep. ad Col. not. 102. & supra §. 10. f).

c) v. Abb. über die Gnadenwirkungen §. 4. Diff. de Spiritus S. in mentibus nostris efficientia not. 52.

d) Etiam si *Spiritum* h. l. non ut *efficientem* roboris animi, sed ut auctorem *salutaris doctrinæ* spectes, Deus certe, cum jam adest doctrina, precibus (v. 14) exoratur, ut (*extrinsecus duntaxat*) pro sua magnitudine (κατὰ τὸν πλῆθος τῆς δόξης αὐτοῦ) conferat (δωῇ) ad roborandum animum per doctrinam, ante a Spiritu ortam. Quod si vero conferas locum I. 19. III. 20. veri similis est, illud ΔΥΝΑΜΕΙ

καταεινδυναι intrinsecus (not. g) effici a divinae virtutis (δυναμεις) magnitudine, quæ procreasse fidem (l. 19. extr.) & efficax esse dicitur in credentibus (v. 19. init, III. 20) per Spiritum divinum (Rom. VIII. 9. 11. 14. V. 5. cf. not. m). v. Diff. cit, not. 18.

e) Hoc etiam ipsum Christo (not. a). b) tribui, supra (§. 96) vidimus.

f) Dei (v. 3. 7. §. 110. d) filius, natus ad potiundum regno divino (v. 3. 5), seu (v. 15. 17) æterna salute, uno verbo (§. 119. b), πιστευων εις τον υιον τῃ μονογενεως υιῳ τῃ θεῳ (v. 15. 18.), talis fit εν τῃ πνευματος (v. 5. f. 8), hoc est (v. 8), inexplicabili modo, efficiente (cf. not. b) incomprehensa Dei virtute (cf. πνευμα Gal. IV. 29).

g) v. Abh. über die Gnadenwirk. §. 6.

h) Adminiculo experientiae cognoscimus, quod facta sit mutatio salutaris, peculiarem vero Dei efficientiam ea, quæ experimur, non item ostendunt. l. c. §. 2. Diff. cit. §. II. p. 5. Unde hæc efficientia nec debet inter miracula numerari (§. 37. b).

i) Abh. über die Gnadenw. §. 5.

k) Amoris divini fiducia (cf. v. 1. 11. & über den Zweck Joh. p. 214) perfunditur animus per Spiritum S. non modo quatenus auctor est doctrinae lætabilis de Deo, sed quatenus datur christianis.

l) Pronomen os non ad λογον, sed ad proximum nomen θεῳ referendum est, quia tum in antecedentibus id maxime agit apostolus, ut doctrinam, quam Thessalonicenses ex ipso audierint, divinam, non

humanam, esse confirmet, itaque hujus vocis *Θεος* præcipuam rationem haberi vult, tum sequens *καὶ* ostendit, eundem, qui in doctore efficacem se praebebit, ut hominis docentis institutio tamen esset vere a Deo profecta, Deum igitur etiam in auditoribus, doctrinae fidem habentibus, efficacem esse.

m) *Primi* loci verba extrema forent superflua, si nihil aliud dicerent, quam per doctrinam, a Spiritu S. profectam, augendos esse Romanos fiducia (*ἐλπίδι*, cf. Rom. XV. 12). Hoc enim ipsum modo dictum fuerat, Deum lætitia & concordia augere per fidem, doctrinae salutari tribuendam. Extrema igitur verba explicare citius videntur, quomodo Deus auctor sit fiduciae (*Θεὸς τῆς ἐλπίδος*, cf. Ebr. VII. 2. 1), quive impleat lætae fiduciae, quumque ea paganis æque ac Judæis ex doctrina divina communis sit (Rom. XV. 8 — 12), etiam (v. 7) mutuae concordiae impleat per fidem, doctrinae divinae adjunctam; hac nimirum ratione, ut ipse per Spiritum sanctum (ejus virtute ac ope, cf. not. k) fidem, doctrinae divinae habendam, atque ita pendentem ex ea (*τῇ πίσει*) lætam fiduciam (*χαρὰν, ἐλπίδα*) adjuvet. Similiter tertius locus auxilium (cf. *ἐν* 1 Cor. IX. 1. & III. 5 — 9) Spiritus S. conjungit cum doctrina sanctissima & studio hominis, ea utentis, precesque commendat, quia opus est auxilio divino, si quis velit *τῇ ἀγιάτῃ πείῃ ἐπαικοδορεῖν ἑαυτὸν*. De loco secundo v. Diff. de Spiritus S. efficientia not. 35.

§. 116.

Quoniam vero salutaris mutatio, de qua

mox (L. V) enucleatius agetur, in iis, qui doctrina divina gaudent, *per hanc ipsam* (§. 102. f. 106) inchoatur atque longius provehitur (Jo. XVII. 20. 17. VIII. 31. 32 *a*) Matth. VII. 24. f. Luc. VIII. 11. 15. Rom. X. 13 — 17. 1 Theff. II. 16. 1 Cor. IV. 15. XV. 1. 2. 1 Petr. I. 23. 25. II. 2. cf. Jac. I. 18. 21. & §. 121. b); divina illa (§. 115) efficientia non expectanda est seorsum a doctrina divina, sed *cum usu doctrinae*, etiam per se efficacis (§. 103. a), *conjuncta est* (Act. XX. 32. Rom. I. 16. 1 Cor. I. 18. b). Neque igitur veritatis salutaris notitia ac intelligentia a divino quodam afflatu, sed ex ipsius doctrinae, quae ad nos erudiendos divinitus promulgata est, & supervacanea foret, si non ex ea, sed alicunde notitia salutaris haurienda esset, legitima tractatione speranda est *c*), neque pii sensus, quorum ortus atque vivacitas contra repugnantis cupiditatis tyrannidem (§. 56) divina ope (§. 115) juvatur atque defenditur *d*), a doctrinae perceptae argumento, aut a morali natura hominis abhorrent, sed intellectae doctrinae consentanei (§. 121. b) & haecenus in hominis potestate (§. 74) sunt *e*), ut vel tueri, alere, sequi eos possit atque ita doctrinae cognitae (Matth. XIII. 23. coll. v. 19) & sen-

fibus adjunctis convenienter *f*) agat (Rom. VI. 12. 13. 16. 19. VIII. 4. 13), vel bonos sensus negligere atque opprimere possit (Matth. XIII. 20 — 22. Rom. VIII. 4. 12. f. Eph. IV. 30. cf. Act. VII. 51 — 53. XXIV. 25).

a) cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. not. 76. Diff. I. p. 86.

b) v. Diff. de Spiritus S. efficientia §. VI.

c) v. Luc. XVI. 29. fs. & Abh. über die Gnadenwirk. §. 1. Quum christiani universe dicuntur *ipsius Dei efficientia illuminari seu edoceri* (λαβεῖν ἐπιγνώσιν Ebr. VI. 4. coll. X. 26. cf. Koppe ad Eph. III. 9) debere (Eph. I. 17. f. Col. I. 9), intelligitur cognitio *conjuncta cum sensibus bonis congruentibus & vita consentanea* (v. 10. 1 Cor. VIII. 2. 3. 1 Jo. II. 3. f. 9 — 11). Sed ad *efficacem* ejusmodi ac *salutarem* cognitionem omnino opus (not. d) est divinæ efficientiæ auxilio. Ceterum non negamus, ipsam quoque perspicientiam doctrinæ juvari posse studio componendi animum & vitam ad ejusdem doctrinæ normam (§. 107. c). & Diff. cit. not. 61).

d) Id sumi *posse*, dummodo naturæ hominis morali nulla vis fiat, etiam *Kantius* (über das radikale Böse in der menschl. Natur) fatetur. v. Berl. Monatschrift M. Apr. 1792. n. 2. maxime p. 370. 384. cf. *Rappinm* in Repertor. für empir. Psychol. T. II. p. 182.

e) De his omnibus, de vi sententiæ doctrinarum ipsius, de conjuncta efficientia Dei, & de hominis potestate in obortos sensus, exponitur latius

in Diff. cit. §. XVI. XVIII. XIX. Abh. über die Gnadenw. §. 9. 2. p. 37. ss. Ibidem (§. 11) breviter attingitur *momentum* doctrinae de efficientia divina, uberius vero pertractatur in Diff. qua doctrina de Spiritus S. in mentibus nostris efficientia momento suo ponderatur.

f) Ceterum in iis quoque ipsis, qui bonis sensibus, per doctrinae argumentum & conjunctam Dei efficientiam ortis, non denegant obsequium, salutaris effectus *magnitudo* certe *diversa* est (Matth. XIII. 8. 23), prouti cum diligentia obsequii varia est, tum (§. 63. c) ingenii vis aliaque ad intelligentiam, sensum & usum veritatis adjumenta & incitamenta (§. 115. e) vel majora vel minora sunt, cf. §. 71. b).

LIBER QUINTUS

DE ANIMI VITÆQUE IMMUTATIONE PER
DOCTRINAM DIVINAM,
EJUSQUE AD SALUTIS ADEPTIONEM RATIONE.

§. 117.

Quamquam obedientia Christi (§. 87), nominatim ea, quam præstitit cruenta morte obeunda (Rom. V. 9. §. 88 — 91), justificationem (δικαιωσις ζωης V. 18), h. e. vacuitatem futuræ (§. 89. c). d) poenæ (κατακριματος V. 18. οργης V. 9) & aditum ad beatitatem (ζωνη V. 18. a) *universitati hominum* (V. 18. §. 66) peperit: re tamen ipsa communi beneficio non potiuntur, qui per infidelitatem (§. 67) recusant, quin accipiant beneficium. Recusant vero accipere, & per infidelitatem (§. 72) recusant, qui nuncio de beneficio, quævis eum cognoscere possint b), tamen non confidunt & acquiescunt, quia vel neglexerunt atque refugerunt accuratam & cupiditatis expertem veri cognitionem, vel certe consentaneos intellectæ veritati bonos sensus ac motus, divino auxilio (§. 115. f). g). k.) §. 116. 56. g) adjutos, oppresserunt. Accipiunt

vero beneficium, qui ex animo confidunt ita esse, quemadmodum narrat & promittit doctrina divina, qui vere statuunt (Rom. VI. 11. 2 Cor. V. 15. c) ipsi atque consentiunt, id, quod doctrina divina de omnibus verum esse pronunciat (§. 66), nominatim de ipsis (Rom. VI. 11. Gal. II. 19. f. Phil. III. 8. f. 1 Tim. I. 15) valere. *Justificamur* ergo *per fidem* (Rom. V. 1. III. 30. 28. Gal. II. 16), hoc est, a Deo iudice (Rom. VIII. 33), quamvis fontes (IV. 5. III. 22 — 24), *tradamur d)* tamen *ut infantes*, imo *probi e)*, seu vacuitatem a futura poena *f)* & metu ejus (VIII. 33. f. X. 4. coll. 2 Cor. III. 9. Rom. V. 1. 9), ne multa, *veniam peccati impetramus* (IV. 5 — 8. Act. XIII. 38. f.), imo spe, qua esse poterant probi (Gal. V. 5. cf. not. e), & (cf. not. a), *beatitudinis magnificæ* (δοξῆς τῆς Θεοῦ Rom. V. 1. coll. v. 2. VIII. 30. ζωνῆς Tit. III. 7. Gal. III. 11. Rom. V. 17. εὐλογίας Gal. III. 8. f.) *expectatione beamur g)* hac lege (Phil. III. 9. h) Gal. II. 16. Rom. III. 22. 26. IV. 11. 24. X. 4), ut doctrinæ *i)* de parta nobis per Christum salute & factis Dei, eo spectantibus, confidamus (v. 4. coll. v. 6 — 10. I. 16. f. coll. III. 21. fs.), ut *fiduciam* ac *spem* (Jo. III. 14. f. 1 Tim. I. 16. Rom. X. 11. IV. 17 — 24. 1 Petr.

I. 21. cf Ebr. X. 19. k) *collocemus in Christo* (Rom. III. 26. 22. Gal. II. 16. Phil. III. 8. f. 1 Tim. I. 16. Act. XIII. 38. f. X. 43. XXVI. 15. 18), & nominatim *in morte ejus cruenta* (Jo. III. 14 — 16. Rom. III. 25. Gal. II. 20. cf. Ebr. X. 19. f.), qua subeunda peperit nobis salutem (not. f). g), five in Deo, qui (§. 75. a) salutem ea nominatim ratione procuravit nobis (Rom. IV. 5. 24. f. V. 11. coll. v. 6. fs. 1 Petr. I. 21); ut hunc proprie Dei & Christi amorem vere agnoscamus ejusque sensu perfusi simus (1 Jo. IV. 16. coll. v. 9. f. Rom. V. 1. coll. v. 5. fs. §. 115. k).

a) Comm. in ep. ad Hebr. p. 637. f.

b) cf. supra §. 71. d). & Comm. in ep. ad Hebr. p. 685 — 687.

c) l. c. p. 517. Ceterum fieri potest, ut persuasioni illi, quamvis veræ ac salutari (Luc. XVIII. 14), luctandum sit cum metu ac pudore, ejusque præsentia cernatur potius *desiderii* gratiæ ardore (v 13), quam tranquillitate animi serena.

d) Deus *justificat* (δικαίει) homines, quum *declarat* δικαιούς (Diff. de sensu voc. δικαιός & cognatarum in N. T. §. XX), five, quum peccata, quorum eos probe videt reos esse (Rom. IV. 5), iis non imputat (v. 8), nec promerita eos pœna afficit (v. 7. 2 Cor. V. 19. cf. 2 Tim. IV. 16), sed innocentiam ac probitatem (δικαιοσύνην) eam, unde

tanta beatitas sperari posset, etiamsi probe sciat (Rom. III. 23. cf. Diff. cit. p. 36), hanc δικαιοσύνην desiderari, illis tamen sua iudicis sententia immeritaque gratia (v. 24) adscribit, tribuit (λογίζεται IV. 6. 11. conf. Diff. cit. §. XIV — XVI) ac donat (V. 17), fiduciamque, positam in ipsius gratia (IV. 16), in iis, qui perfugio, miseris atque de sua innocentia ac probitate (ιδία δικαιοσύνη) X. 3. Phil. III. 9) desperantibus misericorditer præbito, utuntur, pro ea, quæ desideratur, innocentia ac probitate numerat (λογίζεται εις δικαιοσύνην Rom. IV. 5. & v. 9. 3. 22. coll. v. 23. fs. cf. Diff. cit. §. XV. & W. A. Telleri Wörterb. des N. T. ed. 5. p. 494), hoc est (v. Diff. cit. p. 31. fs.), quum tractat eos ut innocentes ac probos, absolvit eos peccatis, vero admissis, dat iis spem beatitatis, quamvis immeritæ, hisque factis suis declarat innocentes ac probos (δίκαιοι, cf. l. c. §. XX. p. 42. §. XXVI). Unde ipsum illud beneficium divinum, quo fontes absoluntur & probitate legitima destituti tamen tractantur ut legitime probi, δικαιοσύνης nomen invenit (2 Cor. III. 9. Rom. X. 4. 10. VIII. 10. Jo. XVI. 8. 10. cf. Ebr. V. 13. p). Diff. cit. §. XIII. XVII. f.), nempe δικαιοσύνης ΕΚ ΘΕΟΥ (Phil. III. 9. cf. l. c. not. 79), aut brevius (Rom. I. 17. III. 21. f.) δικαιοσύνης ΘΕΟΥ, h. e. non proprio hominum merito nitentis, sed Dei munere (V. 17) iis assignatæ innocentiae ac probitatis, quæ ipsa δικαιοσύνη est. cf. II. 21. f. cum v. 24. 26. 28. 30. & Comm. in ep ad Hebr. p. 443. 674. f.

e) Hoc inde apparet, quod non modo liberamur poena (not. f), tanquam infantes essemus, sed no-

bis iisdem, quamvis legitima probitate destitutis (Rom. III. 20. 23), tamen, nullo nostro merito (v. 24), quia in divina clementia (v. 24. V. 16) fiduciam collocamus (ἐκ πίστεως), etiam ἐλπίς δικαιοσύνης (Gal. V. 5. cf. Comm. cit. p. 444. fs.), h. e. (III. 11. f. Rom. X. 5) spes ζωῆς fit (not. g), tanquam si essemus probi (ποιῆται τὰ νόμους, hoc sensu δικαιοί Rom. II. 13). Ut (obedientiæ Christi causa) tractari possemus tanquam probi & beata civitate *digni* (not. g), per supplicium servatoris not. f) amovenda prius (§. 88. b). sub finem) erat dubitatio, nos *etiam poena* teneri, nec solum *jus* nobis *non esse* coelestis civitatis *obtinendae*, sed *jus esse* nos *excludi*, non modo *non meruisse* nos obedientia (§. 24), *ut recipiamur* beata civitate, sed Adamum nosque etiam ipsos *esse meritos* inobedientia (§. 24), *ne admittamur*; prius ergo tollendæ erant *poenae*, tum communis illa exilii e civitate beata, qua genus humanum universe (§. 57. extr.) tenetur, tum sua cujusque propria culpa promeritæ (§. 89. d). Ita demum legi (§. 24) ex omni parte satisfiebat. v. Comm. cit. p. 667. f.

f) v. Diff. de sensu vocis δικαίος §. XXIV. Hoc beneficium justificati debent servatoris (Rom. III. 24) *morti cruentæ* (v. 25), *quatenus erat perpeffio poenæ & justitiæ divinæ documentum* (v. 25. f. §. 89. 91).

g) v. Diff. cit. §. XXV. Hoc beneficium justificati debent Servatoris obedientiæ (§. 87), & nominatim *morti cruentæ*, *quatenus erat summa obedientia* (§. 88. b). Cum igitur *obedientiæ* (Rom. V,

10), cujus causa *Christus* potuit ac debuit haberi ΔΙΚΑΙΟΣ (v. 18. Comm. cit. p. 591), acceptam referamus δικαιοσύνην nostram (v. 18), seu (not. d) attributam nobis δικαιοσύνην (hoc, quod numeramur δίκαιοι v. 19. cf. l. c. p. 636. f.); sacrarum literarum sententiæ non contraria est formula recepta, imputari hominibus *justitiam* (obedientiam) *Christi* cf. l. c. p. 669.

h) v. Diff. de sensu vocis δίκαιος not. 70.

i) Comm. in ep. ad Hebr. p. 557. & Diff. in epp. Pauli min. aliquot loca not. 174.

k) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 430. f. 394. f.

§. 118.

Hæc salutis fruendæ conditio (§. 117. h) procuratæ salutis rationi ac viæ (§. 92) unice consentanea est. *Re enim vera* justificati salutem, qua potiuntur, non suo ipsorum merito, sed *Dei*, qui servatorem nobis misit, *clementiæ & Christi*, Servatoris, merito (§. 87. fs.) debent (Rom. III. 24. §. 73), & justificari *per fidem* (§. 117) hoc ipsum dicit a), justificari hominem Christianum nullo suo merito nullo-
rumque præclare factorum causa (v. 28. IX. 32. Gal. II. 16. Eph. II. 8. 9. §. 73. c), *propter Dei clementiam* (Rom. IV. 16. Eph. II. 8), qua erga nos usus est mittendo Christo (Gal. II. 20. 21. b), *propter Christum* (v. 16. coll. v. 17.

Aët. XIII. 38. f. X. 43); justificari hominem, non quo meruisset, ut salutis (ζωης), cujus compos fiat (Gal. III. 11), præmio decoraretur, (ποιήσας ἐν οἷς ἀνθρώπος ζήσεται v. 12. ἐργαζόμενος Rom. IV. 4. c), sed contraria prorsus ratione (ἐκ ἐν νόμῳ Gal. III. 11. Rom. X. 4. III. 21. μὴ ποιήσαντα κείνῳ ἐν οἷς ἀνθρώπος ζήσεται Gal. III. 12. Rom. X. 5. μὴ ἐργαζόμενον IV. 5), hoc igitur pacto justificari, ut agat, quod solum d) relinquatur ei, qui præmium non meruit, & suis factis confidere (v. 4) aut gloriari (v. 2. III. 27. Eph. II. 9) non potest, ut (πισυν δα) seu) confidat alii, qui sic instituit (Rom. III. 24—26. §. 92), ut non meritos præmia, imo fontes tamen justificare v. 22—24. IV. 5), & spem, in ipso ejusque præclarissime factis (X. 6—9. coll. IV. 24. f.) collocatam, clementer pro δικαιοσυνῇ numerare (v. 5. 24. §. 117. d), huicque, non obedientiæ, sed fiduciæ causa (ἐκ πίστεως, non ἐκ νόμου X. 5. f. Gal. III. 11. 12) assignatæ, probitati (δικαιοσυνῇ) salutem (ζωὴν), obedientiæ debitam (v. 12), nihilominus concedere (v. 11. Rom. I. 17. e) possit. Uno verbo, fiducia in Dei gratia & Christi merito sita (πισίς) est sensus hominis, cum justificationis natura & rei veritate congruentissimus; per fidem accipimus beneficium

gratuitum pro gratuito, quod *re ipsa est*, beneficio *f*).

a) l. c. p. 675. fs.

b) l. c. p. 456. f.

c) Mirum est, hanc vocem *εργαζομενος*, quæ de præclarissimis facinoribus usurpatur (Jo. V. 17. IX. 4. Rom. II. 10. Gal. VI. 10. Ebr. XI. 33), ab eruditissimo *Teller* (*Relig. der Vollkommenen* pag. 8) tam male audire. Nostro quidem loco (Rom. IV) *εργαζομενος* perspicue est *qui praestitit* (cf. *Diff. in epp. Pauli* min. aliquot loca not. 29) *ea*, quibus *praemium* (*μισθος*) debetur (v. 4), *μη εργαζομενος* autem, *qui non egit digna praemio*, contra vero *sons* (*αρεβης* v. 5) est. Cum enim *εργον* etiam significet *facti praemium* (Apoc. XIV. 13. cf. *Schleusneri Lex.* in *N. T. T. I.* p. 826. n. 9. *Kypke* in *Jac. I. 4.* *Obff. gr.* p. 14. *Diff. II.* in *ep. ad Col.* not. 62), *εργαζεσθαι* (*ποιειν εργον*, *εργαζεσθαι εργον*) est *acquirere* (cf. *Raphelii Annott.* ex *Herodot.* ad *Matth. XXV. 16.* über den Zweck Joh. p. 245) *praemium laboris*, agendo mereri præmia (cf. 2Jo. 8).

d) *Fides* a divinorum præscriptorum ea observatione, quæ sua virtute sit beatitatis tanquam præmii conciliatrix, sive *ab humano merito* tam liquido discernitur (Gal. III. 11. f. Rom. X. 4. fs. IV. 4—6. 16. coll. XI. 6. Eph. II. 8. f.), ut *nec fides ipsa pro causa meritoria* salutis haberi queat. Et sane fiducia in servatorem divinitus datum posita, quantumvis bona ac laudabilis (§. 119—121), nec superiorem culpam amovet, ut homo fiduciæ suæ me-

rito fons (αρεβης Rom. IV. 5) esse definat, & tantum certe pretium non habet, ut salutem, *qualis credenti promissa est*, pro debito præmio expectare possit (§. 73). Non est ejusmodi virtus aut probitas, quæ digna sit tanta beatitudine, sed *putatur duntaxat* pro tali probitate (v. 5. 24. §. 117 d), seu tractatur ut δικαιωσυνη, quæ tanta sperare possit (Gal. V. 5. §. 117. e). Et res ipsa loquitur, non ex fiducia salutem, quæ creditur, sed fiduciam ex veritate rei credendae pendere, h. e. veniam peccatorum & beatitatem magnificam recte sperari non posse, nisi alia de causa jam ante sit decreta atque promissa, v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 395 — 405.

ad) Rom. XI. 22. επιμενεῖν τῇ χρηστοτητι disjungitur ab επιμενεῖν τῇ ἀπιστίᾳ v. 23. Πίσις igitur est modestus (v. 20) *benignitatis* divinæ (χρηστοτης) fructus (cf. Joh. XV. 9. manere in amore de manente fructu amoris), *modesta fiducia* benignitatis divinæ (cf. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 214).

e) Comment. in ep. ad Hebr. P. II. §. 19.

f) *Fides* igitur re vera est *acceptio* beneficii justificationis, quod omnibus paratum est (§. 117).

§. 119.

Verum enim vero salutis hæc conditio, ut in Dei gratia & Christi merito fid. ciam ponamus, non ideo tantum proposita est, quod cum beneficio oblato conjunctissima (§. 118) & æquissima est, sed propterea quoque a) sapienter lata videri debet, quod, si

adducamur ad eam, hactenus etiam magno nobis bono (Act. II. 26. Rom. VI. 21. f. VII. 12. f. VIII. 6. Tit. III. 8) est, quoad *animus* noster *ac vita* per ipsam illam fiduciam (Jo. III. 14—16. *b*) *emendatur* (v. 3—8. *c*). Cum enim fides sine notitia (Rom. X. 14. Eph. I. 13. Matth. XIII. 19) & assensu (1 Thess. II. 13. cf. Ebr. IV. 2) universe (§. 121) nulla sit, tum frigidus assensus in rebus, nostram salutem (§. 117. f.) spectantibus & tam vehementer ad nos pertinentibus, nequit verus haberi aut sufficere (cf. Jac. II. 14. 17. 20. 26. 2 Petr. I. 8. 9. *d*), sed veri nominis fides non potest carere sensu (Rom. V. 5. 2 Cor. V. 14. *e*), nexu e veritatis, de qua persuasum nobis est, argumento (v. 15. Rom. V. 6. *fs*). Quando igitur vera Christi fiducia præditi sic persuasum habent (§. 117), manere ipsos beatitatem incredibilem, idque mero Dei & Christi beneficio; ex ipsa hac fiducia nequitur (2 Cor. V. 15. *f*) cf. Ebr. IX. 14. *g*) cum magnitudo animi, quæ servitutem vitiositatis magnifica expectatione & dignitate excelsa hominis christiani alienam & sanctimoniam ardentissimum studium se unice dignum existimat (Eph. II. 4—10. Coll. III. 1—8 Rom. VI. 11—13. Tit II. 11—14. 1 Pet. I. 3. *f*. coll.

v. 14 — 16. g), tum (Philem. 5. 6. h) Gal. V. 6) gratus animus & amor, uno verbo, pietas erga benefactorem (Luc. VII. 42. f. 47. 1 Jo. IV. 19. coll. v. 16. 9. f. cf. Ebr. XII. 28. VIII. 11. 12), unde manat obedientia erga Deum & Christum (1 Jo. V. 3. Jo. XV. 14. cf. Ebr. VIII. 10. cum v. 11. f.), ac nominatim amor aliorum, quos Deus & Christus æque ut nos ipsos (§. 66) amavit et amari vult (1 Jo. IV. 9 — 11. Jo. XV. 12 — 14. Eph. V. 2. Phil. II. 4 — 8. Rom. XIV. 15). Divina misericordia (Rom. III. 21 — XI. 32) & promissa Dei, quibus confidimus, ad studiorum animi & rationis vivendi emendationem ducunt (XII. 1. 2. cf. 2 Petr. I. 4).

a) cf. 2 Petr. I. 3. ubi non ea tantum, quæ pertinent ad *beatitudinem* (§. 117. f.), sed & quæ pertinent ad *pietatem*, divinitus dari leguntur *per Dei clementissimi* & (v. 2. 8) Jesu Christi *cognitionem*, h. e. (v. 1. 5) *per fidem*, unde pendeat omne genus virtutum (v. 5 — 7). v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 417. f. 683. 689. fs. 415.

b) *Quo modo* (v. 4. 9) renascatur homo, explicari non poterat (v. 7 8. §. 115. f), nisi eatenus, ut hæc immutatio fiat, *per fiduciam Christi* (v. 11 — 18).

c) Qui fiduciam ponit in Christum (v. 15. fs.), is (not. b) Dei filius est (γεννημένος ἀπὸ Θεοῦ v. 3. 7.

coll. §. 115. f). & 1 Jo. V. 1. 4. f.) h. e. (Rom. VIII. 13 — 17) beatus (certa in spe habens regnum divinum Jo. III. 3. 5. five ζῶν αἰώνιον v. 15 — 17) haecenus ἀναγεγεννημένος (1 Petr. I. 3. f.). Verum non *beatitudine* sola Dei similior evasit, sed etiam (cf. Noeffelti Opusc Fasc. II n. XII) *sanctimonia* (v. 14 — 16. Matth. V. 45. 48. Eph. V. 1. cf. 2 Petr. I. 4. not. a); haecenus quoque ἀναγεγεννημένος est (1 ep. I. 23), ut animus castior (v. 22) evaserit. cf. Ebr. XII. 10. n). Unde ab ingressuris regnum divinum, quos ex superiore illa Domini sententia (Jo. III. 3. 5. 7) oportet ΓΕΝΝΗΘΗΝΑΙ ΑΝΩΘΕΝ, idem Dominus postulare consueverat μετανοειν (Matth. IV. 17. XI. 20. 21. cf. Marc. VI. 12. cum Luc. IX. 6. 2. & Matth. X. 7), similiterque Paullus Tit. III. 5. παλιγγενεσίαν explicat per *immutationem in melius* (ΑΝΑΚΑΙΝΩΣΙΝ) divinitus a Spiritu S. (§. 115. d) ortam, cujus virtute homo alius (*novus*, cf. 2 Cor. V. 17. Gal. VI. 15. & Comm. cit. p. 513. f.), tum beatior tum (Rom. XII. 2. Eph. IV. 23. f.) melior fieri coeperit. Qui *per fidem* (cf. Act. XXVI. 18), Spiritus sancti virtute ortam (§. 115. k), igitur a divino Spiritu in populum Dei (ordinem τῶν ἁγίων §. 99. e) sic recipitur, ut destinata (v. supra p. 218) populo Dei (christianis universim) *beatitudine* re ipsa (l. c. p. 220) gaudeat, qui haecenus ΑΓΙΑΖΕΤΑΙ ὑπο πνεύματος, ut BEATISSIMO populo Dei re vera (cf. §. 71, a) adjunctus sit, cui ΣΩΤΗΡΙΑ ἐν ΑΓΙΑΣΜΩ πνεύματος καὶ πίσεϊ ἀληθείας obtingit (2 Thess. I. 13); is hoc ipso (per ἀγιασμον πνεύματος καὶ πίσιν ἀληθείας) etiam immutatur (ἀνακαίνεται) talisque efficitur a divino Spiritu (Tit. III. 5), ut locum obtinere possit in populo ERGA

DEUM SUUM PIO (1 Petr. I. 2. II. 9. cf. l. c. p. 606. 414. fs.), is eatenus quoque (I. 14 — 16) *sanctificatur* (*αγιαζεται*, cf. 1 Theff. V. 23), populo ve Dei eatenus est atque *conservatur* (Joh. X. II. 17. 19. cf. Diff. II. in LL. N. T. histor. aliquot locos not. 76) adscriptus, ut *sanctimoniae* (1 Theff. IV. 3. Rom. VI. 19. 2 Cor. VII. 1. cf. Ebr. XII. 14), quæ digna est populo Dei (Eph. V. 3. 27.), studiosus fit magisque & magis (Joh. XVII. 17. 1 Theff. V. 23 §. 121. e) fiat. Qui sic immutantur, ii per fidem (Act. XXVI. 18. cf. XI. 21) dicuntur etiam averti a malo (III. 26. XXVI. 18. cf. Jac. V. 19. f.) atque (cf. Sirac. XVII. 25. f. 29) *converti* ad Deum & Christum (Act. XXVI. 18. Luc. I. 16. 2 Cor. III. 16. 1 Petr. II. 25), pro qua formula alias est METANOEIN (Act. XXVI. 20. III. 19. cf. XV. 3. cum XI. 18. & *ἐπιστραφισονται ἐξ αδικίας* apud LXX. Job. XXXVI. 10. cum *Symmachi* versione: *μετανοήσωσι*). Idem vero sonat hoc verbum, quod *resipiscere* (Luc. XV. 7. 10. coll. v. 17. fs. V. 32. Rom. II. 4. Act. XVII. 30. cf. Sap. XI. 24. Sir. XLIV. 16), mutare animum pravum (Act. VIII. 21. f. cf. Sap. XII. 10. 19. f.), eoque ipso (Matth. VII. 16 — 20. XII. 33 — 35) vitam seu rationem agendi emendare (Act. XXVI. 20. Luc. III. 8 — 14. cf. Ebr. VI. 1).

d) v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 389. f. 683.

e) l. c. p. 509. f.

f) l. c. p. 510. f. 413. fs.

g) l. c. p. 383. 411. fs. 521.

h) v. de hoc loco Diff. II. in ep. ad Col. not. 115. 123. Universe autem cf. cit. Comm. p. 386 — 390. 602.

§. 120.

Deinde peccatorum *poenitentia a)*, seu agnitio cum dolore *b)*, qua ad fidem gignendam opus est (Gal. III. 24. Luc. XVIII. 13. XV. 17 — 20. *c)*), eadem, avertendo animo ab amore peccandi & convertendo ad studium boni (2 Cor. VII. 11), emendationem animi ac vitæ (*μετανοια* §. 119. *c)*) adjuvat (Luc. XV. 17 — 19. coll. v. 7. 10. 2 Cor. VII. 9. 10. cf. not *a)*), dummodo fides accedat (Luc. XV. 28. 20), quæ & salutis desperationem *d)* cavet (§. 117), & peccati fugiendi studium ipsa auget (Rom. VI. 2. 6. f. II. f. 1 Petr. III. 21 — IV. 2. §. 111. *c)*).

a) Etsi (cf. *Michaelis* Dogm. §. 148) vox *μετανοιας* *poenitentiae* (*μεταμελειας*) significatum non modo apud græcos (cf. *Schleusneri* Lex. N. T. T. II. p. 112. f. n. 1), sed etiam apud hebraizantes scriptores habet (cf. Sir. XVII. 24. Sap. V. 3. & LXX. interpretes, apud quos verbum *μετανοειν* hebraico *נחם* sæpius respondet), eandemque vim in ipso N. T. interdum (v. c. Luc. XVII. 4) obtinet: tamen, ubi de mutatione salutari agitur, *hanc universe* indicat (XV. 7. 10. §. 119. *c)*), prout ex *poenitentia* (v. 17 — 19) & *fiducia* (v. 18. 20) constat (cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 394), nec proprie *poenitentiam* (*λυπην*) solam dicit, quam potius *μετανοια* ipsa sequi demum legitur 2 Cor. VII. 9. 10. cf. Act. II. 37. cum v. 38. Sed universa illa *μετανοιας* (emendationis) notione

poenitentiam (μεταμελειαν) ut partem contineri, ex eo intelligitur, quod, ipsius hujus μεταμελειας, quæ in salutari mutatione (μετανοια εις σωτηριαν) inest, ratione habita, μετανοια 2 Cor. VII. 10. dicitur ΑΜΕΤΑΜΕΛΗΤΟΣ. Sic μετανοια, quam Joannes baptista postulavit (Matth. III. 2 11), h. e. immutatio ea, unde studiorum animi & vitæ ratio alia progigneretur (v. 8. 10), conjuncta certe erat cum agnitione peccatorum (v. 6). Christi dictum Marc. I. 15. verbo μετανοειν in eandem sententiam utitur ac Joanneum. Neque enim eo additur fidei mentio, quod μετανοειν poenitentiam solam, seorsum a fiducia, significet, sed ut appareat, μετανοιαν, quæ, quia mutationem salutarem universe, non eam duntaxat partem, quæ in poenitentia fita est, indicat, in loco simili Matth. IV. 17. poterat sola memorari, per evangelium, h. e. per fidem, doctrinae Christi habendam (§. 121), effici. Qua de causa Act. XX. 21. η πισις η εις χειρον seorsum appelletur a mutatione salutari (μετανοια), per quam animus ad Deum convertatur (cf. XIV. 15. XV. 19. 1 Theff. I. 9), alias exposuimus (Diff. II in ep. ad Col. not. 115. p. 42. cf. über den Zweck der evl. Gesch. Joh. p. 462).

b) Agnitio peccatorum, unde principium emendationis ducitur (Eph. V. 13. f. cf. Diff. in epp. Paulli min. aliquot loca not. 81. f. 86. & Jac. IV. 9. not. 147), est culpæ (Luc. XV. 18. f. 21. Jer. XIV. 20. Dan. IX. 5. fs.) ac miseræ (Luc. XV. 17. 24. 32. coll. Rom. VIII. 6 — 8. 13. cf. Jac. IV. 9. init.), uno verbo, magni mali agnitio, ex qua sensus alius necti non potest quam acerbus ac tristis (Luc. XVIII. 23. Ps. LI. 19. Jer. XXXI. 19. cf. Jac. IV. 9), Quia

vero hic mœror non *per se* (2 Cor. VII. 9), eove consilio, ut *gratis* (§. 117. f.) propter poenam, a *Servatore* divinitus misso persolutam (§. 117. f), justificandi *sustineant* illum certe dolorem pro poenis meritis (§. 58), postulatur; sed *agnitio* peccatorum, cujus natura est ejusmodi, ut dolore non possit vacare, illud proprie est, quod requiritur (1 Joh. I. 8. fs. Jer. II. 35. III. 13. Ps. XXXII. 5. LI. 5. f.) *salutis nostrae & laetitiae causa* (cf. Jac. IV. 10), utpote necessarium ad *salutarem* (§. 119) *μετανοειν* (2 Cor. VII. 9. 10), & nominatim ad fidem (not. c), quæ fontes ac miseros *laetabili* peccatorum venia beat (Rom. IV. 5. 9. §. 117): idcirco non potest in universum constitui certa mensura & significatio doloris de peccato, sed mœstitia, quæ univérse apud alios, quamvis vere omnes dôleant, aliter exferere se solet, etiam in hac nominatim causa vera ac justa est, dummodo proficiscatur a vera feriaque peccatorum agnitione & improbatione.

c) Qui suæ virtuti (*ἰδία δικαιοσύνη* Rom. X. 3) confidit (Luc. XVIII. 9. 11. f.), vitiorum suorum & culpæ suæ & justitiæ divinæ (Rom. X. 3. init.) immemor, is non accommodat se doctrinæ de gratuita justificatione (v. 3. extr. cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 554. 557. 400), ideoque (§. 117. f.) nec justificatur (Luc. XVIII. 14. cf. Diss. de sensu voc. *δικαιος* not. 110). Sensus culpæ ac miseriæ ducit ad clementiæ divinæ desiderium (v. 13. XV. 17 — 20.), lex, unde oritur *peccati agnitio* (Rom. III. 20), hæc igitur ipsa agnitio deducit ad Christum, ut, de nostro merito desperantes, Christi fiducia *gestiamus justificari* (Gal. III. 24. cf. Comm. cit. p. 469.

448), itaque doctrinam de gratuita justificatione, quam magno momento æstimare didicimus, tanto studiosius expendamus & tanto religiosius tractemus. Sed in ipso etiam progressu, laudati sensus (cf. Act. IX. 9. 11. 19) redintegratio prodest ad fidem & gratuiti beneficii divini (§. 118) gratiam memoriam (§. 119) conservandam (cf. 2 Petr. I. 9. Comm. cit p. 389 f.) & augendam. 1 Tim. I. 12 — 16. 1 Cor. XV. 8 — 10. cf. Diff. de sensu histor. p. 4. f.

d) Qui desperant salutis suæ, eorum tristitia nocet (2 Cor. II. 7), quia studium emendationis cum ipsa melioris conditionis spe præcidit (Matth. XXVII. 4. f. cf. *Melanchthonis* Locos theol. p. 498 — 500) vel degenerat in contemtionem officii tanto effusio-rem, quod, quamvis reverentes Dei, ejus tamen gratiam se recuperare non posse, falso (Ps. CXXX. 4) existimant, v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 570. f.

§. 121.

Extremo fiducia meriti Christi (Jo. III. 14 — 16), per quam justificamur (§. 117. f.), ea natura est, ut nitatur a) auctoritatis Christi (v. 11 — 13) & divinorum attributorum (Rom. IV. 20. f. coll. v. 23. f. Jo. III. 33. 1 Jo. V. 10. cf. Act. XVI. 34. cum v. 31) fiducia universa, cum qua nexu proximo cohæret sanctimonie studium (Tit. III. 8). Nectitur enim ex ea studium accommodandi se b) ad doctrinam Christi universam, five ad evange-

lium late dictum *c*), non modo ad nuntium lætum de venia peccati & salute conjuncta, quam Christi merito debeamus, (ad *evangelium*, *angustius* dictum *d*), sed etiam ad *legem* Christi. *e*).

a) Doctrina Jesu & apostolorum de consilio mortis Jesu nemo potest ex animo confidere, nisi qui Jesum & apostolos pro legatis Dei (v. Comm. in ep. ad Hebr. p. 533 fs.) & Deum pro veracissimo (§. 6. c). §. 27) habet, imo qui personæ Jesu Christi eminentissimam dignitatem agnoscit (§. 82. a). Sed qui ita sentit de Jesu Christo, apud eum *universa* Christi & (§. III. a) apostolorum doctrina non potest non divinam auctoritatem habere (§. 82. c).

b) Qui ex animo fidem habet doctrinæ Christi & apostolorum, is hoc ipso colit *Deum* (Rom. IV. 20. Jo. III. 33. cf. disjunctum 1 Jo. V. 10), cujus fidelitate & reliqua (cf. Rom. IV. 21) perfectione, unde fides & constantia divina intelligitur (§. 26), ad assentiendum *divinis* Christi & apostolorum præceptis movetur (not. a), quumque eorum (§. 72. 71. d), quibus doctrina Christi innotuit, *officium* sit, Deum illo modo colere, & doctrina divina hunc cultum diserte postulet (Joh. VIII. 42 — 47. X. 24 — 27. XV. 22 — 24. 1 Jo. III. 23), credendo *paremus* voluntati & doctrinæ divinæ (Rom. I. 5. cf. Act. VI. 7. Ebr. II. 1. o). & disjunctum Rom. X. 16. 3), eive non refragamur (v. 21. Act. XIII. 45 f. cf. Ebr. XII. 25), sed *accommodamus* nos. Quod si vero doctrinis, ad nos pertinentibus, assensum ex animo præbemus, assensio nostra non poterit frigida

da esse (§. 119), sed pro doctrinae vel res laetas exponentis ac promittentis, vel tristem conditionem demonstrantis aut minantis, vel praecipientis aut interdicens, vario argumento varii sensus, ut laetitia & alacritas, spes, gratus animus (§. 119), tristitia (§. 120. b), metus (2 Cor. V. 10 f.) cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 507. & Ebr. XII 28. g), obligationis & moralis necessitatis sensus (Act. IV. 19. 20. V. 29), adjunguntur (cf. Ebr. XI. 1. u), quorum ope, nisi reprimamus eos, etiam facta, doctrinae assensu probatae congrua, existent. Ergo fides, doctrinae divinae tributa, cum per se ipsa est *τηρησις εντολων* *§es* (1 Jo. III. 23), tum vero illius (1 Cor. VII. 19) mater est, efficiens adjuvansque omne genus bonorum sensuum & recte factorum Gal. V. 6. cf. 2 Petr. I. 5—9. 3. (§. 119. a). d). Ebr. XI. 4. f). 7. x). 8—10. 17—19. Jac. II. 22. & Comm. in ep. ad Hebr. p. 395.

c) 1 Tim. I. 10. f. Rom. II. 16. 2 Theff. I. 8. 1 Petr. IV. 17. Matth. IV. 23. coll. v. 17. Luc. III. 18. coll. v. 7. fs. XX. 1. Act. XV. 35. XIV. 15. XVII. 18. 1 Cor. XV. 1—11.

d) Matth. XXVI. 13. (cf. Diff. III. in LL. N. T. hist. p. 10) Rom. X. 16. coll. v. 3—15. & IX. 31. fs. I. 16. coll. v. 17. & II. 21. fs. Quia evangelium, hoc sensu dictum, est (§. 117. f.) doctrina de gratuito, quo confidere liceat, beneficio Dei, per Christum exhibito, (de *δικαιοσύνη* *§es* ex *πίστεως* X. 3. f. b. I. 17. III. 21. fs.), injungens (I. 17. *εις* *πίστιν*, cf. Diff. de sensu vocis *δικαίος* not. 68. *Heumannii* Erkl. des N. T. P. VII. p. 50) fiduciam Christi, non proprii meriti, (*πίστιν* hoc sensu acceptam Gal. II.

16 — III. 22. §. 118); appellari poterat doctrina de fiducia Christi, (το ἔργον τῆς πίστεως Rom. X. 8), five (Comm. in ep. ad Hebr. p. 557) πίσις (Gal. III. 23), πίσις ἐν τῷ αἵματι ἰησοῦ (Rom. III. 25), quod ipsum nomen πίστεως per synecdochen partis pro toto cum universa doctrina, cujus pars est doctrina de fiducia meriti Christi, five cum evangelio *latius* dicto communicatur (Act. VI. 7. Rom. I. 5. Jud. 3. 20). Et sane universa doctrina Christi est *laeta* (εὐαγγέλιον, καλὸν ῥημα, cf. Ebr. VI. 5. m), spectans nostram salutem (1 Cor. XV. 2. Eph. I. 13. cf. Ebr. II. 3. IV. 2), etiam quoad praescribit (§. 119. init.) minisque deterret ab jactura salutis (cf. Ebr. IV. 1. 2). Quamquam vox πίστεως, etiamsi non dicatur proprie de fiducia meriti Christi (§. 118), sed universe de assensu doctrinae Christi debito (not. a. b), tamen vel sic ad *doctrinam Christi universam* significandam transferri poterat per transnominationem (Obss. gr. p. 19). Nempe *latius* dictum evangelium est *doctrina* cum assensu suscipienda, seu *credenda*.

e) *Lex* Christi (Gal. VI. 2. cf. 1 Cor. IX. 21) significat praecepta (Jo. XV, 10. 12. 14. Matth. V. 22. ss. VII. 23. f. 1 Jo. II. 3 — 5) Christi de officiis, quae ex maxima parte jam in V. F. libris tradita fuerant (Matth. V. 17 — 19. Luc. X. 25 — 28. Gal. V. 13. f. 22. f. 1 Tim. I. 8 — 11) ipsoque etiam rationis usu recto cognosci possunt (Rom. II. 12 — 15. I. 19 — 32. Phil. IV. 8); sed christiana disciplina saepe traducit antiqua praecepta ad res novas, per Christi doctrinam patefactas introductasque, ut praeceptis de cultu Dei, aut de officiis, ad societatem spectantibus, praecepta de cultu (§. 42. f.) Christi, aut de offi-

ciis, ad ecclesiam pertinentibus (§. 105 — 107), contineri patet, dummodo christiana doctrina de Christo, aut de constitutione & natura ecclesiae cognita fuerit atque probata. Nec tamen nulla prorsus Christi praecepta extant (§. 109. 113), quæ nova ipsa sint. cf. b. *Reussii* Elem. Theol. mor. p. 190. f. Illa igitur Christi lex *vere lex* est (Comm. in ep. ad Hebr. p. 681. f.), quam *servare debemus ac possumus* (Matth. V. 19. VII. 24. Luc. X. 28. Jo. XIV. 21. 23. XV. 10. 14. VIII. 51. Gal. VI. 2. 1 Jo. I. 5. f. II. 3 — 6. III. 6 — 10. 22 fs. V. 2. f. cf. Ebr. X. 36. Jac. I. 22 — 25. II. 8. fs.). Quamquam enim beatitas, quam christiana doctrina proponit, talis ac tanta est (§. 73. 118), ut nostro merito impetrari utique non possit: tamen, ubi semel decreta est fontibus atque imperfectis hominibus (§. 73. a), hæc *lex* (. 67. 72) data atque promulgata est, ut salutis propositæ jacturam faciant & graves poenas (§. 58) luant, quotquot se non accommodent (not. b) doctrinæ Christi universe (Jo. III. 18. 36. 2 Theff. I. 8. Act. XIII. 46. cf. Marc. XVI. 16. Ebr. II. 1 — 3. X. 26 — 31. 38. f.), & nominatim praeceptis ejus (Matth. VII. 21 — 27. XIII. 41. Rom. VIII. 13. coll. v. 6. 7. Gal. V. 19 — 21. 1 Cor. VI. 9. f. 1 Petr. I. 14 — 17. cf. Ebr. XII. 14), iique etiam ipsi, qui doctrinæ Christi se accommodent, salutis potiantur accommodate (§. 63. d) *ad mensuram* studii, quo animum vitamque componant ad doctrinæ Christi normam. Quamquam doctrina Christi, ut decet normam, sanctimoniam perfectum exemplar proponit, ad quod optimorum quoque christianorum similitudo ex multis partibus deficit (§. 56. extr.); hæc

certe *lex*, quæ proprie scripta est, iniqua aut hu-
 manæ imbecillitati minus accommodata cenferi ne-
 quit, ut a mitissimo & humanæ infirmitatis probe-
 gnaro (Matth. XVII. 17. XXVI. 41. §. 85) magi-
 stro fideliter saltem discere non desistamus (XI. 29.
 f.), ut sanctimoniam continuo saltem studio ardea-
 mus (V. 6), atque ad propositum exemplar pede-
 tentim proprius accedere nitamur (Phil. III. 12 — 15.
 2 Cor. VII. 1. 1 Cor. XV. 58. 1 Theff. IV. 1. 10.
 Col. I. 9. f. Eph. IV. 15. 1 Petr. II. 2. cf. 2 ep. III.
 18). Longe alio sensu *lex* dicitur, quum Christus ei
finem fecisse (Rom. X. 4. §. 114. i) eave suos *exsol-
 visse* (VI. 14. VII. 1 — 6. Gal. II. 19. V. 18) dicitur.
 Tametsi enim locis laudatis non intelligi licet *solan*
 Mosaicæ legis partem *cerimonialem*, quæ nihil uti-
 que ad christianos pertinet (Jo. IV. 21. §. 93), aut
civiles Mosis leges, quæ aliis civitatibus nec accom-
 modatæ nec impositæ fuerant (cf. *Michaelis* Dogm.
 §. 165); sed contextus (Rom. VII. 7. fs.) perspi-
 cue docet, ipsam quoque *moralem* partem, quam
 christiana disciplina congruenter cum Mosaica lege
 iungit (Gal. V. 13. 14. 16. 19 — 23. VI. 2), nul-
 lo modo eximendam esse (§. 73. c): *lex* tamen his
 locis non spectatur ut norma vivendi proposita ho-
 minibus, quibus ceterum liceat divina *clementia con-
 fidere* & *gratuitam* beatitatem expectare, sed ut re-
 gula, ad quam poenæ & præmiorum assignatio tam
 exacte dirigatur, ut *clementiæ nullum locum relin-
 quat* (II. 21. III. 10. Rom. VI. 14) omnemque *fidu-
 ciam gratiæ excludat* (Gal. III. 12. Rom. IV. 14).
 Ut nulla *talis* *lex* in nos valeat, quæ demum satis-
 facienti præscriptis legis (X. 5) & *id. a* (v. 3) *de-*

παρασκευάζει praeſtanti, non confidenti (παρασκευάζει v. 4) factis alienis Dei (v. 6—9), διακονοῦν (διακονοῦν §. 117. d) promittit (v. 5. II. 13), ſed praeter ejusmodi regulam (κατὰ νόμον III. 21), quamvis fontes, tamen nullis poenis affici, & immerita ſalute potiri queamus (v. 23—IV. 8), ut gratiam ſperare (παρασκευάζει) nobis liceat (III. 22. 26. 28. 30. IV. 5), ut amor Dei erga Jeſum obedientiſſimum ad amicos Jeſu redundet, eorumque obedientiam, quamvis imperfectam, commendet (1 Petr. II. 5. §. 95. cf. Melancthonem p. 300), hoc ſummum beneficium Chriſto, ſalutis noſtræ cupidiffimo, debemus (Rom. III. 24. ſ. X. 4. §. 117. ſ.). Id vero non tollit (VI. 15), ſed aſſert (v. 14. VII. 4. 6. §. 119—121) neceſſitatem, ſummo nos ſtudio accommodandi ad voluntatem benefactoris, non perfectum cum norma conſenſum, ſed aſſiduitatem ardoremque diſcendi requirentis, ſi gratuita beatitudinis velimus eſſe compotes. Ceterum lex Moſaica non magis (Gal. III. 21. cf. Comm. in ep. ad Hebr. p. 125) quam lex Chriſti eo data fuerat, quo perfecta (l. c. p. 444) ejus obſervatione ſempiternam beatitudinem, in evangelio propoſitam, merere aliquis poſſet aut deberet (l. c. p. 445—448), ſed huc potius ſpectavit, ut gravioribus certe delictis obſtando (1 Tim. I. 9. ſ.) honeſtati Judæorum & mutuae ſecuritati conſuleret, univerſamque civitatem, dum res publica ex ejus praſcripto adminiſtraretur, promiſſæ (§. 93. b) felicitatis terrenae compotem redderet (v. Comm. cit. p. 445), melioribus vero Iſraëitis tum agnoſcendae vitioſitatis dux eſſet (Rom. III. 20) ac (§. 120. c) divinae clementiae deſiderium augeret (Comm. cit.

p. 446 — 448), tum norma esset agendi, ad quam sanctimoniae studium, quamvis imperfectum, ingenuum tamen dirigere possent. Quoniam vero Judæi, immemores (Luc. XVIII. 11) vitiorum suorum, cetera freti legum ceremonialium observatione, quæ tamen futuris poenis liberare non poterat, *Mosaica lege observanda* se futuras poenas effugere & futuram beatitatem adipisci posse confidebant (Gal. V. 4. Rom. III. 27. coll. v. 19. f. Matth. XIX. 16 — 20. cf l c. p. 150. 448 — 452), vanaque hac opinione ducti a divino nuntio de salute hominibus per Jesum Christum parta & a spe in ipsius merito collocanda abhorrebant (Rom. X. 3. §. 120 c): propterea necesse fuit apostolo docere, quod vitiosi homines *lege servanda* vacuitatem poenæ & beatitatem propositam mereri nequeant, Christus autem, alia impunitatis & salutis consequendæ via aperta, quæ, miseris hominibus accommodata, non proprii meriti gloriam, sed alieni fiduciam requirat, eo rem deduxerit, ut priore illa via, per se quidem recta & certa (§. 24), sed *vitiosis* hominibus invia, nec opus sit (v. 4. fs.). Lex moralis, undecunque cognoscatur, seu Mosaica seu naturalis seu christiana, eatenus ad homines nihil pertinet, quoad ex ejus observatione impunitas & salus unice tanquam ex causâ meritoria suspenditur (§. 24), hætenus vero ad homines pertinet, ut tum ex ea agnosci debeat vitiositas & imperfectio nostra, divinæque clementiæ summa indigentia, tum ad eam dirigi debeat emendatio animi vitæque & studium sanctimoniae, quo, tametsi beatitas proposita merito nostro longe major est, opus tamen esse scimus ad potiundum gratuito

beneficio, quoque metiendam esse constat mensuram beatitudinis fruendæ (§. 73. a) v. Comm. cit. P. II. § 6. 19.

§. 122.

Cum igitur fides, quæ auditoribus evangelii (§. 117. b) constituta est gratuitæ salutis adipiscendæ conditio (§. 118), sine vera emendatione ne locum quidem habeat (§. 119 — 121); absurdum profecto non fuerit dicere, salutis ademptionem pendere a) ex emendatione studiorum animi & vitæ (Luc. XXIV. 47. Act. III. 19. XXVI. 18. Ef. LV. 7. Ez. XVIII. 21. f. Matth. VII. 21. Joh. V. 29. Gal. VI. 7 — 9. cf. Ebr. XII. 14. 2 Petr. I. 10. 11. b), aut salutem tribui emendatæ indolis ac vitæ causa c), hujusque præmium d) esse (§. 73. init.). Sed providendum est diligenter, ne fides & cohærens emendatio, quæ *gratuitæ* salutis potiundæ *conditio* est, pro salutis *meritoria* causa habeatur. Hæc enim opinio cum vana e) tum perniciosa (§. 73. b) est.

a) Id ita verum est, ut simul ac recedit aliquis a conditione, ad quam accesserat, mentemve emendatam in deterius mutat (1 Tim. I. 19. Gal. III. 3, 4. IV. 11. V. 4. 7. 1 Cor. X. 12. XV. 2. Luc. XXII. 32. cf. Ebr. X. 26. 2 Petr. II. 20. fs. I. 9. §. 120. c).

add. *Michaelis Dogm. §. 168*), pristinam, qua gaudere ipfi licebat, spem salutis omnino perdat (*Ez. III. 20. XVIII. 24. cf. Ebr. X. 26—31*), nisi denuo (*cf. VI. 6. r*) resipiscat, quod, etsi difficile (*cf. v. 4. 6. q. 2 Petr. II. 20. f.*), tamen non impossibile est (*Ps. LI. 2—19. XXXII. 5. Gal. IV. 19. cf. Apoc. III. 1—3. 15—19*).

b) v. *Comm. in ep. ad Hebr. p. 387. fs. 677. fs.*

c) h. e. quia accessit homo ad conditionem fruendi salute gratuita. Nemo salutem adipiscitur fidei factis destitutæ causa (*ἐκ πίστεως, ἢ λέγει τις ἔχειν ἔργα μὴ ἔχειν cf. Jac. II. 14*); justificamur sub conditione vitæ emendationis, non solitariae fidei causa (*cf. v. 24*), quæ vanus assensus, non veri nominis fides est (*§. 119. 121. cf. v. 17. 20. 26*). v. *Diff. de cathol. epp. occas. & consilio not. 38.*

d) *gratuitum* vero, Nam hoc ipsum est gratiæ (*Rom. VI. 23*), quod fontibus imperfectisque hominibus immerita salus proponitur (*v. 22*) ut præmium studii emendationis (*§. 73. a*).

e) v. *§. 118. maxime not. d), & §. 73. maxime not. c).*

§. 123.

Tam arctis vinculis mutatio indolis animi & factorum in melius cum adeptione salutis copulata est. Qua autem ratione illius tam necessariæ (*§. 122*) emendationis læti ac prosperi successus juventur, quæve nominatim

lege Christi (§. 121) praecepta contineantur, ad quorum normam indoles animi vitæque ratio magis & magis componi debeat, de eo, ut de pluribus aliis capitibus, quæ olim ad dogmaticæ theologiæ ambitum referri solebant, christianæ doctrinæ pars *practica* præcipit, quæ ad nostrum hoc institutum non pertinet.

INDEX
RERUM TRACTATARUM.

Accommodatio ad falsas opiniones vulgi. v. *Oeconomicum*. dicendi genus.

Adamus alter §. 59. 65. 89.

Adoptio p. 361. f. 318.

Adventus Christi gloriosus p.

Adversarii ecclesiæ. §. 104.

Aeternitas Dei §. 29.

mundi p. 128.

Amor Dei §. 23. 30.

Angeli boni §. 47 — 49. 62. k). 65. d).

mali §. 50. fs.

Anthropopathicæ locutiones p. 114. 117. f.

Apocryphi libri N. F. p. 14. 23.

V. F. p. 82.

Apostolorum doctrina divina §. 9 — 11. 111. a).

Arbitrium hominis p. 192.

Ascensio Christi in coelum p. 257. 260. f.

Attributa divina. v. *Deus*.

Auctoritas scripturæ divina §. 15.

Authentia librorum N. T. §. 1 — 3.

Baptismus §. 109. fs.

Beatitudo Dei p. 124. 128.

Beatitudo hominum æterna. v. *Vita æterna*.
consummata p. 217. f.

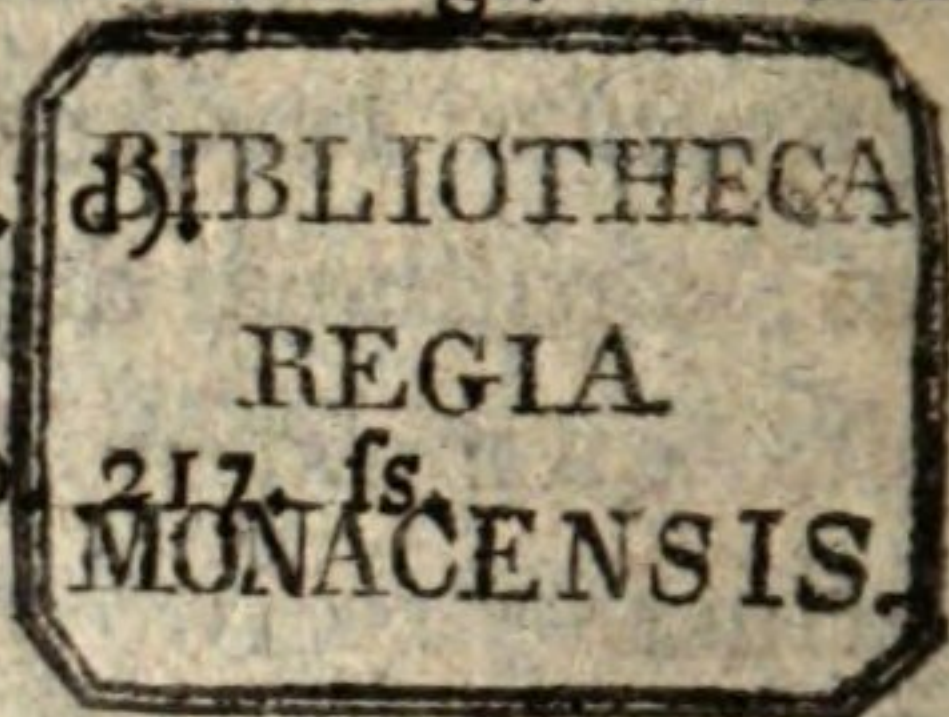
Benevolentia Dei universalis §. 66. 67. 74.

Benignitas Dei §. 23. 30.

Calamitates v. *Malum physicum*.

Canon (catalogus) librorum N. T. §. 2. 3.

V. F. §. 14.

Index rerum tractatarum.

- Christi conditio excelsa §. 78. 83. 94. fs.
humilis §. 79 — 82. 84. fs.
munus jam domini §. 94. fs.
in his terris peractum §. 84. fs. v. *Officium.*
natura divina §. 42. f. 76. f.
humana §. 75.
nomen p. 246. f.
origo singularis p. 190. 241.
Christus filius Dei §. 44. 75. f. 78. b).
homo expers vitii p. 190. 191.
restitutor generis humani §. 59. 65. 73. a).
Coelum p. 207. 209. 212. 257.
& terra p. 126. f. 248. f.
Coena sacra §. 113. f.
Communicatio idiomatum
primum genus (idiomaticum) §. 77.
secundum (aliis tertium) genus
(axiomaticum) §. 78.
tertium (aliis secundum) genus
(apotelesmaticum) §. 82. a).
Communio naturarum in Christo §. 77.
Communio sub utraque §. 113. c).
Concupiscentia §. 56.
Conditio salutis §. 67. 69. 72. 74. 117. f. 122.
Consecratio sacrae coenae §. 113. b) p. 328.
Conservatio §. 33.
Consilium gratiae §. 59. fs.
Consummatio seculi p. 207. fs. 218. f.
Contritio §. 120.
Conversio p. 362.
Creatio ex nihilo p. 126. f.
prima (immediata) §. 31.
secunda (mediata) §. 32.
successiva p. 130.

Index rerum tractatarum.

- Daemoniaci* p. 173. fs.
Damnatio æterna §. 58.
Dei attributa §. 21. fs.
 existentia §. 17 — 19.
 notio §. 22.
Descensus Christi ad inferos p. 260.
Dextrum Deo sedere p. 248.
Diabolus p. 171.
Dies novissimus (tempus extremum) p. 218. fs. 209.
Δικαιοσύνη idem, quod *δικαίωσις* §. 117. d).
Disciplina ecclesiastica p. 302.
Ecclesia §. 99 — 108.
Ecclesiasticum ministerium §. 102. 107.
Efficacia doctrinæ divinæ §. 16. 116. 103. a).
Efficientia Spiritus S. in mentibus nostris §. 115. f.
Electi vario sensu dicuntur p. 236. 239.
Emendatio necessaria salvandis §. 67. 73. a), 121. e).
 122.
 non est salutis causa meritoria §. 73.
 118. 121. e), 122.
Ethnici p. 103. f. 226. fs. 234.
Evangelium late dictum §. 121. c),
 strictè dictum §. 121. d),
Expiatio p. 276.
Fidei actus (notitia, assensus, fiducia) p. 360. f.
 368. f. cf. *Fiducia*.
 nexus cum emendatione & bonis operibus
 §. 119 — 121,
 objectum generale §. 121.
 speciale §. 117. f.

Index rerum tractatarum.

Fides directa (supplex), nondum *reflexa* (triumphans) §. 117. c).

justificat, non quatenus est opus aut qualitas animi §. 118. d).

objectiva (quæ creditur) §. 121. d).

Fiducia forma fidei p. 352. f. 357 — 361.

Filii Dei. v. *Adoptio*, *Regeneratio*,

Filius Dei. v. *Christus*.

Fœderis novi scripta. v. *Authentia*, *Canon*, *Integritas*, *Theopneustia*,

veteris libri v. *Canon*, *Integritas*, *Theopneustia*.

tempore viventes. v. *Homines*,
Israëlitæ.

Fœdus novum p. 280 — 282. 334.

vetus p. 282.

Gentilium salus. v. *Ethnici*.

Gradus beatitudinis futuræ p. 207. 214. 233. 345. 348.
204. f.

poenarum post mortem p. 201. f.

sanctificationis p. 371. f.

Gratia applicatrix

forensis, v. *Justificatio*,

medicinalis. v. *Vocatio*,

Conversio, *Renovatio*.

Gubernatio mundi §. 34. fs.

absoluta (majestatica) §. 35. 37. f.

extraordinaria §. 36.

ordinaria §. 39.

Homines viventes ante Christum p. 217. 224. f.

Index rerum tractatarum.

Hominum primorum lapsus §. 54. f.

status integritatis §. 53.

Hostes ecclesiæ. v. *Adversarii*.

Illuminatio §. 116. c).

Imago divina in primis hominibus p. 182. fs.

Immensitas Dei §. 30.

Immortalitas animi humani p. 195. 203. f. 259.

Dei §. 29.

primorum hominum ordinata p. 181. fs.

Immutabilitas Dei §. 29. 26.

Imperfectio piorum. v. *Sanctificatio*.

Imputatio justitiæ Christi §. 117. g). d).

Independentia Dei p. 119. f. 124. fs.

Infantes p. 196. 223. 321. fs.

Infinitas Dei §. 30.

Integritas librorum N. T. §. 4.

V. F. p. 79.

Intercessio Christi p. 284.

Ira Dei p. 114. 199. 277.

Israëlitæ ante Christum p. 224. f.

Judicium extremum p. 199. 217. fs. 287. f.

Jura sacrorum collegialia & majestatica p. 305.

Justificatio §. 117. f.

Justitia Dei §. 24.

Lapsorum conversio §. 122. a).

Lapsus. v. *Homines primi*.

Legis usus primus (politicus) p. 373.

secundus (elenctico - pædagogicus)

p. 373. fs.

tertius (didacticus) p. 373. fs.

Index rerum tractatarum.

Lex quo sensu usurpetur in sacris literis §. 73. c).
121. e).

Libertas christiana,

 nominatim a lege §. 121. e). §. 93.

Liberum arbitrium, v. *Arbitrium*.

λογιζεσθαι δικαιοσυνην, εις δικαιοσυνην §. 117. d).

Longanimitas Dei, v. *Patientia*.

Malum morale ejusque permissio p. 147. §
 physicum §. 23. 24. c).

Mediator Christus p. 281.

Meritum bonorum operum §. 73. 117. f. 121. e), 122.
 Christi §. 87. 89 — 92. 117. f.

Messias est Jesus p. 246. f.

μετανοια §. 119. c). 120. a).

Ministerium irrogenitorum p. 309. fs.

Miracula §. 8. 19. 35. f. 37. a). 38. d).

Misericordia Dei p. 202. 232. f. 277.

Mors §. 53 — 55. 57. 60. f.
 secunda p. 200.

Mortis Christi consilium §. 89 — 93. 117. e). f).

Natura Christi divina & humana. v. *Christus*,
 Communio naturarum, *Personalis unio*.

Necessaria Dei existentia §. 29.

Normativa vis scripturæ §. 15.

Novissima §. 57. f. 60 — 65.

Obedientia Christi §. 81. 84. 87.

 activa & passiva §. 88.

 meritum obedientiæ Christi §. 87. 92.
 117. e). g).

 passivæ, v. potius: *Passio-*
 nis Christi vis.

Index rerum tractatarum.

Obedientia nova fructus poenitentiae & fidei §. 119—
121.

Oeconomia Mosaica §. 70.

Oeconomicum dicendi genus p. 69. f. 168. 174. fs.
179. fs. 207. f. 275. f. 278. cf. *Praefationem.*

Officium Christi propheticum p. 262. fs. 255. f. 28. fs.
regium p. 245. f. 283 — 299.

sacerdotale. v. *Sacerdos, Sacrificatio,*
Intercessio.

Omnipotentia Dei §. 21. 30.

Omnipraesentia Dei p. 124. f.

Omniscientia Dei §. 22. 30.

Opera bona. v. *Emendatio, Obedientia nova, San-*
ctificatio.

*P*aedobaptismus §. 112.

Passionis Christi vis & consilium §. 89 — 92. 117.
e). f). 85. 86.

Patientia Dei §. 24. c). 30. f).

Peccatorum remissio p. 271. fs. 205. fs.

Peccatum originale §. 55. fs.

Permissio divina §. 39.

Personale discrimen in Deo §. 44 — 46.

Personalis unio duarum naturarum Christi §. 77.

Pœna dicitur non illud duntaxat malum, quod quis
suo ipsius delicto commeruit, sed & par-
ticipatio mali, quod proprie pœna est.
§. 57. 89. d).

vicaria p. 275. fs.

Pœnæ futuræ §. 58.

positivæ p. 200.

quibus nos liberaverit mors Christi? p. 271. fs.
329.

Pœni-

Index rerum tractatarum.

Pœnitentia Deo tribuitur p. 117.

hominis late dicta (totaliter sumta), v.

Metaphysica

strictius dicta (partialiter sumta)

§. 120.

Prædestinatio §. 74.

Præmium fidelitatis §. 73. 122.

Præscientia Dei p. 108. fs.

Præsentia corporis & sanguinis Christi in sacra coena

§. 114.

Præternaturalia eventa, quæ non sunt miracula

§. 36.

Preces §. 38.

Propositiones personales §. 77.

Protoplasti. v. *Homines primi*.

Providentia §. 33. fs.

circa malum p. 147. f.

specialis p. 132.

specialissima p. 288. fs.

*R*ationis usus in theologia p. 85.

Reconciliatio hominum cum Deo p. 277.

Regeneratio p. 361. fs.

Regnum Christi. v. *Officium regium*.

Religio p. 93. f.

christiana ejusque veritas §. 6. fs.

Israëlitica §. 70.

naturalis §. 17. f. 21—26. 28. 69.

christiano non est sufficiens §. 72.

nec ethnico sufficiens est eatenus, ut sit
meritoria causa salutis §. 73. g).

Religio revelata §. 19. 70. 72. 74.

ejus inopia involuntaria non damnat

§. 71.

Bb

Index rerum tractatarum.

- Remissio peccatorum. v. *Peccata*.
Renovatio p. 362. f. cf. *Sanctificatio*.
Reprobatio §. 74.
Resurrectio Christi p. 41. fs. 217. 256 fs.
mortuorum §. 58. 61. 65. c).
Sacerdos quo sensu dicatur Christus p. 266. 276. f.
281.
Sacramenta N. T. §. 108. fs.
V. F. p. 324. f.
Sacrificatio Christi. v. *Obedientiae* Christi meritum,
Passionis Christi vis, *Victima*.
Salus. v. *Vita aeterna*.
ejus adipiscendæ conditio. v. *Conditio*.
Sanctificatio p. 362. f. 360. fs. 367. fs.
ejus imperfectio p. 192 — 194.
incrementa p. 371. f.
necessitas. v. *Emendatio*.
Sanctitas Dei §. 24. 30.
Sanguis novi foederis p. 280. f. 333. f.
Sapientia Dei §. 22. a).
Σαφεια p. 193. f.
Satisfactio Christi §. 87. 91. f. 117. e).
Scientia Dei media §. 30. c).
simplicis intelligentiæ & visionis §. 22. e).
Scriptura. v. *Auctoritas*, *Authentia*, *Canon*, *Effica-*
cia, *Integritas*, *Normativa vis*, *Theo-*
pneustia.
Separatismus p. 300. fs. 328. f.
Servator Christus p. 241. f. 287. f.
Deus p. 242.
Sessio a dextra Dei p. 248.
Spiritualitas Dei §. 25.

In der J. B. Mehlerschen Buchhandlung in Stuttgart sind folgende Bücher zu haben:

D. G. C. Storrii doctrinæ christianæ Pars Theoretica e sacris litteris repetita. Editio altera e manuscripto b. Dni. Auctoris emendata. gr. 8. Stuttgartiæ 1807.

Diese neue Auflage ist keineswegs als ein blosser Abdruck der ersten anzusehen, sondern sie zeichnet sich vor dieser durch mehrere Zusätze aus. Der seel. Herr Verfasser hatte nemlich sich in dem Exemplar, dessen er sich zu seinem Privatgebrauch bediente, mehreres angemerkt, was entweder auf die schärfere Bestimmung des Sinnes seiner Worte oder auf die Erläuterung seiner Sätze durch mehrere biblische Stellen oder auf die neueste Litteratur Bezug hatte. Diese Zusätze, welche beinahe 2 Bogen betragen, sind mit dem pünktlichsten Fleiß und unter der Aufsicht eines mit dem Storrischen Geiste ganz vertrauten Gelehrten in den Text und die Noten aufgenommen worden, und machen nun mit dem, was die frühere Auflage enthält, Ein Ganzes aus, das nun erst für das vollendete Werk Storr's angesehen werden kann. Zusammengehalten mit der 1803 erschienenen deutschen Uebersetzung dieses Werks von Herrn D. C. C. Flatt, welche um ihrer besonderen Einrichtung willen, und vornehmlich durch die reichhaltigen Zusätze des Herrn Uebersetzers ihren eigenthümlichen Werth behält, (siehe die nächstfolgende Anzeige) muß diese neue Auflage des Originals ein vortrefliches

Mittel seyn, das Studium der biblischen Dogmatik zu befördern und besonders die scharfsinnigen und geistreichen Ansichten Storr's kennen zu lernen, da er in diesem Buch die Resultate seiner langen und gewissenhaften Beschäftigung mit der heiligen Schrift niedergelegt hat.

Innerhalb der Königl. Württembergischen Staaten kostet dieses Buch nicht weiter als 2 fl. Außerhalb Württemberg ist der Verkaufspreis 3 fl.

Storr's D. Gottlob Christian, Wirt. Oberhofpredigers und Consistorialraths Lehrbuch der Christlichen Dogmatik, ins Deutsche übersetzt, mit Erläuterungen aus andern, vornemlich des Verfassers eigenen Schriften, und mit Zusätzen aus der theologischen Litteratur seit dem Jahr 1793. versehen von M. Carl Christian Flatt, (nunmehrigen Dr. der Gottesgelahrtheit und derselben dritten ordentlichen Professor auf der Königl. Universität zu Tübingen) gr. 8. Stuttgart 1803. 818 Seiten und XXX Seiten Vorrede und Inhalt. Preis 4 fl.

Diese von dem jüngern Herrn D. und Prof. Flatt mit der größten Treue und Pünctlichkeit gefertigte Uebersetzung des vorstehenden lateinischen Lehrbuchs ist von dem seel. Herrn D. Storr selbst durchgesehen und gutgeheissen worden, so daß sie als eigene Uebersetzung des seel. Herrn Verfassers angesehen werden kann. Sie hat vor dem lateinischen Original folgen:

de Vorzüge, die ihr zur besondern Empfehlung dienen: 1) daß man in Ansehung des Sinnes einzelner Stellen, die etwas dunkel oder zweideutig im Original sind, gewiß und im Reinen ist; 2) daß in derselben Erläuterungen aus andern, vornehmlich des Herrn Verfassers eigenen Schriften eingeschaltet sind, und man sich dadurch die Mühe des Nachschlagens bei den Citaten erspart; 3) daß darinn Erklärungen vieler biblischen Stellen aus andern Storr'schen Schriften aufgenommen worden sind, welche man in dem angehängten Register nachschlagen kann; 4) daß man insbesondere in dem Abschnitt von der heil. Schrift, welcher die meisten Zusätze erhalten hat, und in welchem man die Geschichte des Canons antreibt, die in den Kirchenvätern darauf sich beziehenden Stellen wörtlich angeführt findet; 5) daß die theologische Litteratur vom Jahr 1793 an, in welchem die erste lateinische Ausgabe dieses Lehrbuchs erschien, bis auf 1803 darinn nachgeholt ist. Es ist also in dieser Uebersetzung durchgängig dafür gesorgt, daß die Leser derselben nicht nur die Storr'sche Meinung von der Christlichen Lehre aus ihr genau kennen lernen, sondern auch mit dem Zustand der theol. Litteratur bis auf 1803. bekannt werden. Und wer auch von der Christlichen Lehre andere Ansichten hat, als sie der seel. Herr D. Storr hatte, der wird doch immer dem Scharfsinn und der ausgebreiteten Gelehrsamkeit des Herrn Verfassers Gerechtigkeit widerfahren lassen müssen, und darinn einen Reichthum von mancherlei besonders exegetischen Bemerkungen finden, die ihm sehr angenehm seyn werden.

Sogleich nach Erscheinung dieser Uebersetzung supplicirte der Verleger bei dem ehemaligen hochpreislichen Kirchenraths-Collegio, daß man die pia corpora des Landes zu Anschaffung derselben gnädigst legitimiren möchte. Darauf erfolgte am 15. Sept. 1803 die gnädigste Resolution „daß man in einzelnen Fällen vermöglichen piis corporibus, die über ihre jährliche Præstanda noch allensälligen Ueberschuß haben, und deren Vorsteher besonders darum bitten würden, die Legitimation zu Erkauf der Blattschen

„Uebersetzung nach vorkommenden Umständen zu ertheilen
„gedenke.“

Diejenige Pia corpora, welche Lust haben, die Flattische Uebersetzung aus ihrer Casse zum Pfarrinventario anzuschaffen, wollen daher folgende Punkte beobachten:

1) Die Herren Vorsteher derselben haben in einer besondern an das Königl. Oberlandes-Deconomie-Collegium zu richtenden Bittschrift unter wörtlicher Anführung der gnädigsten Resolution vom 15. Sept. 1803 um Legitimation zum Ankauf zu suppliciren, und darinn ausdrücklich zu bemerken, daß ihr pium corpus vermöglich und über seine jährliche Præstanda noch allenfallsigen Ueberschuß habe.

2) Diese Bittschrift dem gemeinschaftlichen Oberamt zum Beibericht zu übergeben.

Hartmann's, J. G. Gesetze des Herzogthum Württembergs aus ältern und neuern Verordnungen, Rescripten und Decreten zusammen getragen gr. 8. 1791 — 1798.

Erster Theil, welcher die Ehegesetze enthält. 1791.

1 fl. 36 fr.

Zweiter Theil des ganzen Werks, oder erster Theil der Kirchengesetze. 1792.

2 fl. 24 fr.

Dritter Theil des ganzen Werks, oder 2ter Theil der Kirchengesetze. 1794.

1 fl. 36 fr.

Vierter Theil des ganzen Werks oder 3r Theil der Kirchengesetze. 1798.

3 fl. 30 fr.

Jeder dieser 4 Theile wird auch einzeln zu dem beigesezten Preis verkauft. Der Preis sämtlicher 4 Theile zusammen ist 9 fl. 6 fr. Vermögl. eines so gleich bei Erscheinung des ersten Theiles ergangenen General-Rescripts darf dasselbe aus den Commun- und Heiligen-Cassen angeschafft werden, ohne daß um die Erlaubniß zu suppliciren nöthig ist. Einem großen Theil Köbl. Communen und Pfarren wird besonders der Theil von 1798 à 3 fl. 30 fr. noch fehlen.

Index rerum tractatarum.

Spiritus S. divinitas & personalitas §. 45. f.
operationes. v. *Efficientia*.

Status exaltationis Christi §. 78. 83.

exinanitionis Christi §. 79 — 82.

post mortem non illico consummatus p. 199.
217. f.

beatus §. 60. 62 — 64.

miser §. 58.

Symbolici libri p. 306 — 309.

Testamentum novum p. 282. fs,
vetus. v. *Foedus*.

Testimonium Spiritus S. internum §. 16.

Theopneustia scripturæ §. 11 — 13.

Tolerantia diversarum opinionum de religione p. 304.
306. fs.

Trinitas §. 42. fs.

Vaticinia p. 108. fs.

de Christo p. 246. f.

Veracitas Dei §. 26.

Victima quo sensu Christus dicatur p. 276.

Visio Dei p. 211. f.

Vita æterna §. 60. fs.

Vnio mystica p. 342. f.

Vnitas Dei §. 28.

Vniversalitas gratiæ §. 66. f. 74.

Vocatio p. 227.

directa §. 70. 71. a). 72. 74. 99.

indirecta p. 92. fs. 103. f. 224. 225. 228. f.

Vocatio ministrorum ecclesiæ p. 309.

Voluntas Dei antecedens §. 66. 67. extr. §. 74.
consequens §. 67. 74.

INDEX ALTER

LOCORUM SACRAE SCRIPTURAE,

QUI EX INSTITUTO VEL OBITER ILLUSTRANTUR.

Genes. I. p. 126 — 130. 183. f.

II. 1 — 4. p. 128.

III. 1. 14. p. 186. fs.

V. 1. f. p. 183. f.

Exod. XX. 11. p. 128.

Deut. VI. 4. p. 120.

Ps. CIV. 4. p. 168. 170.

Ef. XLV. 5. f. 18. p. 121. f.

Ez. XII. 10. p. 333.

Matth. III. 13. fs. p. 313. 320. f.

V. 5. p. 210.

VII. 22. p. 40.

X. 19. f. p. 50 — 55.

29. p. 147.

XII. 26. p. 172.

27. p. 40. f.

28. p. 254.

XIII. 8. 23. §. 116. f).

41 — 43. p. 210.

XIX. 4. p. 183.

XXV. 31. p. 207.

XXVI. 26. 28. p. 329. f. 308 — 314. 280.

41. p. 193.

XXVII. 46. p. 261.

XXVII. 18. p. 246. 248. f.

19. f. p. 159. 312. fs. 290. 292.

Index locorum sacrae scripturae.

Marc. I. 15. p. 365.

III. 23. p. 172.

IV. 28. p. 296.

IX. 17. 25. p. 175 — V. 38. fs. p. 40. f.

XIII. 32. p. 250. 254.

XIV. 22. 24. p. 329. fs.

Luc. I. 32. f. p. 291. f.

II. 30. p. 242.

40. 47. 52. p. 250. 253.

IV. 1. 14. p. 253.

XI. 14. p. 175.

XIII. 11. p. 175.

XVIII. 7. p. 299.

XXII. 19. f. p. 332 — 339.

Joh. I. 1. p. 152. 155.

II. 11. p. 256.

19 — 22. p. 256.

III. 5. p. 319. 340. 361. f.

6. p. 189. f.

19 — 21. p. 86. fs.

34. p. 253. f. 255. f.

IV. 23. f. §. 25.

V. 27. p. 218. f.

31. p. 30. f.

36. p. 36. 38.

VI. 51. fs. p. 338. fs.

VII. 17. p. 86. fs.

18. p. 31. f.

VIII. 14. p. 31.

28. p. 35.

X. 18. p. 256. 266.

38. p. 31. 36. f.

Index locorum sacrae scripturae.

Joh. XIII. 20. p. 49. 55.
XIV. 11. p. 31. 36. f.
16. 26. p. 48 — 54. 66.
XV. 26. f. p. 48. 53. f.
XVI. 13 — 15. p. 51. fs.
XVII. 4. p. 263. 264.
XVIII. 37. p. 263. 264.
XX. 17. p. 261. 267.

Act. II. 36. p. 246.
X. 38. p. 253.
XV. 16 — 18. p. 174. f.
XVII. 26. f. p. 104.
XXI. 4. p. 64.
XXII. 15. p. 58.
XXVI. 16. p. 58.
23. p. 293.

Rom. I. 5. p. 368. fs.
19. f. p. 90. 95. f. 99. f.
II. 12 — 16. p. 92. fs.
IV. 4. §. 118. c).
V. 12. §. 55.
VII. 18. 25. p. 193.
VIII. 28 — 30. p. 236. fs.
IX. 5. p. 152. 155. fs.
X. 4. p. 338. 372 f.
XI. 22. p. 359.
XV. 13. §. 115. m).

1 Cor. II 8. p. 245.
III. 23. p. 261.
VII. 25. p. 57. 59. f.
IX. 8. f. p. 67. 69.
X. 16 — 22. p. 335. fs.

Der erste Theil enthält die Ehegesetze und handelt von den Eheverböten, Eheverlöbniſſen und ihrer Aufhebung, von dem Aufgebot und der Trauung, von der Trennung der Ehe und Ehescheidung, von Vergehungen wider die Eheordnung und deren gesetzlichen Folgen, von der Ehegerichts-Ordnung, vom ehegerichtlichen Prozeß, und von den Vorschriften für geistliche und weltliche Beamte in Ehesachen.

Der 2te, 3te und 4te Theil enthalten die kirchlichen Gesetze, und handeln von der Religionsverfassung überhaupt, von dem Gottesdienste des Landes, von einzelnen gottesdienstlichen Handlungen und Gebräuchen, von den äußerlichen Gegenständen welche darauf Beziehung haben, von der Kirchenzucht, von dem Amt der Pfarrer und ihren Obliegenheiten, von Führung der Kirchenbücher, von Besoldungen, Vorrechten, Verhältnissen gegen Vorgesetzte, weltliche Obrigkeiten und Staat, Reisen, Kleidung, Dekonomie, ihren Kindern und Wittwen, von dem Amte der Helfer, von den Mößnern, von dem Consistorium, dem Synodus, den Superintendenten der Kirche, von Haltung der jährlichen Kirchenvisitationen, wobei insbesondere die Pfarr-Relationen ausführlich beschrieben werden, von Erstattung der Visitations-Relationen, von Haltung der jährlichen theologischen Disputationen, von Einsegnung der Prediger, von Führung der Dekanat-Amthlichen Registratur, von Freiheiten, Einkommen, geistlichen Gerichtsbarkeit, Lebenswandel und Reisen der Speciale. Jedem Theile geht eine Geschichte der darinn vorkommenden Gesetze voran. Die ganze systematische Ausführung aller dieser Materien ist mit ältern und neuern Verordnungen, Rescripten, Resolutionen und Decreten bis auf das Jahr 1798. belegt, und es kann also jeder Leser in diesen die Beweise für die in dem Buch bearbeiteten Verfügungen selbst finden. Der Ueberblick dieses kurzen Inhalts der Hartmännischen Gesetze Württembergs muß es einem Jeden anschaulich machen, wie brauchbar und unentbehrlich dieses Buch dem höhern und niederen Geistlichen, dem Beamten

oder Communvorsteher und dem Rechtsgelehrten sene, wie sich diese alle daraus in so vielen Fällen Rathes erhalten können, und wie es insbesondere ein für die Neu-Württembergischen Geistliche, Beamte oder Communvorsteher zu ihrer Amtsführung ganz unentbehrliches Buch sey; nichts davon zu sagen, daß man die Weisheit und Wohlthätigkeit der Württembergischen Gesetzgebung und die Einrichtung derselben nach dem Geist der Zeit daraus lernen, und besonders sehen kann, wie in unserm Vaterlande so manche schöne Verordnungen schon längst gemacht waren, an die man im Ausland erst in unsern Tagen gedacht hat.

Schmalzried's, J. G., vollständige Anleitung zur Reesfischen Rechnung. Sechste und verbesserte Auflage. Vermehrt mit einer deutlichen Darstellung der Wechselrechnungen. 8. Stuttgart. 1807. 550 Seiten. 1 fl. 12 fr.

Dieses allgemein und leicht verständliche Rechenbuch hat sich durch seine so faßliche Auseinandersetzung der meisten und wichtigsten Rechnungsfälle, die im Handel und Wandel vorkommen, so beliebt gemacht, daß es in den meisten Lehranstalten und Schulen Württembergs und in sehr vielen des Auslandes bei dem Unterricht im Rechnen mit großem Nutzen zu Grund gelegt wird, und erst noch neuerlich den Schullehrern in Baiern von der dortigen Königl. Studien-Direction nachdrücklichst empfohlen wurde. (Siehe die Vorrede S. 5.) Dadurch, daß durch das ganze Buch die Württemb. Gewichte und Maaße und deren Unterabtheilungen zum Maßstabe angenommen sind, erhält es für die Würt. Staaten eine Brauchbarkeit, die kein ausländisches Rechenbuch hat. Dem Kaufmann empfiehlt es sich durch eine ganz neue und raisonnirende Bearbeitung der Wechselrech-

nungen, bei welcher man sich angelegen seyn ließ, diese in den meisten Rechnungsbüchern undeutlich vorgetragene Rechnungsart so leicht und faßlich darzustellen, daß jeder auch nur etwas aufmerksame Anfänger sie ohne Lehrer erlernen kann. Da aber auch Geschäftsmännern aller Art, Weinhändlern, Liferanten, Landwirthen, Kameralisten auch Beamten daran gelegen ist, zu wissen, wie viel die französische Toisen, Schuhe, Linien, Ellen, Meters in Württ. Ruthen, Schuhen, Linien u. Ellen; ferner die französ. Getreidemaaße, Boisseaux, Litres in Württ. Scheffeln und Simri, die franz. Wein- u. Hohlmaße Pintes, Litres, in Württ. Eimern, Zmi und Maassen, wie viel das franz. Gewicht, nemlich das alt-französische Pfund, das Kilogramme, Hectogramme, Decagramme, Gramme in Württemb. Gewicht betragen; so liefert der Anhang des Rechenbuchs diese mit der größten Sorgfalt ausgearbeitete Vergleichung der französischen und Württemb. Gewichte und Maaße, was sie den Beamten z. B. bei französisch. Signalement und andern Geschäftsmännern sehr angenehm machen wird. Endlich sind in den sämtlichen gedruckten Anleitungen zur Maas- und Gewichtskunde z. B. in Melkenbrecher und Gerhard die Längen- und Rörpermaasse fremder Städte und Länder in französisch. Linien und Cubiczollen und die Gewichte derselben in holländischen Lissen angegeben. Da nun in dem erwähnten Anhang zu Schmalzried die Württemb. Maaße und Gewichte auf die nemliche Weise bestimmt sind, so ist es leicht, mit Hülfe dieser letztern herauszurechnen, wie sich die Maaße und Gewichte fremder Städte und Länder gegen die Württembergsche verhalten. Dieser Vortheil ist um so wichtiger, als die Angaben der letztern in den Melkenbrecherischen und Gerhardischen Tabellen theils gar nicht vorkommen, theils unrichtig und also unbrauchbar sind.

Schmalzried's, J. G., gründliche Rechenschule für Anfänger. 8. 1781. 200 Seiten. 24 fr.

Diese Rechnungsschule, welche für minder begüterte Schüler verfertigt worden ist, enthält die Anfangsgründe des Rechnens umständlich, aber nur so weit, als man es in den niedern Schulen bringen kann. Durch das ganze Buch wird von dem Einfachen zu dem Zusammengesetzten, von dem Leichten zu dem Schwerern übergegangen.

Bohnenberger's, M. C., Pfarrers zu Altburg bei Calw, Anleitung zu einer guten und zweckmäßigen Einrichtung eines Seelenregisters und der Kirchenbücher. Fol. Stuttgart. 1793. 1 fl.

Diese Anleitung lehret die Vortheile, durch welcher sich der Geistliche bei Führung der Seelenregister, Kirchenbücher, nemlich des Taufregisters, des Ehebuchs, und des Todtenbuchs die Arbeit erleichtern und solche abkürzen kann. Von allen diesen Büchern und Registern sind sehr zweckmäßige Formulare beigelegt. Ungemein practische und scharfsinnige Bemerkungen über das ganze Geschäft beschließen diese Abhandlung.

Stuttgart,
1. Jul. 1807.

J. B. Mehlert.

Index locorum sacrae scripturae.

1 Cor. XI. 3. p. 261.
24. f. p. 332—339.
26. p. 327. f.
27. 29. p. 343. f. 338. f.

2 Cor. II. 17. p. 56. 58. f.
V. 19. p. 56. 58.
VII. 9. f. p. 364. f.
XI. 17. p. 59.

Gal. II. 11. fs. p. 55.
III. 8. p. 68. 70.
V. 5. p. 355. f.

Eph. I. 4. f. p. 236. f.
II. 3. p. 196. f.
17. p. 293.
VI. 4. p. 321. f.

Phil. II. 11. p. 247. f.
1 Theff. II. 13. §. 115. l.).
2 Theff. I. 11. p. 237. f.
II. 13. p. 236. 336.

1 Tim. II. 7. p. 60.
VI. 16. p. 122.

2 Tim. III. 14. fs. p. 71. fs.
Tit. III. 5. §. 110. f. 119. c).
Ebr. I. 7. p. 170.

XI. 6. p. 99.
39. f. p. 217. f.

Jac. II. 24. §. 122. c).

1 Petr. I. 15. f. p. 123. f.
III. 21. p. 338.

2 Petr. III. 5. 7. p. 130. f.

Jud. 1. p. 291.
20. §. 115. m).

Apoc. III. 12. p. 213. 261. 267. 207.

D I S T R I B U T I O L I B R I

I N

PARTES MINORES

in usum disputationum dioecesanarum singulis
annis habendarum.

- I. De *christianae doctrinae* divina origine.
§. 1. — §. 10.
- II. De *scripturae sacrae* divina auctoritate.
§. 11. — §. 16.
- III. De *notione Dei* ejusque *veritate*. §. 17. — §. 30.
- IV. De *creatione & providentia*. §. 31. — §. 41.
- V. De Deo *Patre, Filio & Spiritu Sancto*.
§. 42. — §. 46.
- VI. De *angelis*. §. 47. — §. 52.
- VII. De *humani generis initis ac depravatione &*
nexa inde miseria. §. 53. — 58.
- VIII. De *consilio Dei* *miseris hominibus salutari*.
§. 59. — §. 74.
- IX. De *Servatoris persona & varia conditione*.
§. 75. — §. 83.
- X. De *negotio*, quod *Servator* *his in terris* *per-*
egit. §. 84. — §. 93.
- XI. De *negotio* *Servatoris, jam Domini*, *nomina-*
tim de administratione rerum ecclesiae.
§. 94 — §. 107.
- XII. De *baptismo*. §. 108. — §. 112.
- XIII. De *sacra coena*. §. 113. & §. 114.
- XIV. De *Spiritus sancti* in *mentibus nostris* *effi-*
cientia. §. 115. & §. 116.
- XV. De *justificatione* per *fidem*. §. 117. & 118.
- XVI. De *animi vitaeque emendatione* ejusque ad *sa-*
lutis ademptionem ratione. §. 119. seq.

